મૂળભૂત ભાગ

પ્રકરણ ૧: આશાના તળિયા

અનુપના વતનની હવા, જે લાકડાની કમળતી ધૂંવ અને સતત ઉકસાવતી અસંતુષ્ટિથી ભરેલી હતી, તેના પર બીજા ત્વચા સમાન ચિપટી ગયેલી હતી. પરંતુ અહીં, આગમનના કિનારે, એક નવી વાતાવરણ તેની આશા યાદ કરાવતી હતી—એક તાણ તીજ અને શુદ્ધ શક્યતાઓની મહેક.
અમેરિકા. આ નામ જ મહત વાકાંક્ષા માં બિંબિત સંગીત હતું, એક ધીમે ધીમે ઉઠતી વાદળીમાં ફેલાયેલી ફૂંફકી જેમ, જેમાં અફવા અને આશાવાદના ઝુકાવ હતાં. તે જહાજના મેદાન પર ઊભો હતો, સમુદ્રની મીઠી છંટકાવ તેને સ્નાન કરે એવી લાગણી સાથે, જે તેના પરિચિત ગરીબી અને અનિશ્ચિતતાને ધોઈ કાઢતી હતી. એના હાથમાં એક જુની તસ-વીર હતી, જેમાં તેની પત્ની અને બાળકોના ખુશ્બુ ભરેલા સ્મિતોત્તેજિત ચહેરા ભવિષ્યની અજાણી દુનિયા સામે તેનો આત્મવિશ્વાસબળ બન્યા હતા. તેમની હસતી અવાજ, જે તે એવી ઘરમાં ગુંજે તે સાંભળવા ગાઢ રીતે ઇચ્છતો હતો જ્યાં જીવન જીવવાની ચિંતા હળિ ાિથાય, એ જ પેજી છે જે તેને સમુદ્રો, ખંડો અને અજાણ્યા વિશ્વની સીમાઓ પાર કરે દોરી.

દરએક બચાવેલી રુપિયા, દયાળુ નથનાર સૂર્યની તપમાં વધારાની મહેનતની દરેક ઘડી, અને તેના પરિવારે મુકેલા દરેક બલિદાન – આ માત્ર સ્મૃતિઓ ન હતા, પરંતુ એક જીવંત અને શ્વાસ લેતો ભાર હતો જે તેણે પોતાના ખભે સહન કર્યો હતો. તે ખભાં પર બેસી ગયો, એક સ્પષ્ટ તેલીવાળો ભાર જે તેને પકડી રાખતો હતો, છતાં તેની આત્મા ઊંચી ઉડી રહી હતી. તેણે પોતાના ગામની સહમતી આશા અનુભવી, એક નાજુક અને મૂલ્યવાન પહેરવો જેને તેની સંભાળમાં સોંપવામાં આવ્યું હતુ. તેમણે તેને માત્ર અનુપ તરીકે નહિ, પરંતુ પરિવર્તનનો દૂત, એક જીવંત સાક્ષી તરીકે જોતા કે ભાગ કાઢવી શક્ય છે, અને ઉજળું ભવિષ્ય ક્રૂર મૃગજળ નહી, પરંતુ હકીકતમાં પહોંચી શકાય તેવું ગંતવ્ય છે. તેના સપના એકલા પ્રવાસી ન હતા; તેમાં બાંધી ગયેલ સુતરો, દરેક એક પ્રાર્થના, બલિદાન અને તેના પરિવારની આરામ અને સુરક્ષા માટે તરસ હતો. તે પોતાના બાળકોની શિક્ષા, પેઢી પર પડેલી દડકારથી મુક્તિ, અને એવી શાંત મર્યાદાવાળી જીવનશૈલીની કલ્પના કરતો જ્યાં ડર દરેક નિર્ણય પર કાબૂ ન રાખતો. આ જ ઉંહ અમેરિકા હતો જે તેને વેચાયું હતું, દૂધ અને આજેવાળો દેશ, જ્યાં મહેનત માત્ર જરૂરીયાત નહી, પરંતુ પુરસ્કાર મેળવવાનો ખાત-રીનો માર્ગ હતો.

તેનો મન એક ઉપજાઉ જમીન હતું, જે પહેલેથીજ તકોનાં બીજોથી વાવેલું હતું. તે પોતાનાને મજુર તરીકે નહીં, પણ ઉદય પામતા ઉદ્યોગપતિ તરીકે જોઈ રહ્યો હતો, એવો માણસ જે પોતાની જ હાથોથી એક સ્થિર જીવન બાંધી શકે. છબીઓ જીવંત હતી: એક નફરતભર્યું, છતાં આરામદાયક ઘર, તેની પત્નીની રસોઈની સુવાસ ખુલ્લી બારી-માંથી ફરતી, તેના બાળકોની રમતમાં આનંદમય અવાજ. આ માત્ર કલ્પના નહોય; આ તો ધ્યાનથી ઘડાયેલું ભવિષ્ય હતુ, તેની કઠિન યાત્રા પરથી તર્કસંગત આગળ વધાટ.

આ પ્રયત્નમાં તેણે પોતાના તમામ સંસાધનો લગાડ્યા હતા – તેની યુવાન ઊર્જા, તેની આશાઓ, વર્ષોથી સતત મહેનતથી સેવા કરેલી નાની બચત. તેણે ઉધાર માટે ચર્ચા કરી, સંબંધીઓને પાસેથી ધિરાણ લીધું અને તેવી વચનો આપ્યાં જે હવે દૂરના તારા જેમ દિગંતમાં તેજસ્વી છતાં દુર લાગી. ભાવનાત્મક રોકાણ તો વધુ વધુ મોટું હતું. તેણે આપણને એકલતાની અને પોતાના પ્રિયજનોથી વિદૂર રહેવાની તૈયારી કરી,

પણ તે નિષ્ઠાપૂર્વક માનતો હતો કે આ ત્યાગ અસ્થાયી છે, એક આવશ્યક પગલું જે વધુ શુભ પરિસ્થિતિઓમાં ફરી એકત્ર થવાની આશા પોલીસે છે.

આગળનો વિશાળ કાર્યોનો ભાર ડરાવનારો હતો, તેમ છતાં અનુપની આત્મામાં અવિરત આશાવાદ પ્રેરિત થતો રહ્યો. તે લોકોનેમાં રહેલા મૂળભૂત સદભાવમાં ઊંડો વિશ્વાસ ધરાવતો અને દુનિયાની મૂળભૂત ન્યાયવ્યવસ્થાઓમાં આસ્થા નેઈ થતી. તે પોતાની સાથે ખુલ્લા વસ્ત્રો સિવાય કંઈ નહીં લાવા પ્રવાનું સ્વપ્ન સાકાર કરનારા પ્રવાસીઓની લગભગ દંતકથાજીવી વાર્તાઓ સાંભળી હોવાનું હતું. આ વાર્તાઓ ફક્ત કિસ્સા ન હતી;

બળત પુરાવા, તે સાબિતી કે અમેરિકન સપનો કોઈ ભૂતકથાને સરખો નથી, પરંતુ જીવંત એવુ પ્રાણી છે, તેવા લોકો માટે જ જેમાં તે સાકાર કરવા હિંમત હોય. તે આ આગેવાનો સાથે એક સાંસકૃતિક સંબંધ અનુભવે છે, મહાન સંઘર્ષ અને સફળતાની પરંપરામાં પોતાની છાપ છોડી આપે તેવો.
તે વ્યસ્ત રસ્તાઓ, ઊંચી ઈમારતો અને અનન્ય ઊર્જા સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રના ચિત્રણ કરે જે હજારો વ્યક્તિઓના સપનાઓ પર નિર્મિત થઈ રહ્યો હતો. તે પ્રગતિનું એક સંગીત હતું, અને તે તેના મીલમાં જોડાવા તૈયાર હતો.

અમેરિકીની માટી પરના પ્રથમ પગલાં સંકોચભર્યા હતા, છતાં ઊર્જા અને ઉત્સાહથી ભરપૂર.
હવા અલગ હતી, તીખી અને શુદ્ધ. જેઓ લોકો સાથે તે થયેલ સંપર્કના ચહેરા વિવિધ સમુદાયોના મોઝેક જેવા આકર્ષક હતા, જે દેશની વૈશ્વિક આકર્ષણની સાક્ષી હતા. તે એક અવનત સમજણ અનુભવી રહ્યો હતો, એક શાંત આશ્ચર્ય જે દરેક બિંદુના વિશાળ પાયાનો પ્રતિબિંબ હતો – ફેલાયેલા વિમાનમથકો, કાર્યક્ષમ પરિવહન વ્યવસ્થાઓ, દુકાનની વિન્ડોમાં પ્રદર્શન થતા સમૃદ્ધ માલસામાન. આ એક ઈન્દ્રિય પ્રેરિત દ્રશ્ય હતું, એક ચમકતું નજારો કે જેના દ્વારા તે સાંભળેલી વા-
ર્તાઓની પુષ્ટિ થયેખાતી હતી. તે એક નાનો નાવિક હતો જે વિશાલ સમુદ્રમાં પ્રવેશી રહ્યો હતો, પરંતુ તે આશાના મજબૂત જહાજ સાથે અને ઊજળા હોરાઇઝન તરફ નિશ્ચિત દિશાવાળા કમ્પાસ સાથે સજ્જ હતો. તેના ખભા પરનું ભારવું કોઇ ભાર લાગતું ન હતું, પરંતુ તે એક પવિત્ર નિમણૂક જેવી લાગણી હતી, એક કે જે તેના હૃદયમાં સવિશેષ સપનાનું કિંમતી બોજો વહન કરતી હતી. તે અજાણ્યા લોકોની નજર સાથે શરમાળ સ્મિતથી મિશ્રિત એક મૌન સ્વીકારે ભેટ મળવી, એક સામાન્ય માનવતાની ઓળખ વ્યક્ત કરવી, આ નવી ધરતીની અજાણી ઓળખ વચ્ચે.

એમેરિકામાં તેની આગમન માત્ર શારીરિક સ્થળાંતર નહોતું; એ તેની વ્યક્તિત્વની મૂળરૂપે એક પરિવ-
ર્તન હતું. તે ખેડૂતની ત્વચા છોડીને, ધનર્જ નુકસાનના ગામડાની પળમાંથી છૂટકારો મેળવીને આશાની અને નિશ્ચ-
યની સાથે સજ્જ વિદેશી તરીકે એની નવી ઓળખ સ્વીકારી, એક નવું ભવિષ્ય રચવાનો ઉમંગ લઈને આગળ વધ્યો. જે વાર્તાઓ તેણે સાંભળીછે, સમુદ્રના પારથી મળેલી તકોની નીષ્પ્રભાનો, તે બધું એક સાદાઈથી ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં 'અમેરિકન સપનામાં' પરિવર્તિત થઈ ગયું હતું. તે માત્ર એક ખ્યાલ નહોતો; તે એક સ્પષ્ટ વચન હતું, સામાજિક કરાર જે એવું કહેતો : મહેનત કર, ઇમાનદાર રહો અને સમૃદ્ધિ અનિવાર્યપણે તમારા પીઠ પાછળ રહેશે. આ ઊંડા દૃઢ વિશ્વાસે તેની દરેક મુલાકાત, દરેક અવલોકન પ્રત્યેનો દ્રષ્ટિકોણ ઘડ્યો. તે સૌથી સામાન્ય કાર્યમાં પણ સંભાવનાઓ જોઈ શકતો હતો, સામાન્યમાં છુપાયેલી તકો. જેમ તે

સમજતો હતો, અમેરિકન સમાજનું તાણ-બાણ એ ઉંચાઈ લાવવા માટેના જતનોથી સજ્જ હતું, જ્યાં નિશ્ચય એ ચલણ હતું અને મહેનતનું પુરસ્કાર સફળતા હતી.

તે પોતાના નિર્માણ કરનાર પુરુષો અને સ્ત્રીઓની વાર્તાઓ અંતર્ગત પોકળાઈ, જે અમેરિકા ને અસમાન તકોનું ઘર બતાવે છે, જ્યાં જન્મપ્રથમ અધિકાર અને પૃષ્ઠભૂમિ કરતાં હિંમત અને કુશળતા વધુ મહત્વની હોય છે. તે આત્મવ્યપાસ સાથે માનતો હતો કે તેની ત્યાગશીલતા ખરેખર સમૃદ્ધ ઉપજ લાવશે. તેનું સફર ફક્ત એક વ્યક્તિગત યાત્રા નહોતો; આ તેની ગાઢ માન્યતાઓની પુષ્ટિ હતી, ધૈર્યની શક્તિનું સાક્ષ્ય. તે પોતાને આશાવાન આત્માઓની એક સતત સિ-લસિલાનું ભાગ માનેતો હતો, જે આ તટ પર આશરો અને નસીબની શોધમાં આવ્યા હતા. આ દ્રષ્ટિ, વાર્તાઓ, ફિ-લ્મો અને દૂરના સંબંધીઓની આશાવાન ઘોષણાઓમાંથી સાવધાને ઘડી, તેના આશાવાદનો પાયો બની. તે ફક્ત આવતા નહોતો; તે એ મંચ પર પગ પાડતો હતો જ્યાં સ્ક્રિપ્ટ પહેલેથી જ લખાઈ ચૂકી હતી, એવી લિપિ જે નિષ્ઠાપૂર્વક પોતાની ભૂમિકા ભજવતા લોકો માટે સુખદ અંતની ગેરંટી આપતી.

અમેરિકન સપનાનું આકર્ષણ નાનું શરમેલું સંકેત નહોતું, પરંતુ ગરે જોર એક આગ્રહિત બોલાવણું, એક સાઇરેની ગાન, જે તેના ભૂતકાળની બાંધણોથી મુક્તિનો વચન આપતું. તે એવી જીંદગીની કલ્પના કરતો કે જેમાં તેના બાળકો પાઠ-પુસ્તકોના ભાવ કે બહાર કરવામાં આવવાના જોખમની ચિંતા ન કરતાં. તે હવે પોતાને ઋણી પુરુષ તરીકે નહીં, પરંતુ એક દાતા તરીકે જોતો, કે જેને રીમિટન્સ મોકલવાનો સક્ષમ હતો જે તેના પરિવારને ગરીબીના ચક્રમાંથી બહાર કાઢશે. આ સપનુ માત્ર ભૌતિક સંપત્તિથી પરિચિત ન હતું; તે હતું સુરક્ષાનું, ગૌરવનું, અને સતત તૃણતાથી સ્વતંત્ર રહેવાનો દૃષ્ટાંત . તેણે આર્થિક લાભોને ખૂબ જ સુધરાઈને ગણતરી કરતી, તે આવતીકાલનું દ્રષ્ટાંત સજાવ્યું હતું જ્યાં તે ન માત્ર પોતાના દેણાં ચૂકવી શકશે પણ પરિવારના ભાવિ માટે રોકાણ પણ કરશે, તેમની શિક્ષા અને કલ્યાણની પેઢીઓ સુનિશ્ચિત કરવા માટે. આ એ ધારણીય ધરતી હતી, એ場所 જ્યાં તેના વતનના સંઘર્ષો ઐતિહાસિક યાદ બની જશે અને જીવંત જીવનની શાંતિ તથા સપનાઓની પૂર્ણતા અનુભવાશે.

પરિવારની પ્રત્યે તેનો સમર્પણ એ સર્વ સ્વપ્નોના પાયાનું સ્તંભ હતું. તેઓ માત્ર એવી વ્યક્તિઓ ન હતા જેને તે પીઠ પર છોડી ગયો હતો; પણ એ ה׳ તેના અસ્તિત્વની મર્મ, દરેક ત્યાગ, દરેક આંસુ, અને દરેક હૃદયસ્પર્શી ઈચ્છાની પ્રેરણા . તે તેમના ચહેરા હૃદયમાં જીવી રહ્યા હતા, તેમની આશાઓ આત્મામાં ઊંડાણથી ખૂદેલી હતી. જે ફોટોગ્રાફ તે પકડીને રાખતો, તે માત્ર એક છબી ન હતો; પછી તે તેમનાં વિશ્વનું દ્વાર હતું, હંમેશાં તે યાદ અપાવતું કે તેણે બધું કેમ સહન કર્યું. તેણે પોતાની પત્નીનું વિચિત્ર દ્રશ્ય મનમાં રોપ્યું, જેનું માથું હવે ચિંતાથી શ્રીંઘળેલું નહોતું અને હાથો હવે અનંત યોજના સાથે કઠોરતા સિવાય નહોતા. તેણે પોતાના બાળકોને જોયા, જેની હંસી તંગીને ઓછી કરતા મોજ-મસ્તીથી ભરેલી હતી અને માનસિકતાએ જ્ઞાનના વિશાળ પ્રદેશમાં અન્વેષણ માટે મુક્ત હતી. તેમણે શિક્ષાને શ્રેષ્ઠતા આપી, તે એક અવશ્યક લક્ષ્ય હતું, જે તેના પોતાના જીવનની મર્યાદાઓમાંથી પાર પાડી દીધું હતો.

તેને તેમના ભવિષ્યને સુનિશ્ચિત કરવાની એક લગભગ પવિત્ર જવાબદારીની ભાવના અનુભવી, આવી ફરજ જે વ્યક્તિગત મહત્ત્વાકાંક્ષા કરતાં પણ ઊંચી હતી. તેઓનાં ત્યાગ, તેની પત્નીનું શાંત સહન, ફાળવી શકાયે એવા નાના હાથોનો સહયોગ, અને વિસ્તૃત પરિવારના સભ્યોએ સંસાધનો ભેગા કર્યા – આ બધું તેમના સમૂહ સ્વપ્નનું જીવતું સાક્ષ્ય હતું. તે એ સ્વપ્નનો રક્ષક હતો, જેને નાજુક આશા પરથી સ્પષ્ટ વાસ્તવિકતામાં પલટવાનું કાર્ય તેને સોંપાયું હતું. આ ઊંડા ફરજભાનીએ તેની પ્રતિબદ્ધતા દૃઢ કરી, તેના પ્રયત્નોમાં લગભગ અતિમાનવીય શક્તિનું સંચાલન કર્યું. તેના દરેક પગલાં, દરેક પડકાર, એ જ્ઞાનથી ઉજ્જવળ બનેલા હતા કે તે આ પ્રયત્નમાં એકલો નથી; તે આખા વંશજની આશા અને સપનાઓ વહન કરતો હતો, એ પ્રતિબદ્ધતા જે તેની યાત્રાને લગભગ આધ્યાત્મિક ઊંચાઈ આપે છે.

જયારે તે ત્યાં પહોંચ્યો, ત્યારે pratham ઉત્સાહ, નજરે અને કાને પડતાં ઝગમગાવતા રંગો અને ધ્વનિઓનું જગત, ધીમેધીમે અદ્રશ્ય થવા લાગ્યું. તે લહેરો પાછી હટે એ દિવસની જેમ લાગ્યું, જે કેવળ અપેક્ષિત રેતી-વાળો કિનારો નહીં, પણ પાણી નીચે છુપાયેલા તીખા અને કટારાં પથ્થરો પણ કાઢી મૂકે છે. સુવર્ણ અવસરોની મહાન ઘોષણાઓ, જેની பிரதிધ્વનિ તેનાં મનમાં સાંભળેલી વાર્તાઓમાંથી ઉઠતી હતી, ધીરે-ધીરે ઓલસતી ગઇ, અને હવે સામે આવી રહી હતી એક વધુ જટિલ, ઓછું આદર્શ સિદ્ધંતવાળી વાસ્તવિકતા. વિદેશી જમીનમાં ચળપળતા, મર્યાદિત ભાષા જ્ઞાન તથા અજાણ ચલણી નાણાંની થોડી જથ્થાની સાથે નવી વ્યવસ્થા સમજવાનો સેવારો પડકાર, એનાં કલ્પિત વિઝનનાં પ્રથમ સૂક્ષ્મ ભંગાણ તરીકે રજુ થયો હતો. બસના માર્ગો સમજી કાઢવા કે સુપરમાર્કેટની જટિલતાઓ સમજવા જેવી સરળ લાગતી કામગીરીઓ પણ હવે નાની-નાની લડાઈઓમાં ફેરવાઈ ગઇ હતી; દરેક નાની જીતે, સહજ પરિવર્તનના ભ્રમને થોડીક ઓગાળી નાખ્યો હતો.

આ એમના માટે અનુભવી ખડકારા નહોતા, પરંતુ સતત થતી એવી સૂક્ષ્મ ગતિઓ હતી કે, તેણે આરંભમાં દાખવેલા આશાવાદને, ધીરે-ધીરે અને કદાચ અવ્યક્ત રીતે રોકાડી નાખતી હતી.
તેને મળેલા લોકો ખુલ્લા રીતે દુશ્મન તો નહાતા, છતાં એના સંવાદના પ્રયાસોમાં તેમને ઘણીવાર શિષ્ટ ઉદાસીનતા કે ઉતાવળ ભરેલી બેધ્યાનતા મળે; એ સાચા હૂંફાળા મિત્રતાનાં સમાવેશથી ઊંધા અનુભવાતા વિરોધાભાસરૂપ હતા. તે હવે સામાજિક વ્યવહારની સૂક્ષ્મ લહેરો, વર્તનને નિયંત્રિત કરતી અનબોલી સંહિતાઓ અને એ અજાણી અવ્યક્ત દિ-વાલો, જે તેને દૈનિક જીવનના સરળ પ્રવાહથી અલગ પાડતી હતી, નજરે જોવા લાગ્યો. આ એક ઉગતી જાગૃતિ હતી, એક નવતર સમજ હતી કે તેના સ્વપ્નોના વચનો થી જુઓમાં ચમકતા માર્ગે હાલવું, જુએલા ઉમંગથી વધુ કઠિન બનશે.

તેની અડગ આશાની પશ્ચાદ્ભૂમિએ અંદરના પણાના અશાંત સ્નાયુઓ હળવે ધ્રુજવા લાગ્યા, ભવિષ્યમાં ઊભેલી વિશાળ કઠિનાઈની આગાહી કરવાની રીતે.

તેની આરંભિક, કંઈકે હથેળી ઉભેલી સ્થિરતા શોધવામાં, અનુપ પોતે અનિશ્ચિતતાની ઉંમાળતી ન્રમાં તરતો અનુભવતો હતો. જવાબદારીઓનું ભારણ અને તરત જ છાંયાં અને ભોજનની જરૂરિયાત – બંને મળીને આંતરિક અશાંતિને પેદા કરતી હતી. અંતર હેઠળ આવી નરમાવસ્થા વચ્ચે, અચાનક એક પ્રસ્તાવ અવકાશમાંથી અવતર્યો જાણે, તેના સંકટની ઘાટમાં આશાનું દીપ બની ઉભરાયો. એ એ ગેસ સ્ટેશનમાં કામ હતું, જાણે કે

સાધારણ અસ્થાપના, પરંતુ તેમાં ઉમેરાયેલો આનંદદાયી, આધુનિક સુવિધાવાળો લાભ: નિવાસ. આ પ્રસ્તાવ શ્રી પટેલ નામના પુરુષે આપ્યો હતો, જેના વ્યવહારની પ્રથમ છબી એના નિશ્ચલ, પિતૃત્વમય સૌજન્યથી અનુપના અંત-રતarpણને શાંત કરી દીધી. તેણે પોતાને એક ઉપકારક તરીકે રજૂ કર્યો—એક સહયાત્રી, જે નવા આગંતુકોના સંઘ-ર્ષોને સમજતો હતો અને સહાયતા માટે ઉત્સુકતા દર્શાવતો હતો.

આ પ્રસ્તાવની આજુબાજુની પરિસ્થિતિઓને સંજોગોનું ઉત્તમ દાન માનવામાં આવ્યું, એક અમૃતસમા સંયોગ, જે અનુ-પની તાત્કાલિક ચિંતાઓને દૂર કરવાની આશા ભર્યો હતો. ગેસ સ્ટેશન પોતે વ્યાવસાય અને અવસરનું પ્રતીક બનીને, એક યોગ્ય પહેલું પગથિયું લાગતું હતું—જ્યાં તે પોતાનો ગુજરાન મેળવી શકે તથા તેના નવા જીવનનું પાયાનું નિર્માણ કરી શકે. વસવાટની વ્યવસ્થા, સ્થાયી ઉદ્યોગોમાં અસંખ્ય કર્મચારીઓ માટે સામાન્ય જરૂરિયાત, અસાધારણ ઉદારતાના હાવભાવ રૂપે રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેના કારણે તેના મનમાં ઊભેલી નિવાસની ગંભીર સમસ્યા તરત જ ઉકેલી શકાઈ. અનુપની રાહત અત્યંત ઊંડી હતી—એક એવી જીવંત લાગણી, જે તેને સરસ રીતે ભરાઈ ગઈ અને તેના આગમન પછીથી મથામણ કરતી ચિંતાઓને ધોઈ નાખી. તે શ્રી પટેલ પ્રત્યે ગહન આભાર અનુભવતો થયો; માત્ર એક કર્મદાતા નહીં, પણ એક માર્ગદર્શક, એક માર્ગદર્શક, જેમણે અનન્ય ઝડપથી આગળ વધવાનો માર્ગ પ્રકાશિત કર્યો. આ દેખાવમાં સૌભાગ્યશાળી જણાતી મુલાકાત, જે ઉપકારભાવ અને ઉદારતાની છલકાટ હેઠળ આવી હતી, અનુપે પોતાની મહેનતે મેળવેલી જગ્યા આ નવી દુનિયામાં સુરક્ષિત કરવાની દ્રઢ શરૂઆત જેવો લાગ્યો; અને જ્યારે એ સંબંધ રચાયો, ત્યારે એ થોડો પણ કલ્પના કરતાં અનેકગણો વધુ જટિલ અને ખતરનાક સાબિત થયો.

અનુપ માટે અમેરિકન સપનો દૂર પાક ચિરીને સંભળાતો હળવો હાળો નહોતો, પણ એ તો તેના ગામની ધરતીમાં ઘૂંટાઈ રહેલો સાશક્ત સંગીત હતો. એ પાછા આવતા સંબંધીઓની ધીમી ગુપ્ત વાતોમાં લપાયેલો વાયદો હતો, જૂના ફિલ્મના શુભ્ર થઈ ગયેલા પોસ્ટરોમાં ઝલકતા આકર્ષક દૃશ્યોમાં જેમનું પ્રતિબિંબ પડ્યું હતું, અને ગામના મંદિરે પુષ્પોભવી માંગેલી ભક્તપૂર્વકની પ્રાર્થનાઓમાં ઘૂંટી ગયેલો આશ્વાસન હતો. એ માનવ સંકલ્પ શક્તિનું પવિત્ર સાક્ષાત્કાર હતું, એ વિ-દ્યાધિક સંવાદ જે કહે છે: આવી જાવ આ અનંત અવસરોની ધરતીમાં, તમારું શ્રમ, બુદ્ધિ અને અડગ આત્મા અર્પણ કરો, તો સમૃદ્ધિ, સુરક્ષા અને સ્વાભિમાનપૂર્ણ જીવન તમારો અધિકાર બની રહેશે. આ માત્ર એક ઇચ્છા નહોતી ; એ તો સમાજના હૃદયમાં ઊંડાણપૂર્વક વણાયો કેવળ મત નહોતો, પણ આવું માન્યતાગીત હતું કે જે અસંખ્ય આશાવાન આત્માઓને તેના સોણા જેવાં કિરણોની શોધમાં સાગરો અને ખંડો પાર કરીએ એવી પ્રેરણા આપતી રહી છે.

અમેરિકા અંગે અનુપની ધારણા અત્યંત વિધાનપુર્વક રચાઈ હતી—આ શક્તિવંતી કથાઓમાંથી વીણી લેવાયેલું એક જી-વંત વિસ્તૃત ચિત્રણ. તે એને એ રીતે જોતો કે અહીં જન્મઅધિકાર અને પરિસ્થિતિના મનમાનો સત્તા ઓછી અસર ધરાવે છે. પોતાના વતનની કઠોર શ્રેણીવ્યવસ્થા, જ્યાં અસંમર્થ ભાગ્ય વંશજ અને જાતિથી આગોતરા નિર્ધારિત થતું, તેનાં વિરુદ્ધ, અનુપના ચિત્તમાં અમેરિકા યોગ્યતાધિષ્ઠિત દેશ હતો. અહીં મૂલ્યવારસો ઠ઼ાનીાધિકાર નહીં, પણ અશોભિત અને શુદ્ધ દૃઢ સંકલ્પ હતો. આ એવું સ્થાન હતું જ્યાં ખેડૂતનો પુત્ર માત્ર પોતાની જામેદાર મહેનત અને અનવરત પ્રયાસથી ઉદ્યોગ જગતમાં મહાપુરુષ બની શકે—આવી વાર્તાઓમાં વારંવાર પ્રગટ થતું.

આ મહાન પુરુષો તથા સ્ત્રીઓની દંતકથાઓમાં પ્રતિફળતું રહેતું, જે આજે લોકદંતકથાઓ બની ગઈ છે. આ માત્ર કથાઓ નહોતી; પરંતુ વિશિષ્ટ માર્ગદર્શિકા—પુરાવો કે अमेरिकन સપનો ક્ષણિક મૃગજળ નહોતું પણ, જેમને દુર્લઘ્ય યાત્રામાં પ્રવૃત્ત થવાની તૈયારી હોય તેમની માટેવાર, સ્પર્શી શકાય તેવી વાસ્તવિકતા હતી.

તે આ કથાઓ સફળ બદલાયેલા વ્યક્તિની ભક્તિવાન તરસ અને ઉત્સુકતા સાથે આત્મસાત કરતો ગયો હતો. તેણે સાંભળેલી દરેક સફળતા કથા, દરેક વિહંગમ સફરની વાત, જેમાં નમ્ર શરૂઆતથી અસાધારણ સિદ્ધિ સુધીનું મુ-સાફરી વર્ણવાયું છે, દરેક પ્રસંગે એની નિશ્ચય શક્તિએ નવી દ્રઢતા મેળવી. તે પોતાને આ મહાન પરંપરાનો સક્રિય ભાગરૂપે જોયતો હતો—એ વિભૂતિઓનો વારસદાર કે જેમણે માત્ર આશા લઈને અમેરિકા આવી અહીં સમૃદ્ધિનું વારસું છોડી ગયાં હતાં. તેની પોતાની યાત્રા માત્ર એક ઉત્તમ જીવનની વ્યક્તિગત શોધ નહોતી; તે, તેની નજરે, આ મૂળ-ભૂત માન્યતાઓની જીવંત સાબિતી હતી. આ માનવીય ઈચ્છાશક્તિની શક્તિનું સંબોધન હતું, દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને બલિદાનથી, જે અશક્ય જણાતું હતું તે યથાર્થ બની શકે છે, તેનો જીવંત દાખલો. તેના સમુદાયની સંયુક્ત આશાઓ અને અમેરિકન સફળતાના વ્યાપક પ્રસંગોનાં સંકલિત કથાઓમાંથી બહુ જ સૂચનાપૂર્વક ઘડાયેલું આ માનસિક માળખું, તેની અડગ આશાવાદિતાનું મૂળસ્તંભ બન્યું હતું. તે માત્ર વ્યક્તિગત રૂપે આવી રહ્યો નહોતો; પણ તે એવા રંગમંચ પર પગ મૂકતો હતો, જ્યાં તેના મતે, નાટકની પાંજરે પહેલેથી જ લખાઈ ગઈ છે—એવી સ્ક્રિપ્ટ, જે તેના સિદ્ધાંતોમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર દરેકને વિજયના શાનદાર અંતની ખાતરી આપે છે.

અમેરિકન સપનોનું આકર્ષણ એક નમ્ર આમંત્રણ નહોતું, પણ ઉગ્ર અને ચુંબકીય ખેંચ હતું. તેઝ વાયદો મુ-ક્તિનો હતો—તેના અસહ્ય ભૂતકાળમાંથી, જે તંગી, કર્જની કાળજીआयुक्त焦虑 અને મૂળભૂત જરૂરિયાત માટેની અવિરત સંઘર્ષથી ઓળખાતો હતો. તે ભવિષ્યની કલ્પના કરતો રહ્યો, જ્યાં તેના બાળકોને શાળા પુસ્તકના ખર્ચની ચિંતા કરવાની લાઘ વિનાની અપમાનજનક સ્થિતિમાંથી બચાવવામાં આવશે, જ્યાં બહારખેદનનું અજગર છાયાં ફક્ત એક દુર્ધર્ષ સ્મૃતિ બની રહેશે. તેનું સપનું માત્ર વ્યક્તિગત સમૃદ્ધિથી આગળ વિશાળ હતું; તે અતુલ્ય સુરક્ષા, અવિજય ગૌરવ અને અભાવના અંતહીન પાંજરમાંથી મુક્તિનું એક ઊંડું દર્શન હતું. તે અંગત રીતે નાણાકીય પરિણા-મોનું સાવચેતીપૂર્વક આયોજન કરતું રહ્યું, એક એવા ભવિષ્યની કલ્પના કરતાં જ્યાં તે માત્ર પોતાના દેવોના નિવારણ રૂપે નહિ, પણ પરિવાર માટે નાણાકીય સુરક્ષા પિંચ પણ સ્થાપિત કરી શકે, જેથીagu તેમના શિક્ષણ અને કલ્યાણનું રાખાણ થતું રહે, પીઢી બાદ પીઢી. આજ તો વચનભૂમિ હતી, એક અભયારણ્ય, જ્યાં પિતૃભૂમિના કઠણ સંઘર્ષો અપ્રાસંગિક બની જાય, અને જેમાં જીવનની શાંતિપૂર્ણ તથા ઊંડા સંતોષ સાથે જીવાતું હોય અને સપનાઓ પૂર્ણપણે સાકાર થાય.

તેની પરિવાર પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા એ જ પાયો હતી, જેના પર તેની મહત્ત્વાકાંક્ષાની ભવ્ય ઇમારત નીર્મિત થઈ હતી. તે લોકો માત્ર પાછળ છૂટી ગયેલા નહોતા; પણ તે તેની આશાઓનું જીવંત અવતાર હતા, તેની સહન કરેલી દરેક બલિદાન, દરેક આંસુ અને હ્રદયને વીંધતી દરેક મોકળાઈની ક્ષણ પાછળનું શક્તિશાળી પ્રેરણાસ્ત્ર હતું. તે તેમની છબીઓને પોતાના અંદર વહેંચતો, તેમની સામૂહિક આશાઓને

અમિટ રીતે પોતાના આત્મા પર ઉકેરેલી રાખતો. તેની મજરાઈલી તસવીર, જે તે પકડી રાખતો, માત્ર એક સ્થિર છબી કરતાં પણ વિશેષ હતી; એ તેમની દુનિયાનું જીવંત દ્વાર બનાવતો, તથા તેની દુષ્કર યાત્રા પાછળ 'શા માટે' રહેલું સતત અને અડગ સ્મરણ. તે પોતાની પત્નીના અજવાળીસભર દર્શનમાં ચિત્રણ કરતો, જેઓના ભમરા અંતે મૃદુ થઈ ગયા હતા, ચિંતાના કરચલીઓથી મુક્ત, અને જેઓના હાથ હમેશા કામથી કઠોર ન રહ્યા હતા. તે પોતાની સંતાનને જોઈ શકતો, જેમના હાસ્ય હવે અછતની છાયાંથી મુક્ત હતા, તથા તેમની અવધિની બુદ્ધિ અવરોધરહિત બની, હમણાં જ્ઞાન અને શોધખોળની વિશાળ, બેઅંત વિશ્વમાં મંથન કરવા માટે સ્વતંત્ર હતી. તેમનું શિક્ષણ તમામ વાતોથી ઊપર હોવું આવશ્યક હતું; તે એક એવું અનિવાર્ય લક્ષ્ય હતું જે તેમની પોતાની છેદતી સીમાઓમાંથી બચીને બહાર નીકળવા માટેનો અંતિમ માર્ગ બની રહ્યું હતું.

તેને તેમના ભવિષ્યને સુનિશ્ચિત કરવાની લગભગ પવિત્ર સમાન જવાબદારીની ભાવના અનુભવાતી હતી—એક એવી ફરજ, જે માત્ર પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા કરતાં દૂર હતી. તેમના ત્યાગો—પત્નીની મૌન અને ધીરજભરી સહનશીલતા, નાના હાથો દ્વારા યથાશક્તિ થયેલું યોગદાન, વિસ્તૃત કુટુંબના સભ્યો દ્વારા સમૂહમાં ભેગા કરાયેલા સંસાધનો—આ બધું એમના સહિયારા, એકતાથી અનેક સપનાનો શક્તિશાળી સાક્ષી હતું. તે આ સપનાનો નિયુક્ત રક્ષક હતો, જેને તેને નાજુક, ક્ષણભંગુર આશાને સ્પષ્ટ અને દૃઢ વાસ્તવિકતામાં પરિવર્તિત કરવાનો મહાન કાર્યો સોંપાયો હતો. આ ઊંડો ફરજબોધ તેના દ્રઢ સંકલ્પને બળ આપતો, અને તેના પ્રયત્નોમાં અતિમાનવીય શક્તિ ઉમેરતો હતો. તેના દરેક પગલામાં, દરેક અવરોધમાં, એ અડગ જ્ઞાન અસરકારક હતું કે તે આ મહત્ત્વપૂર્ણ યાત્રામાં એકલો નહોતો; તેને આખા વંશજની સુરક્ષિત થયેલી આશાઓ અને સપનાઓને વહન કરવાનું એ જવાબદારીરૂપે પ્રાપ્ત થયું હતું—એક એવી પ્રતિબદ્ધતા, જેની અસરથી તેના અજાણ્યા પારાવાર પ્રવાસને જરૂર અધ્યાત્મિક અને પવિત્ર પરિમાણડ મળ્યું હતું.

તેના પ્રારંભિક આગમન સમયે, અનોખા દ્રશ્યો અને અવાજોના મદમસ્ત સુખઉલ્લાસે, ધીમે-ધીમે, લગભગ અદૃશ્ય રીતે, પાછા ખેંચાવાની એક સૂક્ષ્મ યાત્રા આરંભી. તે મહાન જ્વારના ધીમે ધીમે ભાથે ટીચડાયેલી પીઠ જેવું હતું, જેમાં ફક્ત અપેક્ષિત રેતીલાં કિનારા નહીં, પણ પહેલાં નજરથી દૂર રહેલા, ધરાટ તીક્ષ્ણ પથ્થરોનાં ખપરા પણ ખુલ્લા પડી આવતા હતા. અપરિમિત અવસરની ભવ્ય ઘટનાઓ, જેની ગુંજ એણે કિસ્સા કથાઓમાંથી આતુરતાથી સાંભળી હતી અને મનમાં ઊંડે ઉતારેલી હતી, એ હવે આંશિક રીતે વિheadline જાણbegan અનુપમ, વધુ જટિલ અને ઓછા આદર્શવાળી વાસ્તવિકતાનું દર્શન કરાવતી રહી. વિદેશી જનભૂમિમાં, મૌલિક ભાષાની માત્ર મૂળભૂત સમજણ અને અજાણી કરન્સીની થોડી રકમ હાથમાં લઈને આગળ વધવાનો નમ્ર પ્રયાસ, સતત આવેલા ચોક્કસ સાંગોપાંગ વ્યવહારિક પડકારો તેનાં કાળજીપૂર્વક ઊભી કરેલી કલ્પિત દૃશ્યપટ્ટીમાં પહેલી સુક્ષ્મ, પરંતુ સ્પષ્ટ, ચીરા પેદા કરતા હતા. દૈનિક સહજ કાર્યો — જેમ કે જાહેર પરિવહનનાં વિચિત્ર માર્ગો સમજવાનો પ્રતિદિન અન્ભ્યાસ હોય કે સુપરમાર્કેટની સુવ્યવસ્થિત કાર્યપદ્ધતિઓને શોધવાનો પ્રયાસ — ઝડપથી નાના, છતાં મહત્વપૂર્ણ, લડાઇના રૂપમાં પરિવર્તિત થતાં હતા. પ્રત્યેક નાનું વિજય, જે પ્રયત્નો અને ભૂલો દ્વારા જીતાયું, સરળ પરિવર્તનની વ્યાપક ભ્રાંતિને ધીરે-ધીરે ખંજવાળતું હતું.

આ તે પ્રલયજન્ય પડકારો હતા નહીં, જેના માટે તેની અંદરના પૂ teat્સાનમાં તેણે પોતાને તૈયાર કર્યો હતો, પણ સતત મળતા નાના, ઊંઝવણજન્ય ક્ષણો હતા—એક અનાયાસ, લગભગ અગોચર રીતે, તેના આરંભના અડગ આશાવાદની ધીમી, શાંત ધારા શબ્દે શબ્દે ક્ષીણ કરતી ગઈ. તેણે મળેલ લોકો, સ્પષ્ટપણે વિરુદ્ધ ન દેખાતા છતાં, તેની હૃદયથી થયેલી વાતચીતની પ્રયાસોને ઘણીવાર શિષ્ટ, પણ દૃઢ અવગણના અથવા ઉતાવળભર્યા, લગભગ અવમાનનાભાવથી મળતાં હતાં. આ પ્રતિક્રિયા, તે આતુરતાથી અપેક્ષા ધરેલું ઉષ્મા અને સ્વાગતસભર મિત્રતા કરતાં, સ્પષ્ટ તથા નિરાશાજનક પછાત પડતી હતી. તે ચર્ચિત અનુકૂળ વ્યવહારનાં સૂક્ષ્મ, સંકેતભર્યા તફાવતો , રોજિંદા વ્યવહારની અવ્યક્ત કોડો, અને તે અજાણી છતાં પ્રભાવશાળી અવરોધોને ગહન દૃષ્ટિએ નિહાળવા લાગ્યો , જે તેને રોજિંદી જીવનપ્રવાહથી અલગ પાડતા હતાં. આ એક ઊગતી, લગભગ વિનમ્ર ભાવના હતી—એક નવીન સમજ, કે આકાંક્ષાની ઉજાસથી વિક્રમિત તેનો આગળનો માર્ગ, હાલ પણ તેની ઘેરબંધ વિચારોની તેજસ્વી આશાઓથી પ્રકાશિત છે, તો પણ એ કલ્પિત દૃશ્યોએ ક્યારેય દર્શાવ્યા કરતા کہیں વધારે કઠિન અને પડકારજનક સાબિત થવાનો નિશ્ચિત છે. તેની અડગ આશા અંતર્ગત એક અલ્પ, લગભગ અજણે જણાય તેવી અસ્વસ્થતાની લહેર ધીમે ધીમે ફાટી નીકળી, એક ખૂબ નાજુક રીતેerson મૂંઝવણોનું આગોતરું સંકેત, જે ભવિષ્યમાં છુપાયેલી, વધુ ગુઢ, વધુ કઠિન મુશ્કેલીઓનું આગમન ગૂંથતું હતું.

પ્રારંભની, લગભગ નિરાશા સુધી પહોંચી ગયેલી સ્થાપિતતાની શોધમાં, અનુપ vast અને ગૂંચવણભર્યા અનિશ્ચિતતાના દરિયામાં વિમુખ વિહારતો રહ્યો. તેની જવાબદારીઓનું ભારી બોજ, જેના પર તાત્કાલિક, તીવ્ર નિવાસ તથા જીવનધાત્રીની જરૂરિયાતે વધુ ભારવાલા લાવે, એ બધું ન્નિલીને તેનાં અંતર્ધ્યાન સુધી પહોંચતી અજાણી અને વ્યાપક ચિંતાનો આરંભ કરી દીધો. આવી સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં, આતિશય ભયભીત અવધિમાં, એક ઓફર અચાનક, શક્યતા જેવી ક્ષિતિજના આવેલ પ્રકાશપુંજની જેમ, તેની દુરગામી અંધકારમાં પ્રકાશ ફ઼ેંકતી દેખાઈ. એ ગેસ સ્ટેશન પરની નોકરીની તક હતી, એક દેખાવમાં સામાન્ય, અત્યંત સામાન્ય ઉપક્રમે.

પરંતુ, તેના જોડે એક અર્થલક્ષી, લગભગ અશક્ય લાગતો વધારાનો લાભ પણ જોડાયો હતો:
નિવાસ. આ ઓફર શ્રી પટેલ નામના ભદ્રમાનવ દ્વારા આપવામાં આવી, જેઓની પ્રારંભિક વૃત્તિ તદ્દન નિષ્ઠાવાન ઉદારતા તેમજ પિતૃત્વસભર ઉષ્ટતાથી ભીંજાયેલી હતી, જે થકી આશાની શોધમાં તકલિફો વચ્ચે ઝૂમી રહેલા અનુપને તરત જ આશ્વસ્તિની લાગણી મળી આવી. શ્રી પટેલે પોતાને ઉપકારક તરીકે રજૂ કર્યા — એક સહયાત્રી, જેમણે આવા સંજોગો Previously પાર કર્યા હતા અને આગંતુકોના સંઘર્ષને ખૂબ નજીકથી સમજતા હતા, અને જેઓ પ્રામાણિક ઉત્સાહ અને સહાનુભૂતિ સાથે મદદ હાથ લંબાવવા આતુર ચિત્તે હતાં.

આ અનુકૂળ અવસરનાં સંજોગો અત્યંત સંયમપૂર્વક એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા કે આ એક અદભૂત સદભાગ્યના પ્રભાવકો રૂપે ઉભે રહી, જેમાં તરત જ અનુપની તાત્કાલિક ચિંતાઓ નિવારવાની આશા પ્રગટાઈ હતી. ગેસ સ્ટેશન પોતે, આ નવી ધરતીમાં વ્યવસાય અને અવસરની સર્વત્ર અસરકારક પ્રતિમૂર્તિ તરીકે, યોગ્ય અને વ્યાવહારિક સ્તરે પ્રથમ પગલું લાગ્યું—એવું સ્થળ, જ્યાં તે કાયદેસર પોતાની today કમાઈ શકતો અને શરૂઆત કરી શકતો,

દૃઢ ઉદ્દેશ્ય સાથે, પોતાની નવી જિંદગીના પાયાના પથ્થરો ગોઠવી શકતો. વસવાટની વ્યવસ્થા—ઘણીવાર કઠિન ઉદ્યોગોમાં કાર્યરત અનેક કામદારો માટે એક મુલ્યવાન અને ખર્ચાળ આવશ્યકતા—માત્ર વધારાની સુવિધા ન બની, પરંતુ અસાધારણ ઉદારતાના પગલાં રૂપે રજૂ કરાઈ, જેના કારણે અનુપના ચિંતા ભરેલા મનમાં ઊભરાતું રહેઠાણનું સૌથી મોટું પ્રશ્ન સમાધાન પામ્યું. અનુપે અનુભવી રહેલી રાહત અત્યંત ઊંડી અને સ્પર્શક હતી—જેમ કે અંતરંગ રીતે આખું મન પ્રસન્નતાથી ભીંજાઈ ગયું હોય—અને આવી બીક તથા વિચારોને, જે આવે ત્યારથી સતત વીંધી રહ્યા હતાં, ક્ષણભરમાં દૂર કરી દીધા. તેણે શ્રી પટેલ પ્રત્યે તરત જ ઉછળતો આભાર અનુભવ્યો, અને એમને માત્ર નોકરીદાતા તરીકે નહીં, પણ વિશ્વાસુ માર્ગદર્શક તથા વાસ્તવિક માનવીયતાથી ભરપૂર વિદ્વાન તરીકે અનુભવ્યા, જેમણે અસાધારણ દયાળુતાથી અનુપ માટે આગલા માર્ગ પર પ્રકાશ પાથર્યો હતો. આ પ્રસન્નતા જેવી દેખાતી મુલાકાત, જે બધા રીતે સહાયભાવ અને ઉદારતાની વહાણ સાથે ઓઢાઈ હતી, તેનોદૃશ્યમાન, સ્પષ્ટ પ્રથમ પગલાં તરીકે અભ્યાસાત્મક રીતે અભિગમ અનુભવાયો હતો—તેના મહેનતપૂર્વક પ્રાપ્ત, પણ અસ્થિર સ્થાનની ખાતરી માટે. આ વિધાન તેમનું અત્યાર સુધી અજાણેલું રહ્યું, એટલું જ નહીં, પરંતુ તે ઉપરાંત આ સંબંધ તેમને કલ્પનાથી પણ અગણિત રાક છોડાવતો, વધુ જોખમી અને વધુ દુર્ગમ સાબિત થવાનું હતું.

અનુપની સૌથી પ્રિય અને મુલ્યવાન મિલકત એ ફોટોગ્રાફ હતો, જે અનગણિત જુવાન અને પ્રેમાળ સ્પર્શોથી સરળ અને નરમ બની ગયો હતો. તેમાં તેની પત્ની પ્રિયા દર્શાવવામાં આવી હતી; તેનું સહજ સ્મિત તેના સ્મૃતિના ઝંખનાભર્યા ધૂંધલાં مضرમાં એક દીપશીખા સમાન ઝબૂકતું હતું. તેના બે સંતાન, રાહુલ અને આરતી, તેમની આંખોમાં એવી નિર્દોષ તેજસ્વિતા હતી કે વૃદ્ધ કાગળના સેવિયા રંગોમાં પણ તેની ઝાંખી પરિસ્થિતિ વચ્ચે તેમના ચહેરાઓમાં આ આશા ઝગમગતી જ રહી હતી. આ માત્ર એક ચિત્ર નહોતું; આ તો જીવંત સાક્ષ્ય હતું—a અવિરત ધબકતું સ્મરણ, જે આશયે તેને મહાસાગરો અને ખંડોને પાર કરવા અનુંપ્રેરિત કર્યું હતું. આ નવા, અજાણ્યા ભૂમિમાં જેટલા દર્શાવાતા સૂર્યોદય તે અનુભવે છે, તેના મસ્તક પર ઝરતા દરેક પરસેવાના ટીપાં, અને પોતાની મીટતી લોક સાલમાં ઊભી થતી પીઠની પીડા—આ બધું એ છબીમાં જામેલા ચહેરાઓ સાથે અવિભાજ્ય રીતે જોડાયેલું હતું. તેનો પરિવાર તેનું ગરુત્વાકર્ષણ હતું, જે તેને આડમ્બરહીંના માર્ગદર્શક બનતા, તેના દરેક પગલાએ નિષ્ઠાપૂર્વક દિશા દર્શાવતા.

પ્રિયા, તેની અડગ જીવનસાથી, તેમના ઘરનો નિર્વિકાર આધારસ્તંભ હતી. તેના હાથ, પોતાનું નાનું ખેતર અને ઘર સંભાળવામાંથી ઘણીવાર ખખડાયેલા હોવા છતાં, અપરિમિત কোমળતાની ક્ષમતા ધરાવતા હતા. અનૂપે તેનો સૌમ્ય સ્પર્શ યાદ કર્યો, જયારે વિદાય પહેલાં તેણીએ તેના વાળને સરળતાથી થઇ દેતાં, તેની આંખોમાં ગૌરવ અને અશ્રુઓનું અજાણવું ઝળહળતું હતું—એ તેના મૌન ધૈર્યનું જીવંત પ્રમાણ હતું. તેણીએ એવા ભાર યોગ્ય રીતે મનમાં લીધા હતા, જેની કલ્પના પણ તે કરી ન શકતો, પટ up ના ઢાલા કામો જ નહિ, પણ તેના અભાવે સર્જાયેલી ભાવનાત્મક વજનનું પણ નિપુણ સંચાલન કર્યું. જ્યારે તે વિદેશની અજાણી ભૂમિમાં જટિલ અનિશ્ચિતતાઓ વચ્ચે પોતાનુ માર્ગ શોધતો રહ્યો, ત્યારે પ્રિયા અડગ સૌમ્ય પાલક બની રહી, એ સ્નેહ અને એકતાની સંવેદના અકબંધ રહે એનો તાપસ પ્રયત્ન કરતી. તેણીએ તેમના અસજ્જ આવકને અત્યંત સૂચક રીતે વહેંચી હતી, પોતાના જરૂરિયાતો સતત લાંબી યાદીના અંતિમ સ્થાને મૂકતા, તેનો મુખ્ય ધ્યેય હંમેશાં પરિવારનાં ઉન્નતિ માટે જ રહ્યો હતો.

રાહુલ અને આરતી. ઉત્તમ જીવન જીવવાનો સપનો – તે аmерિકન સપનો, જેને અનુપે શોધ્યો હતો – એટલો જ આરતીનો પણ હતો જેટલો તેના માટે. તેણે અનુપના વિદાયના નિર્ણયને સહર્ષ સ્વીકાર્યો; તેમાં રહેલી શક્યતાઓની અંદરથી વિચાર્યું, અને એ રીતે, તેણે પણ પોતાનું ઊંડું બલિદાન આપ્યું – રોજબરોજનું સાથ, હાંસ્યથી ભરેલો વર્ષાડ, દીર્ઘ અને એકલતાભરી રાતોમાં તેની હાજરીથી મળતી શાંતિ.

રાહુલ, તેનો મોટો પુત્ર, એવી ઉંમરે હતો જ્યાં દુનિયા ધીમે ધીમે તેના માટે પોતાના રહસ્યો ઉઘાડવા માંડી હતી. તે પાસે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને પુરજોશ જિજ્ઞાસા હતી – એ ગુણો, જેને અનુપ એવું વાતાવરણ આપવા માગતો હતો, જ્યાં શિક્ષણ શોખ નથી; પણ મૂળભૂત અધિકાર છે. અનુપે રાહુલને એવા ખેડૂત તરીકે જોઈવાનું કલ્પ્યું નહીં, જે પૂર્વ-જોની જેમ જમીન સાથે બંધાયેલો હોય; પરંતુ એના કલ્પનમાં રાહુલ વિદેશમાં વિદ્વાન બને, સંભવતઃ ઈજનેર કે ડો-ક્ટર બને, આવો કોઈ, જે પુલો ઊભા કરે, દર્દીઓને આરોગ્ય આપે અને સમાજમાં ઊંડો ફાળો આપે. તેને આજેય યાદ હતો જ્યારે રાહુલ તારો વિશે ઉત્સાહથી વાતતા, વસ્તુઓ કેવી રીતે કાર્ય કરે તેના અંગે અમલમાં જતા અવ-નવા પ્રશ્નો પૂછતા, અને જ્યારે અનુપે સામાન્ય વૈજ્ઞાનિક માળખાં પણ સમજાવા, ત્યારે રાહુલના નાનપણના ચહેરા પર પણ અપૂર્વ પ્રકાશ ઝગમગાવતો હતો. આ તે ચિંગારીઓ હતી, જેને અનુપ અત્યંત આતુરતાપૂર્વક જ્વલંત અગ્નિમા ફેર-વવાની લાગણીએ પૂરતું હોમતો હતો—એ છુપાયેલી ક્ષમતા જે તે ખૂલતું કરવા માટે બેસબ્રીથી તરસતો હતો. તે જાણતો હતો કે તેમના વતનમાં આવી ઉચ્ચપ્રત્યાશિત વિદ્યાનું શિક્ષણ મેળવવાની તકો બહુ ઓછી અને તેમ جیسے પરિવારો માટે અતિશય ખર્ચાળ હતી. અમેરિકા, તેની પ્રસિદ્ધ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સાથે, એ પાવન ભૂમિ હતી જ્યાં રાહુલના બુદ્ધિપ્રધાન બીજને અંતે મૂળ પકડવાની અને ફૂલવાની તક મળી શકે.

અને તેને આરતી હતી, તેની તેજસ્વી અને પ્રફુલ્લિત પુત્રી. અનુપની સ્મૃતિમાં તેની હાસ્યરાહિત ગુંજન મોડા સુ-ધીમાંથી વાગતી, એ અવાજ જેને ગરીબીની સતત ચિંતથી મુક્ત, સુરક્ષિત ઘરનાં ઓરડાઓમાં ફરીથી સાંભળવાની તે આતુર ઈચ્છા રાખતો. તે ચુસ્ત અવલોકનશીલ અને દયાળુ હતી, માતાને થાક લાગતો કે ભાઈને રમવાના સાથીની જરૂર પડે ત્યારે તરત જ તે તેની કારગીરીથી સમજી જાતી.
અનુપે આરતીમાં એક ભવિષ્યની સુકલા, સંગીતકાર અથવા કદાચ શિક્ષિકા—એવી વ્યક્તિ જોઈ હતી જે દુનિયામાં સૌંદર્ય અને આનંદની છાંયાઓ ખીલવે. તે આરતીને યોગ્ય કલાપ્રસાધનોથી સંપન્ન શાળામાં ભણતી, કોઈ વાદ્યયંત્ર વગાડતી અને મર્યાદિત સ્ત્રોતો પૂર્વકની બંધન વગર પોતાની અવ્યક્ત પ્રતિભાઓ પ્રકાશિત કરતી જોઈ કલ્પના કરતો. તેને તેણીની સંકોચભરી વિનંતીઓ યાદ આવી—નવા ક્રેયોન માટે, અથવા જ્યારે તેમનાં જુના અને છીણાયેલા વાર્તાપુસ્તકો બહુ જ ઘસાઈ જવાતા ત્યારે એની નિરાશા. આવું નિર્દોષ, છતાં ભારે પડતું longs, અનુપની દૃઢ સંકલ્પશક્તિને વધુ મજબૂત બનાવતું હતું. તે ઈચ્છતો હતો કે આરતીનું બાળપણ તેમની પરિસ્થિતિ-ઓની સીમાઓથી અસ્પર્શિત રહે, એવું બાળપણ, જ્યાં તેની કલ્પના નિરાંકે અવરોધ વિના ઉડી શકે.

આ સામુહિક સ્વપ્ન તો અનેક વ્યક્તિગત ઈચ્છાઓની જટિલ વણાટમાંથી નિર્માણ પામેલું હતું, પણ એક સામાન્ય સૂત્ર એમાં સંયુક્ત હતું: આવકારભર્યું, માન-સન્માન અને સુરક્ષાવાળું જીવન, અવસરો અને પેઢીગતી ગરીબીના ભારથી મુક્ત જીવન. એ અમૂલ્ય સ્વપ્ન ફક્ત ભૌતિક સમૃદ્ધિ પૂરતું જ નહોતું, પણ તેવી સ્વતંત્રતાનું પણ દ્યોતક હતું—જ્યાં જાતે પોતાના ક્ષમતાનું અન્વેષણ કરી શકાય, અને નિરાંતે જીવવું શક્ય બને,

ભયથી મુક્ત રહીયે, અને વિશ્વમાં અર્થસભર ફાળો આપીયે. આ સ્વપ્ન તેમના નાના ગામડામાં ક્યારેક ગુંગાટેલી આશા હતું, માતા-પિતા પાસેથી સંતાનોને પરંપરાએ મળતું, અને અનુપ હવે તેનો પસંદ કરાયેલ ધ્વજવાહક હતો, જેને એ યુગાનુયુગની આશાને હકીકતમાં ફેરવવાની વિશાળ જવાબદારી સોંપાઈ હતી. તેના પરિવારના ત્યાગ માત્ર આર્થિક જ નહતા; આ લાગણીસભર અને આધ્યાત્મિક ક્ષણો હતી, જે અનુપ અને ઉજળા ભવિષ્યનાં વચન માટે તેમની અતૂટ શ્રદ્ધા માટે સાક્ષી હતી.

તેના પિતા, શાંત સહનશક્તિ ધરાવતા પુરુષ, અનુપના પ્રવાસ માટે સાધનો એકત્રિત કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી હતી. તેમનું આરોગ્ય ખીલી રહ્યો હતું છતાં, તેમણે થાકનો વિચાર કર્યા વિના સાધનો સુધાર્યા અને પોતાની નાનકડી આવક પુત્રના મહત્ત્વાકાંક્ષી પ્રયાસમાં ખર્ચી નાખી હતી. અનુપને પિતાના સ્થિર મસ્તક હલાવવાનો સ્મરણ હતો, જ્યારે તેણે પોતાની યોજનાઓ સમજાવી હતી; તેના રુક્ષ પ્રોત્સાહનના શબ્દો, જેમાં ગૂઢ ગૌરવ અને ચિંતા છુપાયેલી હતી. તેની માતા, જેના ચહેરા પર જીવનભરના તણાવનાં ચિન્હો ઝાંખા પડી ગયા હતા, તેણે પોતાની જ હાથી તેના નાનાં સામાન ગોઠવ્યા હતા, અને તેના આશીર્વાદો મૌન પ્રાર્થના રૂપે તેની સુરક્ષા અને સફળતાની અરજ કરી હતી. તેણે અનુપના હાથમાં તેમના ગામની પવિત્ર માટીની નાનકડા થેલી ધરી હતી, જે ઘરની સ્પર્શિયાદૃતિ, અને તેને ક્યાંય જાય ત્યાં પોતાનાં મૂળ સાથે રાખવાનું સ્મરણપત્ર હતું. તેની વૃદ્ધ દાદી, નબળી પડી ગઈ અને સ્મૃતિ-ઓમાં ઘણી વાર ખોવાયેલી, તેણીએ પણ તેના માટે વધારાનું ઓઢણ બણાવ્યું હતું; કમજોર આંગળીઓમાં ધીમી નિ-શ્ચયભરપૂર ચાલ હતી, દરેક તાંતણે એક માતાની મમતા અને દાદીની હ્રદયતળપુર્વકની શુભેચ્છાનું તંત્ર હતું. વિસ્તૃત પરિવારના સભ્યો, માસીઓ, મામા, ફૂફાઓ – સૌએ પોતાની ક્ષમતા મુજબ થોડું ઘણું આપ્યું હતું; સૌ એવા દ્રઢ વિશ્વાસથી એકત્રિત થયા હતા કે અનુપની સફળતા તેમને પણ કોઈ રીતે ઉન્નત કરશે. અનુપનું અમેરિકન સપનો આવા કુટુંબપ્રેમ, સહભાગી બલિદાન અને અકંપિત સામુહિક આશાના આધારે જ બંધાયેલો હતો. તે માત્ર રોજગાર કે ધન શોધનારો એક વ્યક્તિ નહોતો; પરમાં તે આખા વંશજની આશાઓનું વાહન હતો, એ પવિત્ર અમાનત, જેને તેને નિભાવવાની પ્રતિજ્ઞા bund હતી.

આ જવાબદારીનો ભાર અતિપ્રચંડ હતો, સતત દબાણ રૂપે તેની હાડકાં સુધી ઉતરી ગયેલો. તો પણ, આ જ શક્તિ એની સહનશક્તિનું સ્ત્રોત બની, તેને જીવનમાં ટકાવવાનું શરણે મળતું રહ્યું. જ્યારે અવિશ્વાસની ક્ષણો ભરાવા લાગતી , nouvelle આસપાસની વિચારજાળે તેને દબાવવા ધમકી આપતી, ત્યારે અનુપ પોતાની જેબમાં હાથ નાખતો – જૂની તસ્વીર માટે નહીં, પણ માટીની નાનકડી, કસીને બંધ કરવામાં આવેલી પોટલી માટે. તે પોટલીને ક્ષણ પુરતી હાથમાં પકડી રાખતો, તેની કાંઇક ધૂળમટિ સુગંધ યથાવત માણતો, અને એ સંવેદનાત્મક જોડાણમાં પોતાનાં પ્રિય-જનની હાજરી અનુભવી લેતો. તે પ્રિયાની સ્થિર નજર, રાહુલના ઉત્સુક પ્રશ્નો, આરતીના સંક્રમણભર્યા હાસ્ય અને પિ-તાની મૌન શક્તિને પોતાના દક્ષિનેત્રમાં ઉજાગર કરતાં. તે સમૂહ સપનું, ગૌરવપૂર્વક જીવાતી દિશાને, અને આત્મગૌરવ તથા હેતુથી જીવાતા જીવનને યાદ કરતો. આ વિધિ, તે પોતાના આજે ય મોટી કેમ ન બની શકેલી વસવાટમાં અભયારણ્યની શાંતિમાં અથવા પરિશ્રમનાં વિરલ વિરામ ક્ષણોમાં આદર્શપણે અનુસ્તિત કરતી, અત્યંત શક્તિશાળી રૂપે પ્રવૃત્ત થતી.

તે તેના લક્ષ્યમાં એને પાયાવિહોણું રાખતી, અને જેને કારણે તે મોટાં દાવ, અતિ વિશાળ અર્પણ અને મર્યાદાનાં સ્મરણમાં સ્થિર રહેતો.

તે સમજિતો હતો કે અમેરિકન સપનો વહેંચણાંમાં મળતો વારસો નહોતો, પણ અવિરત મહેનત અને અડગ ધૈર્યથી મેળવાતો એક પુરસ્કાર હતો. તેમાંથી ગ્રહીત અવલોકનો સંઘર્ષ, પછડાટો અને સફળતાની કઠિન ચઢાણની વાતો કહેતાં. તે ક્યારેય માન્યું નહોતું કે આ આસાન હશે, પણ તેની સ્થિતિની વાસ્તવિકતા, દિવસના વ્યાપક થાક અને રાત્રિના ભય ઝંખનારા અનિશ્ચિતતાઓ ઘણી વખત તેની આશાવાદિતાની સીમાને અજમાવતી. પરંતુ, ફો-ટોગ્રાફનાં ચહેરાઓ, પરિવારની મૌન આશાઓ હંમેશાં તેને ધીરે ધીરે નિરાશાની કિનારે થી પાછા ખેંચી લેતી. તે પોતાના ત્યાગમાં તેમના ત્યાગોનું પ્રતિબિંબ જોઈ રહ્યો હતો, તેમની નિઃશબ્દ સત્ફળ આવડત તેના દૃઢ નિશ્ચયમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેઓએ તેની પર તેમની શ્રદ્ધા, તેમના સંસાધનો અને તેમની આશાઓનું રોકાણ કર્યું છે, અને તે કદી પણ, કોઈ રીતે પણ, એ પવિત્ર વિશ્વાસને ખોટો સાબિત કરશે નહીં.

તેની પ્રતિબદ્ધતા પૂર્ણ અને અભેદ્ય હતી, એ એક ગંભીર પ્રતિજ્ઞા હતી, જે તેના આત્મા ઉપર ઉકેરાયેલી હતી. તે તકલીફો , અપમાન અને એકલતા સહન કરશે, કારણ કે આ બધું તો માત્ર એ ભવિષ્યમાં પ્રવેશ માટેનું મૂલ્ય હતું, જ્યાં njegovi બાળકોને વશિાળ સપનાઓ જોવાનો અને તે અધૂરા તારાં સુધી પહોંચવાનો અવસર મળશે, જે હાલમાં તેમની પહોચ બહાર છે. તેને રાહુલને પોતાના અભ્યાસમાં શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરતો, તેનું નામ સન્માનપત્રોમાં લખાયેલું, અને તેનો ભવિષ્ય અનેક અવસરોથી સરોવરાયેલું જોયું. તેને આરતી, કદાચ કોઈ મંચ પર, તેનું સ્વર નિર્ભય અને પ્રખર સંભળાતું, અથવા તો તેની તુલિકાથી કેન્વાસ પર જીવંત સંસાર સર્જાતા અનુભવી. તે પ્રિયાને કલ્પે છે, જ્યારે હવે તેના ચહેરા પરથી ચિંતા ની રેખાઓ ઓગળી ગઈ છે, તેની હાસ્ય તેજસ્વી અને નિરંકુષ બની છે, તે તેમના સમૂહિક પરિશ્રમના મીઠાં ફળોની મજા લઈ રહી છે, અને તેને એ વિશ્વાસ છે કે તેમની ઝઝૂમાટી વ્યર્થ ગઈ નથી. આ ફક્ત કલ્પનાઓ નહોતી; આ તેના અવિરત પ્રયત્ન અને શોધને પ્રેરણા આપતી જીવંત અને સ્પષ્ટ લક્ષ્યો હતી.

અળઇ તેની યાત્રાનો આધાર માત્ર એકલ મહત્ત્વાકાંક્ષા નહોતો, પરંતુ તેના પરિવાર પ્રત્યેનો ઊંડો અને સર્વસમાવેશક પ્રેમ હતો. તેઓ તેની હિંમતનું મુત કારણ, શક્તિનો સ્ત્રોત અને સફળતાનો અંતિમ પરિમાણ બન્યા. તેને મળેલા દરેક પડકાર, તેણે પાર કરેલો દરેક અવરોધ, તેનો પરિવાર જે જીવનના હકદાર હતા, તે જીવન તરફના એક-એક પગલા હતા—એવું જીવન જે તેમના વતનના અનેક લોકોને ક્યારેય મળ્યું નથી. તે માત્ર એક સ્થળાંતરલ શિક્ષક ન હતો; તે પૂરૂ પાડનાર, રક્ષક અને સપનાવાળો હતો, જે પોતાના વંશજનો ભાર ખભા પર ઉઠાવતો, અને અજોઈ ઉગ્ર શ્રદ્ધાથી પ્રેરિત હતો કે, અમેરિકન સપનો, તેની કથિત અપ્રાપ્યતા છતાં, એવું વાસ્તવિક ધ્યેય હતું જેના માટે જઝૂમવું જરૂરી હતું, અને એ પ્રેમલાગણીને સમર્પિત વારસો રચવાનો એક અસધીર પ્રયાસ, એક પથ્થર પર બીજો પથ્થર ગોઠવી, પોતાના માનવીય સંબંધો માટે.

જ્યારે પ્રથમવાર અનુપના શ્વાસમાં ન્યૂ યૉર્કના હવામાં માવજત થઇ, એ હવા વિનમ્ર રીતે જુદી હતી—તીક્ષ્ણ, શીતળ અને હજારો અજાણ્યા વાસનાઓથી વ્યાપ્ત. તેને ઓળખીતી પાકેલી ધરતી અને વરસાદની સુગંધ નહોતી, પણ એક ધાતુમય ઝાંખી, એકઝોસ્ટ ફ્યુમ્સની ઝાંખી હતી,

અને કંઈક અસ્પષ્ટ ઔદ્યોગિક સુગંધ, જે બધાની અને બધે ચોંટેલી રહેતી હતી. તે ડોક પર ઊભો હતો, એની પાછળ એટલાન્ટિકનો વિશાળ વિસ્તાર હવે માત્ર સંસ્મરણ બની ચૂક્યો હતો, અને એની સામે સ્ટીલ અને કાંક્રીટથી બનેલી એક વિસ્તૃત, ધબકતી સજીવ સંસ્થા વ્યુહાયમાન હતી. આ ભવ્ય ઇમારતો, જાણે આકાશને ખૂંટી ખેડતા દૈત્ય, તેની નાનકડી હસ્તી ઉપર મજાક કરતાં હોય તેવો ભાવ આપતી, આ વિશાળ દૃશ્યપટ પર તેને અવારનવાર નિષ્પૃયતા અનુભવાતી હતી. શહેરનો આવાજ—હોર્નનો ગજ્જાર, અજાણી વાણિજ્યિક અવાજો, અનકહીં ટ્રેનોનો ઘૂંઝારો—એના કાનમાં ઘૂસીને, એના ગામના નમ્ર ગુનગુનાટ નહીં પરંતુ એક ખંજવાળતી અસહ્ય ધ્વનિસૂર બની ગઈ હતી. આ તે આત્મીય આવકારનો સ્પર્શ નહોતો, જે તેણે કલ્પી લીધો હતો, પણ વધુ તો એક કઠોર, નિષ્પક્ષ સ્વાગત હતું.

તેના હાથમાં ગોચર રહેલો ફોટો હવે તાવિઝ કરતાં પણ ઓછા એક નાજૂક કાગળના ટુકડા જેવી લાગણી અપાવતા, આજુબાજુની વિશાળ જાજરમાન વાસ્તવિકતા સામે વધુને વધુ દિનપ્રતિદિન નબળો બનતો જાય છે. પ્રિયા, રાહુલ અને આરતીના ચિત્રો, તેના મનની આંખોમાં એટલા સાફ અને જીવંત હતાં કે, અહીં તેઓ એક કોમળ વિશ્વના અવશેષ સમા લાગતા, જાણે કોઈવિશેષ જગતમાંથી અહીં આવી પહોંચ્યા હોય. પ્રારંભિક ઉલ્લાસનો ઉજાસ, અને જમીન પર પગ મુક્યાની વિજયી અને રાહત આપતી લાગણી ધીમે ધીમે ઓસરવા લાગી, અને તેની જગ્યાએ સંપૂર્ણ અજાણ્યપનની ઊંડાણભરી એકલતા વસવા લાગી. અમેરિકાના વચનો, અનંત મોકાનો ઘોષ સાથે જેણે તેની યાત્રાને પ્રેરણા આપી હતી, હવે તો કેટલાય દૂરના પડઘા સમાન લાગતા, હાલમાં उपस्थित વ્યાપક અને overwhelming વાસ્તવિકતાથી તેમના અર્થ બહોળા ઘટી ગયા હતા. તે આવી ગયો હતો, પરંતુ આવવું અંત નહોતું; આ આવૃત્તિ માત્ર પ્રથમ , હણગત અને દિશાહીન પગલાં હતું એ માર્ગ પર, જે અગાઉ તેથીયે કલ્પના કરતાં પણ વધુ ગૂંચવાયેલું અને પડકારસભર હતું.

તેની થોડીક બચત, જેને તેણે ખૂબ સાવચેતી અને કાળજીથી જાળવી રાખી હતી, હવે અચાનક બહુ ઓછી અને અપર્યાપ્ત લાગી રહી હતી. તે રકમ, જે તેના ગામના સંદર્ભમાં બહુ મોટી લાગતી હતી અને પ્રવાસ તથા નમ્ર શરૂઆત માટે પૂરતી જણાતી હતી, હવે આ અવ્યસ્ત મહાનગરના પ્રચંડ દૈનિક ખર્ચ સામે શરમજનક રીતે નાનકડી જણાતી હતી. તેને માથા પર છત, આહાર અને કદાચ કેટલીક અપઠ્ય જરુરિયાતો માટેનું નાનું ભથ્થું જરૂર પડશે એનો અનુરૂપ અંદાજ લીધો હતો, છતાં પૈસા જેટલા ઝડપથી ગુમ થઈ જતા હતા એ આશ્ચર્યજનક હતું. રસ્તા પરના એક સામાન્ય વેપારી પાસેથી લીધેલું ભોજન—અમેરિકાની સ્વાદમૂર્તિનો એનો પ્રથમ અનુભવ—એટલુ ખર્ચાળ હતું કે માતૃભારતમાં આખા દિવસ માટે ખરીદી શકાતું જેટલું Provision હતી, તેનાથી પણ વધુ. મૂલ્યોની ગૂંચવણી, સતત ડોલરને પોતાના દેશની ચલણમાં અનુવાદ કરતી અવિરત ગણતરી, તેના પહેલેથી જ થાકેલા મન પર વધુ એક માનસિક બોજા જેવું જાણવા મળતું.

એ એક સતત, ઠેર ઠેર લાગતું અદૃશ્ય ઉંઘેલું ચિંતાનું ભાર હતું—એક શાંત ગણતરી, જે તેની દરેક મુલાકાતના પૃષ્ઠભૂમિમાં સતત ચાલતી રહેતી.

ભાષા અવરોધ—જેની એને પૂર્વાનુમાન કર્યો હતો અને અંગ્રેજી વાક્યોનું મન લગાવી અભ્યાસ પણ કર્યો હતો—વ્યવહારમાં ઘણું વધારે દૂરસાધ્ય અવરોધ સાબિત થયું. સ્થાનિકોને ફટાફટ બોલવાની ટેવ, તેમનાં મતલબી શબ્દપ્રયોગો તથા ઊંડા ઉચ્ચારો; એમાં તે ઘણીવાર સૌજન્યની હાસ્ય સાથે માથું હલાવતો રહેતો, જ્યારે તેની સમજણ તો ઘણું પાછળ રહી જતી. સાવધાનીપૂર્વક તૈયાર કરેલા વાક્યો પણ હકીકતની વાતચીતમાં અનોખા અને અણગમ્યા લાગતાં; ફલસ્વરૂપે પ્રશ્નચિન્હભર્યા નજરો કે ઉતાવળભેર અવગણના પૂરતા પ્રતિસાદ મળે. તે પોતાને વધુને વધુ નિર્ભર કરતા દેખાવા લાગ્યો

વધુ પટેલે, ઇશારો અને આંગળી બતાવવાની સર્વમાન્ય ભાષા પર આધાર રાખવો એ તેના માટે એક વિનમ્રતા અનુભવ હતો, જેણે પોતાના સંવાદકૌશલ્ય પર ગૌરવ અનુભવ્યું હતું. દિશા પૂછવું, ટ્રેનનું ટિકિટ ખરીદવું કે માત્ર એક કપ ચા મંગાવવું—આને સરળ લાગતા કાર્યો હવે ધીરજ તથા સંકલ્પનો કસોટી બની ગયા હતા; દરેક સફળ સંવાદ દરેકવાર એકલતા સામેની નાનકડી જીત લાગતી હતી.

તેને એક સહયાત્રીના સૂચન પર ભલામણ કરાયું વસવાટ ઘર શોધ્યું, જેને સામાન્ય પરંતુ સ્વચ્છ અને નવા આગંતુકોના આશ્રય તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં સુધીની તેની યાત્રા શહેરની ગૂંચવેલ જાહેર પરિવહન વ્યવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાની પરંપરા હતી. મેટ્રો—a ભૂગર્ભી અશ્વત્થ—as તેને અંધકારમાં દોટાવતી અને પછી અચાનક જ તેને જુદી, પરંતુ એ જ પ્રકારની ગભરાટભરેલી દુનિયામાં પાછી બહાર ફેંકતી. લોકોનો અત્યંત ઘનાવાર પ્રવાહ, દરેક સ્ટેશન પર આવતો-જતો માનવીય જળકુંડ, તેને ચકિત કરી દેતો. તે પોતાનો થેલો વધુ મજબૂતીથી પકડીને, પોતાના વિદેશીપણાની તીવ્ર જાગૃતિ અનુભવી રહ્યો હતો—એક એવી અમૂર્ત નમ્રતા જેમાંથી અસહાયતા બેરી રહી હતી. જ્યારે અંતે તે વસવાટ ઘર મળ્યું, ત્યારે તે તેના કલ્પનાથી વિભિન્ન હતું—ન તો એટલું સરળ, ન આવકારવર. આ એક સાંકડી, શોરથી ભરેલી જગ્યા હતી, જ્યાં હવામાં પછડાયેલાં ભોજનની અને નિરાશાની ગંધ ગળી ગઈ હતી. તેનું નાનું ઓરડું, જેમાં ફરી વળવાનો પણ મહિસૂળ અવકાશ નહોતો, તે પોતાના જાણીતાં ખુલ્લાં વિસ્તારો કરતાં પૂરેપૂરું વિરોધાભાસી હતું; અને પાતળી દીવાલો પડોશી ક્યુબિકલોમાં ચાલતાં નાટકોમાંથી લગભગ ગોપનીયતા ઓછી જ હતી.

તેને રસ્તા પર દેખાતા ચહેરા—જેઓ તેમને બીજી નજર વિના ઝડપથી વીતી જતાં—તેં માનવતાનું પરચોખું મોઝાઇક હતા, છતાં તે પોતાના અંતરમનમાં ઊંડો વિયોગ અનુભવે છે. તે વ્યક્તિઓને નિહાળતો, જે પોતાની જ દુનિયામાં રજુ હતા, પોતાની સંઘર્ષમાં ખોંચાઈ જતા, જેમની દ્રશ્ય મોટા ભાગે ટળી જતી કે દૂર ક્યાંક સ્થિર થતી. તેમના ચાલચાલનમાં એક ઉતાવળ, એક તાકીદ થી, જે અવિરત પીછા અને સતત પ્રયાસના સંવેત આપતી, જેને સમજવાનો તે હમણા જ આરંભ કર્યો હતો. તેને અમેરિકન આત્માની, તેની ગતિશીલતા અને મહત્ત્વાકાંક્ષા અંગેની વાર્તાઓ સાંભળી હતી, પરંતુ અહીં, ધરતી પર, એ સર્વસ્વીકાર્ય તીવ્રતા તમામ સૌજન્ય કે જોડાણ માટે ઓછું સ્થાન છોડી જતી. પ્રારંભે મળનારા મૈત્રીપૂર્ણ સમુદાયને, તરત જ દોસ્તી અને માર્ગદર્શન આપનાર મિત્રોને શોધવાનું સ્વપ્ન ધીરે ધીરે ઝીણું થતું ગયું, અને એ તીવ્ર તટસ્થતા ખડેપગે ઊભી રહી કે હવે દરેક પગલું તેને નવેસરથી, એકલાતા, મોકળા રસ્તા પર જ ભરી લેવું પડશે.

તેને પણ નોંધાયું હતું કે, તે કેવી રીતે કણકણમાં નજરે પડતો હતો. વખતોથી લાંબા સમય સુધી અટકતી નજરો, આંખોમાં વિનમ્ર આશ્ચર્યની ઝાંખી, અને કોઈ તેની સાથે સંવાદ આરંભે એ પહેલાં આવતો લગભગ આલેખ ખંચતો એવો સૂક્ષ્મ વિરામ—આ acts સ્પષ્ટ દુશ્મનાવટ ન હતાં, ખરી; છતાં એટલું પૂરતું હતું કે તે પોતે તપાસવામાં આવી રહ્યો છે, અલગ છે એવો અનુભવ થાય. તે એ એક વિલક્ષણતા જેવી હતી—સમગ્ર દેશમાં જેને વૈવિધ્યનો તપેલો કહેવાતો, ત્યારછતાં ઘણી વખત સ્પષ્ટ સીમારેખાઓ ધરાવતો હતો, તેમાં તે સ્પષ્ટ દૃશ્યમાન વિદેશી હતો. તે આત્મવિશ્વાસ દાખવવાનો, નહીરાણ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો, પણ એકલતાનો ભાર અને પરિવારની આશાઓનું ભારણ સતત તેને દબાવી રહ્યું હતું. હવે તે ફક્ત અનુપ ન રહ્યો; તે પોતાના પરિવારના ત્યાગનું પ્રતિનિધિ, એમની આશાઓનું પ્રતીક બની ગયો હતો, અને એ ભાર,

પ્રેરણાદાયી હોવા છતાં, તેની દરેક ભૂલને, દરેક અનિશ્ચિત ક્ષણને ઊંડા અર્થથી ભરપૂર કરી દેતો.

સમૃદ્ધિ અને સહલતાની વિશાળ રેખાઔલમાં ચિતરાયેલ અમેરિકાની કલ્પના હવે ધીરે ધીરે બારીક અને વધુ જટિલ વિગતો સંપાદવા લાગી, એવી વિગતો કે જે ઓછી આશ્વાસનકારક હતી.
અવસરનાં મહાભાવપૂર્વક ઉચ્ચારાયેલા વચનોને સ᳠ᳳ᳡ાર કરવા મહિનાપર મહેનત અનિવાર્ય લાગતી, અને એ રસ્તો કોઇ વિસ્તૃત, મુલાયમ શેરી નહોતો; પણ સંકુચિત, વાંકડો અને ઘણીવાર છાંયાથી ઢંકાયેલો પંથ હતો. તે સતત પોતાના નિર્ણયોનું મૂલ્યાંકન કરતો રહેતો, પોતાના કરેલા પગલાંને ફરીફરીને વિચારતો. શું તેણે ખાસ આ શહેરમા આવીને યોગ્ય પસંદગી કરી હતી? શું વસવાટગૃહ એ એ સૌથી શ્રેષ્ઠ હતું જે તે leisten કરી શકે તેમ હતો? શું તેને તરત જ કામ મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ હતો, ભલે તે એટલે ઓછું મહેનતુ અને વધુ કઠિન પરિસ્થિતિઓ એટલે? આ પ્રશ્નો, તેની અપેક્ષાઓ અને જન્મમાત્ર વાસ્તવિકતા વચ્ચેના ઘર્ષણમાં ઉત્પન્ન થયેલા, એ પહેલી ધૂંધ હતી જે સામે આવેલા પડકારોની ઈશારો આપતી હતી.

તે શહેરનું ગહન નિરીક્ષણ કરતો હતો, જ્યાં અગમ્ય વિભેદો સ્પષ્ટ દેખાતા. ઠાઠબાઠ storefronts ચમકતા હતા, તો બાજુમાં જ મલિન ગલીઓ પડેલી. સારા કપડાં પહેરેલા લોકો, જેમના ચહેરા પર આત્મવિશ્વાસ ખીલેલો હતો, પસાર થતાં હતા એવા લોકો પાસેથી, જેઓનાં કપડાં ફાટેલા અને જેના આંખોમાં એ જ થાકની છબી તે ક્યારેક પોતામાં જોઈ શકતો. આ વિપરીતતા, અત્યંત સંપત્તિ અને સ્પષ્ટ કટુક પરિસ્થિતિઓનું તેઓમેળ, તેનો નવા ઘરનાં જટિલ સામાજિક વસ્ત્રાતંતુનો જીવંત પરિચય બની રહ્યો હતો. આ કટુતર પ્રપંચના વિશ્વમાં, તે પોતાની સ્થિતિ વિષે પૂર્ણપણે વાકેફ હતો—આ અભ્યાસશીલ પાયામાં તે હજી તળિયે યુગાનુયોગ રહ્યો હતો, અગમ્ય લાગે તેવી ચઢાણનો હૂંકાર સાંભળી.

પ્રારંભીક ઉલ્લાસ, પોતાની મહાન સાહસિક યાત્રા પર ઉતરવાનો ઉન્નતિદાયક રોમાંચ, હવે એક વધુ સુક્ષ્મ અને ઊંડા લાગણીઓથી બદલાઈ રહ્યો હતો: પોતાના સમક્ષ ઊભેલી કાર્યની વિશાળતાની વધતી જતી જાગૃતિ. હજુ એ અસહ્ય ભય નહોતો, પણ એ શાંત સમજણ હતી કે અમેરિકન સપનોની રોમાન્ચક છબી તો ફક્ત એક ભાગ છે—એક વિશાળ અને વધુ જટિલ વાર્તાનો. બીજો ભાગ, જે હવે પ્રથમવાર તેની સામે આવી રહ્યો હતો, એ અવિરત છીએળ, સહનશક્તિ, અને ઝુકી ન જવાની, નવી શરૂઆતમાંથી જીવન રચવાની આક્રાંતા ઇચ્છાના ભાષામાં લખાયો હતો—જેમાં અસંખ્ય વખત કઠોર અને બિનમાફી વાસ્તવિકતાઓનો સામનો કરવો જરૂરી હતો.

આ એ વિજયમય આગમન ન હતું, જેનું તે સ્વપ્ન જોઈને ગયો હતો, પરંતુ એક શાંત, લગભગ સંકોચભરી પ્રવેશ હતી, જેમાં દુનિયા દરેક વસ્તુ માંગે છે અને ફક્ત સાચે જ લાયક સાબિત થયેલાને જ તેના ઇનામ આપે છે. આશાના કિનારે તે એ નહાઈ ગયો હતો, પણ તદ્દન સાચી યાત્રા—જે તેમની આત્માને પરિક્ષિત કરશે અને સફળતાની તેની સમજણને નવી દશામાં મૂકે તેવી—હવે તો ફક્ત શરૂઆત જ લઈ રહી હતી.

તેની આવિગમન થી સતત સાથ આપેતી ચિંતાની કડવાટ હવે થોડા સ્પષ્ટ રાહતભાવ સાથે ધીમે ધીમે ઓગળી રહી હતી. અનુપે મચડી પડેલી પત્રિકા કોરેદાઈ પકડી રાખી હતી; તેના સસ્તાં છપાયેલા શબ્દો આ વિવશ અને અજાણી મહાનગરમાં માર્ગદર્શક દીપશિકા સમાન શોધાતા. "મદદરૂપ જોઈએ: ગેસ સ્ટેશન એટેન્ડન્ટ," તે

લખાયું હતું, ત્યારબાદ ફોન નંબર અને "વસવાટ આપવામાં આવશે" તેવી વચનાત્મક પ્રતીતિ. અસલમાં એ એવી ઓફર હતી કે, લખાણમાં તો સહેતુક રીતે આદર્શ લાગતી, પણ વાસ્તવિકતા કરતાં ઘણી વધુ શ્રેષ્ઠ અનુભૂતિ આપતી—ડૂબતા પુરુષને આપણા હાથ દૂર ઉછાળેલી જીવનરેખા. અનુપે તો અનેક દિવસો શહેરની નિર્દય ગલી-ઓમાં વિતાવ્યા હતા, જ્યાં દરેક મુલાકાત તેના એકળાપણાની સાક્ષી બની રહેતી, અને દરેક ચૂકાતી તક તેની આંતરિક અવ્યાખ્યેય વ્યથા વધારે ગાઢ કરી deixati. તેને અનેક આવાં પત્રિકા દેખાઈ હતી, પણ તે પદ માટે તો ખાસ ભાષાપરિ-ચય જરૂર હતો કે એવું કોઇ કામ હતું, જે માટે જેટલી શારીરિક શક્તિ જરૂરી હતી, તે હમણાં પોતાની થાકેલી અને દુર્બળ અંદરથી ઉગારી શકતો નહોતો. પણ આ એક કંઈક જુદું લાગતું હતું. આ એક તક હતી, સ્પષ્ટ શક્યતા, જે તેની તાત્કાલિક અને મહત્વપૂર્ણ જરૂરિયાતો દૂર કરવાની આશા આપતી હતી: માથે છત અને, ભલે ગુનો-ણાવાર, આવકનો સ્ત્રોત.

તે પોતાના bạnને એક નાનકડી, દેખાવમાં સામાન્ય દુકાનમાં શોધે છે, જ્યાં દક્ષિણ એશિયાઈ કિરાણા સામગ્રી અને ઘર-ગથ્થુ પરિપૂર્ણ વસ્તુઓ એક અસંગત પણ લોકપ્રિય ભાતપૂર્વક સંગૃહિત હતી. આંદરના હવામાં હળદર, જીરુ અને સસ્તી ધૂપની ભેળેલી સુગંધ ભરી હતી—આ એક એવી આનંદદાયિ, ઓળખીતી સુગંધ હતી, જેણે ક્ષણમાત્રમાં તેને પોતાના વતનની વ્યસ્ત બજારોમાં પાછું લઈ જઇ.
કાઉન્ટર પાછળ, સુંદર રીતે છટેલી મૂછો અને કમળાં જેવી આંખો ધરાવતો પુરુષ અત્યંત વ્યવસ્થિત રીતે બિ-સ્કિટના પેકેટો ગોઠવી રહ્યો હતો. દરવાજાની ઉપર બેલ વાગતાં તેમણે નજર ઉંચી કરી, એની દૃષ્ટિ અનુપ પરથી અડી, જે હેચકચાટથી અંદર ઉભો રહ્યો હતો, અને પોતાના હાથમાં ફ્લાયર એક વિનમ્ર અરજીની જેમ આગળ ધરી રાખ્યો હતો. માણસનું સ્મિત વિસ્તર્યું, તેની અત્યંત ચમકતી સફેદ દાંત દર્શન આપી રહી હતી.

"આહ, તમે જાહેરાત વિશે આવ્યા છો?" એણે પૂછ્યું, તેનું સ્વર ગરમ બેરિટોન અને સ્પષ્ટ ગુજરાતી લહેજો ધરાવતું હતું. અનુપે માથું હલાવ્યું, તેના ગળે આશાની સાથે સાથે સંકોચનો ભાર પણ હતો. આ ક્ષણ માટે તેણે પોતાના મનમાં અજાણ્યા વખતોથી આંખો સામે દૃશ્યો રચ્યાં હતાં—કેવું બોલવું, શું વાત કરવી, અને સંતુષ્ટિ આપવાના ચૂકાદા જે તે આપી શકે એમ હતો. "હા, સાહેબ," તેણે કંઇક ખંજવાળ સાથે બોલ્યું, અવાજ થોડી ઘૂંઘળી હતી. " બહાર જોવી તેમને નોટિસ. હું કામની શોધમાં છું.
અને... અને વસવાટ." તેણે ફ્લાયર તરફ અવ્યક્ત રીતે ઇશારો કર્યો.

આ માણસના સ્મિતમાં કોઇ ક્ષય આવ્યો નહીં. તેણે પોતાના હાથ એપ્રન પર પૃથક્કૃત કરીને કાઉન્ટર પાછળથી આગળ પડકાર્યું. "મારું નામ પટેલ છે," તેણે હાથ આગળ વધારતાં કહ્યું. "શ્રી પટેલ." અનુપે તે હાથ સંકોચથી પકડી લીધો. "અનુપ," તેણે પોતાનું નામ આપતાં જવાબ આપ્યો. "અનુપ સિંહ."

"અનુપ સિંહ," શ્રી પટેલે પુનરાવર્તન કર્યું, જાણે એના સ્વરનું આસ્વાદ કરે છે. "અનુષ્ઠાનિય, મજબૂત નામ.
અને તમે આ નગરમાં નવા છો, હાં? તમારી આંખોમાં એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. એ દૃષ્ટિ: જે હજી પોતાનું સ્થાન શોધી રહી છે." તેણે કાઉન્ટર નજીકની જૂની આરામખુરસી તરફ સંકેત કર્યો.
"બેસો, બેસો. તમારું વર્ણન કરો. તમને અમેરિકા સુધી શું ખેંચી લાવ્યું?"

અનુપ હજુય એ માણસની તત્કાલ શુષ્મતા અને પોતાની ભાષા બોલવાની તેમની સ્પષ્ટતા જોઈ અવાક હતો, પણ પો-તાનું હૃદય ખુલ્લું કરી નાખ્યું. તેણે પોતાના ગામ વિશે કહ્યું, એ સપનાઓ અંગે જે તેને દરિયાપાર લાવાંમાં યત્નરત રહ્યાં, તથા પરિવારના ત્યાગ વિશે પણ કહેવું ચૂક્યો.

તે પોતાની પત્ની પ્રિયા તેમજ સંતાનો આરતી અને રાહુલની વાતો ઊંડા લાગણીસભર સ્વરમાં કરતા, તેમજ આ તીવ્ર આશા વ્યક્ત કરતા કે તે તેમના માટે એક ઉત્તમ ભવિષ્ય કઠિન પરિશ્રમ દ્વારા ઊભું કરી શકે, એવું ભવિષ્ય જેમાં ગરીબી તથા અવસરોના અભાવે તેઓ બંધાયેલા ન રહે. તે પોતાના ઘટતી નાણાંકીય સ્થિતિ વિશે સંપૂર્ણ વિગતો કહેવાનુ ટાળ્યું, તેના બદલે પોતાના મહેનત કરવા માટેના મનોબળ અને યોગદાન આપવાની ઉત્કંઠા પર જ ભાર મૂક્યો. શ્રી પટેલ તમારું વાટડી ચિત્તએ સાંભળતા, ક્યારેક માથું હલાવતા, તેમના ચહેરા પર સહાનુભૂતિનો સાચો ભાવ ઝલકતો હતો. તે વચ્ચે ટોકી ન પડ્યા, અને અનુપને પોતાની આશાઓ અને ભયોને પુરેપુરો વ્યક્ત કરવાની સ્થાન આપ્યું.

“નવા માનવ માટે આ દુનિયા ખરેખર કઠિન છે,” શ્રી પટેલે કહ્યું, જ્યારે અનુપ અંતે શાંત થયો, અને તેમના શબ્દો નીર્દય હવામાં ઝૂલતા રહ્યા. “વિશિષ્ટપણે ત્યારે, જ્યારે તમારો પરિવાર તમારી રાહ ઘરે જોઈ રહ્યો હોય. તેઓ તમને આશરે છે. હું આ સારી રીતે સમજી શકું છું.” તેણે થોડું વિરામ લીધું, તેની ઉંચકાતી નજર, અનુપની આત્મા સુધી પહોંચી એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. હું પણ એ સ્થિતિમાંથી ગયો છું—વર્ષો પહેલાં. અમેરિકા... ઘણું વચન આપે છે, પણ તેની સામે ઘણું જ માગે છે. જો તમે સાવચેતી ન રાખો તો એ તમને ચૂસીને બહાર ફેંકી દેશે. પરંતુ," તેણે ઉમેર્યું , તેની અવાજમાં નમ્રતા છવાઈ ગઈ, "એ તેમને પુરસ્કૃત પણ કરે છે, જે મહેનતે અને ધૈર્યપૂર્વક પરિશ્રમ કરવા તૈયાર હોય છે.

પછી તેણે ગેસ સ્ટેશનની વાત કરી, જે શહેરની બહાર, કિનારે આવેલું છે—એવું સ્થાન જ્યાં સતત આવતાં-જતાં ગ્રાહકો રહે છે, જેમામાંથી ઘણા ટ્રકચાલકો તથા લાંબી દૂર સુધીનું મુસાફરી કરતાં ડ્રાઈવરો હોય છે.
તેણે ફરજોનું વર્ણન કર્યું: પેટ્રોલ ભરવું, કાચા સાફ કરવા, પમ્પ સાથે જોડાયેલી નાનકડી સુવિધા દુકાનમાં શેલ્વ્ઝ ગોઠ-વવી અને શૌચાલય શ્રેણીય રીતે સ્વચ્છ રાખવા. તે તેજસ્વી કામ ન હતું, તેણે સ્વીકાર્યું, પરંતુ એ પ્રમાણિક હતું. મહત્વનું એ હતું કે, તેણે જણાવ્યું, સ્ટેશન સાથે જોડાયેલી નાનકડી રહેઠાણની જગ્યા હતી, એક રૂમ જે તાજેતરમાં પૂર્વ કર્મચારી દ્વારા ખાલી કરવામાં આવ્યો હતો. એ ખાસ જ ઘણું નહોતું, તેણે ચેતવણી આપી, પણ એ સ્વચ્છ અને સુરક્ષિત હતું, અને એ નિ:શુલ્ક પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું. વસવાટ ઉપરાંત, તેણે નાનાં પણ નિયમિત મહેનતુનું પ્રસ્તાવ આપ્યો, જે અનુપના આધારમાં ખર્ચ આવરી શકે અને ઘરમાં થોડું રોકાણ મોકલી શકે.

"તમે તરત જ શરૂઆત કરશો," શ્રી પટેલે ધ્વનિત કર્યું, તેમનો અવાજ દ્રઢ પણ ઉત્સાહપૂર્વક હતો. "ન તો કોઈ રાહ જોવી પડશે, ન કોઈ અંત રહિત ઇન્ટરવ્યૂઝ. મને કોઈ વિશ્વસનીય જોઈએ છે, એવી વ્યક્તિ જે પોતાના કાર્યમાં ગર્વ અનુભવશે. અને એ ગુણ તમારી અંદર મને દેખાય છે, અનુપ સિંહ. તમારી આંખોમાં જવાબદારી સમજતા ررمની ઝાંખી છે." તેમણે આગળ વળી આવે, જ્યોતિર્મય નજરે કહ્યું. "તો, હવે તમે શું કહેશો?
"શું આ શરૂઆત જેવી લાગી રહી છે?"

અનુપે એક ભાવનાત્મક તરંગ પોતાની અંદર અનુભવ્યો – કૃતજ્ઞતા, રાહત અને આનંદની લહેર. આ જ તો હતું. એ પહેલું સ્પષ્ટ પગલું, જે માટે તેણે દિનદયાળી પ્રાર્થના કરી હતી. સુરક્ષિત આશરો, નાનકડું આવક સ્ત્રોત અને આ અજાણ્યા દેશમાં પોતાને સાબિત કરવાની તક – એ બધું લગભગ અભૂતપૂર્વ લાગતું હતું. અનુપે શ્રી પટેલને જોયા, એ અજાણ્યા વ્યક્તિને, જેણે સૌમ્યતાપૂર્વક તેને એટલું બધું ઓફર કર્યું હતું. એમાં તેને એક એવો ઉપકારક દે-ખાયો, કે જે વલસીઓની પીડા સમજતો હતો,

અને સહાય કરવા હંમેશાં તત્પર હતો. આ બધું મળવું એના માટે પૂરેપૂરી કરામત જેવી લાગતી હતી.

"હા, સાહેબ," અનુપે ભાવનાથી ભરાયેલા અવાજે કહ્યું. "હા, શ્રી પટેલ. આ... આ બધું લાગતું હોય તેમ છે." તે પોતાની નસીબ પર વિશ્વાસ કરી શકતો નહોતો. છેલ્લા થોડાં દિવસોની કઠોર હકીકતો અને અંત:કરણમાં ભરાઈ ગયેલી એકલતા તથા ગુમાવાની ભાવના હવે ધીરે ધીરે ઓગળવા લાગી. તેને આગળ વધવાનો માર્ગ, એક સ્પષ્ટ દિશા દેખાઈ આવી, અને આ બધું આ નાના, સુગંધિત દુકાનમાં આપકાર રૂપ શ્રીમાનના કારણે શક્ય બન્યું. તેમાં આશાનો પ્રવાહ ઉદ્ભવ્યો, નવા હેતુનો અનૂભવ થયો. આ માત્ર રોજગાર નહોતો; આ તો એ પાયો હતો, જેના પર તે પોતાનું નવું જીવન ઊભું કરશે— તેનાં અમેરિકન સપનાના મહેલમાં મૂકાશેલી પ્રથમ ઈંટ.

શ્રી. પટેલ હળવો, ઓજસ્વી અવાજે હસ્યાં. "સારા. બહુ સારું. અવે આપણે સ્ટેશન જઈશું. તું તે મનુષ્યને મળીશ, જે તને તારું ઓરડું બતાવશે. તે મારો ભત્રીજો છે, સારો બાળક છે. તે તને આ જગ્યાની જરૂરિયાતની તમામ વાતો જણાવી દેશે." તેઓ પોતાની બેઠક પરથી ઊભા થયા, તેમની વાતચીતનું સમાપન અને અનુપના નવા અધ્યાયની શરૂઆત દર્શાવતા. જ્યારે તેઓ દરવાજા તરફ ચાલ્યા, અનુપ તેના ચહેરા પર પથરાયેલી નિર્વિકાર ખુશીની ખુશબૂં છુપાવી શક્યો નહીં. હવે તે સંકટમય ભ્રમણમાં રહેતો રહ્યો નહોતો. તેને હવે આધાર મળ્યો હતો—એક એવી લોભનીય پیشکش જેના ઇન્કારમાં અસમર્થ હતો, પરદેશની અનિશ્ચિતતા અને કાવ્યસભર અવ્યવસ્થામાં સ્થિરતા આપનારો એક વાયદો. તેને ઊંડો રાહતનો અનુભવ થયો, આવી હલકીકુલ લાગણી જે તેણે પોતાના ઘર છોડીને, જે નૌકામાં ચઢીને આવ્યો એ સમયથી અનુભવ્યાં નહોતી. તે હવે પ્રયત્ન માટે તૈયાર હતો, પોતાને સાબિત કરવા તૈયાર હતો, આગળ વધતા સંઘર્ષો અને અવસરોને સંબોધવા તૈયાર હતો—આ બધું શ્રી પટેલની માતૃત્વભરી નજર હેઠળ. આગવું ભવિષ્ય હજી પૂર્ણપણે સ્પષ્ટ નહોતું, પણ તેની શરૂઆત તો થઇ ચૂકી હતી—માથું આરામ રાખવા માટે સ્થાન, અને પોતાનું ગુજરાન મેળવવાનો એક મોકો.

પ્રકરણ ૨ : શોષણની છાંયો

તીક્ષ્ણ સવારેની હવા, જે અત્યાર સુધી નવી શરૂઆતનું પ્રતીક રહી હતી, હવે અનુપના હાડકાં સુધી વીંધી જતા ઠંડકના રૂપી સત્યાનાશક લાગણીઓ લઈને આવતી હતી. ગેસ સ્ટેશન—જેમાં સતત ગુનગનતા રેફ્રીજરેટર અને ગેસોલિનની હલકી ધાતુગંધ હતી—શરૂઆતમાં અનુપને આશ્રયભૂત ઉંમંગ આપતું લાગ્યું હતું. શ્રી પટેલના ભાણાં, વાહેલા અને નિવૃત યુવક સુરેશ, અનુપને મુખ્ય મકાન પાછળ આવેલા નાનકડા, ઓછી સજાવટના ઓરડા સુધી પહોંચાડ્યા હતા. આ આસરો ખરેખર નમ્ર હતો—એકલું પથારી, એક ધ્રુજતું ડ્રેસર અને એક નાનકડી બારી, જેVegવેરવિખેર ઉગેલા ગાંડા ઝાડીઓને જોવા દેતું હતું—પણ એ અનુપના માથે છત તો હતી, અને એ તો થોડા દિવસ પહેલેથી પણ વધારે આશા કરવાનો સાહસ કર્યા વગર મળ્યું હતું. સુરેશે મૂળભૂત દૈનિક ક્રમ સમજાવ્યા હતા: સવારના પ્રકાશમાં ખોલવું, સાંજ પડે ત્યારે બંધ કરવું, પમ્પસ સ્વચ્છ રાખવા, દુકાનનું જથ્થો ભરપૂર રાખવું અને શૌચાલય spotless રાખવા. તેને મર્યાદિત, લગભગ ઘડાફટ પરિચય કરાવ્યો; તેની આંખો વારંવાર સ્ટેશનની સામે તરફ ઊભી રહેતી, જાણે કે આ જ ક્ષણે શ્રી પટેલ સામે આવશે એવી આશંકા હોય તેમ.

પ્રથમ થોડા દિવસો પ્રવૃત્તિની ધૂંધમાં વીતી ગયા. અનુપે પોતાને પોતાની કામગીરીમાં લગભગ તાત્કાલિક અને આતુર વ્યસ્તતામાં ઝંકાવ્યું. તે ગેસ પમ્પોને એવી ચમકથી ઘસતો કે તેઓ ઝગમગાવા લાગ્યા, દુર્લભ નાસ્તા તથા પીણાંને શેલ્ફ પર સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવ્યા, અને શૌચાલયને એવી ઊર્જાથી સાફ કર્યા કે પોતે પણ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો. તે આતુર હતો કે પ્રભાવ નિર્માણ કરે, અને સાબિત કરે કે શ્રી પટેલની તેને મૂકેલી શ્રદ્ધા યોગ્ય હતી. તે નાના કાર્યમાં ગર્વ અનુભવતો, અને સ્ટેશનના અન્યથા અસ્તવ્યસ્ત વાતાવરણમાં જે ક્રમ લઇ આવી રહ્યો હતો, તેમાં તેને સન્માનની લાગણી હતી. તેમાં હવે સહેજ સ્વીકારો ઉદ્ભવાતો, પોતાના યોગદાનમાં, પોતાનું મહેનતુ કમાવવામાં એક મર્દુ સંતુષ્ટિ ઉદ્ભવતી. તે કલ્પના કરતો કે એની નાનકડી મહેનતુમાંથી પહેલી રકમ પ્રિયા અને બાળકો માટે ઘેર મોકલશે ; જે એના સાથે થયેલી સફળતાનું સાક્ષ રૂપ હતું.

પરંતુ, નવી નોકરીથી ઉત્પન્ન થયેલા આરંભના ઉલ્લાસ જેમ જેમ ઓસરવા લાગ્યા, તેમ દૃશ્યપટે સૂક્ષ્મ પરિવર્તન દેખાવા લાગ્યા—જેમ મજબુત દીવાલમાં દેખાતા બારીક તિરાડો. શ્રી પટેલ, જેમણે દુકાનમાં પહેલીવાર ખૂબ આત્મિયતાપૂર્વક આવકાર્યો હતો, તે હવે અનુપ પ્રત્યે અજાણી અંગતતા અને ગભરાટનું વિચિત્ર સમમિશ્રણ પ્રગટાવતા. તેstation પર અણધારી સમયે આવતાં, એની દૃષ્ટિ દરેક પર નજર રાખતી, ક્રૂર ગંભીરતાથી, જે અનુપના ભૂખથી રહિત પેટમાં પણ ઉથલપાથલ સૃષ્ટિ કરતી. તેની જાહેરાતો, જે પહેલેથી જ હમણાં સુધી ઉત્સાહભેર હાસ્ય સાથે કરી હતી, હવે ઘણીવાર અધિરતા ભણાવતી. “અનુપ, ફૂલર ડિફ્રોસ્ટ કરવો છે,” તે કહેતા, તેની વાણીમાંથી હવે એ કોપાલુ સુકું મમત્વ વિલય પામી ગયું લાગતું. “સ્ટોક પર ધૂળ ન પડવા દેજો નહીં.” અથવા, “શું તમે બરાબર ઝાડૂ આપી રહ્યા છો તેની ખાતરી છે? માટે પ્રવેશદ્વાર પાસે થોડી ધૂળ મને નજરે પડી હતી.” આ માંગો અસંગત ન હતી, છતાં તેમના અવાજની અંદર રહેલ અવ્યક્ત આજ્ઞાપાલનની અપેક્ષા અનુપને ધીરેધીરે અસહ્ય લાગવા લાગી.

પછી આવી શ્રીમતી પટેલ. અનુપની પ્રારંભિક મુલાકાત દરમ્યાન તેના પતિ સાથે તેનો પરિચય થયો નહોતો અને સ્ટેશન પર તેની હાજરી એ એક નવી, ખલેલgenerating બાબત હતી. તે તિક્ષ્ણ આકૃતિની સ્ત્રી હતી, હંમેશા ચુસ્ત બંધ રહેલા હોઠો, અને

એની કાળી આંખો કશુ પણ ચૂકી જતી નહોતી. તે વારંવાર કાઉન્ટરના પાછળ આવેલા નાનકડા ઉપયોગી કાર્યાલયમાં બેઠી રહી આપતી, સામે ખુલ્લી ખાતાવહી, અને એની દૃષ્ટિ સમયકાળે અનુપ અને વ્યવહારના સ્ક્રીનો વચ્ચે ફરતી. તે ભાગ્યે જ અનુપ સાથે સીધો સંવાદ સાધતી, શ્રી પટેલ કે સુરેશ મારફતેજથી સૂચનાઓ આપતી, અને તેના આદેશો ઘણીવાર ટીકાસ્વરુપે રજૂ થતા.
“શ્રી પટેલ કહે છે કે તમે જમિન spotless રાખતા નથી,” તે ક્યારેક ટિપ્પણી કરતી, તેના અવાજમાં પાતળાઈ અને ક્ષીણતા ઝાંખી, જાણે અનુપના પ્રયાસો મૂળભૂત રીતે અપૂર્ણ હોય તેમ.

વસવાટ પણ હવે પૂરક વ્યવસ્થા કરતાં વધુ એક ફરજની લાગણી પેદા કરવા લાગ્યો હતો. પ્રારંભિક સહમતિ એવી હતી કે આ ઓરડો મફતમાં આપેલો, એ તેના વેતનનો એક ભાગ હતો. હવે શ્રી પટેલ ઊપરી ઊપરી રીતે, સીધા નહીં પરંતુ છૂપા સંકેતોમાં, તેના ખર્ચ તરફ ઉલ્લેખ કરવા લાગ્યા. “આ ઓરડો, અનુપ, તારા માટે એક સારી વ્યવસ્થા છે, સાચું ને? તું ઘણાં પૈસા બચાવે છે, એ મને ખાતરી છે.” અથવા, “આને સ્વચ્છ રાખવું મહત્વપૂર્ણ છે. અમે પહેલાંથી જ અવાંછિત મરામત પર ખર્ચ કરવા ઇચ્છતા નથી, કેમ? અનુપને સતત સ્તબ્ધતા અનુભવાતી, એને ખચકાટ રહેતો કે કોઈ પણ ઉપલબ્ધ ભૂલ તો નહીં થઈ જાય કે જેના કારણે આ અમૂલ્ય આશ્રય પૈકી તે છોડવાનું થશે.

એક સાંજે, જ્યારે અનુપ દુકાન બંધ કરવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યારે શ્રી પટેલ આવ્યા—દિવસના અંતે આમ આવવું દુર્લભ ઘટના હતી. તેમણે શેલ્ફ તરફ ઇશારો કર્યો; તેમના ભ્રૂ પર ચિંતાનો ખંચ દેખાયો. “અનુપ, મેં જોયું છે કે તીખા ચિપ્સ ઓછી પડી ગઈ છે. એવાં, જે ટ્રકચાલકોને પસંદ આવે છે. ‘તમારે કાલે વધારે માલ ઓર્ડર કરવું જોઈએ હતું.’
અનુપનું હૃદય એકાએક ભયથી વીંધી ગયું. પહેલા કેટલાક દિવસોથી અનુપે સુરેશને સ્ટોક ઘટી રહ્યો છે એ અંગે જણાવ્યું હતું, પણ સુરેશે તેજમ સ્વર સાથે ઉતર આપી હતી કે, જ્યારે મળશે ત્યારે એ વિષયમાં શ્રી પટેલને કહેશે. ‘હું... હું જણાવ્યું હતું, સર,’ અનુપ એ કંપતાં સ્વરે કહ્યું, પોતાના શર્ટના પત્તા સાથે ઉતાવળથી રમતો પડ્યો. ‘સુરેશને.’

શ્રી પટેલની આંખોમાં સંકોચ જણાયો. ‘સુરેશને?’ તેમણે પોકાર્યું, અવાજમાં હજુ ભાર અને નીચો થતો સંકેત. ‘સુરેશ ઓર્ડર આપવાનો જવાબદાર નથી. અહીં તો તમે છો, અનુપ. સ્ટોક ઉપર ધ્યાન રાખવું તમારું કાર્ય છે. સમજ્યા?’ તેમણે પળ માટે વિરામ લીધો, પોતાના શબ્દોની ગ્રાવિટી અનુપ પર ઊતરવા દીધી. આ માત્ર પેટ્રોલ પંપ ચલાવવાનો વિષય નથી. એ એક વ્યાપાર ચલાવવાનો છે.
તમારે સક્રિય રહેવું આવશ્યક છે.’

અનુપ શબ્દવિહીન રહી ગયો, તેના આંતરમન પર એક ઠંડો ભય છવાઈ ગયો. તે દાયકાઓથી શારીરિક પરિશ્રમ, સફાઈ તથા જથ્થાવારી યાદી ભરવામાં એટલો અવગાહી ઉતરી ગયો હતો કે વિવિધ કાર્યોની આંતરસંબદ્ધતા અને આવશ્યકતાઓ પૂર્વે અનુમાનવાની અપેક્ષા—જથ્થાવારી યાદીની જવાબદારી હોય એમ તેના પોતાના ઘર જેવી જવાબદારી લેવાની જરૂરિયાત—તે પ્રત્યે તેનું સંપૂર્ણ ધ્યાન નહીં રહ્યું હતું. તેને તો એવું લાગતું હતું કે શ્રી પટેલના ભાણેજ સુરેશ, જે સતત હાજર રહે છે, આવા કામોની પરિભાવના sambhale. તેને અચાનક શરમનું ઉંઘેલું ભાવકાંવું આવ્યું, એ પછી અંદરની અંદર સંશય વિકસ્યો. શું એવું શક્ય હતું કે શ્રી પટેલ અને સુરેશ વચ્ચે સમાવિષ્ટ સંવાદમાં ખામી હતી, કે પછી આ બધા અવ્યાખ્યાયત રીતે અનુપના ખભા પર દોષ મૂકવાનો એક પ્રોજ્કટ હતો?

મહેનતુ પણ, તે કામ કરતાં કરતાં જેમજ્ઞય પહોંચતો ગયો તેમ તેનું મૂલ્ય ઘટતું ગયું. શ્રી પટેલે એક રકમ નક્કી કરી હતી, જેણે દેખાવમાં પૂરતી લાગતી હતી—તેથી તે પોતાનું જીવન ચલાવી શકે અને ઘર والوں ને થોડું ઘરવપર મોકલી શકે. પરંતુ જયારે પણ અનુપ મહેનતુ વિશે પૂછતો, ત્યારે શ્રી પટેલ અનિવાર્ય રીતે તેનીમાંથી કંઈક કાપવાનો કોઈ કારણ શોધી કાઢતા. બીજળીના રૂમ માટે થોડું વધારે બીલ, દુકાનમાં તૂટી ગયેલી સામાન્ય વસ્તુ માટે ટેકિયો (ભલે અનુપને એ તોડી હોવાનો સ્મરણ પણ ન હોય), અથવા સ્ટેશનના જાળવણીમાં સામાન્ય 'યોગદાન' તરીકે કપાત. “અનુપ, આપણા સૌએ આ બોજ વહેંચવો અતિ આવશ્યક છે,” તે તેમનાં આંખો સુધી ન પહોંચતી સૌજન્યસભર ઝરિત સાથે કહેતા. “ખરી ટીમ તો સહકારથી કાર્ય કરે છે, કેમ નહીં?”

પછી ગુમ થયેલા નાણાંની ઘટના થઈ. શામના સમયે સરજરામાંથી લગભગ પચાસ ડોલરની નાની રકમ ઓછી હોવાનું જણાયું. શ્રી પટેલે તરત જ અને કઠોર પ્રક્રિયા અપનાવી. તેણે પોલીસને નહીં બોલાવી, પરંતુ અનુપનો સીધો સામનો કર્યો, તેમનો ચહેરો ક્રોધથી વિક્રાળ બની ગયો હતો. “પૈસા ક્યાં છે, અનુપ?” તેણે ઊંચા અવાજે પૂછ્યું.

અનુપ આશ્ચર્યચકિત રહ્યો. તેને ખાત્રીપૂર્વક કહ્યું કે તેણે દરરોજની જેમ આજેય સરજરા યોગ્ય રીતે ગણ્યાં હતાં. તેને ખબર નહિ હતી કે ઉણપ ક્યાંથી આવી. તેને પોતાની નિર્દોષતા પર આગ્રહ કર્યો, તેનો અવાજ ડર અને આક્રોશથી કપકપતો હતો.

શ્રી. પટેલની પ્રતિક્રિયા હ્રદય હલાવી દેનારી હતી. “મેં તારી ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે, અનુપ. મેં તને નોકરી આપી, રહેવાની જગ્યા આપી. અને તમે મને આ રીતે બદલો આપો છો? ‘ચોરી કરીને?’ તે નાનકડી ઓફિસમાં ટહેલતા, તેની ચડિયાતી ગુસ્સો સ્પષ્ટ અનુભવાતો હતો. ‘હું મારા માટે ચોરને કામે રાખી શકતો નથી. આ વ્યવસાય માટે અયોગ્ય છે. આ ચાલશે નહીં.’ તે અટકી ગયો, તેની નજર અનુપ પર જમાવી, અને અનુપના અંતરમાં એક ડરનું મોજું ફરી વળ્યું. ‘આ તમારે પગારમાંથી કપાઈ જશે. અને તમારે તેની પૂરાઈ માટે વધારાના કલાકો કામ કરવું પડશે. સમજાય છે?’

અનુપ, થાકેલો અને ઘભરાયેલો, માત્ર મૌન રહી માથું હલાવી શક્યો. તે વિરોધ કરી શક્યો નહીં. તેના પાસે કોઈ ઉપાય ન હતો, કોઈને દુહાઈ આપી શકતો ન હતો. તે એવા આરોપોના જાળમાં ફસાઈ ગયો હતો, જેને તે ખોટા સાબિત કરી શકતો ન હતો; પોતાનું જીવનનિર્વાહ અને આશ્રય છે તે માટે તે આ માણસ પર આંધી શ્રદ્ધા રાખી બેઠો હતો. શ્રી પટેલની પ્રારંભિક દયા હવે એક સૂક્ષ્મ દેખાવ—એક આકર્ષક ફંદો—રૂપે લાગે છે, જેની આડમાં છુપાયેલો શોષક સ્વરૂપ આજે તેની સામે ખુલ્લો પડશે. ગેસ સ્ટેશન, જે ક્યારેક ઉત્તમ જીવનનાં સ્વપ્નીઝ પગારૂપે લાગતું હતું, હવે ધીમે ધીમે એક ચમકદાર પાંજરામાં પરિવર્તિત થઈ રહ્યું છે. અમેરિકન સપનો, જે દૂરથી તેજસ્વી અને આકર્ષક લાગતું હતું, હવે તેની ધારછાંય તૂટી રહી હતી, તેને તળે એક અંધકારમય અને વધુ શોષણભરેલું વાસ્તવિક ધંધાણું સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું હતું. જે ચિંતાથી તેણે છુટકારો મેળવ્યો હોય એમ લાગતું હતું, એ ઘેરાઇભરી થયેલી ઉદ્વિગ્નતા હવે ફરીથી, અગાઉ કરતાં પણ વધારે ક્રુરતાથી, તેના જીવનમાં પ્રવેશવા લાગી હતી. તે હવે ફક્ત અવસરની શોધમાં આવેલા કોઈ સરળ વલસી રહ્યો નહોતો; હવે તો તે એક શોષિત કામદારમાં ફેરવાઇ ગયો હતો, એવી વ્યવસ્થામાં ફસાયેલો હતો જેને તે હમણાં જ સમજવા લાગ્યો હતો. તેના પરિવારમાંથી ઉભરાતી અપેક્ષાઓનો ભાર, જે ક્યારેક તેને પ્રેરણા કરતા હતા, હવે અસહ્ય બોજ બની ગયો હતો, તેની પર સ્થિતિસ્થિતિના અતિપ્રભૂત દબાણમાં તેને પિસ્તા કરે એવી ભયાવહ ધમકી પૂરતો. તે ઝગમગાતા પંપો, રંગબેરંગી નાસ્તાની શેલ્ફો તથા રોજ તે ધોવતો ટાયલવાળો માળ જોતા, હવે તેને તેની મહેનતના પ્રતીક નહીં લાગતા, પણ દરેક પસાર થતા દિવસે વધારે પડતા બંધનો તરીકે અનુભવાતાં.

ગેસ સ્ટેશન પાછળનું નાનકડું ઓરડું, જેને આરંભે આશાની દીવાની જેમ જોયું હતું, હવે તેને આશ્રય કરતાં વધારે કારાગૃહ સમાન લાગવા લાગ્યું. પાતળી દિવાલો, જે પહેલાં તો બહારના વિશ્વથી એક આવકાર્ય અવરોધ તરીકે લાગતી , હવે દરેક ચિરવર, ઘોર અને હાઈવે ઉપરથી પસાર થતી દરેક દૂરસ્થ કારના અવાજને ઉચારીને, એને સંભવિત ચોરીનજરે રાખતા શ્રોતાઓમાં ફેરવી નાખતી.
અનુપની ગોપનીયતાનો ભાવ—જે તેણે અગાઉની જીંદગીમા પહેલી જ દુર્લભ વિલાસિતાવું માન્યો હતો—હવે ઝડ-પથી ઓસરતો જઈ રહ્યો હતો. તે અજાણ્યાં નજરોનાં ભારવત્તપૂર્ણ અસારને અનુભવવા લાગ્યો, એક અવિરત , ચુભતું અનુભવ જે તેની ત્વચા પર મહેસૂસાતું અને મન સુધી ઘૂસી જતું.

શ્રી. પટેલ અને વધતાં પ્રમાણમાં શ્રીમતી પટેલે, સૌથી અણધારી ક્ષણોમાં હાજર રહેવાની એક અનોખી કળા વિક-સાવી હતી; તેમનો ઉપસ્થિત અવિશ્ય રીતે અનુપની વિશિષ્ટ સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંગત થતા. ક્યારેક જ્યારે તે માત્ર પોતે તૈયાર કરેલું અત્યંત દુર્લભ ભોજન જમવાનો પ્રયાસ કરતો ત્યારે દરવાજાં પર થપક; ક્યારેક ફક્ત એટલા માટે તેની વિન્ડો પાસે આનંદથી ચાલતાં જતાં, જ્યારે તે કપડા બદલવાની તૈયારીમાં હોય. આ યાદૃચ્છિકતાઓ નહોતાં; આ બધું ચિંતામણિહસ્તે ગોઠવાયું હસ્તક્ષેપ હતું. ખાસ કરીને શ્રીમતી પટેલ પાસે એવી Interval ક્ષમતા હતી – જયારે અનુપ આખરે પોતાના અંતરમાં થોડી શાંતિની પળને સ્વીકારતો, એ જ ક્ષણે તે તત્કાળ ત્યાં સામે ઊભી ઉતરતી; તેની તીક્ષ્ણ નજર અનુપના વૈરાગ્યભર્યા સામાન પર ફેરવાતી, અને તેના સંકુચિત હોઠ જાણે દરેક વિગતોનો લેખાજોખા કરતા. તે કદી ખુલ્લેઆમ એને કશાની ઠપ્પી લગાવતી નહોતી, પરંતુ તે નજરની પારખી, અને થોડો ક્ષણભર વધારે ઊભા રહેવાની તેની રીત, ઘણું કહી જતી હતી. આ એક મૌન, છતાં શક્તિશાળી ડરાવટ હતી—સતત એ બાબતનો સંકેત કે તે ક્યારેય સાચે સાચો એકલો નહોતો.

મૌખિક પૂછપરછ પણ વધુ વાર અને વધુ ગૂઢ બની હતી. શ્રી પટેલ ઉપલક્ષમાં તેની કામગીરી વિષે પ્રશ્નો પૂછતા, પરંતુ ઘણીવાર વાત અંગત વિષયોમાં વળી જતી. “અનુપ, આજે તમે ફોન પર કોઈ સાથે વાત કરી?” તે આવા કુશળ પરંતુ દુ-ર્લક્ષ્ય અવાજમાં પૂછતા, જ્યારે પોતાની કારમાં પંપ પર પેટ્રોલ ભરી રહ્યા હોય. “તમારા પરિવારજન, કદાચ? એ બધા સારા છે?” તું આજે ભારે વિચલિત દેખાઈ રહ્યો છો.” અથવા ખાસ કરીને લાંબી શિફ્ટ પછી, શ્રીમતી પટેલ તેના નજીક આવી, હાથમાં પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં કરિયાણું લઈને પૂછતી, “અનુપ, આજે કોઈ મુલાકાતી આવ્યો હતો? કોઈ પત્ર આવ્યું? કોન આવે છે અને કોણ જાય છે તેનું જાણવું અમારા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.” આ પ્રશ્નો તેની કલ્યાણ માટે અથવા સ્ટેશનની સુરક્ષા માટેની ચિંતાના રૂપમાં રજૂ કરતાં, પણUnderlying અર્થ સ્પષ્ટ હતો: તેમના જીવન પર તેઓ નજર રાખી રહ્યાં છે, તેની હલચલ અને તમામ સંપર્કોની ચડકથી નોંધ રાખી રહ્યાં છે.

અનુપને શંકા થવા લાગી કે તેની સૌથી ખાનગી સંદેશાવ્યવહાર પણ સુરક્ષિત ન હતા. તે તેનો સસ્તો, પૂર્વચુકવણી કરેલો મોબાઇલ ફોન અત્યંત આપત્યકાળમાં જ વાપરતો, મુખ્યત્વે પ્રિયાને ટૂંકા, આશ્વાસક સંદેશાઓ મોકલવા અને તેમના દુર્લભ, સૂણા અવાજવાળા મેસેજો સાંભળવા માટે. તે હંમેશા કોલ કરતી વખતે તેનું નાનકડું રૂમ છોડીને, ગેસ સ્ટેશનની ઓફિસથી દૂર ચાલતો જતા, એકાંતની ભાસતું ખોજતો. છતાં, શ્રી પટેલે ક્યારેક અનાયાસે કહ્યું, “કાલે ફોન પર તારી પત્ની ખાસ્સી ચિંતિત જણાતી હતી, અનુપ. ઘરમાં બધું ઠીક છે ને?”

આ હળવાશભર્યું વાક્ય અનુપના અંતરમાં ભયની લહેર ઉઠાવતું ગયું. શ્રી પટેલ તેના ફોનની વિગતો, કે ક્યારે તેણે પ્રિયાને વાત કરી, તે કેવી રીતે જાણે? શું તેણે

શ્રવણ કર્યું હતું? શુ તેઓએ રૂમમાં અથવા આસપાસ ક્યાંય કોઈ સાધારણ જાસૂસી ઉપકરણ ગોઠવ્યું હતું?
આ વિચારથી તેની ત્વચામાં લરસી ફાટી નીકળી. તે હવે ધીમા અવાજે બોલવા લાગ્યો, એના એકાંતમાં પણ, જાણે દિ-વાલો પોતે જ નજર રાખીને બેઠા હોય.

તેના ઓરડાનું ભૌતિક સ્થાન, ભલે તે કેટલુંય નાનું હોય, હવે માત્ર તેનું રહેલું નહોતું. શ્રી પટેલ ક્યારેક 'કંઈક તપાસ-વાની જરૂર' હોવાનું જણાવી પ્રવેશતા—અહીં ઢીલો વાયર, ત્યાં ટપકતું નળ કે ક્યાંક ખરાબ પડેલું વિજળીનું બલ્બ—હંમેશા એવી વાજબી બહાનીઓ સાથે કે જેઓ તરત શંકાને દૂર કરી દેતી. પરંતુ આ મુલાકાતો વિક્ષિપ્ત-કર્તા અને હસ્તક્ષેપજનક હતી. તે knock કર્યા વગર જ પ્રવેશે, તેની નજર ઓરડામાં ફરાવતી, અનુપના જૂનાના સૂટકેસ , થોડાં ગોઠવેલા કપડાં તથા પાટિયાની બાજુમાં રાખેલી, સમય ઝીલેલી બાઈબલ પર ઘણી વારમાં અટકી રહે છે. તે વસ્તુઓ સ્પર્શી લે, ઉચકી તપાસે, તેની હલનચલન તો સહજ હોય, પણ તેની નજર તીક્ષ્ણ—માણે કોઇ ગુપ્ત સામાન અથવા વિધાન વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો પુરાવો શોધતી હોય. શ્રીમતી પટેલે પણ એ જ રીત અપનાવી હતી; અનુપના ન હોબા સમયે તે તેના ઓરડામાં પ્રવેશી 'વ્યવસ્થા' કરતી, તેની ઓછી મિલકતને ગોઠવી દેતી, અને પાછળથી પો-તાની ઝાઝી સુગંધ છોડી જતી. આ માલિકી જતાવવાની ફરજિયાત નહિ, પણ અસરકારક રીત હતી—તેને સતત એ વાતની યાદ અપાવવાની કે આ જગ્યા, અને અનાયાસપણે તેનું જીવન, તેમના નિયંત્રણ હેઠળ છે.

આણયેલી નજર અને મોનિટરિંગનું આ વ્યાપક વાતાવરણ અંતરાત્મા પર ભારે માનસિક કષ્ટ ઊપજાવા લાગ્યું હતું. અનુપં સતત પોતાના વિચાર અને વર્તન પર આત્મસંયમ રાખવા લાગ્યો હતો.
તે બોલેલો દરેક શબ્દ, તેનું કરવામાં આવેલું દરેક પગલું પણ કોઈકની નજરમાંથી પસાર થાય છે એવું એને લાગી રહેતું. તે તેમાં એક નર્વસ સ્વભાવ વિકસાવ્યો હતો—પાછળ વળીને જોવાનો, અને અચાનક થયેલા અવાજથી ગભરાઈ જવાનો. તે પોતાને પાછળ ખેંચતો હતો, સુરેશ સાથે પણ હવે ઓછું બોલતો, જયારે સુરેશ પણ શ્રી પટેલના અધિકારમાં વધુ દબાય ગયા જેવા લાગતાં. આ પ્રારંભિક આશા અને દૃઢનિશ્ચય કે જેને શરૂઆતના દિવસોમાં જીવંત રાખ્યાં હતાં, હવે એક ધીમે ધીમે ભય સાથે, ચિંતાદાયક ચેતનાવસ્તા સાથે બદલાઈ રહ્યા હતા. તેને વ્યાપક અશક્તિનો અનુભવ થતો, અમૂર્ત નિયમો અને સતત નજર હેઠળની જાળમાં ફસાયેલો, તેના વ્યક્તિગત અધિકારનું અસ્તિત્વ ટુકડો-ટુકડો કરીને ખોવાઈ રહ્યું છે. પરિવાર માટે જીવન પૂરું પાડવાનું સપનું હવે માત્ર સહનશીલ રહે-વાની તાત્ત્વિક જરૂરિયાતથી છાયામાં પડી ગયું હતું—યથાશક્તિ વધુ અનિચ્છનીય ધ્યાન ટાળવાનું અગત્યનું બની ગયું હતું. ગેસ સ્ટેશન, જે એક સમયે અવસરમાંનું પ્રતીક હતું, હવે સુવર્ણ પાંજર બની ગયું હતું; હવે તેની સળિયો નિવિડ શંકા અને નોનસ્ટોપ, ટોળાભરી નજરમાંથી ઘડી હતી. તે સૌનાં વચ્ચે ખુલ્લેઆમ એક કેદી હતો, જ્યાં તેની પ્રતિષ્ઠા સતત તેમના નિરંતર નજર અને દબાણ હેઠળ ધીરે ધીરે ખંખેરાતી જતી હતી. ફ્રીઝરનું નિર્વિકાર ઘરઘરાટ અને પંપનો હલલો, જે પહેલાં માત્ર પૃષ્ઠભૂમિનો અવાજ હતા, હવે ઘડિયાળની ટિક-ટિક કરતાં હોય તેમ જણાતાં, જેને અજાણ છતાં અજાણી પણ નિશ્ચિત અથડામણ સુધીના ક્ષણોની ગણતરી ચાલી રહી હતી.

ભાડાનું પડછાયું સતત અનેહવ સમાન અનુપના જાગતા સુખદુઃખમાં રહીને, રોજે રાત્રે સ્વપ્નોમાં પણ તેનો પીછો છોડતું નહોતું. એ અવારનવાર આવતા દુઃસ્વપ્ન જેવું હતું—એક વિકૃતી બની રહેલી સ્મૃતિ, જ્યાં તે પોતાના માથે છત મેળવવાના પ્રયત્નોમાં સતત સઘન ઊલટાવ અનુભવે છે, અને એ છત તો હંમેશા જાણે તેની ઊંચી જગ્યાએથી સરકી જવાય છે. તેના દ્વારા દરેક મચકેલી રૂપિયા, દરેક કીમતી ડોલર ભારપૂર્વક મોટી મહેનતે બચાવવામાં આવી, અને નિ-ર્ધારિત દિવસે શ્રી પટેલને ક્રમશઃ ગણાવીને સોંપાયો હતો.

તે રસીદો માંગતો, અનિશ્ચિતતાના આંધારામાં તેમને તાબીઝ સમાન સાચવી રાખતા, સંતોષથી પોતાના જાતમાં નાનખું ખિસ્સું કોંગ્રેસે જૂના સૂટકેસમાં કાળજીપૂર્વક મૂકી દેતો. તે આંતરિક સંઘર્ષમાં પણ વ્યવસ્થાની કેટલીક શૃંખલા જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો—જેમાં તેને લાગતું કે સ્પષ્ટતા અને દસ્તાવેજીકરણ જ તેના રક્ષણનું શસ્ત્ર હશે. છતાં, પટેલ્સે એવો ઉત્કૃષ્ટ અને ઠંડો કૌશલ્ય પ્રદર્શિત કરતાં, ધીરેજીની અને સરળતાથી, એ આશ્રયને ટૂંટાડી મૂકી દેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો.

પ્રથમ વખત જ્યારે આવું બન્યું, ત્યારે અનુપે તેને માત્ર એક સરળ ભૂલ સમજીને, સ્મૃતિના અભાવે એમ વિચારી દીધું હતું. તેણે શ્રી પટેલને માસિક ભાડું ચૂકવેલ, જે બદલામાં ઑળખી શકાય તેવી તરત જ લખાઈ ગયેલી, ઘણીવાર અસ્પષ્ટ નોંધ રસીદરૂપે મળેલી, અને તરત જ થોડોક હળવો નિશ્વાસ લીધો હતો. પરંતુ સપ્તાહ પછી શ્રી પટેલ, ચહેરા પર ઢળેલી ચિંતાની અભિનયમય ઝલક લઈને, તેને ગેસ પંપ પાસે મળ્યા. “અનુપ, મારાં બાળક,” તેમણે શરૂઆત કરી, અવાજમાં બની કરી સહાનુભૂતિ ઓગાળી, “આ મહિને અમારું થોડું ઓછું રહી ગયું છે. શું તમે ભાડું આપવું ભૂલી ગયા છો? મકાનની જાળવણી માટે આ બહુ જ આવશ્યક છે, તમે સમજશો.” અનુપનું પેટ એકાએક heavy થઈ ગયું. તે વૉલેટ શોધવા લાગ્યો, તેની આંગળીઓ થોડી કાંપતી હોઈ તેમ ચોક્કસ રકમ અને પોતાના હાથમાં સેડેલા કાચા રસીદ સાથે બહાર કાઢી. શ્રી પટેલે ધન સ્વીકારી, ખેંચીને કાગળ પર નજર ફે-રવી, અને પછી એ રસીદને અનાયાસે એક બાજુ ફેંકી દીધી. “હા, આ,” તે અંગત અવગણનાથી બોલ્યો, “હવે મને યાદ આવ્યું. પણ એ તો... કદાચ કોઈ બીજું મહિનો હતો? કેટલુ બધું ગૂંચવાય જાય છે, નથી શું? એટલા બધા ભાડૂત, એટલા બધા ચુકવણીઓ.” પછી તેણે અનુપએ તાજેતરમાં ચુકવેલું ભાડું પોતાના ખિસ્સામાં રાખી દીધું, અને અનુપ વિસ્મિત તથા અસ્વસ્થ થયું.

આ પ્રારંભિક ઘટના તો માત્ર પૂર્વરંગ હતી. તેને એક એવા વિચક્ષિત છેતરપિંડીના ચkrમાં મૂકી દીધો જે ધીમે-ધીમે ઘૂંટ-નાવાળી વાસ્તવિકતા બની ગઈ. બીજું એ હતું કે, શ્રીમતી પટેલ પણ વર્ષો વાર આ નાટકમાં શામેલ થતી, તેમનો ભાગ વધુ નરમ, પરંતુ અસરકારક હતો. તેઓ દુ:ખનો ઢોંગ કરતા, ટૂંકા અવાજે અનૂપના વિશ્વાસમાં આવે, જ્યારે તે શેલ્ફ ગો-ઠવે છે અથવા કાઉન્ટર સાફ કરે છે. “અનુપ, કૃપા કરીને મારા પતિની ઉપર ગુસ્સો ન કરો,” તે ઊંડી સાલ વિનમ્રતાથી કહેશે, ખોટી નિર્દોષતા ભરેલી આંખોથી. “તે ઘણા દબાણ હેઠળ છે. કેટલેક વખત ઉતાવળમાં કંઈક ભૂલી જાય છે. શક્ય છે કે તે તમારો ચુકવણી ગુમ કરી બેઠો હોય. પરંતુ આપને સમજવું પડશે કે અમારે ભાડું સમયસર વસૂલવું અત્યંત અગત્યનું છે. બિલો સતત વધતાં જ જાય છે.” પછી તે અવ્યક્ત રીતે સંકેત આપતી કે અનુપ, જો ચૂકવણી “યોગ્ય રીતે નોંધાવી” નહિ હોય, તો તેમણે અજાણતાં પાડેલ વારંવારની મુશ્કેલીમાં તેમને મૂક્યો છે. આ માનસિક યુ-દ્ધવ્યૂહ અનુપની પોતાની યાદ પર શંકા ઉદ્ભવાવવા, દોષભાવના જગાવવા અને ભવિષ્યમાં વધુ સારી રીતે પુરી પાડવા માટે બનાવાયો હતો.

વિવાદો વધુ ઘેરા બન્યાં. અનુપ ચૂકવણી કરે, રસીદ લે, અને પછી, બેધારી રીતે, એક-બે અઠવાડિયા પછી, પટેલ્સ દાવો કરે કે ચૂકવણી ક્યારેય થઈ જ નથી. પરિસ્થિતિઓ વિવિધ હતી, દરેક વાર પહેલાં કરતાં વધુ ચતુરાઈભરી. ક્યારેક, શ્રી પટેલ આગ્રહ કરતા કે અનુપે અર્ધું ભાડું ચૂકવ્યું છે અને તેને બાકી રકમ ચુકવવા મજબૂર કરાતા, જોઈએ કે અનુપને પુરતું યાદ રહે કે તેણે પૂરી રકમ આપી છે. અન્ય સમયે, શ્રીમતી

પટેલ ઉદ્ચવાટો કરતાં કે રૂપિયાં કદાચ મંડાઈ જતા શ્રી પટેલની ખિસ્સામાંથી પડી ગયા હશે અથવા અનિચ્છાએ તે ખોટા ખાતામાં જમા થઈ ગયા હશે.
દરેક વખતે, અનુપ પાસે ફરીથી ચૂકવણી કરે સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. તેની ભાડાની તરીકે ચૂકવેલી દિલથી પણ નાની રકમો, જ્યારે વારંવાર ચૂકવવી પડતી, ત્યારે તેની અલ્પ ઽ૱ની પર નોંધપાત્ર બોજ આમારતી.

આ પુનરાવૃત્ત ચુકવણીઓનું બોજું તેણે શારીરિક ભાર ના જવું એમ પોતાના ઉપર વહન કરવું શરૂ કર્યું. પ્રિયા અને તેના બાળકો માટે તે જતનપૂર્વક બચવતો ધન અનાયાસ સમય કે જરૂરી ખરીદીમાં નહિ, Malikની ઈરાદાપૂર્વકની લાલચ દ્વારા ક્રમે-ક્રમે વહેતું રહ્યું. રસીદો, જે પહેલાં તેને સુરક્ષાની ખાતરી આપતી, હવે ચિંતાનો કારણ બની ગઈ હતી. તે રસીદોને મજબૂતીથી પકડતો, પોતાની પોતાની મહેનતનું પ્રમાણ, છતાં પણ પટેલ્સના અડગ ઇનકાર સામે સંપૂર્ણપણે વ્યર્થ. તે, 冓 એક ઘટના ખુબ જ ચકાસીને એક નાનાં, પુરાણાં નોંધપત્રીમાં નોંધવા લાગ્યો, જેને તે પોતાના ઓરડામાં જમીન નીચે ઢીલા પટિયા નીચે છુપાવી રાખતો. તે ચુકવણીની તારીખ, રકમ, જે પટેલને ચુકવણી કરી તેની ઓળખ, અને મહત્વપૂર્ણ વાતચીત— બધું મુકિતહળથી નોંધતો. તે પોતાના સસ્તા ફોનથી રસીદોના ફોટા લેવા લાગ્યો, ચુકવણી ગુમ થયાની તેમની અવિરત દાવાઓ સામે ડિજિટલ પુરાવા તરીકે.

આ દરેક સામનો હંમેશાં તણાવપૂર્ણ રહેતો, જ્યાં અવ્યક્ત પણ સ્પષ્ટ શક્તિ અસંતુલન છવાયેલું હોય તેમ લાગતું. અનુપ પોતાનાં સતત વધતા અવસાદ અને ગુસ્સા છતાં, જાણતો હતો કે તે અત્યંત નાજુક સ્થિતીમાં છે. તે વલસી હતો, તેનો આરોગ્ય, ઘર અને પોતાનું અસ્તિત્વ—આ બધા માટે તે પોતાના નોકરીદાતાઓ પર અવલંબિત રહ્યો. સીધો આક્ષેપ કે જાહેર વિવાદ, તેની માટે વિકટ તબાહી લાવી શકે. અતરે, તે તેમનાં આક્ષેપો, પડદા પાછળની ધમકીઓ સહન કરીને પોતાનું ગૌરવ ગળી જાય, અને ફરી એકવાર પૈસા હાથ બદલે. તે ઊંડા દુઃખ સાથે નિહાળે, જયારે શ્રી પટેલ હતો નગદ પોતાની ખિસ્સામાં મૂકી લે છે, એ વ્યવહારે તેને માત્ર ગરીબ જ નહિ, પણ નબળો પણ અનુભવાય , અને તેણે પોતાનું ગૌરવ ગુમાવતું અનુભવે. શ્રીમતી પટેલ, હંમેશાં એક અભિનયશીલ હતાવદન સાથે, સહાનુભૂતિ પૂર્વક મસ્તક હલાવે—‘ચિંતાની જરૂર નથી, અનુપ. આ વખતે યોગ્ય હિસાબ રાખીશું.’ ‘ભવિષ્યમાં વધુ સાવચેત રહેવાનો પ્રયાસ કરજે.’ આ શબ્દો તો સુખદાટ આપવા માટે કહેવાયા હતા, પરંતુ તેઓ તાજા અપમાનની જેમ પડ્યાં, જાણે તેની પોતાની અયોગ્યતા અને બેદરકારીનું સંકેત કરે છે.

માનસિક કષ્ટ અસહ્ય હતું. અનુપ પોતાના મનમાં ઘણી વાર આ પ્રસંગોની પુનરાવૃતિ કરતો, દરેક શબ્દને, દરેક અંગવિભાવે ઉંદાયને જુએતો, અને આ ચક્ર તોડવાનો માર્ગ શોધતો. તે રાતે જાગતો પડેલો રહેતો; ગેસ સ્ટેશનના ધૂંધળા પ્રકાશની ફાંટ એની ખિડકીમાંથી રૂમમાં પ્રસરેતી, અને તે વિચારતો કે શું ખરેખર તેણે કંઇ ભૂલ કરેલી છે, કે તેમનાં આરોપોમાં ક્યાંક સત્ય છે? પટેલ્સ દ્વારા કૌશલ્યપૂર્વક ઉછેરવામાં આવેલો આત્મસંદેહ તેમની ગણિતી યોજનાનો બીજો શસ્ત્ર બની ગયો. તેણે અનુપના આત્મવિશ્વાસને અસ્તિત્વહીન બનાવવાનું આરંભ્યું, જેથી તે તેમની ચલીઓ સામે વધુ નમ્ર બની જાય. ભાડાં ચુકવવાના દિવસો નજીક આવતા જ, ચિંતાનો ગાંઠ તેની છાતીમાં સતત ઊંડો થતો ગયો.

આ અસહય નોઇપણ સહેજ વધતી લાગતી; તે સંપૂર્ણપણે તેમની દયા ઉપર નિર્ભર રહ્યો, તેની આર્થિક સ્થિતિ સતત તેમના અતિલોભી સ્વભાવના ખતરાઓમાં લટકતી રહેતી.

પટેલ્સની રીત માત્ર થોડું વધુ નફો મેળવવાની નહોતી; તે સંપૂર્ણ અધિપત્ય સ્થાપિત કરવાની હતી. ભાડું સતત વિવાદનો વિષય રાખીને, તેઓ અનુપને સતત આર્થિક આશંકાની સ્થિતિમાં જ રાખતા. તે ક્યારેય આગળ વધી શકતો નહીં, ક્યારેય મુશ્કેલ ઘડીઓ માટે બચત કરી શકતો નહીં, ક્યારેય પ્રિયાને મહત્ત્વની રકમ મોકલી શકતો નહીં. તે આવાસ જેવી મૂળભૂત જરૂરિયાત માટે કામ કરવાની ક્ષીણચક્રવ્યૂહમાં ફસાઈ ગયો હતો, જ્યાં આવાસ સતત કાય-દાની પામણીએ કરતાં વધુની માંગ કરતી હતી. ગેસ સ્ટેશનના પાછળનાં નાનાં ઓરડાં, જેની સામે તેણે શરૂઆતમાં આગળ વધવાનો પગથિયો જોયો હતો, ધીમે ધીમે એક આર્થિક ફંદામાં રૂપાંતર પામી રહ્યું હતું, તેની દિવાલો દર ખોટી ભાડાની માગ સાથે વધુ સંકુચાઈ રહી હતી. ઉત્તમ ભવિષ્ય રચવાનો સ્વપ્ન આરામારૂપે તોડી પાડવામાં આવી રહ્યો હતો, એના સ્થાને સતત આર્થિક સંઘર્ષની ક્રૂર વાસ્તવિકતા ઉભી રહી હતી—અને—બધું તેમની જ રચના હતી, જેમનો રક્ષણ અને અવસર પૂરો પાડવાનો વાયદો હતો. હંમેશાં પૃષ્ઠભૂમિમાં છુપાયેલો બહારખેદનનો ડર, દરેક વારંવારના ચુકવણ સાથે વધુ વાસ્તવિક અને સંભવિત થઇ રહ્યો હતો, જે તેની અનિશ્ચિત અસ્તિત્વની સતત કરકસરસભર યાદ બનાવતો. તે ભાડાની ચૂકવણીના એક છાયાસ્વરૂપ ભૂત હેઠળ જીવી રહ્યો હતો – એ ભૂત, જે પુન:પુન: ચુકવણીની માંગણી કરતું હતું, એવા адамી પાસે, જેણે પોતાનાં હિસ્સામાંથી ઘણું ચુકવી ચૂક્યો હતો, અને થોડું વધારે પણ.

ઉનાળાની ભેજવાળી હવા અનુપને બીજી ચામડી જેવું લગી રહી, ગેસોલિન અને ધૂમારની ગંધથી ભીની. પણ દિવસે દિવસે દિવસો લંબાતા ગયા અને સૂર્ય નિરંતર પ્રખર થતો રહ્યો, ત્યારે ગેસ સ્ટેશન ખાતે તેની પહેલેથી જ ભારેલી સમય-સરની કારગિરીમાં હવે એક નવી મહેનત ઉમેરાઈ. આ બધું ઝાંકડું રીતે, જાણે સહાનુભૂતિભાવથી, શરૂ થયું. શ્રી પટેલ, તેમના મસ્તક પરથી પરસેવો કરનીચેતલીએ ગ્રીસ લાગેલું કપડું વાંધતાં, પાછળના રૂમમાં હમમતી મોટી ઉદ્યોગિક બરફ મશીન તરફ ઈશારો કરતા. "અનુપ, મારા બાળક," તેઓ કહેતા, તેમની વાણીમાં મોખરે સહેજ વિનંતિ અને તેના નીચે ઊંડા અપેક્ષાનો સ્વર સંભળાતો, "ઠંડકદાયકો માટે વધુ બરફની જરૂર છે. ગ્રાહકોને તરસ લાગે છે, તમારે ખબર છે."

પ્રથમ, અનુપ સહમત થઈ જવતો, કારણ કે તેની સહાયરૂપ થવાની ઇચ્છા, પોતાની સ્થિરતા સ્થાપિત કરવાની તીવ્રા-ગ્રહણા અને કદાચ થોડું માન પ્રાપ્ત કરવાની આશા – એમાંથી આવતી હતી. તે ભારે બરફના થેલાઓ ખેચતો, જ્યારે શેલ્ફ ગોઠવણી અને શૌચાલયોની સફાઈથી તેની માંસપેશીઓ પહેલેથી જ થાકેલી, અને ત્યારબાદ તે ઠંડકદાયકો ભરીને મુકતો. પરંતુ વિનંતીઓ જલ્દીથી માંગોમાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ, અને 'ઉપકારો' તેનો કામદિવસનો ભાગ બની ગયાં—ભલે તેઓ અવ્યક્ત રહ્યા. બરફની મશીન, એક વિશાળકાય યંત્ર જેને ભયાનક ગોગીએ બરફના બ્લોક્સ બહાર કાઢતાં, તેનો નવો દુશ્મન બની ગયો. બરફ ભેગું કરવાની પ્રક્રિયા અત્યંત દુખદાયક અને kлatin-કપરક હતી. અનુપે ખૂબ કાળજીપૂર્વક જમાવી જમાવી બરફના પહોળા પાટિયા તોડવા પડતા; તેની બેસતી હાથે જલ્દી ઠંડી પોહચતી અને જો તે જળવાઈ ન રહે તો બરફના તીક્ષ્ણ કિનારા તેના ચામડીને કાપી નાખતા. પછી આવતી હતી થેલો ભરવાની પ્રક્રિયા — દરેક થેલો નોંધપાત્ર ઝડપથી ભરાતો, તૂટેલા ખુલ્લા ટુકડોથી કંઢાયેલો. તે બરફના કપચીલા ટુકડાઓને પ્લાસ્ટિકની થેલીઓમાં ઠેલતો, ફ્રિજ જેવી એ ઠંડકવાતાવરણમાં તેનું શ્વાસ બરફીલી ધુમાડમાં બદલાતું.

બરફ રૂમમાં સતત વાંકડા થવાથી અને ઉંચું ઉચકવાથી તેની પીઠ સતત દુખાવાનો વિરોધ કરતી.

આ બધામાં સૌથી કઠણ ભાગ હતો—બરફના થેલાઓનું પરિવહન. ગેસ સ્ટેશનના નાના ઠંડકદાયકો એ બરફનો એવો મોટો જથ્થો રાખવામાં અસમર્થ હતાં, જેની માંગ શ્રી પટેલ સતત કરતા. આથી, અનુપને ઘણીવાર બરફના થેલો ન μόνο શ્રી પટેલની માલિકીની નજીકની સુવિધા દુકાનમાં પહોંચાડવાનો આવકાર મળતો, પણ રસ્તા કિનારે આવેલા અનેક વિક્રેતાઓ સુધી પણ, જ્યાં જથ્થાબંધ બરફ ખરીદવામાં આવતો. આ ડિલિવરીઓ તેની ફરજનું ભાગ નથી, તેમનમાં કોઇ પ્રકારની વધારાની અતિરેક આપતો ન હતો. તે સ્ટેશનની જૂની પિકઅપ ટ્રકના પાછળના ભાગમાં ભારે બરફના થેલા લાદતો, દરેક થેલો તેના વ્યર્થ પરિશ્રમનું મૌન સાક્ષી. આ ટ્રક, સમયના તંદુરસ્ત પગલાંઓ હાથે ભૂલાયેલી, એ દરેક વજન હેઠળ કરચલ કરતાં ગાંગડ, પછી ગરમીના બપોરે રસ્તાઓ પર ઝુંબેશ કરતી, જયારે અનુપ સ્ટિયરિંગ પર મજબૂતીથી પકડ રાખી બેસે, બચના કેબમાં તાપતો સૂર્ય તેનો સાથી બને. તે નિરિક્ષિત સ્થળે પહોંચે ત્યારે, બરફના થેલા ખંભે લાદી, ઘણીવાર બાકીની રાહ જોતા અથવા બિનઆભારી ગ્રાહકોની સામે, જેમના જણાવે થેલો જરા કાપેલો કે થોડો બરફ છલકાયેલ હોય તો ફરિયાદ અવશ્ય કરવી, પણ શબ્દમાત્ર ધારણા ન રાખવી.

આ શારીરિક કષ્ટ અત્યંત અપરંપાર હતું. તેના ખભાંઓ સતત દુખતા, હાથમાં બરફ સંભાળતાં મળેલી કટાક્ષ જેવા લાલ નિશાન સ્થાયી થઈ ગયેલા, અને પીઠ એક અવિરત ખેંચાયેલા સ્નાયુઓના ગાંઠની જેમ પીડાદાયક બની ગઈ હતી. તે ઘણીવાર પોતાની અધિકૃત પાળી પૂરી થઈ ગયા પછી પણ ગેસ સ્ટેશન પર પાછો ફરતો, અત્યંત થાકેલો અને ચિંતાતુર, માત્ર એ જોવા કે શ્રી પટેલ પહેલેથી જ બરફના આગલા જથ્થા અંગે ચર્ચા કરી રહ્યા છે. બચવાનો તેને કોઇ રસ્તો જણાતો નહિ. જો તે ઈનકાર કરે, તો તેને ખબર હતી કે સૂક્ષ્મ ધમકીમાંથી સંકટ વધશે. શ્રી પટેલ કલાકો ઘટાડવાની વાત કરશે, અથવા એ રીતે "ભૂલી" જશે કે તેનાથી કોઇ નિયમિત પગારનો ભાગ ચૂકવવાનો છે, જણાવીને કે તે જાણી-જોઈને "અતિઆવશ્યક સ્ટેશન કામગીરી"માં સહાય કરી નથી. અનુપે પોતાના રોજગાર કરારમાંથી એવી વિચિત્ર, અંધારી વાસ્તવિકતા અનુભવી, જેની કલ્પના તેણે ક્યારેય કરી નહોતી. આ માત્ર પેટ્રોલ વેચવાનું મામલો નહોતું; અહીં તો તેની પાસે રહેલું દરેક અંશ મહેનત મુક્તમાં ઉઘાડવામાં આવે તેમ હતું.

તેને શરૂઆતની નોકરીની ઓફર યાદ આવી, જેમાં ચલકાતી વાતોએ યોગ્ય મહેનતુ અને સ્થિર વાતાવરણના વાયદા કરાયા હતાં. હકીકત તો તેમનાથી પણ વધુ નિર્મમ અને અસહ્ય હતી. તેની હાલત તો મૂળતઃ બાંધક કામદારમાંથી ઓછી નહોતી ; તેની દરેક બરફની થેલીની સાથે તેનો સમય અને દેહ-શક્તિ સંતાપાઈ રહી હતી.
તેની કમાણીના નાનકડા રકમોમાં પણ, તેનું ગ્રામ્ય આરોગ્ય અને સારી હાલતનું કિંમતી મૂલ્ય ગુમાવાતું હતું. ગ્રાહકોને તાજગી આપવા માટે લાવવામાં આવેલો બરફ અનુપ માટે તેના પોતાના શોષણની અનુભૂતિ સાથે હાડહૂંડ સુધી ઠંડી ઉતારી દેતો. તે માત્ર એક કર્મચારી જ નહોતો; તે એક એવો સ્ત્રોત હતો, જેને ખોખલો કરી ખેંચી લેવાય, એની તા-કાત એવાં સાધનરૂપ હતી જેને કોઇ વળતર વિના ઉંચેરી લેવાય. અવિરત શારીરિક શકિતની માંગે તેને બીજું કંઈ કર-વાના યોગ્ય ઉર્જાથી વંચિત કરી દીધો હતો—even પોતાની હાલતમાં વિકસતી અંધકારમય સ્થિતિમાંથી બચવાની વિચારશક્તિ પણ ક્ષીણ થઇ ચૂકી હતી.
દરેક બરફની થેલી તેનું વધતું દેવું નિર્માણ કરતી ઇંટ બની રહી—કેવળ પટેલ્સ માટે જ નહીં, પરંતુ તેની પોતાની બગડતી દૈહિક હાલત માટે પણ. પ્રિયાને ઘર મોકલવા માટે વધુ ધનના સ્વપ્નો પણ ગરમ રસ્તા પર ઓગળી જતા બરફના ટુકડા સમાન વિલય પામતાં લાગ્યાં,પાછળ માત્ર પોતાની થાકેલી જિંદગીની કડવી ઉક્તિ રહી. તે પોતાનો પડછાયો બનેતો જઈ રહ્યો હતો, તેની

ઊર્જા એવા કાર્યોમાં વપરાતી હતી કે જેને પગારના કોઇય મેળેકાણેની યાદીમાં ક્યારેય સ્થાન ન મળ્યું; તે અજાણી, બેશ-ખત મહેનતનો મૌન સાક્ષી બની પાલવતો, જેને પટેલ્સના નાનાં પરંતું નફાકારક સામ્રાજ્ય માટે આધારરૂપ ગણાય. બરફયંત્રનો દ્રોણ સાહજિક રીતે તેના નિરાશાનો માર્ગ બનતો ગયો— સતત યાદ અપાવતો કે તેની મહેનત, તેની આત્માની ઊર્જા, કોઇ વળતર વિના અકાળે વાપરાઇ રહી છે.

અનપુરીત મહેનતુના બરફ જેવા શીત સ્પર્શ માત્ર શારીરિક થાકની વાત ન હતી; તે આર્થિક વશીકરણ માટે રચાયો એક સૂક્ષ્મતાપૂર્વક ઘડાયો મકડજાળ હતો. દરેક બરફનો થેલો ઊંચકવામાં આવે, દરેક વિતરણ વળતર વિના કર-વામાં આવે ત્યારે, એ માત્ર અનુપની શક્તિને જ નહીં, તેની ઓછી આવકને પણ ધીમે ધીમે ખરડતો ગયો. પ્રારંભિક કરાર—a ઘસાયેલા કાઉન્ટર ઉપર થયેલી હસ્તમેળ—એવી મહેનતુની ખાતરી આપતો હતો કે, યથેશ્ટ ન હોવાનું છતાં, જીવદયા જેવી આશા જગાવતો હતો. પરંતુ વાસ્તવિકતા તો એ હતી કે, આ ધીમી, ઈરાદાપૂર્વક થતી ખાંખાખોળીમાં અનુપના દૃશ્ય અને અવ્યક્ત બંને પ્રકારના સાધનો ધીમે ધીમે ચુસી લેવામાં આવ્યા. પટેલ્સે, શોષણના કડક સૂક્ષ્મ નિવાયોમાં પારંગત રહી, સંચાલિત કરેલા રસ્તાઓ દ્વારા એવું સુનિશ્ચિત કર્યું કે અનુપની મહેનત, એને પડેલાં પાણી અને ત્રાસેલા પેશીઓથી મળતો લાભ એમને જ મળે, જ્યારે એની પોતાની આર્થિક સુરક્ષા ખોવાય.

આમાંથી સૌથી છદ્મ પ્રકારનું શોષણ હંમેશા ખુલ્લા મહેનતુ ચોરી અંગે હોતું નહોતું, ભલે તે છાયાવાદી ખતરો સતત હાજર રહે. એ તો એના હકના વળતરનો આયોજનબદ્ધ ઇનકાર હતો, એવી હિતાવહ વળતરની અવગણના, જે અન્ય કોઈ કર્મચારીને સ્વાભાવિક રીતે મળતી. અનુપે પિકઅપ ટ્રકમાં સતત ચલાવેલા કિલોમીટર્સ—ગેસ સ્ટેશન અને સુવિધા દુકાન વચ્ચે, અથવા દૂર સ્ટેશનᄀ થયેલી રસ્તાની પાંખો પર બરફ અને અન્ય પુરવઠો પહોંચાડ-તા—સારી મહત્વપુર્ણતા ધરાવ્યા હતા. પ્રત્યેક યાત્રા એ તેના શ્રમનું સાક્ષાત્દ્યાનતી પુરાવા હતી—તે ખર્ચ, જે એની મહેનતને વળતર તરીકે સમાવેશ થવો જોયતો હતો. છતાં, આ માઈલેજ વળતર—વાહન પર થયેલી ઘસારા તથા ઈંધણના ખર્ચની સરળ સ્વીકાર્યતા—વિગતે-વિગતે અવગણાતા રહેતાં. શ્રી પટેલ અહીં વારંવાર વિષય ઉભો થાય ત્યારે નિરલપ્ત હાથ લહેરાવી દેતાં; કોઇ અસ્પષ્ટ 'કંપનીની નીતિ' અથવા 'ઓવરહેડ ઘટાડવાની જરૂર' જણાવીતાં. હવે ઓવરહેડ કોને ઓછું? અનુપ રોજ વિચારે, તેનું પેટ ઓળખાતી ન્યાયની ભાવનાથી ઉદ્વેગાયમાન થઈ જતું.

આવાં કિસ્સાં ફક્ત નાનું ભૂલવું નથી; પરંતુ આવાં મોટાં રકમ, સમય તારૂં સાથે, એક અસહ્ય ભારને રૂપમાં સંગ્રહાય છે. કલ્પના કરો, દર અઠવાડિયે આવરી લેવાયેલી કુલ દૂરી: અનેક વાર સુવિધા દુકાન સુધીની યાત્રા, ક્યારેક શહેરના આગળના વેચાણદારો સુધી દોડવી, આ બધું જૂના ટ્રકમાં, જે ગેસ વધારે પીતું અને દરેક ઠોકર પડે ત્યારે કંપી ઉઠતું . જો અનુપ એ ખૂબ જ નિપુણતાપૂર્વક એનો હિસાબ કરે, તો તેને aḥી શકે કે માત્ર ગુમ થયેલા વળતર જ કેટલી અપાર રકમ થતી. ઉદ્યોગ ધોરણો અને સામાન્ય સમજ પણ એ જ જોઈએ છે કે આવા ખર્ચાઓની ભરપાઈ હોવી અનિવાર્ય છે. પરંતુ, અનુપ માટે આ વળતર તો અચાનક અસ્તિત્વવિહીન થઈ ગયા હતા, પટેલ્સના નફાની અંદર અવ્યા-ખ્યાયિત રીતે ઓગળી ગયાં.

કેટલાક અંદાજો, જો તેનું મન થતું અને પોતાના સાંકડી ઓરડાની એકાંતમાં તે ગણતરી કરત, તો જણાતું કે એકલા ગુમ થયેલા માઈલેજ વળતર જ $30,000 જેટલા ઉંચિયા સુધી પહોંચી શકે.

દર વર્ષે. ત્રીસ હજાર ડૉલર. એવી રકમ, જે એટલી અતિશય લાગતી કે જાણે કદાપિ નિર્દય નિવીડ વ્યંગ્ય હોય. આ રકમ એના અનુમાનિત વાર્ષિક મહેનતુથી બે ગણું વધુ હતી, અને એ માત્ર ગુમ થયેલી આવક નિમિત્તે નહીં, પણ ગુમાયેલાં અવસર, ગુમાયેલી સુરક્ષા અને પોતાના ઘર માં પ્રિયા તથા તેમના પરિવારજનોને અર્થસભર સહાય મોકલ-વાનો મોકૂફ રાખવામાં આવેલો સપનો સ્વરૂપ હતી.

આ તો એ મહાર્થપૂર્ણ અમેરિકન સપનો નહોતો, જે તેની દૃષ્ટિએ ઊભરાયો હતો; આ તો એવો જાગૃત દુઃસ્વપ્ન હતો, જેમાં દરેક ચાલેલી માઈલ, પોતાની જેબમાંથી ખરીદાયેલ દરેક ગેલન પેટ્રોલ, આર્થિક અંધકારની દરીયાઈ તરફ એક પગલું વધારે હોવાનું લાગતું હતું. પટેલ્સે દેવાના એક સ્વયંપોષિત ચક્રનું સર્જન કર્યું હતું. વળતર અટકાવીને, તેમણે અનૂ-પને હંમેશા પોતાના જ પૈસા વ્યાવસાયિક ખર્ચ માટે ખર્ચવા મજબૂર કરી દીધો—એ પૈસા, જે તેને ભાડું, ભોજન અને પૈકી અનિયમિતપણે ઘરે પૈસા મોકલવા માટે ખૂબ જ જરૂરી હતા. આનો અર્થ એ થયો કે તે હંમેશાં ઘટતા રહેતો, હંમેશાં તેને ફક્ત મળતા સહાનુભૂતિભર્યા, પરંતુ અપ્રમાણમાં ઓછા મહેનતુ પર જ આધાર રાખવો પડતો, જે અપાર પરિશ્રમ સામે ખુબ ઓછા હતા. કંઇક બચાવવાનું, નાના ભવિષ્યની બચત અંગે વિચારવું પણ અશક્ય સ્વપ્ન બની ગયું હતું. બદલે, તે હંમેશા માત્ર પોતાને જ બચાવે રાખવા પ્રયત્નશીલ, કે કદાચ, ધીરે ધીરે ડૂબતો જતો.

આ આર્થિક જકડપની માનસિક કષ્ટ અતિપ્રમાણમાં વિનાશક હતી. દરવખત જ્યારે તે પેટ્રોલ ભરાવતો, તેનો અંતઃકરણ તીવ્ર કઠણાઈ અનુભવતો; આ ઇંધણ તેની વ્યક્તિગત જરૂરિયાત માટે નહોતું; એ તો પટેલ્સના વિસ્તર-ણને શક્તિ આપતું, તેમના અનેક વ્યવસાયોને આગળ ધપાવતું, જ્યારે અંતે તમામ ખર્ચ લાવવામાં અનૂપ જ પડતો. તેને લાગતું કે તે ચાલતું ATM છે—તેના સંસાધનો કોઈ બીજા માટેના ખિસ્સા ભરવા માટે Souystem atically ખંખેરી લેવાઈ રહ્યા છે. પૈસાની સતત ચિંતા તેને અંદરથી ખાઈ જતી હતી, એ એક અચૂક વેદના બની ગઈ હતી, જે તેના શારીરિક થાક ઉપર પણ વઢાઈ ભરતી હતી. ઊંઘ પણ બહુ વધારે રાહત આપતી નહોતી; તેના સપનાઓમાં અકસ્માત ચઢતી બિલ્સ અને પટેલ્સના ઉદાસ, અણમોડતા ચહેરાઓ સતત ઊભા રહેતાં. તે બેશખત મહેનત અને નકારવામાં આવેલા વળતરનાં તારોથી વિનાયેલી, જટિલ રીતે વણાયેલી એવી જાળમાં કેદ થયો હતો—એવી જાળ, જે દ્વારા તે સતત દે જામમાં અને પરાધીનતામાં જ બંધાઈ રહેવા બનાવવામાં આવી હતી. સ્થિરતાનું, આત્મનિર્ભર ભવિષ્યનું સપતું એને દૂર ઝિલતા અમૃત-મૃગજળ જેવું લાગતું હતું, જે દરેક માઈલે જે તે ચલાવતો અને દરેક ડોલર જે તેને લાગતો નહોતો, એની સામેથી હલકોશ પાછું સરકી જતું હતું.

શોષણનું ભયાનક પ્રમાણ હવે એને ઝડપથી સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું હતું; આ માત્ર કંઈક વધારાનું કામ ઉગાળવાનો મુદ્દો નહોતો; આ એના સમગ્ર જીવનને નાબૂદ કરવાનો, એને કદી મુક્તિ નહિ મળે તેવું સુનિશ્ચિત કરવાનો સઘન પ્રયાસ હતો.

અધ્યાય ૩: ક્રૂરતાની ચરમસીમા

સુવિધા દુકાનનું વાયુમંડળ બાસી કોફી અને કૃત્રિમ ચેરીના સુગંધથી ભારે બનેલું હતું—આું સુવાસ જેને અનુપ હવે અજાણિ રહ્યો નહોતો, એ સુગંધ તેની વસ્ત્રોમાં અને ક્યારેક તો, તેને શંકા થતી, એની ત્વચામાં પણ સમાઈ ચૂકેલી હતી. શુક્રવારની સાંજ હતી, એવું રાત્રીપ્રહાર, જેને સહેજે આગાહી શકાય તેવો નિરંતર ગ્રાહકોનો પ્રવાહ અને વ્યવહારોનું નિયમિત સંતુલન વર્તતું હતું. અનુપ, અનંત સરખા શિફ્ટોની થાકની વેદનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રભાવી કાર્યક્ષમતા સાથે, શેલ્ફ પર સોડાની કેનોને કુશળતાથી ગોઠવી રહ્યો હતો; તેના હાથ ઔપચારિક રીતે આ પ્રક્રિયા પાર પાડતા રહ્યા. તે શીખી ગયો હતો કે જાતને કેવી રીતે ભાગી વેંચવી, ગુમ થયેલા વળતર અંગેની સતત કમકમતી ચિંતાને, તેના સાથે સતત સંકળાયેલી થયેલી આર્થિક આશંકાને, આંતરિક રીતે દબાવી રાખવી. તે પોતાની સમગ્ર ધ્યાનસ્થિતી વર્તમાન ક્ષ-ણના કાર્ય પર, દુકાનના અંડરાંઝ, જ્યા ઓછામાં ઓછો, ક્ષણિક વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરી શકાય—ત્યાં કેન્દ્રિત રાખતો હતો.

હવે, બારની ઉપર લગાડેલી ઘંટડી જીણવારતી અવાજ સાથે, નવી અદ્યા પ્રવેશી, ઉતાવળભરી ઉર્જાની ધૂંધ સમાન. એક પુરુષ, જેના ચહેરે અધીરતા અને બેચેનીનું માસ્ક પહેરેલું, સીધા કાઉન્ટર સુધી લઇ ગયો અને પાણીની બોટલ અતિશય જોરથી કાઉન્ટર પર પલટાવી. અનુપ, તેનાં ચલન ધીમી પણ વિનમ્રતા ભરેલી, બોટલ ઉઠાવી, સ્કેન કરી, અને રૂ-પરેખિત શાંતિથી રાહ જોઈ રહ્યો હતો. પરંતુ, પુરુષે તરત જ ચુકવણી કરી નહોતી. એના બદલે, તેણે ફરિયાદોની મુલા સાથે બોલવાનું શરૂ કર્યું, તેનો અવાજ એટલો ઊંચો હતો કે એઇલમાં વિખરાયેલા થોડા ગ્રાહકોનું પણ ધ્યાન ખેંચાઈ ગયું. એના શબ્દો એમના ભાંપેલ અપમાનોની ઉલઝાણથી ભરેલા હતા: બરફની મશીન ધીમી હતી, ના-સ્તાની પસંદગી અપૂર્ણ હતી, સંગીત બહુ જોરથી વાગતું હતું. અનુપ સાંભળતો રહ્યો, એની અભિવ્યક્તિ સ્થિર અને નિષ્પક્ષ, એ શાંતિપૂર્વકનું સહનશીલ મુખો મઢી રાખતો હતો જે તેણે મુશ્કેલ ગ્રાહકો સાથે વ્યવ-હાર કરતી વખતે પ્હેરી રાખ્યું હતું. તે જાણતો હતો કે માહિત શુદ્ધિ કે તણાવમાં પડવું યોગ્ય નથી. એને પોતાની જવાબ-દારી એ રીતે સમજાતી હતી કે, તે નિર્વિકાર અને નિ:શબ્દ ઉપસ્થિતિ રખે, લેવડદેવડની પ્રક્રિયાને સરળ બનાવે, અને વિ-વાદોમાં ભાગ નલે.

"આ તો ઉલ્લૂકપણું છે!" પુરુષે અંતે પોકારી ઉઠ્યો, તેનું મુખ એવું લાલાશયુક્ત થઈ ગયું કે તેનું રંગ તેનાAlready લાલ ચહેરા સાથે ગંભીર વિસંગતતા ધરાવતું હતું. "હું અહીં પાંચ મિનિટથી રાહ જોઈ રહ્યો છું, અને કોઈપણ મને યોગ્ય રીતે જોવામાં પણ રસ ધરાવતું નથી!"

અનુપની નજર દીવાલ ઉપર લટકતી ઘડિયાળ તરફ ખસેડાઈ. પુરુષ પ્રવેશ્યો ત્યારથી જાણે વધુમાં વધુ બે મિનિટ જ વીતી હતી. તે મૌન રહ્યો, તેના હાથ કાઉન્ટર પર સ્થિર રાખ્યા, મેળવવાની વિનંતી કરતાં અવાજ વગરનું આમંત્રણ આપતું — કાયમ વ્યવહાર પૂર્ણ થવાની રાહ હાલતો રહ્યો. માણસે અનુપનું મૌન એટલે કે અવગણના અથવા ઉદા-સીનતા એવી રીતે સમજ્યું, અને તેથી તે વધુ ભડકી ઊઠ્યો. તેણે કાઉન્ટર પર મુઠ્ઠી પલટીને મારી, અને એ અવાજ અચાનક શાંત થયેલી દુકાનમાં કડક ગૂંજી ઉઠ્યો.

"શૂં, તું બહેરો છે, મૂરખ?" તે ગજ્યો, તેના હોઠોથી થૂંક ઉડી આવ્યું. "હું તારે વાત કરું છું!"

અનુપ શાંતિથી જવાબ આપવા જઈ રહ્યો હતો, સમજાવવાનું કે તે તો ફક્ત ચુકવણીની રાહ જોઈ રહ્યો હતો; એ ચોક્કસ ક્ષણે, શ્રી પટેલ પાછળના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યા. શ્રી પટેલને સંકટની ઉજાસની છઠ્ઠી ઇન્દ્રિય હતી; એવી અસામાન્ય ક્ષમતા કે આગાહી કરી શકે — જ્યારે પણ કોઈ ઘટના તેમની સાવચેત ઘડેલી વ્યવસ્થાને ખલેલ પહોંચાડે એવો ભય ઉભો થાય, ત્યારે તેઓ તરત જ હાજર થઈ જાય. તેણી આંખો તિક્ષ્ણ અને ગણતરીય, તરત જ આગુંગ્રહિત ગ્રાહક પર અને પછી અનુપ પર સ્થિર થઈ.
અહીં કોઈ શાંતિ સ્થાપવાની કોશિશ ન હતી, ન પરિસ્થિતિને સમજવા પ્રયત્ન થયો. તેનું મુખ જીવલેણ તિરસ્કારથી યથાવત દેખાતું, એવી ઓળખાવતી અભિવ્યક્તિ જે ક્ષણે તે અનુપ માટે જ રાખે છે. તેણે ત્યાં કઠિનાઈ ભોગવી રહેલા કર્મચારીને નહીં, પણ એક કલ્પિત નિષ્ફળતા — પોતાની અજંપાનું પ્રતિબિંબ — જોયું.

«અહીં શું સમસ્યા છે?» શ્રી પટેલનો અવાજ ધીમો, પણ તેમાં એવી ખતરનાક ગરજ હતી કે તરત જ વાતાવરણમાં ભારે તણાવ પેદા થયો.

«આ... આ કામદાર,» ગ્રાહક એ گفت ગૂડી રહી યા કંપી રહેલી આંગળીથી અનુપ તરફ સંકેત કરી કહેવા લાગ્યા, «એ સંપૂર્ણ નિષ્ફળ છે! એ અહીં બસ ઉભો રહે છે, મને અવગણીને!»

અનુપે સમજાવા અથવા વર્તું વિશ્લેષણ કરવા મોં ખોલ્યું, પરંતુ શ્રી પટેલે અવગણનાભર્યા હાથે તેને તરત અટકાવી દીધો. «ફિકર કરો નહીં, સાહેબ,» તે બોલ્યો, તેની વિધાનમાં મીઠાશ હતી, શું તેના આંખોમાં ઝેર છલકાતું હતું. «હું આ સંભાળી લઈશ.» ત્યાર પછી તેણે અનુપ પર પોતાનું સમગ્ર, અણઘડ રોષ ઉતારી દીધું. «તુ! શું તારે કાન નથી? શું તારે દેખાય નથી કે ગ્રાહક રાહ જોઈ રહ્યા છે?»

અનુપ ઘટી ગયો, શબ્દોથી નહીં, પરંતુ શ્રી પટેલમાંથી છલકાતી અપરિણીત ક્રોધની જ્વાળાથી. તેણે તો ઠપકો કે કડક શબ્દોની અપેક્ષા રાખી હતી, પરંતુ આ કંઈક જુદી જ ઘટના હતી. આ કાચો, આંતરિક ગુસ્સો હતો, જે માત્ર અને માત્ર તેના તરફ જ કેન્દ્રિત હતો.
હજુ અનુપને પ્રતિસાદ આપવાનો અવકાશ પણ મળ્યો નહોતો, ત્યાં શ્રી પટેલનો હાથ આગળ લાંબ્યો. એ ચાંટો નહોતો , પણ તેની છાતી પર જોરદાર, ખુલ્લા હાથની ધક્કો હતો. તેના પ્રભાવે અનુપ થાબકાતો પાછળ સરક્યો, અને તેના ગળામાં શ્વાસ અટકી ગયો. તે બટાકાની ચિપ્સના પ્રદર્શન પર ધક્કો ખાઈ ગયો, રંગબેરંગી થેલીઓનું ઝળહળતું વહાણ ધરતી પર ઢળી પડ્યું.

ગ્રાહક થોડો ક્ષણભર ફફડી ગયો, આશ્ચર્ય અને વિચિત્ર ઉત્સુકતાની ભેળસેઠ સાથે અવસ્થિત રહ્યો. અન્ય ગ્રાહકો, જેઓ અત્યાર સુધી નવજોઈનું ઢોંગ કરતા હતા, હવે ખુલાંનેત્રે નિહાળી રહ્યા હતા. અનુપનું માનસ ચિંતામાં ળીઢળી ઉઠ્યું. તેને આ માટે ઉશ્કેર મળ્યું નહોતું. તે તો પોતાનું કામ કરી રહ્યો હતો, અનુભવપૂર્વક ધીરજથી મુશ્કેલ ગ્રાહકને સંભાળવાનો પ્રયાસ કરતો. આ અન્યાયી, અચાનક ફાટી નીકળેલી, ભયાનક હિંસા હતી.

"તુ અણઘડ મૂર્ખ છે!" શ્રી પટેલે ગળામાં ગુસ્સો ભરી ગર્જના કરી, તેનું ચહેરુ અનુપના ચહેરા નજીક થોડા ઇંચ દૂર હતું. તેની આંખો, સામાન્ય રીતે તિક્ષ્ણ અને ચતુરગતિથી ચમકતી, હવે અજાણી જંગલય વિચિત્ર તીવ્રતાથી દહકતી હતી, જેને અનુપે કદી જોયો નહોતો. "શું કર્યો છે તમારે! ગ્રાહકને અસંતોષમાં મૂકી દીધા, અને હવે અહીં સમગ્ર વિખૂટો પેદા કર્યો છે!"

અનુપે પોતાનું સંતુલન ફરી મેળવવા ઉતાવળથી પ્રયત્ન કર્યો, તેના હૃદયની ધડકન તેની પાંજરે લગોળે તીવ્ર દિલધડકતાં રણકાર હતી. તે વિખરાયેલા ચિપ્સ તરફ, ગૂંચવાયેલા ગ્રાહક તરફ, અને પછી શ્રી પટેલ તરફ જોયું, જેમના ચહેરા પર સમપૂર્ણ રોષનું માસ્ક ચડેલું હતું. તેના અંદર એક એડ્રેનાલિનની તીવ્ર લહેર ઓળઘોળ થઈ, પોતાની રક્ષા કર-વાની દુશ્કર જરૂરિયાત, વિરોધ કરવાનો ઉણાળો સંકલ્પ, પરંતુ એની અંદર ઊંડે બનેલ આસ્થાપૂર્વકની આજ્ઞાપાલક ભાવના અને પગેરૂ ભયે તેને એક અવ્યાખ્યેય સ્થિરતામાં બાંધી દીધો.

"હું... હું તો..." તે પાડપાડતાં અવાજે બોલ્યો, એની વાણી તો હળવી ક્ષમાને સ્પર્શતી હતી.

"કોઈ બહાનાં ના બનાવતા!" શ્રી પટેલ ગર્જના કરતા, અને પછી, જરા પણ પૂર્વચેતવણી વિના, તેમણે અનુપની શર્ટની કોલર બળાત્કારે પકડી અને તેને ચિપ્સના ડીસ્પ્લે સામે ઉગ્ર રીતે ધકેલી દીધો. કાર્ડબોર્ડ દટકાઇ ગયું, અને અનુપ ખખડાતા પ્લાસ્ટિકના અવાજ વચ્ચે જમીન પર પટકાઇ પડ્યો. એ ઘટનાનો પ્રહાર ચાંકલો હતો, તેની હાથમાં તીવ્ર દુ:ખની લહેર વિસરતી ગઈ.

ગ્રાહકે પહેલાં આ સ્થિતિની ઊંચેરા જોતાં જ, ૂાનક તેની હિંમત ગુમાવી દીધી એવી જણાઈ આવી. તે કાઉન્ટર પરથી પાણીની બોટલ ઝઠકેના ઝડપી લઈ, પોતાનો વૉલેટ હડબડ કરતા કાઢ્યો અને પૈસા લગભગ ફેંકી દીધા; ત્યારબાદ તે જીવનમાં ભાગતો દુકાનમાંથી વળી ગયો, બારણાં ઉપરનું ઘંટાડું ભયગ્રસ્ત રીતે ગૂંજી ઊઠ્યું. શ્રી પટેલને તો પણ એની જવાની ખબર રહેતી નહોતી. શ્રી પટેલનું પૂરું ધ્યાન હજુ અનુપ પર જ કેંદ્રીત હતું, જે હાલ કઠિનાઈથી પોતાના પગે ઊભો થવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો હતો અને પડેલા ચિપ્સ ભેગા કરવા માંહિત હતો.

"ઉઠ, નિકામું માનવ!" શ્રી પટેલે ગુસ્સાથી ભરેલી, ઢાંઢિયાળ અવાજે કહી નાખ્યું. શ્રી પટેલે અનુપના પગ પાસે પડી રહેલી ચિપ્સની એક થેલીને લાત મારી. "આ બધું સાફ કરી નાખ! અને પછી મને સમજાવ કે એક સરળ ગ્રાહક સાથે પણ તું કેમ ન સંભાળી શક્યો!"

અનુપ, શરીર કંપતાં, ઘટેલા ગૌરવની દુખાવટ હૃદયમાં વહન કરતાં, ધીરેધીરે પડેલા ચિપ્સના પેકેટ અને થેલીઓ ઉઠાવા લાગ્યો. એના અવ્યવસ્થિત હાથ, અચાનક આવેલા આઘાત અને હાથની દર્દીધ્વનિના કારણે ભાંજવાતાં, એકે એક ચિ-પ્સનું પેકેટ ઉંચકતો ત્યારે તેને લાગતું કે જાણે પોતાનું અપમાન ઝીલી રહ્યો છે. એ પીછેહઠમાં પણ શ્રી પટેલની ક્રોધગ્રસ્થ દૃષ્ટિના ભારને સ્પષ્ટપણે અનુભવતો હતો, જે અસરરૂપે પીઠ પર રોષ અને ઘૃણાનો ભાર નિભાવતો હતો. અગણિત ૃાંત રહેલા ગ્રાહકો એ દુકાનમાં છવાયેલા ઉગ્ર વાતાવરણની લાગણી કરીને ઝડપથી પોતાની ખરીદી પૂર્ણ કરી નીકળી ગયા, અને જતા જતા ડરીલા દૃષ્ટિએ તેમની તરફ નજર ફેરવી.

જ્યારે ચિપ્સ બેધ્યાનથી ફરી ગોઠવાયા અને ગ્રાહકના છલકાયેલા નાણા ભેગા કરવામાં આવ્યા, ત્યારે શ્રી પટેલનું ધ્યાન ફરી અનુપ પર કેન્દ્રિત થયું. તેમનું છાતી ભારે શ્વાસથી ઉઠતું-બેસતું હતું, આંખોમાં હજુ પણ આગ હતી; પરંતુ તરત પ્રગટાતો કોપ હવે ઠંડા, કઠોર વિચારોમાં પરિવર્તિત થયો હતો. આ એ ક્ષણ હતી, જેને અનુપે સૌ કરતાં વધુ ડરાયો હતો. અહિંથી શ્રી પટેલ હંમેશા કોઈક રીત શોધી અનુપ પાસે ફક્ત અપમાનથી નહિ, પણ સ્પષ્ટ, નાણાકીય રીતે પણ કિંમત વસૂલતા.

" શુ તને લાગે છે કે તું અહિં એમ જ ઊભો રહીને કંઈ ના કરે?" શ્રી પટેલે કહ્યું; તેનો અવાજ હવે અત્યંત તેઓ સંપલિત, ઠંડો અને સંયમિત હતો, જે તેના અગાઉના ઉગ્ર વલણથી સંગીના વિપરીત હતો. "શુ તને લાગે છે કે તું ગ્રાહકો સામે મારી બદનામી કરી શકે છે? તુંએ મારા ધંધાને નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. તુંએ મારી

માલમત્તા હાનિ કરી છે. અને તે પણ કિસ માટે? કારણ કે તું તારો કામ યોગ્ય રીતે કરવાની મહેનત કરવા બદલે આળસુ રહી છે."

અનુપે પોતાને સંભાળી લીધો. તેને એ એહસાસ હતો કે આવનાર ને શું છેક ભેગું થવાનું છે.

"આ અઠવાડિયાનું બાકી થયેલું કામ તારે મફતમાં કરવું પડશે," શ્રી પટેલે કુટિલ નજરે અનુપની આંખોમાં નજર મિલાવીને ઘોષણા કરી. "તારું અહીં વિતાવેલું દરેક ઘડીપલ, તું મને ઊભો છે. તારે ગુમાવેલા ગ્રાહકનું, ચિપ્સને થયેલા નુકસાનનું અને તારી અયોગ્યતાથી મારું સમય બગાડાયું તેનો––આ બદલે તું ફરજ ચૂકવીશ. કોઈ પગાર નહિ. એક પણ પૈસો નહિ.' "આને જીવનપાઠ માન.'"

આ શબ્દોએ અનપને બીજું પસંદ હજાર્યું, લાગેણો પર કટુ પ્રહાર કર્યો. વેતન વગર મહેનત કરવી એક વાત હતી; પણ ઇરાદાપૂર્વક, સજા રૂપે પગાર અટકાવવો બિલકુલ અલગ અન્યાય હતો. આ નુકસાનની ભરપાઈ માટે નહોતું; આ તો વિચારીને કરવામાં આવેલા ક્રૂર વલણનું પ્રતિબિંબ હતું, એ ગુનાહિત આરોપ માટે સીધી સજા હતી, જે તેણે સાચે તો કરી પણ નહોતી. તે જાતે જ already વાર સહન કરી હતી, અપમાન સહન કર્યું હતું, અને હવે તેના કમાયેલા મહેનતના લાભથી પણ વંચિત કરવામાં આવી રહ્યો હતો. તેએ વિરોધ કે વિનંતી કરવા મોં ખોલ્યો, પણ શ્રી પટેલની તીવ્ર નિર્દય નજરે તેને તુરંત જ ચુપ કરી દીધો. દલીલ માટે સ્થાનિક જીગ્યા નહોતી, સંયોજનનું કોઈ શક્યતા પણ નહોતી. તેનો નિર્ણય અંતિમ હતો, અડગ અધિકાર સાથે ઉચ્ચારેલો, એવા પુરુષનો કે જેના હાથમાં સર્વશક્તિ હતી.

"અને ફરિયાદ કરવાનો વિચારય પણ નહીં," શ્રી પટેલે ઉમેર્યું, તેની અવાજ ધમકીસર ઝંપતી હતી. "તું જાણે છે કે અહીં બધું કેવી રીતે ચાલે છે. જો તું મુશ્કેલી ઊભી કરશે, તો તું રસ્તા પર આવી જશે, બધું ગુમાવી બેસીશ. સમ-જાયું?

અનુપ માત્ર માથું હલાવી શક્યો, જ્યારે ગળામાં ભાવુક ગુઠવો ઊભો રહ્યો. તેને ઊંડા નિરાશાની લહેર આવરી ગઈ. બરફ-યંત્રની ઘટના ખરાબ હતી, સતત વળતરના ઇનકારનું ધીમું યાતનાદાયી દુઃખ આજે પણ જીવંત હતું, પરંતુ આ. .. આ તો ક્રૂરતાનું એક નવીન સ્તર હતું. શારીરિક હિંસા, ત્યાં જોતાં અલ્પ અને બહારથી ગૌણ લાગતી હોવા છતાં, એક મહત્વપૂર્ણ ભ્રમ તોડી નાખતી હતી. આ ઘટનાએ શ્રી પટેલના નિયંત્રણની નિર્મમ, નંગી ધારને પોતાની સામે ઊભી કરી હતી—તે નિયંત્રણ કાયમ રાખવા માટે શારીરિક બળપરાક્ષ અને આર્થિક ભૂખમરી સુધી જવાની તેની ભયાનક તૈયારિકતાની જાણકારી અપાવી. દુકાન, જે ક્યારેક હતાશજનક દૈનિક જીવનનું સ્થાન હતું, હવે પિંજર સમાન જણાઈ રહી હતી—એના કિનારામાં બાંધાયેલ જીવન, હવામાં ભયના લોખંડ જેવો ગંધ અને અણગમતા ન્યાયનો કરકસર સ્વાદ ભળતો. અમેરિકન સપનો,જેમાં અવસર અને માન-ગૌરવની વચનબદ્ધતા હોવાની આશા હતી, હવે અસંભવ દૂરીએ અસ્તિત્વ ધરાવતી, એક ક્રુર મૃગજળ-સમ, સતત મૂઢાતા અંધકારમય કિનારે વધુ ને વધુ સરી જતી લાગતી હતી. તે ફક્ત હાથ પર વાગેલા ઘા થી જ નહીં, પણ પોતાની નસકતા જેવી કડવી હકિકતના આઘાતથી ઝીલાયો હતો—એક એવું આંચકું, જેના સંઘાતે હાથનાં શારીરિક દુઃખ કરતાં હજારો ગણી ઊંડાણથી અનૂભવ ફેલાવવાનું હતું.

કાંપ તેના હાથોમાં શરૂ થયો, એક સુક્ષ્મ, તદ્દન અમૂર્ત પરંપરામાં રહેલો આંચકો: જેને દબાવવા તેણે પોતાની સાડીના ઘસાયેલા વસ્ત્ર નીચે મુઠ્ઠી મજબુતીથી ભાંયવી. પ્રિયા તેમના સંકુલ રહેઠાણના દ્વારથી અનુપને નિહાળી રહી હતી; તેનો હ્રદય તો જાણે એની છાતી સાથે અથડાતા ફફડતા એક પક્ષી સમાન ધબકતો હતો. તેને જોઈ લીધું હતું કે કહ્યું રીતે શ્રી પટેલની આંખો અટકી રહી હતી.

અનુપ પર તે સાંજે, સામાન્ય અવગણનાનાં ભાવથી નહીં, પણ એક નવી, ઉગ્ર શિકારી તીવ્રતા સાથે. એવો નજરભાવ, જે વધુ ઊંડા, અસહ્ય સંતોષની ગંધ ધરાવતો હતો—અનુપની સ્પષ્ટ પીડામાં કોઈ સાધારણ આનંદ કરતા અનેક ગણી વધુ વૃત્તિ. પેલા વેહેલા પડેલા ચિપ્સ, જાહેરમાં મળેલા અપમાનજનક ધક્કા, બિનચુકવાયેલ મહેનતુની ઠંડી જાણકારી—આ બધું તે અનુપની તણાવભરી મૂન ચુપ્પી અને એની મંડાયેલી, હરાવેલી ભંગીમાથી એમણે ઉકેલી લીધું હતું. તે એક વિનમ્ર વ્યથા સાથે જીવી રહેલો માણસ હતો અને તેની આ નિરાશ્યતાનો વારસદાર, એક સતત અને પડછાયાની જેમ તેમની જિંદગીઓમાં હાજર રહેવાવાળો અંગસાંગ બની ગયો હતો.

ભય, જે હવે સુધી તેમનાં જીવનની સપાટીએ એક નિર્વિવાદ કંઇક ધીમે ધીમે વહેતું ગુંજન હતો, હવે એ વધવા લાગ્યું; તે દમઘૂટક ચાદર બની એમણે બધું ઘેરી લીધું. હવે માત્ર અનુપ જ શ્રી પટેલના અસ્થિર ગુસ્સાનો ભોગ નહોતો બનતો. લઘુ સમયમાં, પ્રિયા પણ તેનું અનપેક્ષિત ક્રોધ ભોગવતા મળી આવી; એની નિર્દયતાનો ભયાનક વ્યાપ હવે સુવિધા દુકાનમાંથી જતા તેમના નાના ઘરમાં પ્રવેશી ગયો હતો. આ બધું અત્યંત સૂક્ષ્મતાથી શરૂ થયું—કટુ ટિપ્પણીઓ જેણે ચિંતા અને કળજીનો આવરણ પહેર્યું હતું, તથા ટૂંકો અભિમાન સાથે સમાયેલા ધમકીભર્યા સંકેતો. પણ તેમાં દમકતી જડતાં સંઘારકતા સ્પષ્ટ હતી—શ્રી પટેલ રોકાઈ રહેનારી સત્તાનો સતત સંકેત.

એક બાફતાં બપોરે, ચિપની ઘટનાના થોડા અઠવાડિયા પછી, તેમના નાનકડા બે ઓરડાના મકાનની હવામાં એ જ ભીંજાયેલા ચોમાસાની બફારી અને ઘુંટણ શ્વાસ વૃદ્ધિ લાગી રહી હતી, જેવી બહારના વાતાવરણમાં. અનુપ કામ પરથી પરત ફર્યો, તેના ચહેરા પર થાકી ગયેલી રેખાઓ સ્પષ્ટ હતી, અને એ ચુકવાતાં મહેનતુનો ભૂત એની દરેક જિંદગીના પગલાંને અવિરત પાંજરે પકડતો રહ્યો હતો. તે ઓછું બોલતો, તેની મૌનતા કોઈ પણ ફરિયાદ કરતાં વધુ પુરવાર અને સ્પષ્ટ હતી. પ્રિયાએ તેને શાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો—ગરમ ભોજન, કોમળ સ્પર્શ—but તે જાણે નિરાશાની ધુમ્મસમાં ખોવાઈ ગયો હતો. ત્યારે જ શ્રી પટેલ, જેને હંમેશા અણધારી રીતે દેખાવાની અધૂરી રીત હતી, તેમના દ્વારે અચાનક ઉપસ્થિત થઈ ગયા. તેમનું દાવો હતું કે અનુપે 'નાની જથ્થાવારી યાદી અંગેની ગડબડી' અનાયાસે અવગણેલી છે અને તેને લઈને ચર્ચા કરવી છે.

શ્રી પટેલની હાજરીથી તરત જ વાતાવરણમાં તંગદી વ્યાપી ગઈ. પ્રિયાને અનુપને રક્ષાવવા માટે, અને શ્રી પટેલમાંથી પ્રસરી રહેલા આક્રોશના અવરો સામે ઉભી રહેવાની ઉમંગ જાગી. વાતચીત, અપેક્ષા પ્રમાણે, ઝડપથી વિખૂટી ગઈ. શ્રી પટેલનું આરંભિક ઢાંછો ધોંખાવેલું શાંતિ હવે ઉગ્ર ક્રોધમાં પરિવર્તિત થઈ ગયું. તેનો અવાજ, જેમાં પહેલેથી જ આક્રમકતાનો આવિર્ભાવ હતો, ધીરે ધીરે વધવા લાગ્યો. તે નાની રહેઠાણની જગ્યા પર ઉંચા ઉતાવળથી પગલાં લેતો, તેની હલચલમાં બેચેની અને Ужаш была, તેની આંખો ઘરભરમાં ગભરાટ અને ઉગ્ર ક્રોધ માટે કોઈ માર્ગ શોધતી હતી.

“આ તો અસમર્થતા છે, અનુપ! શુદ્ધ, નિર્મળ અસમર્થતા!” શ્રી પટેલનો અવાજ સંકુચિત જગ્યામાં ગુંજી ઉઠ્યો. હું કેટલાવખત તને મૂળભૂત સ્ટોકિંગની પ્રક્રિયાઓ સમજાવી પડવું પડશે? શું તને લાગે છે કે આ બેઉકત માટે કોઈ દાનશાળા છે?”

અનુપ નિઃપ્રતિક્રિય રહ્યો, એની નજર જમીન પર જમાઈ ગઈ હતી, હાથો ઢીલા બંધાયેલા. તેણે કોઈ બચાવ કર્યો નહીં, કોઈ દલીલ કરી નહી. એણે શીખી લીધું હતું કે વિરોધ કરવાથી માત્ર આગ વધુ ભરભરી ઊઠે છે. પ્રિયા, જોકે, તેને વધુ અપમાનિત થતું જોઈ શકે એમ નહોતી. એક પગલું આગળ વળી, તે નરમાઈથી બોલી, તેનો અવાજ થોડો કંપતો હતો, “શ્રી. પટેલ, કદાચ જો તમે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો તો અનુપને સમજાઈ જાય.”

શ્રી પટેલનું ધ્યાન ક્ષણમાં બદલાયું, અને તેની અસર ભયજનક હતી. એમનું માથું પ્રિયાની દિશામાં ફરે ગયું, અને એની આંખોમાં એવો ઝેર હતો કે તેના પેટમાં ઉથલપાથલ થઈ ગઈ. એ સ્પષ્ટ હતું કે એમણે તેની વચ્ચે બોલવાનુ અપેક્ષ્યુ નહોતું, અને એનું સૌમ્ય મઢાવાનું પ્રયત્ન પણ બાગીપણે રૂપે જોવામાં આવ્યું. એક ઉપહાસભર સંકોચ તેના ચહેરામાં વંકાયેલા. “અને તમે કોણ, કે મને કહો છો કે મેં મારા કર્મચારી સાથે કેવી બોલીશ?” તે નફરતથી ટપકતા સ્વરમાં થૂકી પડ્યો. “તમે તેની માતા છો? તેની રક્ષિકા? અથવા ભુતકાળના ગામડેથી તે લાવેલો બીજો બોજ તમે છો?”

પ્રિયા ઉંચકાઇ ગઈ જીદમાં પડેલી જેમ. શબ્દો જાણે એના માટે શારીરિક પ્રહાર કરતાં, એ જ ઝેરથી ભરેલા જે અનુપ તરફuisse દોરાયા હતા. તેણીને ગરમ લાલાશ ગળે સ્કંધ સુધી ચડી આવી, આંશિક રીતે લાજ તથા ગુ-સ્સાનો મેળાવડો. પણ તેણી પ્રતિસાદ ઘડી પણ આપી શકે એ પહેલા, શ્રી પટેલનો ગુસ્સો એક નવા, ભયાવહ નિશાન પર વરસ્યો. તેના દૃષ્ટિ, જગલ અને અદૃશ્ય, રૂમના ખૂણે આવેલી નાની મેજ પર રાખેલી અધઅધૂરી સસ્તી દારૂની બોટલ પર પડી – એ જ બોટલ, જેમાંથી અનુપ ત્યાં-ત્યાં નિરાશાની ઘડીઓમાં પી લેતો.

ગાંદાર પડઘા સાથે, શ્રી પટેલ ઝડપથી મેજ તરફ લપટી પડ્યા. પ્રિયાએ પોકાર્યું, “ના!” પણ એની વિનંતી તો સર્જાયેલા વ્યાકુળતામાં ગુમ થઇ ગઈ. તે બોટલ ઝપટીને લઈ લીધી, શ્રમથી તેની આંગળીઓ સફેદ પડી ગઈ, અને એક હિંસા-પૂર્વક ઝાટકા સાથે તેને રૂમની સામેની દિવાલ ઉપર ફેંકી મારી. કાંચ સામેની દીવાલ પર ભઠ્ઠી ગયો, તેના ટુકડાઓ ઉડી ગયા અને એક જેટલા પડદા પર સંકરાઈ, સસ્તા દારૂમાં ભિંજાઈ ગયા. હિંસાની અચાનક ફાટ, ધરાસાય અવાજ, અને દારૂની તીખી ગંધ એ નાના ખોળીને ભરાઈ ગઈ, પ્રિયા અને અનુપને એંધાણ અને નિર્જિવ કરી નાખી.

અનુપે તરત જ પ્રિયાને સુરક્ષિત કરવા માટે આગળ વધી, તેના ચારેકોર હાથ નાખી, જ્યારે તે તૂટીશી ઊડતાં કાચના ટુકડાં જોઈ પાછી ટપી. પ્રિયાનો શ્વાસ તેના કંઠમાં અટકી પડ્યો. આ માત્ર શબ્દસરના દુર્વ્યવહાર સુધી જ નથી રહેલું; આ તો એક ભયાનક ચઢાવ હતો—શ્રી પટેલ તેમના પોતાના ઘરમાઝ શારીરિક વિનાશ મચાવવાની તૈયારી દર્શાવતા હતા. ફાટી ગયેલી બોટલ માત્ર કાચ નહોતી; તે તેમની તૂટી ગયેલી શાંતિનું પ્રતીક હતી, તેમના નાજુક સુરક્ષાને બાહ્ય બળે ચકનાચૂર કરી નાખી હતી.

શ્રી. પટેલ ઉઘાડો શ્વાસ લેતાં ઊભા રહ્યા, તેમનું છાતી ઉંચકાતું, અને આંખોમાં દુષ્ટ વિજયની જ્યોત દહાડી રહી હતી. તે પોતે સર્જેલી ગંદગી પર નજર ફેરવી રહ્યો હતો, હોઠ પર ક્રૂર સ્મિત اللعبતો હતો.
“આને ચેતવણી માનજ,” તેણે નીચા અને ધમકાવનારા અવાજે ફુકુકારો કાઢ્યો. વિચાર પણ નહિ કરજે કે અહીં તારી કમજોરીઓ છુપાઈ શકે છે. વિચાર પણ નહિ કરજે કે તું તારા નિષ્ફળતાઓને મારા જગતમાં લાવી શકે છે અને એ અજાણી રહી જશે.”

પછી તેણે તેમનાથી પીઠ ફેરવી, જાણે આ ઘટના માત્ર એક નાના અવરોધ જેટલી હતી, અને તેમના ફ્લેટમાંથી𑁍 નિખાલસ રીતે બહાર નીકળી ગયો, પાછળ ડરના ખેદ અને સસ્તા દારૂની ગંધ છોડી ગઈ. પ્રિયા અનુપને પાંજરે પાડી હતી, તેનું શરીર અણઘડ રીતે કાંપી રહ્યું હતું. તેનાં આંખોમાં આંસુ છલકાઈ આવ્યા, ફક્ત ડરના કારણે નહીં, પણ તે ઊંડા, ગળતું દુ:ખ જે તેમને લીધે છલછલાટી રહ્યું હતું. બોટલ સાથેની ઘટના એમના જીવનમાં મોંઘો વળાંક સાબિત થઈ. તે ઘટનાએ શ્રી પટેલના સંયમ અંગે બચી રહેલી દરેક ભ્રમને સંપૂર્ણપણે કડી નાખી. હિંસા, જે પહેલાં દુકાનની નિરસ સીમિત ənлeмમાં જ હતી, હવે તેમના ઘરનાં ભીંતો તોડી અંદર ઘૂસી ગઈ હતી અને એમના આશ્રય-સ્થાનને જ રણક્ષેત્રમાં ફેરવી દીધું હતું.

ભય એક અવિભાજ્ય સંગાથ બની ગયો હતો, એક sådan પડછાયાં જે પ્રિયાના દરેક જાગૃત પળે તેના સાથે સંકળા-યેલ રહી. ઉંઘ પણ તદ્દન આરામ આપતી નહોતી; તે વારંવાર શ્રી પટેલના વિકૃત ચહેરા, તેના કોપભરી ચીસો અને કાચના તરત તૂટી જવાના ધ્રુજારો અવાજથી ગૂંજી ઉઠતી ભયાનક સ્વપ્નોથી વીંધાઈ جاتی. તે હવે એની મુલા-કાતની પૂર્વ આતુરતા અનુભવતી; પગથિયાંઓનો સહેજ અવાજ આવતાં જ તેનો શરીર તણાઈ ઊઠતો, તેના પગલાની ચાલ સાંભળવા માટે તેના કાન તણાઈ જતા. દરેક દરવાજાની ખખડાટ તેના નીડરતમાં એડ્રેનાલિનની લહેર દોડાવી દેતી, સ્વરક્ષણ માટેની મૂળભૂત પ્રેરણા તરત જાગૃત થઈ જતી.

એની દુનિયા હવે સોસાતી જતા લાગી. તે અત્યંત જરૂરિયાત સિવાય ઘર છોડતી નહોતી; તેની તમામ દોડધામ હવે ઝડપી અને ચિંતાથી ભરપૂર બની ગઈ હતી. કિરાણાં લેવા જેવો એકસરખો દિવસનો વ્યવહારિક કાર્ય હવે પણ એના માટે ભયથી ભરાયું હતું, અચાનક મુલાકાત અથવા સંઘર્ષ જેટલો સંકેત હોવાને કારણે શ્રી પટેલના રોષનો ભય વિસરાતો નહોતો. તેણે નોંધવાનું શરૂ કર્યું કે કેવી રીતે તેનો મૉન મોઢો નજર એની ઉપર વાવેતર કરે છે—એક મા-લિકીભાવ અને જુદી જ પ્રકારની ચેતવણીથી ભરેલો નજર, જે એની ત્વચા પ્રયત્ને દુર્લભ કરી દેતી. એ આવી એક નજર હતી જેને– એને અનુપનું એક વિસ્તાર માને છે—મુદ્દકો અને દંડનો પાત્ર, ને એને તેની સાથે નિયંત્રિત કરવાની મા-નસિકતાથી જુએ છે.

એક સાંજે, અનુપ મોડો આવ્યો હતો. સૂર્ય ઘણાં પહેલાં આકાશની કિનારે ઓગળી ગયો હતો, અને વિશ્વને નીલાં જાંબળાં અને ગુસ્સેસર ઓરેંજ રંગમાં રંગી દીધું હતું. પ્રિયાએ તણખલ જેવી વાનગી બનાવી હતી, જેમાં ભાત અને દાળના સ્વાદે એના મોંમાંથી રાખની જેમ લાગતું. તે નાનકડા નિવાસસ્થાનમાં આશંકાથી પગરણ કરતી રહી, તેનો મન એક હજાર ભયાનક શક્યતાઓથી છલકાતો. શું દુકાને કંઇ બન્યું હશે? શું શ્રી પટેલે આખરે પોતાના ગુસ્સાનો ભાવ અનુપ પર ક્યારેક વિક્રમરૂપે કાઢવાનો નિર્ણય લીધો હતો? આ અનિશ્ચિતતા એ માટે મિતિહીન, ધીમી આગની જેમ યાતનાદાયક હતી.

જેમજ ઘડિયાળે દસ વાગ્યા, તેમ જ એમના દ્વાર પર ભારે, આગ્રહપૂર્ણ ઠોકાર પડવા લાગી. આ એ સામાન્ય સૌજ-ન્યપૂર્ણ થપકાવવું નહોતું, પણ અગ્નિપર્ન, દિત્તો હોંકાર હતો. પ્રિયાનું હૃદય ધડકતા એકધારા ઊડી ગળામાં પહોંચી ગયું. તેને સહેજજ સમજાઈ ગયું હતું કે એ શ્રી પટેલ જ હતા. અનુપ હજી સુધી ઘેરે નહોતો આવ્યો, અને એ ગુસ્સો એમના સહઅસ્તિત્વ અને જિંદગી તરફ ઉગ્ર રીતે વળી રહ્યો હતો.

“આ બારણું ખોલો!” શ્રી પટેલનો અવાજ ઊંચો ધ્વનિત થયો, જેમાં અગતોડી અને ધમકી ઝીલાતી હતી. મને ખબર છે કે તું અંદર છે, સ્ત્રી! મારી સાથે રમત ન કર!

પ્રિયા ડરેને સ્થિર થઈ ગઈ, ભયમાં ગૂંચવાઈ ગઈ. તેના હાથ તરત જ તેના મોઢા પર ગયા, રોદન દબાવી લીધો. તેને અનુપના થાકેલા પગલાંઓના ધીમા અવાજો સાંભળાયા, જે સામાન્ય રીતે આશ્વાસન પૂરો પાડતા, પણ હવે તેના ભયને વધુ ઊંડો કરી રહ્યા હતા. તે આ દ્રશ્યમાં પ્રવેશ કરશે. તેને તેની પત્નીની શરમ અને દુઃખનો સાક્ષી બનવું પડશે, પોતાના જીવનસાથીના ભયને જોઈ શકે તેમ બનવું પડશે અને કદાચ વધુ પ્રતિશોધ પણ સહન કરવો પડશે.

અનુપ દરવાજે આવ્યો, તેનો ચહેરો થાક અને ઉદાસીની છાયા ભરેલો. તેણે પ્રિયાને જોયી, તેની આંખો ભયથી પહોળી થઈ ગઈ હતી, તે ભીતરમાં દિવાલ સાથે ચોંટી રહી હતી. તેને દરવાજા પર થતી હિંસક ધડધડાટ સાંભળાઈ . તેના ખભાં ઢળી પડ્યા, પણ અંદરથી રક્ષણની અનુભૂતિ ચમકી ઉઠી. તેણે ધીમેથી પ્રિયાને પાછળ ખેંચી અને દરવાજું ખોલ્યું.

શ્રી. પટેલ ત્યાં ઊભો રહ્યો, તેનો ચહેરો ગુસ્સાથી લાલભભૂકો, તેનું નજરવું ક્રોધથી પટવું હતું. પ્રારંભે તો તેને અનુપની હાજરીનું ભાન પણ ન હતું; તેની હિંસક ઉગ્રતા આસપાસ વિસ્તરી રહી હતી.
તેના હાથમાં બીજી દારૂની બોટલ હતી, આ વખતે ઊંડી અંબરી કાચની, જેમાંથી તેનું દ્રવ્ય ધૂંધળી પ્રસાદી روشنیમાં ભયજનક રીતે જલકતું હતું.

“એ ક્યાં છે?” શ્રી પટેલે માંગણીભર્યા અવાજે પૂછ્યું, તેમનું સ્વર નીચું અને ગુસ્સાથી ભરેલું હતું. “એ મોડો થયો છે. એને લાગે છે કે જ્યાં મન થાય ત્યાં ગાયબ થઈ શકે છે?”

“એ... એ તો હજુ આવી રહ્યો હતો,” અનુપે હકળતા બોલ્યા, તેમનો અવાજ બહુ જ ધીમો હતો. “شاید તે ક્યાંય અટકી ગયો હશે.”

શ્રી. પટેલની નજર આખરે અનુપ પર પડી, અને તેમનો રોષ વધુ પ્રખર બન્યો. “મોડો થયો? કે છુપાઈ ગયો? પોતાની જવાબદારીઓમાંથી છુપાઈ રહ્યો છે, જેમ તમે તમારાથી છુપાવ છો!” તેમણે એક પગલું આગળ વટાવીને અનુપના અંગત અવકાશમાં ધસી આવ્યા. પ્રિયા નિર્ભય નજરે જોઈ રહી હતી, તેનો શ્વાસ જાણે બહાર આવશે તેવું નહોતું, એક મૌન ચિત્કાર તેના ઉરમાં જ ફસાઈ રહ્યો હતો. તે સ્પષ્ટતા સાથે શ્રી પટેલ પાસે થી ઊભરાતો અણઘડ, શક્તિશાળી ક્રોધ અનુભવતી હતી, જે તેમને દરેકને આવરી લેવા ધમકી આપી રહ્યો હતો.

“તમને લાગે છે કે તમે જે ઇચ્છો, તે કરશો અને બહાર નીકળી જશો, એમ છે ને?” શ્રી પટેલે તેમના અવાજમાં ઉગ્રતા સાથે કહ્યે. “શું તમને લાગે છે કે તમે તમારી ફરજોને અવગણી શકો છો, આ સ્ત્રીને ભૂખે રહેવા દેવામાં, અને હું ધ્યાન નહીં આપું?” તે અનિશ્ચિત રીતે પ્રિયાની દિશામાં ઇશારો કરે છે, જે અનુપની પાછળ પડછાયાઓમાં વધુ જ સીમિટી ગઈ હતી.

પછી, અચાનક જ વાતાવરણમાં ઉગ્ર ઊર્જા સાથે, શ્રી પટેલે બોટલ ઊંચી ઉઠાવી. પ્રિયાએ છલકી ઉઠેલી, તીવ્ર અને વિ-ધારક ચીસ પાડી, જે રાત્રિના મૂંઝવણને ચીરી નાખેલી. અનુપ તુરંત ચેતક રહ્યો; તેણે પ્રિયાને વધુ અંદર ધક્કો મારી, અને શ્રી પટેલ તરફ ધીરજપૂર્વક ફરો તેની બાજુએ સામનો કર્યો, હાથ સંરક્ષણાત્મક રીતે ઊંચા કરવામાં.

પણ શ્રી પટેલનું નિશાન અનુપ નહોતું. તેના ઉભરેલા કુપિતપણામાં, તેણે હાથ વણધારી રીતે ફેરવ્યો અને બોટલ અનુપ પાસેથી વીંઝી ગઈ, લગભગ પ્રિયાના માથા પાસેથી પસાર થઈ, અને દરવાજાની ચોપડી પર ભાંગી પડી. કાચ તૂટવાનું કરૂણ ગર્જન આવ્યું અને તેના ટૂકડાઓનું વિખેરાયેલું વરસાદ જેવી ઝડી પડી.

કેટલાક ટૂકડા પ્રિયાની સાડી પર પડ્યા. તેની આંખો મજબૂત રીતે બંધ થઈ ગઈ, ભયમાં આખું શરીર સ્થિર, ત્યારે સસ્તા દારૂની તીવ્ર ગંધ તેના નાસિકામાં ઘૂસી ગઈ.

શ્રી. પટેલ, પોતાની ક્રિયાની તીવ્રતાથી ક્ષણિક રીતે આશ્ચર્યચકિત થઈ, ભંગાયેલા લાકડાં અને વિખેરાયેલા કાચને નિહાળતો રહ્યો. તેની આંખોમાં ઝાલતી ઉગ્રતા એક ક્ષણ માટે ઓગળી, ચોંકાવનારી આત્મજાગૃતિનો ટૂંકો ક્ષણિકા પ્રવાહ પ્રસરી ગયો; અને તરત જ પોતાની જ કુશળતાહીન ક્રિયાને લઈને ઉદ્ભવેલા ગુસ્સાની નવી લહેર સાથે દહાડી ઉઠ્યો.

“આ તારી જ ભૂલ છે!” તેણે વસવસાયેલા સ્વરે ઝેરી રીતે કહ્યું અને અનુપ તરફ પોતાની ક્રોધમય નજર ફેરવી. “તું મારા સંસાધનો પર ભાર છે, અનંત તકલીફોની જડ! તું ફક્ત સમસ્યાઓ જ લાવે છે!” તેણે વધુ એક પગલુ આગળ વધાર્યું, તેનો ચહેરો આક્રોશથી વામણો થઈ ગયો. “તું ઉમે 国产成人 કરવાનો વિચાર કરે છે? શું તને લાગે છે કે તું તારી કમજોરીઓ તેની પાછળ છુપાવી શકે?”

અનુપ પોતાનાં સ્થાન પર અડગ ઊભો રહ્યો; તેનું શરીર કંપતું હતું, પરંતુ તેનો સંકલ્પ વધુ મજબૂત બની ગયો હતો. તેણે હવે પૂરતું જોઈ લીધું હતું. તેણે હવે પૂરતું સહન કરી લીધું હતું. ભય હજુ પણ ત્યાં હતો—પેટમાં એક ઠંડો ગાંઠ જેમ—but હવે તેનો સામનો કરવાને તૈયાર થતા, એને પ્રિયા માટે રક્ષણ આપવાની તીવ્ર તલપ સાથે સંયમિત કર્યો હતો, જેથી તેને આ સતત ત્રાસથી બચાવી શકે.

“કૃપા કરીને, શ્રી પટેલ,” અનુપે કાંપ સાથે આવ્યા અવાજમાં પણ સ્થિરતા જાળવી કહી બતાવ્યું. “તે હજુ ઘર પર આવ્યું નથી. તે જલ્દી અહીં આવશે.” ચાલો... ચાલો આપણે અંદર વાત કરીએ.”

શ્રી. પટેલે ખુલ્લેઆમ ઉપહાસ કર્યો, એ અવાજ કડક અને અસહ્ય હતો. “વાત? વાત કરવાની શું રહ્યું છે? તમારી અયોગ્યતા તો પોતે જ બધું કહી જાય છે!” તે વધુ એક ધમકીસભરેલું પગલું આગળ વધ્યો, અને અનુપે પોતાને મક્કમ કર્યો, એક અકાળે ચડેલા સામનો માટે. પરંતુ ১৪০৬ બદલે, શ્રી પટેલ થોભ્યો, તેની નજર અનુપ પાસેથી ડરી ગયેલ પ્રિયાના ચહેરા ઉપર ગઈ, જે ઉપલ הבאר હ પતિ પાછળથી તરછટતી તરફતી હતી. એક ક્રુર સ્મિત તેના હોઠે ફેલાઈ ગયું.

“તમે જાણો છો,” તેણે કહ્યું, તેનો અવાજ ધીમો અને ગૂઢ гуપ્તતામાં પરિવર્તિત થયો, જે તેની અગાઉની બુમ કરતાં ઘણો વધુ ભયાનક હતો, “ક્યારેક, માનવીને નિયંત્રિત કરવાનો સહેલો રસ્તો એના સ્ત્રીમાંથી જ મળે છે. એક પુરુષનું હૃદય ઘણીવાર તેની સૌથી મોટી દુર્બળતા હોય છે. અને તું, અનુપ, સ્પષ્ટ લાગે છે કે તું તેનો પર અમેઘ રીતે બંધાયેલો છે.” તેણે તે વાત ને હવામાં ઝેરની ધમકી તરીકે લટકતી છોડી, જે શારીરિક ઘા કરતાં ઘણી વધુ ઊંડે ચોટ કરતી હતી.

તે પછી અચાનક ફરાઈને ચાલ્યો ગયો, અનુપ અને પ્રિયાને દરવાજા પર ઊભા રાખી દીધા, હવામાં દારૂ અને ભયની ગાઢ વાસ છવાઈ હતી. છતાં પણ, શ્રી પટેલના શબ્દોએ એવી ચોટ પુગેલી કે, તૂટેલી બોટલ કરતાં પણ ઊંડો ઘાવ તેવી કરી ગયો. આ શબ્દોએ એક નવી, છુપાયેલી અને કઠોર ક્રૂરતા જાહેર કરી નાખી હતી, એક એવી ગોઠવણ, જે સીધા-સીધા તેમના જીવનના સૌથી નાજુક ભાગ—એકબીજા પ્રત્યેના પ્રેમ—પર પ્રહાર કરતી હતી. પ્રિયાએ પોતાનું માથું અનુપના છાતી પર સંતાડી દીધું, હવે તેની આંખો પોતાના આંસુઓ અમુક અવરોધ વિના વહેવા દીધી રહી હતી. અમેરિકન સપનો, જે ક્યારેક આશાની વિશાળ દીવો લાગતો હતો, હવે એક દુ:સ્વપ્નમાં, એવી ગળઘુંટતી વાસ્તવિકતામાં પરિવર્તિત થઈ ગયો હતો, જ્યાં તેમનો માનવીપણો જ...

સદાય હુમલાની ઝપેટમાં હતો. હવે ડર માત્ર અનુપની નોકરી કે તેમના ઓછા પગાર અંગે રહ્યો નહોતો; તે હવે તેમની ઇજ્જત ક્ષય થવાનો, મનની શાંતિ છીનવાઈ જવાનો, તથા આભાસ થતો ભવિષ્ય – જ્યાં દર વારમાં દરવાજા પર પડેલો ઠોકર પણ નવો આત્વક ઉત્પન્ન કરતો, અને દરેક હોય સારા શબ્દને પણ ક્યારેક હથિયાર બનાવી શકાય એવી ભયંકર સંભાવના હતી. ક્રૂરતાની વધેલી કડવાશે પોતાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું, અને પ્રિયાના થરથરાતા અવયવમાં તેની નાજુકતાની અગાધ હકીકત ખુલ્લી પડી હતી.

ફૂટેલા કાચના પ્રતિધ્વનિ હજુ પણ પ્રિયાના કાનમાં અકબંધ રહી, એક એવી છાયાવાદી Availability અવાજ જે તેની નાનકડી વસાહતમાં વ્યાપક ઝડપથી આવેલા ભારય મૌનમાં વધારો કરતો. શ્રી પટેલના વિદાય શબ્દોમાં એવી ઠંડી સહજતા હતી, જે હલકી ધમકીમાં નહીં, પણ સુચિવાદી શુભેચ્છાવાદમાં છુપાયેલ ઇરાદાની અસર રૂપે તેઓ પર આવીને પડ્યા હતા. “ક્યારેક, માણસને કાબૂમાં લેવા માટે સૌથી સરળ માર્ગ એ છે કે તેની સ્ત્રી માર-ફતે.” તેનું રહસ્યમય, ભયજનક અર્થ ખાસ કરીને અનપુરના હૃદયને ભરચકોવાયું લાગતુ, અને પ્રિયાના હૃદયની આસપાસ પણ એ ઠંડીયો ચાપ ક્રમશ: સાંકડી પડતો અનુભવાતો. હવે તેઓ માત્ર અનુપ અને પ્રિયા, નવા દેશમાં એક જીવન બાંધવાનું સપનું સેવતાં પતિ-પત્ની રહ્યા નહોતા; હવે તેઓ શ્રી પટેલની વાંકીલ રમતમાં મુખ્ય પાત્ર બની ગયા હતા, તેમનું નાજુકપણું ખુલ્લું પડ્યું હતું, તેમનો અધ્યંત પ્રેમ હથિયારિયાતમાં ફેરવાઈ ગયો હતો.

આ હતી મૌન સહન. આ તદ્દન સ્પષ્ટ હિંસાની ક્રિયાઓ નહોતી, જે ભયાનક હોવા છતાં, ઓછામાંઓછી દૃશ્યમાન તો હતી. આ તો એ આમુલ ક્ષયkar ભય હતું, જે અંદર અખંડ ઊંચેરો રહેતો, સતત સતાવતો ચિંતાભાવ, જે તેમની શાંતિ, આશા અને પ્રમાણિક જીવન જીવવાની ઇચ્છાને ધીરેધીરે ખાઈ જતા હતો. જ્યારે દરવાજો ઠોસપણે બોલ્ટેડ કરવામાંઆવતો, ત્યારે તેઓ એ વિશે ધીમા કંઠે વાત કરતા, તેમના સ્વર ફક્ત ફુસફુસાટ જેટલા ઉંચા, પણ ભય તો સદા હાજર રહેતો, તેમની નાનકડી રહેઠાણ ગૃહમાં ત્રીજી હાજરી સમાન. અનુપ દીમળ દીવટાની ઝાંખી રોશનીમાં પ્રિયાના ચહેરાની રેખાઓને સ્પર્શતો, તેના સ્પર્શમાં તે વિશ્વમાં તેને લાવ્યાનું, એ સતત ચિંતામાં જીવવું પડતું બન્યું છે એ માટે મૌન ક્ષમાયાચના દર્શાવતો; અન્યત્ર, પ્રિયા પોતાનું માથુ તેનો છાતી પર મૂકી દેતી, તેના સ્પંદિત હૃદયના મેલકર્તા ધબકારામાં આશ્વાસન શોધતી, જે તેમનાં નાનાં આશ્રયસ્થાનની બહાર ભૂખમારતાં તોફાન સામે નાજુક વિરોધરૂપ હોઈ.

આ નિસ્શબ્દ પીડાના મુખ્ય શિલ્પકાર તેમની અનિશ્ચિત વિદેશગમન સ્થિતિ હતી.
દસ્તાવેજો, અસીમ ફોર્મભરણ, હતઢ-દેશ નિષ્કાસનની હંમેશા વટોળતી સંભાવના – આ કોઇ અમૂર્ત ખ્યાલ ન હતા; તે બધાં એવાં ગાંધી હતાં કે જેઓ તેમને બાંધીને રાખતાં, અને તેમને શોષણ માટે અત્યંત સંવેદનશીલ બનાવતાં. શ્રી પટેલ, પોતાની તીવ્ર શિકારી દૃષ્ટિ સાથે, આ વાતને સઘળે ઊંડાણથી સમજતાં.
તે જાણતાં કે તેમની ક્રૂરતાનો ઐ સંકેત, અધિકારીઓ પાસે પોલવામાં આવેલી કોઇ ફરિયાદ, તેમનાં અસ્તિત્વના નાજુક છેડો ઉઘાડી નાખી શકે છે. સારા જીવનના સપનાનું, એ જ કારણ માટે તેમણે પોતાનું વતન છોડ્યું હતું, અણગણ્ય ટુક-ડાઓમાં વીખરી પડી શકે છે—અને તેઓ અત્યંત અવિહળ, વિમુક્ત રહી જાય; ક્યાંય આશ્રય ન હોય, ક્યાંય સુરક્ષા જાળ ન હોય. તેમના પાસે જે થોડીક સંપત્તિ હતી—તેમનું ગૂંચવણભર્યું ઘર, અનુપની અલ્પ મહેનતુ, માત્ર આ દેશમાં રહેવાની ક્ષમતા—તે ગુમાવતા યુગલને સતત ભય સળગતો; એ ભય તેમને આમ આગળ વધવા સખત જડતા.
તેઓએ માન્યું હતું કે, રોજની અપમાનજનક ઘટનાઓ, ગુસ્સાના ઢાળ, છુપાયેલી ધમકીઓ સહન કરવી, એ બધું સહન કરવું વધુ સરળ છે, કરતાં સંપૂર્ણ અને

પૂર્ણ પુરી રીતે તૂટી પડવાનો જોખમ લઇ લેવાનો. આ ભય તેમના દરેક સંવાદની નીચે ઘુમ્મ ઊભો રહ્યો—એક સૂક્ષ્મ, પણ વ્યાપક બળ, જે તેમની ક્રિયાઓ, તેમના શબ્દો, એમની જાત વિચારોને પણ નિયંત્રિત કરતી.

हत/ख़ि-દેશ निष्कासનના સતત પડછાયાથી આગળ, આધાર સંગઠનની ઊંડી ઉણપ હતી. પાછળ વતનમાં, તેમને પરિવાર, મિત્રો અને સમુદાય મળતો, જે મુશ્કેલીની ઘડીએ આશ્વાસન, સલાહ કે પ્રયોજ્ય સહાય આપી શકતા. અહીં તેઓ અજાણ્યાં લોકના દરિયામાં વિખેરાયા હતા. તેમના અન્ય વલસી સહયાત્રીઓ પણ, જેમના પરિસ્થિતિઓ લગભગ સમાન, પોત પોતાના જીવનાં રક્ષણના સંઘર્ષમાં એટલા વ્યસ્ત રહેતા કે વિગતે ઉર્જા ક્ષીણ પડતી. યાદૃશ્ય અનુભવથી થોડી શાંતિ મળી શકી હોત, પરંતુ સતત રહેતા ભય—કે કોઈનું ધ્યાન ખેંચાઈ જશે, કે કોઈ તેમને સમ-સ્યાજનક ગણે છે—એ તેમને એવા સંબંધો બાંધવામાં અવરોધ બનાવતો હતો, જે ખરેખર સુરક્ષાનું જાળ ઊભું કરી શકે. તેમણે શંકાશીલ નજરો અનુભવી હતી, અને વાતચીત મુશ્કેલ વિષયોની આસપાસ ફરી જતા વખતે ઊપજતી મૌનતા જોયા બાદ સમજાઈ ગયો હતો કે સહભાવના, જેટલી તેઓ તેને ઇચ્છતા હતા, એટલી તેમના માટે એક અલભ્ય વૈભવ હતી. દરેક પરિવાર પોતે એક દ્વીપ સમાન હતો, દરેક પોતપોતાના તોફાન સામે વિષમપણે ઝઝૂમી રહ્યા હતા, અને કોઈના દુર્ભાગ્યથી, અથવા વધુ ખરાબ, શોષક દૃષ્ટિવાળા લોકોના ધ્યાનથી બચવા માટે જોડાણની અવગણના કરતાં હતા.

કોઈપણ પગલાં તેમના સંપુર્ણ વિનાશ તરફ લઈ જઈ શકે છે – આમ ઊંડો ભય તેમના દરેક નિર્ણયમાં વણાઈ ગયો હતો. વિશેષ કરીને, અનુપે આ જવાબદારીનું ભારણ અનેક પાંખે અનુભવતું હતું. તે જ ઘરનો ઉપજીવક હતો, જેના પ્રયાસો પરિવાર માટે ઉજ્જવળ ભવિષ્યની આશા આપવા માટે camouflage હતાં. આ ભવિષ્યને જોખ-મમાં મૂકી દેવાની, અથવા પ્રિયાને વધુ મુશ્કેલીઓ ભોગવવાની કલ્પના જ તેને આત્મમાં કંટાળે કરતી હતી. તે મનમાં વારંવાર શ્રી પટેલની ધમકીઓ સંભળાવતો, દુર્દિનની આશંકા રચતો: નોકરી ગુમાવાની વ્યાકુલતા, અચાનક બહારખેદન, આવશ્યક દસ્તાવેજ વિના નવી નોકરી મેળવવાની નિરાશા, અને દાન માંગવાની અંદરના અપમા-નની અનુભૂતિ. આ ચિંતાઓ, એકાંત જેના કારણે વધુ વિકરાળ બની હતી, એક અશ્કક્તિકારક નિષ્ક્રિયતા પેદા કરતી હતી. વિરોધની બીજી બાજુ શું પ્રલય છે એનો સામનો કરતાં, ઝાટકો સહન કરી લેવું અને અપમાન ગળી ખાવું વધારે સહેલું લાગતું હતું.

પ્રિયા પણ આ જ ભય સાથે સંઘર્ષ કરતી, વધુ કે લેને તેનો સ્વરૂપ અલગ હતું. તેને અનુપની સારી રહેવા માટે ચિંતા હતી—આ સતત તાણથી તેના આરોગ્ય અને મનોબળ પર થતી અસરો એને વ્યથિત કરતી. તે દિવસે દિવસે આનાના ખભા વધુ વળગી પડતાં, અને તેનું હાસ્ય હવે વિરળ બન્યું છે, એ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તેને ભય હતો કે જો તે વિરોધ કરશે, જો પોતાનાં અધિકાર બદલ નિર્ભયતા દાખવશે, તો શ્રી પટેલનો પ્રતિશોધ ઝડપથી અને નિર્મમ રીતે આવશે—માત્ર વ્યાવસાયિક નહીં, પણ વ્યક્તિગત રીતે પણ. શ્રી પટેલના ગુસ્સામાં વિક્રાળ થયેલા ચહેરાનો ચિત્ર, આંખોમાં ઝળહળતો દુભાવ—આ બંને સતત ચિંતાનું કારણ રહેતા. તે કલ્પના કરતી કે અનુપને દૈહિક રીતે કશોક હાનિ થાય, અથવા તેથી પણ ખરાબ, એને એવા ગુનામાં દોષી ઠેરવાઈ શકે, જે તેણે કર્યા ન હોય; તેની વિદેશગ-મન સ્થિતિને હથિયાર બનાવી અનુપને પાછો મોકલી દેવામાં આવે—અને પોતે એકલી, અસહાય રહી જાય.

અનુપ માટે આ ભય એટલો ઉંડી રહ્યો કે ઘણીવાર તેનો પોતાનો દુઃખ પણ તે સામે અસ્પષ્ટ બની જતો હતો.

તે અનુપને મૌન રહેવા, સહન કરવા, શ્રી પટેલ જે કહેશે તે કરવા માટે આગ્રહ કરતી, તેનું આ વિનયપુર્વક કહેવુ ડરમાનું નહીં, પરંતુ એનીneauપનીય વિધાપુર્ણpremઅને અજાણ્યો પરિણામનો એક તીવ્ર ભયમાંથી ઉદ્ભવેલું હતું.

તેમના અવ્યક્ત દુઃખનું ભારણ અત્યંત ખુબૂં જ ભારે હતું. તેઓ દરેક જગ્યાએ એ ભારણ સાથે ફરતાં, એક અદૃશ્ય , ભારે વજન જેની અસર છાતી પર સતત સંઘર્ષરૂપ દબાણ લાવતી, જેમાં દરેક શ્વાસ જાગૃત પ્રયત્ન બની રહેતો. કામના સ્થળે, અનુપ પોતાને હસતો દેખાડતો, રોજગારની ઓછામાં ઓછી તક માટે પણ ઋણિત હોવાનો ઢોર ભાવે આવાજ આપતો, તેની અંદર સતત દરેક ક્રિયાની સંભાવ્ય જોખમોની ગણતરી ચાલતી. તે શ્રી પટેલના મૂડનું અનુમાન શીખી ગયો હતો, તેમની ભાવનાઓમાં થતી સૂક્ષ્મ હલનચલનને વાંચી શકતો, અને પહેલેથી જ વધારાનો પ્રયત્ન અને આદર સાથે તેમના મનને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયાસ કરતો. દરેક દિવસ એક અભિનય હતો—એક વિચારપૂર્વકનું સંતુલન—કે ઝઝઝે તેમનો અસ્થિર સ્વભાવ તેમના નાજુક અસ્તિત્વને ભાંગી ન મૂકે. તે અન્યાયી આરોપોને મૌન સંમતિમાં સ્વીકારી લેતાં, નાનું મહેનતુ દયાનિષ્ઠ હાસ્યના સાથે સ્વીકારતો, અને જ્યાં હોઠ પર કઠોર જવાબ આવી ચડ્યા, તે-ઓને નિયંત્રિત કરતાં. તે એક ایسا પુરુષ હતો, જે તણાવપૂર્ણ સંતુલન દોરી પર ચાલતો હતો; નીચે અઢળક ઊંડાઈ વ્યાપી હતી, અને તેનું એકમાત્ર માર્ગદર્શન તે અંતઃપ્રેરિત, તીવ્ર આશા હતી કે તે અંતે આખો રહીને બીજી બાજુ પહોંચશે.

પ્રિયાનું દુઃખ પણ એટલું જ ઊંડુ હતું, ભલે તે બહારથી ઓછું જણાતું હતું. તે એમનું નાનું ફ્લેટ સંભાળતી, તેનો આખો દિવસ રસોઈ, સફાઈ અને જીવનમાં સામાન્યતાનો ભ્રમ સર્જવાના દૈનિક કાર્યમાં વિતાવતી. પણ સપાટીના નીચે, એક અવિરત ચિંતાનો પ્રવાહ સતત વહેતો. તે અચાનક અવાજે ચોંકી જતી, હોળીમાંથી આવતા પગલાંની ધ્વનિએ તેનું હૃદય ગળામાં ધબકતું, હંમેશાં અડધી આશંકામાં રહતી કે ક્યાંક શ્રી પટેલનો ડરાવતો સાથ દેખાઈ પડે. તે પોતાની સંયમિત બચતના દરેક જોગવાઈને નજર નીચે રાખતી, ખોરાકને લગભગ ચિંતાસ્પદ સતર્કતા સાથે વહેંચતી, અને મન સતત અનુપ તેની નોકરી ગુમાવી બેઠે એવી શક્યતાની ભયભીત કલ્પનામાં ડૂબેલું. જે સપનાએ ક્યારેય એમની યાત્રાને પ્રેરણા આપી હતી, હવે એજ સપનું કોઇ દુષ્કટોકી મજાક સમાન લાગતું—દરેક પસાર થતી સંધ્યાએ એવી લાગણી જાગતી કે એ દૂર જતી અલૌકિક તારાની પાસે પહોંચી ન શકાશે. તે અનુપની ઘરવાપસી નિહાળી, જેણે થાક પોતાના ચેહરા પર પહેરી લીધો હોય, અને એ જોઈ પોતાની નિરાશાએ વધુ ઊંડો સ્વરૂપ ધારણ કરતું. તે એને સાંત્વના આપવા, પોતાની જ પીડાઓ વહેંચવા આતુર હતી, પરંતુ શબ્દો એના ગળેલગ એવણે અટકી ગયા હતા, એટલી મોટી ભયાનકતામાં કે તેમની દૂષ્ફળતા ઉપરથી સ્વીકારવી એ મુશ્કેલીને વધુ શક્તિશાળી બનાવી દે, તેને વધુ વાસ્તવિક અને વધુ ખતરનાક સ્વરૂપ આપી દે એવું લાગ્યું.

એકાંતવૃત્તિએ તેમના દુઃખને વધુ પ્રગાઢ બનાવી દીધું. તેઓ લોકો વચ્ચે હતાં, છતાં સંપૂર્ણપણે એકલાં હતાં. શહેરજીવનની જગમગાટી, ચળવળભર્યા રસ્તાઓ, અગ્ન્યાત ભીડ—આ બધું જ તેમની પોતાની વિમુક્તતાને વધુ સ્પષ્ટતા પૂર્વક ઉજાગર કરતું. ત્યાં ભરોસાપાત્ર કોઇ ન હતું, કોઇ નહીં જેને શેકાઈ દુઃખ વહેંચી શકાય, વીણના શબ્દે પ્રોત્સાહન કે સહાનુભૂતિ આપી શકે તેવું કોઈ પણ ન હતું. તેઓ પોતાના અંગત નરકમાં બંધાઇ ગયેલા હતાં; તેમનું દુઃખ એ જાણે વધી ગયું કે તેને કોઈએ જોયું નહોતું, સાંભળ્યું નહોતું, સ્વીકાર્યું નહોતું. આ બહારથી મળતા ષડસભાન વિમુખતાએ તેમના આંતરિક સંઘર્ષોને વધુ ઊંડા, વધુ એકલાનાં બનાવી દીધા.

તેઓ પોતાની જ સમજ પર શંકા કરવા લાગ્યા—છે દુઃખ અને અન્યાય ખરેખર એટલું ગંભીર છે કે કેમ, તેઓ વધારે પ્રતિસાદ તો આપી રહ્યા નથી ને? કે શું ખરેખર ભૂલ તેમની જ છે? આ આત્મસંદેહ, જે એકાંતના સીધા પરિણામરૂપ હતા, તેમની સંકલ્પશક્તિને વધુ નબળી બનાવી દેતા, જેને કારણે તેઓ શ્રી પટેલની દબાવાવાળીઅંકુશ હેઠળ સરળતાથી આવી જતા.

કેટલાક ક્ષણો હતાં, ક્ષણભંગુર અને અમૂલ્ય, જ્યારે તેમના ભૂતકાળના સ્વરૂપની ઝાંખી તરંગિત થતા. કદાચ સાદા ભોજન પર વહેંચાયેલી સ્મિત, શાંતિમય સંધ્યા પઠનમાં વિતાવેલી, અથવા પોતાના વતન અંગેનો કCad્ માફક વાતચીત, તેઓ યાદો દ્વારા વર્તમાન કઠિનાઈમાંથી થોડી રાહત મેળતાં. પણ આ ક્ષણો પર હંમેશા તેમના પીડકની ઝાંખડ માજો રહી હતી. ભય તેમનું સતત સાથી બન્યું હતું, એક છાયાની માફક, જે દરેક પરિચયમાં સંતાપ આપતી, તેમને સતત યાદ અપાવતી કે તેમની નાજુક શાંતિ કાયમી ન હતી, હંમેશા તે માણસની વરસીએ આધાર રાખતી હતી, જેને તેમના જીવનનું ભવિષ્ય પોતાની મુઠ્ઠીમાં પકડી રાખેલું હતું. તેઓ સતત ચેતનાવસ્થામાં જીવતાં, તેમનાં સર્વેન્દ્રિય વધુ સાવધાન, મન હેરાન અને થાકેલું, તેમનું મૌન એ ભયની અપરંપાર શક્તિ, અને એ ફરિયાદી આશાનું સાક્ષ્ય હતું કે કદાચ સહન દ્વારા, અદૃશ્ય રહી, તે બચી શકે. મૌન સહન એને લાગણીઓનો અભાવ નહોતું, પણ એમા ઊંડું, હૃદયદ્રાવક સહન સમાયેલું હતું; માનવ જ્ઞાન અને જીવંતિછેની અઢી શક્તિનું ઊંઝા સાક્ષી હતું—કષટ સહન અને એક શીતિલ, મદદરૂપ આશા કે કદાચ ભવિષ્યમાં એક દિવસ તેમના અવાજોને સંભળાશ મળશે.

શ્રી પટેલના શારીરિક પ્રહારો અનુપના અસ્તિત્વ માટે ક્રૂર વિરામ રહ્યા હતા, પરંતુ તેની આત્માને અનાયાસે, સતત મુદ્દે મુદ્દે કાપી નાખતી, ગૂઢ અને મૃત્યુસારક્ષી પ્રક્રિયા તેનું સાચું ભંગાણ લાવતી. દરેક જબરદસ્તી માફી, દરેક જાહેર અપમાનજનક ઠપ્પો, તથા શ્રી પટેલના દરેક અવગણનાપૂર્વકના હાથના ઈશારા, અનુપના આત્મસન્માન માટે નાના, પણ વ્યથિત કરતાં મૃત્યુ સમાન હતા. તે તેમના સંકુચિત એપાર્ટમેન્ટમાં પાછો ફરી આવતા, વિશ્વમાં ધૂળ અને ભયનો સ્વાદ સંજુ બિલતો, અને અનુપના શરીરના દુખાવા, તેના મનમાં સતત સંજાત થતાં અપમાનના ભયંકર વેધન સામે, થોડા વખતએ પ્રાયશ્ચિતભાસી લાગતાં. પ્રિયા તેના ખભાંની ઢાળી, અને તેની આંખોમાં, જે ક્યારેક મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે પ્રકાશિત રહી હતી, હવે સુસ્ત અને અજાણ સાવ લાગતી હતી—તે બધું જોઈ શકતી. તે તેને સાંત્વના આપવા પ્રયત્ન કરશે, તેણીના હાથ અનુપની ચોટગ્રસ્ત ચામડી પર અભિવાદન કરતા નરમ લાગતાં, પણ તેણીને ખબર હતી કે સૌથી ઊંડાં ઘા તો અદૃશ્ય, તેની મજબૂરીથી જાળવી રાખેલી પીળાશની નીચે દરદ બની રહ્યા હતા.

અનુપ પોતાની એકાંતમાં પણ શ્રી પટેલના તાનાઓ, વ્યંગ અને અવમાનજનક હાસ્ય સતત પોતાના મનમાં ફરીફરીને અનુભવતો. આ સંભળાયેલાં શબ્દો તેની માનસમાં તૂટેલા રેકોર્ડની જેમ ફરી વળતાં; દરેક શબ્દ કાચના વર્ણકણ સમાન, તેની મનોબળમાં વધુ ઊંડે ઘૂસી જતો. તે તેમના બાથરૂમના તૂટી ગયેલા અરીસામાં ઊભો રહીને પોતાનું પ્રતિબિંબ નિહાળતો, જ્યાં પોતાનું રૂપ પણ અજાણ્યું લાગતું. સામે જોતા એ માનવે હવે તે આત્મવિશ્વાસની ઝલક ગુમાવેલી હતી, જે ક્યારેય તેની ઓળખ હતી. તેની જબ્બડ હવે કડક બની ગઈ હતી, મસ્તક પર તણાવનો જે વણઝૂંપી રહેતો અને જેને કોઈ ઊંઘ પણ ઓગાળી શકતી નહતી. તે પોતાનું હાથ મુખ પર ફેરવતો, ત્યારે મનમાં શ્રી પટેલના હાથની ભૂતકાળની સ્મૃતિ, તેમના કરકશ રંગીન અંગુઠાની સ્પર્શ, અને સાથે જ ઉબકાની એક તરંગ એને ઘેરી લેતી. એ

માત્ર દર્દ વિષે ન હતું; આ તો જાગૃત અને યત્નપૂર્વક રચાયેલ અપમાન વિષે હતું. શ્રી પટેલની ક્રૂરતા ક્ષણિક ઉશ્કેરાટની લાગણીમાંથી જન્મી નહોતી; તે તો અનુપની માન-અસ્તિત્વ છીનવી લેવા માટે રચાયેલ એવી કળા હતી—જે તેને ટૂટી ગયેલ, આજ્ઞાકારી સાધનથી વધારે કશું ના રહેવા દેવા હેતુ નીકળેલી.

કેવું હતું તે સ્વપ્ન, જેણે તેમને સમુદ્રો પાર લઈ ગયું—કર્મથી અવસર અને સન્માન મળતાની આશા હવે ધીમે ધીમે કડવી નિરાશામાં વિરમવા માંડી હતી. દરેક સૌર્યોદય નવી શરૂઆત લાવતો નહોતો, પણ શ્રી પટેલના દમનકારી પડછાયાં હેઠળ એક વધુ દિવસનો સામનો કરવાની ભયાનકતા જલાવતો. તેમાં હતાશા સતત વધતી જતી હતી, એ માટે નહીં કે તેણે શું સહન કર્યું, પરંતુ કારણ કે તે તેમાંથી અભાવ મુક્ત થવામાં અસામર્થ્ય અનુભવી રહ્યો હતો. તેણે જાણી જોઈને પ્રિયાનું ઉત્તમ જીવન, પોતાની જ મહાન ભૂમિકા લખી આપવાનું વચન આપ્યું હતું—એક એવું જીવન, જેમાં તેઓ જનમભૂમિમાં અનુભવેલી અપમાનોથી મુક્ત રહેતા. હવે, તે તેણીને એક અલગ, કદાચ વધુ નિર્દય, કઠિનાઈમાં મૂકતો હતો—શુદ્ધપણે તે એટલા માટે, કેમ કે તે પોતે જ ફસાઈ ગયો હતો, પૂરતું શક્તિહીન હતો. આ આત્મનિંદા એની સતત છાયા બની ગઈ હતી, સતત કાનમાં સંશયના શબ્દો ફૂંકતી, તેને નિષ્ફળ-તાનો ભાવ આપતી, કહેતી કે તે પોતાની જ કમજોરીથી આ બધું લાવ્યો છે.

તેને એ ગૌરવભર્યું ક્ષણ આજે પણ યાદ હતું, જ્યારે તેણે પ્રથમ નોકરી પકડી હતી; એ વિશ્વાસ કે હવે સ્થિર ભવિ-ષ્યની ઊંડી પાયાની શરૂઆત થઈ રહી છે. હવે, એ સ્મરણ પણ એક કટુ વાંસળી જેવું જણાય છે. સરકારી નોકરી એ સુનગ્ધિત પિંજર હતી, જેના કીવરાજ શ્રી પટેલ હતા. સતત વધારે કાર્યક્ષમતા દર્શાવવી, શ્રી પટેલની હંમેશા બદલાતી માગણીઓને પહેલા જ સમજી લેવાની ફરજ, અને મૌનપણે અપમાન સહન કરવાની આદત—આ બધું એક દયનિય અને થાકgenerating નાટ્યરૂપ અભિનય બની ગયો હતો. તેમાં એક હાયપર-વિજિલન્સ પેદા થયો, તેની ઇન્દ્રિયો સતત શ્રી પટેલની અસંતુષ્ટિનાં ઝાંખાં સંકેતો માટે ચેતસ રહેતી. એક પડેલું સાધન, એક ખોટો ઉચ્ચારેલો શબ્દ, કે માત્ર એક ક્ષણનું સંકોચ—even perceived hesitation—દુર્વ્યવહારના પુરનું કારણ બની શકે. આ અવિરત તાણની અવસ્થાએ તેની નસોને કીનવી નાખી, તેને સતત ચિંતાગ્રસ્ત તથા થાકેલો છોડી દીધો, તેમનું મન હંમેશાં અસ્વસ્થતામાં રહેતું.

માનસિક કષ્ટ સુક્ષ્મ છતાં ગહન રીતે વ્યક્ત થવા લાગ્યું. ઉંઘમાં પણ આરામનું અભાવ, સપનામાં વારંવાર શ્રી પટેલના તિરસ્કારભર્યા ચહેરાના ટુકડા દેખાતા, તેની આક્રોશભરી હાંસી ઉજાન ગલીઓમાં ગુંજી ઉઠતી. તે ઠંડા પસીનામાં જાગી જતો, તેનું હૃદય ધડકતું, મારની કલ્પિત પીડા હજુ પણ શરીરે ઉતરી રહેતી. દિવસ દરમિયાન, તે પોતાને આજુ-બાજુથી ખેંચાતો અનુભવતો, પ્રિયા સાથેના સંવાદ વધુ નિર્વિકારી, તેના હાસ્યમાં, જે પહેલાં સહજ અને નિર્ભય હતું, હવે દુર્લભતા અને સંકોચ આવી ગયો હતો. તે આજુબાજુની દુનિયા સાથે વધતો વિયોગ અનુભવી રહ્યો હતો, જાણે પોતાની જ જિંદગી કોઈ મોટા અંતર પરથી જોઈ રહ્યો હોય, પોતાના ધીરેધીરે થતા ક્ષયનો માત્ર દર્શક.

ભાવનાત્મક ઘા હવે વધતા જવાં લાગ્યા હતા. તેને પોતામાં એક ખાલીપો જન્મતો અનુભવાઈ રહ્યો હતો, જ્યાં અગાઉ તેની આત્મવિશ્વાસ અને આશાવાદ નિવાસ કરતા હતાં. લાગાતાર મળતી નકારાત્મક ટિપ્પણીઓએ તેની પોતાની ક્ષમતામાં શ્રદ્ધા નબળી પાડવા લાગી હતી. તે પોતે જ પોતાની વિચારશક્તિ પર પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો,

કામ સિવાયની બાબતોમાં પણ. શું તે ખરેખર કશામાં સારી રીતે પહોંચતો હતો? શું એ ક્યારેય એવું કરી શક્યો હતો? શ્રી પટેલની તુચ્છતાની ફૂટફાટો તેના ગહન ભયોને માન્યતા આપતી જેવી લાગતી હતી, એમ જણાય કે તે નિમણુંક પાત્ર છે, અને આ દુર્વ્યવહાર તેનો જ હિસ્સો છે.

મૂળભૂત માનવતા સ્વીકાર માટે, સામાન્ય સન્માન માટેની તરસ હવે એવું દુઃખ બની ગઇ હતી જેના પાંજરે તે દરેક જાગૃત ક્ષણમાં બંધાઈ રહેજે. તે જોઈ શકતો કે અન્ય શ્રમિકો, જેમની સ્થિતિ વધારે સુરક્ષિત હતી, તેમની ભૂલોને સમજદારીથી સ્વીકારવામાં આવતી, ખુલ્લા આરોપ વગર અવગણવામાં આવતી. આ અસ મૂકતા તફાવત તથા પોતાની જ નબળાઈની સ્પષ્ટ અનુભૂતિ એમાં અવ્યક્ત ખીજને ઉઘાડી નાખતી—જેને તે દબાવી રાખવા મજબૂર હતો. કારણકે આમ વ્યક્ત કરવાથી વધુ પ્રતિશોધ આમંત્રિત થવાનો ભય હતો, અને એ તો એટલે જરૂરિયાતની રોજગારીને જોખમમાં મુકવાનો અર્થ હતો, જેણે તેને અને પ્રિયાને ટકી રાખ્યા હતા. તે પોતાનો ગુસ્સો, ગૌરવ અને પોતાની ઓળખ—આ બધું પળે પળે ગળી જતો રહ્યો.

તેને લાગવા લાગ્યું કે નિરાશાનો ઘેરાવ ધીરે-ધીરે જીવમાં વ્યાપી રહ્યો છે. જે શ્રેષ્ઠ ભવિષ્યનો સપનો ક્યારક સ્પ-
ર્શવા જેટલો નજીક લાગતો, તે હવે અનંત મૃગમરીચિકાની જેમ દૂર છલકાતો રહ્યો. આગળનો માર્ગ ત્યારે અજુગતું અવરોધોથી ઊભેલી દિવાલથી બંધાયો લાગતો હતો, જેમાં દરેક અવરોધ શ્રી પટેલની અવિરત વિરોધી ભૂમિકા દ્વારા અનેક ગણી મહાન બનતો રહ્યો. તેને બહાર નીકળવાનો સરળ રસ્તો કે અપમાન તથા અવમાનીનાં ચક્રમાંથી મુક્તિ આપવા માટે કોઈ સ્પષ્ટ માર્ગ દેખાતો નહોતો. આigado પરનિયંત્રણ ન હોવુંદેખીતું, કદાચ શ્રી પટેલની નિર્દય-
તાનો સૌથી વિનાશક પાસો હતો. મુદ્દો માત્ર અત્યાચાર સહન કરવાનો નથી; પરંતુ એ કઠોર ઉલ્લેખ હતું કે ખુદ પોતાના ભાગ્ય ઉપર તેનો દાવો અત્યંત નાજુક કે લગભગ અણધ્યાયક રહેતો હતો.

આ અપમાન માત્ર એક ક્ષણિક લાગણી નહોતું; તે તો એની ઓળખના પાયાને ધીમેધીમે ધૂળી નાખતી ઝેરી શક્તિ બની હતી. તે હંમેશાં પોતાના કર્મઠ સ્વભાવ અને કુટુંબજનોને સારુ જીવન આપવા પોતાની ક્ષમતા પર ગૌરવ અનુભવતો રહ્યો હતો. હવે, તેના કાર્યમાં સતત બદલો લેવાયવાની ભયની ગંધ વળી ગઈ હતી; તેની કમાણી પણ અનુભ-
વાયતી માનવીય અપમાનથી રંગાઈ ગયેલી લોહી જેવી લાગતી. તે પોતાનાં શરીરથી વિમુખ થવા લાગ્યો, જાણે આઘાતો બીજાને થતા હોય, જાણે શરમ પણ કોઈ અજાણ્યા માટે જ હતી. આ વિમુખતા એ પોતાના મૂળ અસ્તિત્વ અને સતત મળતા ઘા વચ્ચે અવરોધ ઉભો કરવાનો એક દુઃખી પ્રયાસ હતો.

પ્રિયા, તેની શાંતિપૂર્ણ રીતમાં, નુકસાનને કાઉન્ટર કરવાનો પ્રયત્ન કરતી. તે એને તેની શક્તિઓ, પુષ્કળ હૃદયસ્નેહ અને તેના ત્યાગની વારંવાર યાદ અપાવતી. તે તેની મનપસંદ વાનગીઓ તૈયાર કરતી, સીધા-સરળ ભોજન જે વંચિ-
તતાની સામે એક નાનકડું વિરોધ દર્શાવતાં હતાં. તે એને નજીકથી સંભાળી લેતી, તેની ઉપસ્થિતિ મૌનાયતિત તેનું મૂલ્ય ઉકેલી, તેનું મનોબળ તૂટી ન જાય એ માટે એક કિલ્લો બની જતી. તો પણ, તેના પ્રયાસો ઘણી વાર અનુપના મન પર વમળતી તોફાની એ ધક્કામાર સામે દરિયે એક બુંદ સમાન અનુભવાતા. તે તેના નેત્રોમાં પ્રકાશનું ધીમે ધીમે અટૂલ થવું જોઈ રહી હતી, વર્તમાન થાક સામેની નિ:શબ્દ સ્વીકારૂનં સાથે, અને એ જોઈને તેનો પોતાનો હૃદય એવા ભયે વ્યથિત થઈ ઉઠ્યો જે માત્ર દેહને લાગતી દુઃખાપેક્ષા પણ આગવું હતું. તે

એ પુરુષની ગુમાવાની ભય અનુભવી રહી હતી જેને તે પ્રેમ કરતી હતી—મૃત્યુથી નહિ, પરંતુ ધીરે ધીરે જીવંતપણે તેના આત્માની ક્ષય તરફ.

હંમેશા આજ્ઞાપાલક રહેવું, ક્યારેય વિવિધતા બતાવવી નહીં—આ સતત દબાણ મનમાં ઘેરાયેલી થાકનું કારણ બની ગયું હતું. આ મતિથાક હતી, જે તેની હાડકાં સુધી ઉતરી ગઈ હતી, દરેક કાર્યને ક્ષેત્રિય અવરોધ સમાન મહાન લાગતાં. તેને પોતાને વિચારની સાથે જોડાયેલી ક્ષણ ગુમાવી બેઠો અનુભવાતો, સ્મૃતિ પણ અવિશ્વસનીય બની રહી હતી. સાધારણ નિર્ણયો પણ વધારે વજનદાર અને તણાવરૂપ લાગતાં. તે ઘણીવાર પોતાને ખાલી દૃષ્ટિથી અંતરાળો જોતા પકડતો, તેનું મન ચિંતાની ભરમાર અને દુર્વ્યવહારની અકૃતત્વ યાદોથી આવરી લેતું. આ માનસિક ધૂંધાળપો એ સતત લાગેલા ભાવનાત્મક અને માનસિક તાણનું સીધું પરિણામ હતું.

અપમાનનો ભાર માત્ર દુર્વ્યવહાર સહિઓ એ એટલો જ ન હતો; પણે તેને જાતિવિશેષ અને માનવતાથી ન્યૂન અનુભવાની લાગણીમાં પલટાઈ ગયો હતો, તેની અસ્તિત્વની મૂળ ઓળખને ઓછી કરી નાખવામાં આવ્યો હતો. શ્રી પટેલની હથોટી અનુપના સ્વાભિમાનને ખંડિત કરવા, તેની મહત્ત્વાકાંક્ષાને આત્મસંતોષમાં બદલી નાખવા માટે રચાયેલી હતી. અને તેમના નાના, દમા ઝીલતા ફ્લેટના શાંત, સંકુચિત અજવાળામાં, અનુપે આ ધરાવતી વીંધન ક્રિયાની ધીમી, પણ પીડાદાયી પ્રગતિ અનુભવી, degradingના સતત, ભારી દમન હેઠળ, તેની ઉજળી ભાવનાઓનું થતું ક્ષય જાણે તેના આત્માનો હૃદયહરણ બની બેઠું હતું. અમેરિકા અંગેનું સ્વપ્ન હવે સ્મૃતિયોજન થઈ રહ્યું હતું, અને તેની જગ્યાએ આવતી હતી જીવતરની ટૂંકી, નિર્મમ વાસ્તવિકતા—એક એવી જિંદગી જેમાં જીવી રહેવું જ એ સર્વશ્રેષ્ઠ આત્માનું ત્યાગ માંગતું હતું.

ગેસ સ્ટેશનની સુવિધા દુકાનમાં વહેતી હવા, ક્યારેક માત્ર સસ્તા કૉફી અને એન્જિનના ધુમાડાની વાસથી જૂની લા-ગતી, હવે તો એવું ભયાવહ માહોલ આપતી હતી જેને કોઈ કહી શકે તેમ નહોતું. માથા ઉપર ઝબકતા ફ્લુઓ-રેસન્ટ દીવાનો દરેક ઝાંખો પ્રકાશ, પ્રાચીન રેફ્રિજરેટર યુનિટની સતત ઘૂંઘવાટ, હવે તો એ વ્યગ્રતા બહોળી કરી રહ્યાં હતાં, એક એવી અસ્વસ્થતા જેને અનુપની આસપાસ મજબૂત પાંખો જેમ ઘેરતી દેખાઈ રહી હતી. તે પોતાના શિફ્ટોમાં વધતી જતી બેચેની સાથે ફરે છે; હાથ મશીનની જેમ રેકમાં વસ્તુઓ ગોઠવે છે, ગ્રાહકોની બિલિંગ કરે છે, પરંતુ મનમાં તો દટાઈ રહેલું ગુસ્સો અને ઊંડો ડર ઘેરાવાની જેમ ચમકતો રહે છે. શ્રી પટેલની નજર જ્યારે તેની ઉપર પડી, ત્યારે એ નજર જાણે એક અસહ્ય ભાર બની, એવા નિઃશબ્દ આરોપની જેમ કે જેને વર્ણવવા શબ્દો જરૂરિયાત હતાં જ નહીં. અનુપ માટે એ નજર એક તાજી નિર્બોધના રૂપે વધતી નીચે પડતી હતી—નિઃશબ્દ ધમકી, જે તેના માટે હવે સ્પષ્ટ ઓળખાતી થઈ ગઈ હતી. જ્યારે તે પાછળ એકલતા ભેગી કરી થોડોક રાહત મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતો, ત્યારે પણ એની ઉપસ્થિતિ એ અનુભવતો, અને જ્યારે સાંજના ઓછી સંખ્યાના ગ્રાહકો ઠૉસ્તા ઠૉસ્તા આવ્યા, જેમના સામાન્ય વ્યવહારો તેની આંતરિક તોફાનનાં સાક્ષાત વિરોધી હતાં, ત્યારે પણ એ નજરનું ભાવ ગાઢ બની રહેતું.

તેમનો નાનો, સંયુક્ત આવાસ, જે અગાઉ એક પ્રકારનું આશ્રયસ્થાન હતું, હવે પણ વીજાયમાન અંતરાલ બની ગયો હતો. પ્રિયા, અનુપમાં થયેલા પરિવર્તનને અનુભવતી, ચિંતિત વિશાળ નેત્રોથી એ ખાલીપણાને ફૂટેલા સ્વરલે, વાસણોની ખણખણ સાથે, જ્યારે તે તેમની અભાવે રોજિંદી ભરપૂર રાત્રીભોજન તૈયાર કરતી, પૂરવાનો પ્રયત્ન કરતી. પણ, તેનું સહજુ ઉપસ્થિત પણ એની અંદર છવાયેલાં અંધકારને સંપૂર્ણ રીતે વિસર્જિત કરી શકતું નહોતું. તે તો માત્ર યંત્રિય રીતે જમતો, જ્યારે તેનું મન દૂર, દૂર ક્યાંક વિહરતું.

તે દરમ્યાન, શ્રી પટેલની તાજી ટીક્યો, સુક્ષ્મ ચુંબન જેવા ટચ, અને ખુલ્લા અપમાન, જે ઘડાવટી સલાહ તરીકે આપ્યાં હતાં, એના મનમાં વારંવાર વાગતાં. આ બધીમાં રહેલી નિર્મમ ન્યાયનું સતત અજાણતાં તરંગપથ તેના અંતર્મનને દૂર સુધી પીડતું, એ વેદના જે હવે તેની થાક સાથે સંઘર્ષ કરી શકતી નહોતી. તે પોતાને સહેજે ઉગ્ર બની જતો અનુભવતો, કારણ કે સતત લાગણીજન્ય ખંતે તેનો ધીરજ ક્ષીણ કરી નાખ્યો હતો. પ્રિયાએ કોઈ શબ્દ ઓચિંતો બોલ્યો હોય, કે અનુચિત સમયે પૂછેલો પ્રશ્ન પણ, ઘણીવાર તેની આશયથી વધારે તીખાશભર્યો પ્રતિસાદ આપી દેતો, અને તરત જ તેના ગાલે જ્યારે શરમનો લાલ રંગ છવાઈ જતો હતો. તે એની આંખોમાં દુઃખનો ઝલક જોઈ શકતો, અને એ ગુનોવારી તેની સમસ્યા વધુ કઠિન બનાવી દેતો, તેના ઊપરAlready ધરાવતી જવાબદારીનું ભારવત્તા વધુ ઊંડું કરતી. તેને એ અધૂરું રહેવાની લાગણી હોઈ, માત્ર તે વચન આપેલું જીવન પૂરું ન આપી શકવાનો જ કારણે નહીં, પણ પોતાની અંદરની આ નકારાત્મકતા તેમના સહજીવનમાં પ્રવેશવા દેવાથી પણ.

સ્વપ્નો પણ હવે યુદ્ધભૂમિ બની ગયાં હતાં. શ્રી પટેલના રોષાલુ મુખના માત્ર પુનરાવૃત્તિમાં હવે અવ્યક્ત દ્રોહની ક્ષાયાઓ ઉમટતી જતી. તે પોતાને જવાબ આપતો જુએ છે, જાગૃત અવસ્થામાં જે કઢીને ભરીને સંકોચવાળું ટુકવાટાણું જ હોય છે, હવે એ અવાજ પૂર્ણ સ્પષ્ટ અને પરાક્રમયુક્ત છે. તે કલ્પના કરે છે કે, હવે તે હારની નિષ્ઠા સાથે નહીં, પણ માથું ઊંચું રાખીને ચલે છે. આ અંતરાત્માની મુક્તિની કલ્પિત ક્ષણો તેની ઝંખત જેવી કારાગારમાં એક સુગંધિત અમૃત બનીને ઊતરી હતી – તેનો નાના પડછાયાઅવાજે થકેલું મન આ રીતે હવે થોડી શાંતિ પામતું. પણ આવી ક્ષણોની અવધિ હંમેશા ટૂંધી જ ૦ી; જાગૃત હકીકતમાં એ વિસમૃતિમાં ઓગળી જતી, અને પછી પાછળ ચોક્કસ શ્રમદાયક કઠારાનું એક કડવાશપૂર્વકું ઉદાસી ભાન છોડી જતી – સાથે જ પોતાનીજ અશક્તિનો નવીન અનુભવ.
તેના સ્વપ્નિલ સ્વ અને સાચા સ્વ વચ્ચેનો ભેદ હવે વધારે સ્પષ્ટતાથી દેખાવા લાગ્યો હતો – એ પરિબળ વચ્ચેની વિખૂટ વધારે દુખદ યાદ રહે, જેમાં તેની તકદીર અને આશાઓ વચ્ચે ઊંડો ખાડો હરપલ સમજાતો.

તે પોતાનાં દેહભાવી્તિમાં ક્ષણશ: સૂક્ષ્મ ફેરફારો જોવા લાગ્યો. કાંધની હંમેશાં ઝૂકી જવાયેલી સ્થિતિ, જે પહેલેથી જ થાકના કારણે કરવામાં આવેલી વિધાન રીતે લાગતી, હવે તો એ આત્મા સુધી વ્યાપ્ત થયેલી અણઘડ આજ્ઞાપાલનનું પ્રતિબિંબ બની ગઈ હતી. તે પોતાને અચાનક અવાજે ડરી જતો જોઈએ, શરીર અવચેતન રીતે સાવચેત થઈ જતું – અને આ અનાવૃત્ત કરાયેલ પ્રતિક્રિયા શ્રી પટેલની અસ્ખલિત ટેમ્પરની આગાહીરૂપ બની ગઈ હતી. તે સતત ચિંતિત રહેતો, અનુકૂળ વાતાવરણનું અતિવૃદ્ધિત સતર્ક અવલોકન કરતો – કોઈપણ સંકેત, જેને આવતી ફટકાની આગાહી મનાઈ શકે. આ અવિરત સતર્કતા ઠાલવતી થાકાડક નવી નિયતિ બની ગઈ હતી – એવો માનસિક તથા શારીરિક થાક કે જે આરપાર હાડપિંજર તલી દૂંધાતો.
તે પોતાની જાતને સતત ખેંચાઈ રહેલા વસંતની જેમ અનુભવતો, હંમેશા તૂટવાની ના કાંઠે, છતાં એક અજાણી શક્તિ દ્વારા અંકુશે, – તે જે થોડુંક મેળવ્યુ છે એ ગુમાવવાનો ભય, અને અઘટિત પરિણામોના અંધકારમય ભય દ્વારા થામેલો.

ગેસ સ્ટેશન, જુનું માત્ર પરિશ્રમનું સ્થાન, હવે તેને પાંજરા જેવું લાગવા માંડ્યું હતું. ચટકદાર રંગીન મિઠાઈના પટ્ટાંની પંક્તિઓ અને પંપની એકરસ ગુંજ હવે શ્રી પટેલની ક્રુરતાનાં પડછાયાં સાથે ગૂંથાઈ ગયેલી જણાય છે. માલિક સાથેનો દરેક સમ્વાદ જાણે સાપોથી ભરાયેલ ખાડા પરથી અદૃશ્ય તાર પર ચાલવામાં આવેલા હોય તેમ લાગતો. તે દરેક વ્યવહારમાં બારીકીથી તપાસ કરતાં, દરેક બિલની ચિરઁાઈ કરતી, છતાં તેમ છતાં, પોતાને વારંવાર કોઈ અવ્યક્ત આરોપ અથવા અવગણનભર્યું નિશ્વાસ વહન કરતો. શ્રી પટેલ ખામીઓ શોધવામાં નિપુણ હતા,

અને સામાન્ય કાર્યને પણ વ્યંગ્ય અને અપમાન માટેનું સાધન બનાવી મૂકે તેમ તેમ twisting કરવામાં એ કુશળ. અનુપે આવા ક્ષણોની આગાહી કરવાની અને માનસિક રક્ષા તૈયાર કરવાની કળા શીખી લીધી હતી, છતાં એ થાકાવી નાખતી અને અમર્યાદ લડત બની ગઈ હતી. સૂક્ષ્મ માનસિક યુદ્ધ ખુલ્લા શારીરિક ખતરા કરતાં પણ વધુ ઝેરિલું હતું; તેનું આયોજન તેના આત્મવિશ્વાસને ધીમે ધીમે ક્ષય કરવા, તેને પોતાની જ કાર્યક્ષમતા અને મૂલ્ય પર સંશય થવાનું બનાવવાનું હતું.

જકડાઈ જવાની લાગણી એ જ્ઞાનથી બહેરાઈ જતી હતી કે બચી જવવું એ આસાન નહોતું. તે અન્ય વલસીઓને જુએ છે, જે અમેરિકામાં વધુ સમયથી હતા, અને પોતાની જ મુસીબતો સાથે લડી રહ્યા હતા, પણ ઘણા જાણે સ્થિરતાનો એક મુશકેલથી મેળવેલો આધાર મેળવવા સમર્થ થયા હોય. તેમની વાર્તાઓ ઘણી વખત ફૂસફૂસાટમાં સંભળાતી, ત્યાગ અને સહનશક્તિના ટુકડા, ધીમે વિકાસ અને ક્યારેક થતી પાછળછૂટની વાર્તાઓ. પણ અનુપ માટે તો આગળ વધવાનો માર્ગ એક જ વિશિષ્ટ અને દુર્જય અવરોધથી બંધ હતો: શ્રી પટેલ. એ માત્ર તેના એમ્પ્લોયર નહોતા; તે દ્વારપાલક તરીકે અમાન્ય મહેનતુ મેળવવાની યોગ્યતાના અવસર માટે ઊભા હતા. આથી શ્રી પટેલનું દુર્વ્યવહાર વધુ કઠણ અને અસહ્ય લાગતું હતું. આ મુદ્દો માત્ર અપમાન સહન કરવાનો જ નહોતો; મૂળે આ એ અંજામની ભૂખજાગતી ચિંતા હતી કે જો તે પોતાને વ્યક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તરત અને કદાચ અપ્રતિસાધ્ય એવી વ્યવસાયિક વિનાશ તરફ લઈ જઈ શકે છે.

તે અસ્વસ્થપણે એયિલ્સમાં ઊભો રહેતો, પહેલેથી જ બિલકુલ ગોઠવાયેલા કેન્સને ફરી રીતે ગોઠવતો, અને તેનું મન ચિંતાની અસીમ પરિક્રમામાં ફસાઈ જતું. જો તે કંઈ ખોટું બોલી ઘેpsilonે તો? જો તે ક્યાંક ભૂલ કરી નાખે તો? આ ડર તો એક સતત સંગી સાથ હતો, તેના પેટને ઓઠે પકડી લેતી ઢંડી હાથ જેવી. તે વારંવાર શ્રી પટેલ સાથેના સંવેદનાઓ મનમાં ફરી વાવતો, દરેક શબ્દ, દરેક આપાતભાવનું વિશ્લેષણ કરતો, છાનબીન કરતો કે ક્યાંક છુપાયેલો અર્થ અથવા માલીકના ચંચળ સ્વભાવની ભણક મળી જાય. આ વહીવટભર્યું વિશ્લેષણ એની નાજુક સંતુલન જાળવવાની તીવ્ર લાલસાનું પ્રતિબિંબ હતું, અનિવાર્ય તોફાનને ટાળવાના અંતર્મુખ પ્રયાસરૂપે. તે જાણતો હતો—પ્રાણમાં ઠંડી ઉતારી દેતી એવી અચૂક ખાતરીથી—કે આ અસ્ત્વિત્વનું કાંસારું સંતુલન બહુ લાંબું ટકી નહીં શકે. દબાણ અંદરથી પણ અને બહારથી પણ સતત વધતું જતું હતું.

પ્રિયાના નિર્ભય શાંતિભર્યા પ્રયત્નો, જે એને મનોબળથી પુરુ પાડી રહી હતી, તેની કદર છતાં પણ આ પરિસ્થિતિના ગાંભીર્યને ઊંડું મહેસુસ કરાવતા. એના આશ્વાસનભર્યા શબ્દો, સુમેળી સ્પર્શ, તેમજ એને મળતો અંતર્યામી વિશ્વાસ, આશાની શક્તિ પૂરાં પાડતા, પણ એ પણ યાદ અપાવતા કે તે શું ગુમાવી શકે છે. તેને તેના ચહેરા પર ઊતરી આવેલી ચિંતા સ્પષ્ટ દેખાતી, ખાસ કરીને જ્યારે એ બહું પરાજિત થઈને ઘરે પાછો આવતા ત્યારે તેના હોઠ પરનો સહેજ કચરો બધું કહી જતો. તેણો પ્રેમ એ સતત મનોવેદના વચ્ચે આશ્વાસનરૂપ હતો, પરંતુ એક અવિરત દબાણનું પણ વિશાળ સ્ત્રોત બનતો. તેને તેના આશાઓ, તેના ત્યાગ અને તેને વધુ મુશ્કેલીથી બચાવવા માટેના ઘનગંભીર જવાબદારીનું ભારણ સતત ગુમાવી નાખતું લાગતું હતું. તેને તેને એક નવી શરૂઆતનું વચન આપ્યું હતું—આવો જીવન, જેમાં તેમની ભૂતકાળની દમગોળી કરનાર વિધિઓથી મુક્તિ મળે. હવે તે તેમને એક નવા પ્રકારની નિરાશાની તરફ લઇ જતો જણાતો, એક એવી નિરાશા, જે શોષણ અને અસમાન્યતામાંથી જન્મે છે.

આ પ્રત્યેક દિવસની સામાન્ય અવમાનોની ભેગવાણીએ તેના પોતાના પ્રત્યેની ઝાંખીનો આકાર બદલી નાખ્યો હતો. તે હવે એ આશાવાન યુવાન ન રહ્યો, જેણે ક્યારેક અમેરિકાનું સ્વપ્ન જોયું હતું; હવે એ પોતે અજાણ્યા, ડર અને ખિજથી વ્યાખ્યાયિત થતા વ્યક્તિત્વમાં પરિણમતો ગયો હતો. એક સમયે સહેજ◌ ઉગતો હાસ્ય હવે સંકોચપૂર્ણ અને બનાવટી લાગતો; તે હવે એક અજાણ્યા વિચારસરણીનો ભાગ જણાતો. તેના અન્ય લોકો સાથેના વ્યવહા-રો—even ગ્રાહકો સાથે થતી નાનાં મિનિટોની ચુકાદી—હંમેશા એક સંકોચભર્યા સૌજન્યથી ઝળહળતાં, અને દરેક વાક્યમાં તે આવું કે જે અજાણ્યાં નજરને ઝડપે નહીં તેની સાવધાની રાખતો. તે સિકુડતો અને પોતામાં પાછો ખેંચાતો જઈ રહ્યો હતો, તેની આત્મા વધુ ને વધુ બંધાઈ રહી હતી. તેના સપનાંઓના જીવંત રંગો હવે ફીકાં પડી રહ્યા હતા, અને એનાં દૈનિક વાસ્તવિકતાના ઉદાસ, એકરસ ધૂંધાળામાં રૂપાંતર પામ્યા હતા.

અન્યાયનાં અંદરદોહ્યાં પ્રવાહો હવે અવગણવાનાં અશક્ય બન્યા હતા. તે જુએ છે કે સામાન્ય રીતે લાંબા સમયથી કર્મરત એવા કર્મચારીઓને, જેમણે પોતાનું સ્થાન વધુ મજબૂત બનાવ્યું છે, ઘણેક અંશે સન્માન સાથે વર્તાય છે; તેમની નાનકડી ભૂલો સામે સીધી ઉપેક્ષા નહિ, પણ નિષ્ફળતા જોતા દયાળુ ઊંચા ઉચ્છવાસથી જવાબ મળે છે. આ અસમાનતા સતત, અને દુઃસાહસપૂર્વક, તેને પોતાની નાજુક સ્થિતિ અને બહારાળ, સરળતાથી બદલાઈ શકે તેવી યંત્રના એક ખાનગી પુરજા તરીકેની ઓળખ અપાવે છે, જો કે એ શ્રી પટેલના વ્યવસાયનું એકેય ખાંકો છે. આ સહનશીલ અસંતુષ્ટિક્રોધ તેને સતત અંદર ઊંધો રાખવો પડતો હતો—એવો ક્રોધ કે જે કદીક અણધારી દયાળુ વિસ્ફોટ તરીકે બહાર નીકળે એવી ભીતિ અને, એક વિકૃતિરૂપે, પ્રેરણાદાયક શક્તિ આપી રહ્યો હતો. હવે તેને સમજાતું હતું કે તેનું મૌન, તેની વશીભૂતા, એ સાચે તો રક્ષણ નહીં, પરંતુ સમર્પણનું રૂપ છે.

તેને ખબર પડી કે તે અપમાન અને દુર્વ્યવહારના ચક્રમાં ફસાયેલો છે—આ સમજવું સ્વીકારવું એ ખૂબ કડવું યથાર્થ છે. તે એ વાત પર વિશ્વાસ રાખતો હતો કે કુદરતી મહેનતથી પુરસ્કાર મળે છે અને opportunitiesથી ભરાપૂર અમેરિકાનો સંકલ્પો છે. હવે સર્વાંગી વાર્તા ક્રૂર ઠગાઈ જેવી લાગી રહી હતી, એક એવી અર્થઘટન કે જે આશાવાન અને નિરાશ લોકોનો લાભ લેવા માટે જ રચાઈ હોય એવું લાગે. શ્રી પટેલ એમાં કોઈ અપવાદ નહોતાં; અનુપને શંકા હતી કે તે મોટા તંત્રનું માત્ર લક્ષણ છે—એવું તંત્ર જે નમ્રતાની અવસ્થાઓનો લાભ લે છે અને બહેતર જીવનની આશા પોષના-રાના સપના શોષે છે. આ વિશાળ સમજણ, જે ઊંડા અને નિરાશાપૂર્વકનું દૃષ્ટિકોણ આપે છે, પણ તે પણ લમણાર તણાવ અને તેના પોતાના સંજોગોની દબાણભરી ભારે તકોને ઓછી કરી શકતી નહોતી.

તે જાતને પોતાનાં જીવનથી દૂર ઉભેલાં, પોતાનાં જ જીવનને નિહાળી રહ્યો હોય તેમ એક વિમુક્ત ભાવ અનુભવવા લાગ્યો. શારીરિક થાક ને અતિશય હતો, પણ માનસિક હલછલ તો ખરેખર ભયાનક રીતે ઝીંકી જતી હતી. તે કાઉન્ટર પાછળ ઊભો, મન ગૂંચવાઈ ગયું, નાણા બદલવાની સરળ ક્રિયામાં પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં પડકાર અનુભતો . સ્પષ્ટતા ભરેલા ક્ષણો જ અસ્થાયી; વારંવાર શ્રી પટેલના અવાજના ઘોની પ્રતિધ્વનિથી, કે ખભા પર વળી આવેલા જડ હાથે સર્જાતી ભ્રમજનક સંવેદનાથી તે વિક્ષેપ પામતો. હંમેશાં હાજર રહેવું અને નિરાશાના ઉગ્ર પ્રવાહને અવરોધ-વાનો પ્રયાસ કરવો, એ અનવરત અને થાકદાર સંઘર્ષ હતો.

એક ઉકળતા બપોરે, જ્યારે વિરોધી ગરમી બહારના અસમજ ડાંગરને પણ બાફી નાખતી હતી, ત્યારે એક ગ્રાહક, મેલછી, મુશ્કેલી વસ્ત્રમાં, એક સ્ત્રોતવાળું આવાજે અનુપ પાસે એક નિશ્ચિત બ્રાન્ડની સિગારેટની માંગ સાથે આવ્યો, જેના અવાજમાં અધીરતા લગભગ આક્રમકતાની સીમાએ પહોંચી હતી. અનુપ એ વિનંતી સમજાય એની પહેલાની ક્ષણમાં જ, શ્રી પટેલ, જે પોતાના કચેરીમાં છુપાઈ બેઠા હતા, વીજળીના કમોસમી મેઘ જેવા બહાર આવ્યા. તેમનું ચહેરું અસંતોષથી ભરેલું, આંખો સંકોચાઈ ગયેલી અને જોવા અનુપ પર જમાવેલી Blick. " સામાન્ય વિનંતી પણ નિભાવવી નથી આવડતી?" તેમણે અવમાનનાભર્યા સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો. "આ અયોગ્યતા છે, અથવા જ્ઞાજ્ૂર્વક તમારું મૌલ્યવાન સમય વેડફવાનો પ્રયાસ ચાલી રહ્યો છે?" ગ્રાહકે વધતી તણાવયુક્ત પરિસ્થિતિને આભાસી, ધીમા સ્વરે ક્ષમા માંગીઅને તાકીદે ચુકવણી કરી. પણ શ્રી પટેલ ત્યાં અટક્યા નહીં. તેમણે અનુપને સતત ઝાંખી કાઢવું ચાલુ રાખ્યું; તેમના શબ્દો તિક્ષ્ણ અને અપમાનજનક હતા, જે અનુપને આળસુ, અયોગ્ય અને સંપૂર્ણ રીતે નિષ્પ્રયોજન જણાવીને ઝાક વાર્યા. અનુપ ત્યાં ઊભો રહ્યો, તેનું ચહેરું એક શૂન્ય ઝાંકી સમાન, તેનું દેહ એકાગ્રતાથી કરકડતું, અને તે શબ્દસમુદ્રના આઘાતમાં રહેશે તે રીતે દરેક ઉચ્ચારને આત્મસાત કરતું. પરંતુ તેના આંતરમાં કંઈક બદલાઈ ગયું હતું. હંમેશા રહેલી શરમ અને ભય હજુ પણ હતાં, પરંતુ હવે એમાં અવગણનાની એક દહકતી કોર ઉમેરાઈ હતી—કોઈ નવી અગ્નિ જેવી, ઊંડે સળગતી. તેને અનુભવાઈ રહેલું લોહી મથામાં ચડી રહ્યું હતું, માત્ર અપમાનથી નહિ, પરંતુ એક અચાનક, આતુર સ્પષ્ટતાથી. તેણે શ્રી પટેલને જોયા, ખાસ જોઇને, અને તેમાં તેને કોઈ અપરાધ્ય અધિકારપદ વ્યક્તિ નહીં, પણ પોતાના અધિકારનો દંડ તરીકે ઉપયોગ કરતો એક નાનો, દ્વેષભાવથી ભરેલો માણસ દે-ખાયો. એ ક્ષણે, નાજુક શાંતિની શીશ તૂટી પડેલી. આ વાવાઝોડું ખૂબ લાંબા સમયથી ભેગું થઈ રહ્યું હતું, અને હવે પ્રથમ ઉગ્ર ગાજના પડઘા સંભળાવા જઇ રહ્યાં હતા.

અધિયાય ૪: વિખંડનબિંદુ

નાનકડા ફ્લેટમાં, જે શહેરના ઊંચા અવાજોથી ક્યારેય સાચું રક્ષણ પામ્યું નહોતું, હવે હવાને જંગમેદાન બનાવતી ઝંઝાટભેર ગુંજતી હતી. શ્રી પટેલના પાર્ટીઓ, પહેલાં જ્યારેક થતી તકલીફ, હવે રોજિંદી વિધિ બની ગઈ હતી—એક અનિયમિત, ભારે અવાજનો હુમલો, જે અનુપની પહેલેથી જ હલવાઈ ગયેલી નાડીઓને સતત ખરોતી હતી. પાતળી દિવાલોમાંથી પસાર થતો બેસનો ધંધોરો, અનુપના હાડકાં સુધી ઊતરતો, જાણે તેની હાડપિંજરમાં જંકાતો અનુભવાતો, અનથક અને ઉગ્ર, તેના પીડાદાતા નજીક જ છે તેનું સતત, પાગલપન જન્માવતું સ્મરણ કરાવતો. આ માત્ર અવાજ નહોતો; આ તો એક આક્રમણ હતું, જાણે ઈચ્છાપૂર્વક તેની ઝીણી શાંતિની પડછાયાંમાં ઘૂસી આવતો બેહુદ પુનરાવૃત્તિ, જેને માટે તે મરમારીને ચાંપવાતો. ઊંઘ પણ લગભગ શાંતિ આપતી ન હતી. સપનામાં ભયાનક સંગીતના ફાંફાં અને કાલ્પનિક રહસ્યમય ચીસો ઘૂસડી આવતી, તેનો જાગ્રત દુઃખ અને નિંદ્રાવશ અશાંતિ વચ્ચેની સરહદો ધૂંધળી કરી દેતી. પ્રિયા, તેની મહેરબાન મનનિયાતા, અવારનવાર તેની બાજુમાં જાહેરાય રહેતી, પોતાની નાની, ભરોસાદાયક હથેળી અનુપના હાથ પર રાખતી— તેની નિઃશબ્દ હાજરી તેની સહનશક્તિનું સાક્ષ્ય હતી. પણ તેની એ મૌન-but મજબૂત હાજરી પણ સતત ગૂંજતા વીજમંડળને સંપૂર્ણપણે માર વિતી શકતી નહોતી. અનુપ પોતાને ઓસરતી રહી ગયેલી રાતની કલાકો વહાણતો અવગણતો, નવા દિવસેની રાહમાં નહીં, પણ એ નીરાશ સ્વીકૃતિમાં કે વધુ એક પીડાદાયક રાત પસાર થઈ ગઈ અને બીજી યથાવત આવવાની હતી. શા-રિરિક થાક માત્ર શ્રમ નહોતી; એ તો બઝવટી, સીસૃપ બોજ બની ચૂકી હતી, જેને લીધે દરેક હલનચલન, દરેક શ્વાસ એક યાત્રા સમ દેવી પડતી હતી. તે પોતાના દિવસો ધૂંધવાટમાં પસાર કરતો, ગેસ સ્ટેશન પરની યાંત્રિક જીવનચર્યા થાક અને ચિંતાની અભેદ્ય યાત્રામાંવિલીન થઈ જતી. શ્રી પટેલનું Presence માત્ર તેમના નિવાસસ્થાન અને એપાર્ટમેન્ટ વચ્ચેના અંતરમાં જ નહીં, પણ અનુપના આત્મામાં સતત ભારરૂપ છાયા બની રહ્યો હતો.

એક વિશેષ ભીંજાયેલી સાંઝ હતી, જેમાં હવા પોતે જ ભારે અને નિર્જીવન લાગતી. સંગીત જાણે કેટલીક નવી ચરમસી-માએ પહોંચી ગયું હોય એવું જણાતું. એ માત્ર ઊંચું નહોતું; પછી સંગીત અસંગત, થડકો ભરેલા બેસ, ઉલ્લાસભર્યા હાસ્ય અને નશામાં ચીસો પાડતા અવાજથી ભરપૂર, અવ્યવસ્થિત રંગમંચની જેમ લાગતું. ઈમારતના પાયો પણ એમના જોશથી ધ્રૂજવાતા લાગ્યાં._prior પ્રયિા નો ચહેરો નાના લવિગિ રૂમના મૅલાતી પ્રકાશમાં વાદળી પડી ગયો હતો. તે જૂના દીવાનાના અટારીએ ઊભી, હાથ મજબૂતીથી એકબીજામાં જકડીને બેઠી હતી. તેણે એક વખત પણ ફરિયાદ ન હતી, પણ અનુપે તેની આંગળીઓમાં થતી સૂક્ષ્મ કંપન ઝીલતી જુઓ અને પ્રતિ ઘમકતા અવાજ પર તેની આંખો છત તરફ જતી નજરે પડી હતી. તેમાં એક પ્રાચીન, મૂળ ઉત્પન્ન થયેલો સંકલ્પ જાગ્યો કે તેને તેની રક્ષા કરવી છે, તેને આ અમાનવિય આગહાતથી બચાવવું છે. તેની આંખોમાં ઊંડવાયેલા ચિંતાના ખંતભર્યા આકર્ષણને જોયું, અને તેના અંતરાત્મામાં એક દૃઢ, શીતલ સંકલ્પ ઊભો થયો. હવે આ વધુ ચાલવાનું નહીં. આ માત્ર એક અસુવિધા ન હતી; આ તો ધીરે ધીરે ઊંડો થાય એવો, વૈષમ્યભર્યો યાતનાનો સ્વરૂપ હતો. તે તેની પીડા જોઈ શકતો નહોતો, તેમનો એકમાત્ર આશ્રય cosો સંપૂર્ણપણે ભૂંયવાઈ જાય તેવું સહન કરી શકતો નહોતો. એને એક ઘીની નિશ્ચિતતા સાથે ખબર પડી હતી કે તેને કશુંક કરવું જ પડશે. શ્રી પટેલનો સામનો કરવાનો, કે એવો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાનો વિચાર તેનો રોમરોમ ભયથી સંપૂર્ણ ધ્રુજાવી નાખતો. છતાં, સહન કરવાની કલ્પના...

અન્ય એક રાત, વધુ એક અઠવાડિયું, વધુ એક મહિનો આ અવિરત આક્રમણ સહન કરવાની ભીતિ તો તેના માટે વધુ ભયંકર હતી. આ બે અસહ્ય સંભાવનાઓ વચ્ચે પસંદગી હતી, અને અનુપે, લાંબા સમય પછી પ્રથમ વાર, ધીમે ધીમે થરથરતા આશાવાદનું ઝંખન જણાયું, કે કદાચ, માત્ર કદાચ, તે તેમની શાંતિનું નાનું ટુકડું ફરી મેળવી શકે.

તે ઊભો રહ્યો, તેના પગોમાં એવી અસ્થિરતા રહી, જાણે તેઓ કોઈ અન્યનાં હોય. પ્રિયા તેની તરફ જોતી રહી, ચિંતાયુક્ત ભ્રકુટિ સાથે. "અનુપ? "તું ક્યાં જઈ રહ્યો છે?" તેની અવાજ એ મૃદુ ગુંજ જે ઉત્તેજિત અવાજોની વચ્ચે પણ સહેજ સંભળાઈ રહી હતી. તેણે તેણીને એક કમજોર સ્મિત આપી, મનની આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કરતો. "માત્ર ... માત્ર એક ક્ષણ માટે," તે યથાશક્તિ બોલ્યો, તેનો અવાજ કુદરો અને અજાણ્યો લાગતો. તે દરવાજા તરફ વળ્યો, તેનું હૃદય તેની છાતી સામે ઉગ્ર ધબકારા ચલાવી રહ્યું હતું. દરેક પગલું એપાર્ટમેન્ટના દરવાજા તરફ એવો લાગ્યો જેમકે અજાણ્યા, ભયંકર ભાગ્યની દિશામાં પ્રયાણ કરે છે. તે થ્રેશહોલ્ડ પર ઠઢી ગયો, તેનો હાથ દરવાજાના હે-ન્ડલ ઉપર મુકી વિલંબિત રહ્યો. હમણા અવાજ અસહ્યલી થઈ ગયો હતો, જાણે ભૌતિક શક્તિએ તેને દબાવી રહી હોય. તેને પાટિયામાં વાઇબ્રેશનઅનુભવાતી, relentless ધબક જે તેની દિલની આતુર ધબક સાથે ગુંજતું હતું. તે ઊંડો શ્વાસ લઈ, પોતાને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, પોતાના વિશ્વાસના વિખરાયેલા અંશોને ફરી એકત્ર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. સંગીત એક જ્વારભાટની જેમ ઊમટતું હતું, જે તેને બોલવાની તક મળે તે પહેલાં જ ડૂબાડી દે એની ધમકી આપે છે. તે તેણે ઊંઘવા માટે વિતાવેલા કલાકોની યાદ આવી, પોતાના મનના કોઈ શાંત ખૂણામાં શરણ લેવા કરેલા બેફલ પ્રયત્નો, આ અનવરત ઘાતથી બધું નિષ્ફળ થવું. તે પ્રિયાની ચર્ચા વિચારતો રહ્યો, તેની મૌન પીડ઼ા, અને આ અસહ્ય વાસ્તવિકતાને શબ્દ વિના સ્વીકારી લેવી. તે હવે આ સ્થિતિને ચાલુ રહી દેવાની ઈચ્છા નહોતી રાખતો . હવે નહિ.

તે દરવાજો ખોલીને હોલવેમાં બહાર આવ્યું. અહીં અવાજ થોડો મુંઝાયેલો હતો, છતાં એટલો તીવ્ર કે એના દાંત બબીજવા લાગ્યા. તે એ અવાજ પોતાના પર ધસકાતો અનુભવતો, જાણે અવાજનું ઘુંઘાટ તેની આસપાસ વ્યાપી ગયું હોય. તે ટૂંકા માર્ગે ચાલ્યો, તાલના વિરામ વચ્ચે એના પગલાં અસ્વસ્થ કરનારા ઉગ્ર અવાજ સાથે પડતા. તેને શ્રી પટેલના દરવાજા, આ રાત્રિના સાધારણ કષ્ટના મૂળ, પાછળ જઈને ઊભો રહ્યો. એનું પસીનાથી ભીના થયેલું હાથ પિત્તળના ટકોરા તરફ વઢ્યું. તે ક્ષણ ભર ઊભો રહ્યો, તેની આંગળીઓ ઠંડા ધાતુને આલિંગવી. હવે તે શું કહેશે? તે કેવી રીતે પોતાની વિનંતીને આવા શબ્દોમાં રજૂ કરી શકે કે જેમાં તે માગતી, આરોપ લગાવતી, અથવા અને તો નબળી ન લાગે? શ્રી પટેલની પ્રતિક્રિયાની શક્યતાઓ તેની મનમાં ઝલો તોફાનની જેમ ફરી ગઈ— અવગણનાભરેલો હાથનું ઈશારો, ક્રૂર હાસ્ય, કે એવો દુર્વ્યવહારનો વહેણ જે તેને ભયભીત કરી ખોટે મૂકે. ભય એના મુખમાં કડવો સ્વાદ હતો, અને પેટેમાં ઠંડો ગાંઠ. પરંતુ પ્રિયાની ચિંતાસભર આંખોની કલ્પના, તથા પોતાની બેચેન રાતોની યાદે, તેને આગળ ધપાવ્યું. તેને હાથ ઉંચો કર્યો અને કઢકાવ્યું, એક નર્મ અને સંકોચ ભરેલું થપકો, જે સંગીતના ધડકતા પ્રવાહ સામે અસહાય લાગતું હતું.

તે રાહ જોઈ રહ્યો હતો, તેનું શ્વાસ છાતીમાં અડકી રહ્યું હતું. આ ટપટપાટ તેના પોતાના કાનમાં ગુંજતી રહી, ધડકતા બેસ સામે એક દયનીય કાઉન્ટર; તેણે કલ્પના કર્યો શ્રી પટેલ અંદર આરામથી બેઠા છે,

જે પોતે પેદા કરેલી વેદનાથી અજ્ઞાત, પોતાના જ બળવત્તર વિશ્વમાં રમી રહ્યો હતો. એક પળ ગઈ, પછી બીજી. સંગીત જાણે વધુ ગુંજતું રહ્યું, જાણે તેના સંકોચભરેલા પ્રયાસનો અપમાન કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યું હોય. તે ફરી થોડું જોરથી દરવાજા પર થપથપાવા જતો હતો, ત્યારે જ દરવાજો ખુલ્યો. શ્રી પટેલ ત્યાં ઊભા હતા, તેમની પાર્ટીની તેજસ્વી ઝાંખી પાછળ પ્રકાશ ફેલાતો હતો. તેના હાથમાં પીણાનું ગ્લાસ હતું, તેના ચહેરા પર લાલાશ છવાઈ ગઈ હતી, અને તેના હોઠો પર વિશાળ, થોડી ખાલી ખાલી લાગતી સ્મિત있습니다. મકાનમાંથી બાહર આવતી અવાજો ભૌતિક તરંગના સમાન અનુભૂતિ આપી રહી હતી, જેમાં જૂના દારૂ તથા સસ્તી સુંવાસના મિશ્ર સુંવાસ શ્રાવ્ય હતા. અનુપ અજાણ્યા તાંને ઝૂંઝવાઈ ગયો, તેની નજર જમીન પર પડ ગઈ.

"અનુપ? શું થયું છે?" શ્રી પટેલનો અવાજ લહયદાર, ઉલ્લાસપૂર્વક, સહેજ અસહનશીલ પણ હતો. તેને દરવાજાની અડબ પર ટેક રાખી, અને તેની દૃષ્ટિમાં રમૂજ તથા ઝળહળાટ બંનેની ઝળક રહી હતી; તેણે અનુપને ધ્યાનપૂર્વક નિહાળ્યો . અનુપને રૂમમાંથી પસાર થતો તાપ સ્પષ્ટ અનુભવાતો હતો, અવાજનો ઘાટા પ્રવાહ તેની આસપાસ પથરાતો હતો. તેના સાવધાનીપૂર્વક તૈયાર કરેલા શબ્દો ભારે વાતાવરણમાં ગૂંચવાઈ ગયા. તેની ગળામાં ઘોટો ચડ્યો અને તે હડબડી પડ્યો. "શ્રી... પટેલ," તે શાંત અવાજે શરૂ કર્યું, "હું... હું વિચારી રહ્યો હતો, સાહેબ..." તે અછાંદસ વાતમાં અટવાઈ ગયો, પૂરું વાક્ય બોલી શક્યો નહીં. તેના વિનંતીના સાહસમાં જ એટલો વ્યાકુળભાવ હતો; શ્રી પટેલની હર્ષોલ્લાસે ભરપૂર રમઝટ વચ્ચે તેના સહેજ સામનો કરવાનો ભાર પણ ϑdƈ થયો હતો. તે પોતાના ભૂકંપેલા દ્રશ્યથી આંખચે મટકો રહ્યો હતો—કપડાંનો જુણો આવરણ, શર્ટની ઘસી ગયેલી સ્તર, મુખ પર થાકની ઊંઘણી; આ બધું શ્રી પટેલની પાછળ ચાલી રહેલી ઉલ્લાસમય દૃશ્યની તુલનામાં નિખાલસ રીતે વિપરીત લાગતું હતું.

શ્રી. પટેલનું સ્મિત થંભી ગયું, તેના સ્થાને અલ્પ ક્ષણે નારાજગીની ઝાંખી આવી. "શુ વિચારતો હતો, અનુપ? "તને દેખાતું નથી કે હું વ્યસ્ત છું?" તેણે અનમેળ હાવભાવથી ઓરડા તરફ ઈશારો કર્યો, જ્યાં ખુલ્લા દરવાજા પાર ધમાળભર્યા મહેમાનો જણાઈ રહ્યા હતા. અનુપના હાથો તેની બાજુએ ઝાંખી મુઠ્ઠી બની ગયા. તેને આ અવલંબમાંથી પસાર થવું જ હતું. તેં એક ઊંડો શ્વાસ લીધો, પોતાના હૈયાની અસહ્ય ધબકાર વચ્ચે પણ, શ્રી પટેલના નજર સામે નજર ખેંચવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. "સંગીત, સાહેબ," તે બમણાં બોલી શક્યો, તેનો અવાજ કાંપતો હતો.

"આ... આ ખૂબ જ ઉચ્ચ છે. આ કારણે આરામ કરવો મુશ્કેલ બની રહ્યો છે... આરામ." તેની નજર શ્રી પટેલના ચહેરા પર અડશી રહી, કહેવામાંથી કોઈ સહાનુભૂતિ કે નર્મતા દેખાઈ આવે છે કે કેમ એ શોધતો. તેને ખાસ કરીને અવાજ નમ્ર, સહૃદય અને માફી માગતો રાખ્યો. તે જાગૃત કરવા માગતો નહોતો, માત્ર સમજાવાનું હતું, થોડા શાંતિ માટે વિનંતી કરવી હતી. તેને 'આરામ' શબ્દ પર ભાર મૂકી કહ્યું, આશા રાખી કે સામેથી કોઈ માનવીય આવ-શ્યકતા અથવા સહાનુભૂતિનું અભિપ્રાય મળે—કે પોતે જ નહીં, તેના માલિકે પણ ક્યારેક શાંતિની જરૂર પડે. તે એહ મોડક વિગતે માત્ર લઘુત્તમ, આસ્વાભાવિક મેળવવાની વિનંતી કરી રહ્યો હતો—આ સંજોગોમાં એ પણ લગભગ અસ્વીકાર્ય લાગતું હતું. તેને મૌન માંગ્યું નહોતું, માત્ર અવાજમાં થોડો ઘટાડો, થોડી રાહત—જે તે અને પ્રિયા માટે અસહ્ય બનતાં અવાજનાં હુમલાઓ થોડા ઓછા થાય. તેની વિનંતી તેના મનમાં સરળ, યોગ્ય—even નમ્ર હતી. આ કાર્યને પૂર્ણ કરવું એ ભયાનક ઊભી કડક પાહાડી ચોટી ચઢવાનું અનુભવાતું હતું.

શ્રી. પટેલ લાંબા સમય સુધી તેનું નિરીક્ષણ કરતા રહ્યા, તેમનો ભાવ જશે જણાય તેમ નહોતો. અંદરથી આવતું હાસ્ય અને સંગીત જાણે ક્ષણમાત્ર માટે ક્ષીણ પડી ગયું, પાર્ટીનું આખું વાતાવરણ સ્વાસ લેતું અટકી ગયું હોય, તેની પ્રતિસાદની રાહ જોતું હતું. અનુપ પોતાને સુંદર પ્રકાશમાં ફસાયેલી નાદાન ભૂલી જીવની જેમ જાણે ખુલ્લું અને અસહાય અનુભવી રહ્યો હતો. તેને શ્રી પટેલની નજરનું ભારણ ભારે રીતે અનુભવાતું હતું, જે પાસેથી અગોચર નિર્દય ચુકાદો ફૂટતો હોય એમ લાગતું. અવ્યક્ત મૌન લાંબું ખેંચાતું ગયું, તેનામાં તટ્ટાવ અને અજગરતા વધી રહી હતી, જેને કારણે અનુપની ચિંતામાં વધારો થયો. તેને લાગ્યું કે શરમ અને ભયના ઉકળાટના ગરમ તાપમાં તેની ગળા સુધી લાલાઈ ચાલી આવી હતી. તેણે ગુસ્સો અથવા અવગણનાની અપેક્ષા રાખી હતી, પરંતુ આ વિચિત્ર મૌન, આ લાંબી ઊંડી નજર, કદાચ એના કરતાં વધુ દુઃખદાયક હતી. તેવું લાગતું હતું કે તેની દરેક જણાતી ખામી શ્રી પટેલની તીવ્ર નજર હેઠળ ઉજાગર કરવામાં આવી રહી હતી. તેણે અવશ્યઆયી આક્ષેપ અને શબ્દવર્ષાના વીરીલ પૂર માટે પોતાને આંતરિક રીતે તૈયાર કરી નાખ્યો. તે પોતાને સંપૂર્ણ રીતે ઉજાગર કરી દીધો હતો, પોતાની નમ્ર વિનંતી બજાવી હતી, અને હવે તે માત્ર પરિણામની રાહ જોઈ શકે તેમ હતો. થોડોક શાંતિ માંગવાનો સહજ યુગી પ્રયાસ એક ભયજનક સહનશક્તિની કસોટી બની ગયો હતો, એ પળ waarin તેના નાયકપ્રતિ ભય અને મૂળભૂત માનવ આરામની તીવ્ર જરૂરિયાત વચ્ચે અવ્યાખ્યાયિત સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો હતો. તેના દાસ્યની અજાણી જંજિરો બંધાતી લાગે હતી, તેમના સંબંધની અદૃશ્ય શક્તિસૂત્રોની અસર કર્કશ સ્પષ્ટતા સાથે દેશમાં જામી રહી હતી. અતિ વિપુલ સૌજન્યથી રજૂ કરેલી નિર્દોષ વિનંતી પણ, શ્રી પટેલની દુનિયામાં, ગરજ વિનાનું અપરાધ બની જતી. તેના માલિકના અધિકારનું ભાર, અને તેની નશામાં ઉલ્લાસિત વાતાવરણ, અનુપની શ્રધ્ધાભર્યા અભ્યાસને લગભગ અકલ્પનીય અવરોધ તારતો. તે ત્યાં એક શાંત યાચકની માફક ઊભો રહ્યો, અને દરેક પસાર થતી ક્ષણ સાથે તેની આશા ઝાંખી પડતી ગઈ.

એમની વચ્ચે પેલાયેલું મૌન મનનનો અવકાશ નહોતો, પણ ગુસ્સાની ખેંચાયેલી ઢોર હતી. શ્રી પટેલની આંખે, જયાં થોડા ક્ષણો પહેલાં દારૂયુક્ત રમઝટ હતી, હવે તે સંકુચાઈ રહી હતી, સમીપ આવતા તોફાનની ચમકમાં બિલાડીની પાંપડી જેમ contracts થઈ રહી હતી. નર્મ સ્મિત અચાનક વિલીન થઈ ગયું, તેનું સ્થાન એક કઠોર રેખાએ લીધું, જેમાં ઘાયલ ગૌરવ અને ઉકળતા ક્રોધનું છુપાયેલું પ્રતિબિંબ દર્શાતું હતું. અનુપએ તેની પીઠ ઉપરથી અશાંતિનો એક લહેરિયો પસાર થતો અનુભવ્યો, એ મૂળભૂત પ્રેરણા ઊંડેથી ફફડાવી રહી હતી કે પાછા હટે, પોતાના ફ્લેટના અજાણપણામાં ફરી વિલીન થઈ જાય. પણ તે સ્થિર ઊભો રહ્યો, તેની દૃષ્ટિ તેના કાર્યદાતાની દૃષ્ટિ સાથે જકડાઈ, તે તણાવભર્યા વાતાવરણમાં મૌન ઈચ્છાશક્તિના સંઘર્ષની એહેસાસ આપતી. સંગીત, જે થોડાક ક્ષણ માટે પૃષ્ઠભૂમિમાં ફીકી પડી ગઈ હતી, હવે નવી તાજગી અને ઉર્જા સાથે ફરી ગૂંજવા માંડી, unfolding drama માટે એક ઉગ્ર પૃષ્ઠસંગીત સમાન.

"વિશ્રાંતિ લેવા દુષ્કર લાગે છે?" શ્રી પટેલનો સ્વર હવે મંદ ન રહ્યો; તે તીવ્ર હતો, તેમાં એવી કડવાશ છતી હતી કે અનુપે ક્યારેય અનુભવ્યું નહોતું. આ એ અવાજ હતો, જેમાં એક ایسے વ્યક્તિનું ગૌરવ હતો, જેના અધિકાર પર પ્રશ્ન કરી, તેના અવિચલિત અધિકારને પડકારવામાં આવ્યો હતો. તે સીધો ઉભો થયો, તેની શરીરભાષા નિષ્ક્રિય રમૂજથી આગ્રેસિવ મુકાબલામાં પલટી ગઈ. તે એક પગલું આગળ વધ્યો, તેની વિશાળ કાયાએ અનુપને છાયામાં લઈ લીધો, અસરકારક રીતે

હોલવે અવરોધી રહ્યા હતા. શરાબના વાસ અને કઠિન, કદાચ સસ્તા અતર જેવી ચિડા, અનુપની નાકમાં લીધી, જેના કારણે તેને થોડું ચક્કર આવ્યા જેવું અનુભવાયું. "વિશ્વામ કરવો મુશ્કેલ છે?" તે ફરીથી બોલ્યો, તેની અવાજ ઉંચકાઈ, હોઠે એક કટુ હાસ્ય ફૂટ્યું. "તમે વિચારો છો કે મારી પાર્ટીના મધ્યે, મારા દ્વારપર આવી, મને તમારા વિશ્વામ વિશે કહી શકો છો? શુ તમે ઉંધા થયાં છો, અનુપ?"

આ આરોપી બંધો અનુપ પર શારીરિક આઘાત જેવો લાગ્યો. તેનો ઉદ્દેશ્ય અવગણના નહોતો, માત્ર મૂળભૂત નમ્રતા માટે વિનંતી હતી. પરંતુ શ્રી પટેલએ તો માત્ર અણગમો જ જોયો.
"ના, સાહેબ," અનુપે શરૂ કર્યું, તેના શ્રેષ્ઠ પ્રયાસ છતાં પણ અવાજ કંપી રહ્યો હતો. "હું એવું અર્થ કરતો નહોતો—" પણ શ્રી પટેલએ તેને વચમાં અટકાવ્યા, તેમનો હાથ અનાદરથી ઉંચકાયો, જાણે શિકારી નાધ્યાનું જીવ હાંકી કાઢે. "અર્થ નહોતો? અવશ્ય હતો, અનુપ. તે તમારી આંખોમાં મને જોઈ શકે છે. શું તમને લાગે છે કે તમે મારા કરતાં શ્રેષ્ઠ છો? તમને લાગે છે કે તમે શરતો લગાવી શકો છો? તમે અહીં કામદાર છો, અનુપ. તમે મારા માટે કાર્ય કરો છો. અને જ્યારે હું પાર્ટી રાખવા ઈચ્છું, ત્યારે તેની સભા હું જeઓeરૂ રીતે ગોઠવું છું. જોરથી હોય કે શાંતિથી—એ માત્ર મારો પ્રશ્ન છે!" તેણે અનુપ તરફ તીવ્ર અને ધમકીભરી હરકતથી આંગળી ઉઠાવી. "અને તમે, میرے મિત્ર, એમાં મને કેમ ચલાવવું તે કહેવાનો તમારો કોઈ હક નથી."

અંદર સંગીત ધબકતું હતું—એક નિરંતર, લયબદ્ધ આક્રમણ જેનું પ્રતિબિંબ અનુપના હૃદયના જોરદાર ધબકારામાં ઉજાગર થતું. તે મેળવનારાં કેટલાક લોકોની આંખો પોતામાં લાગી હોવાનું અનુપને અનુભવાયું, બારણાની ફાંકેમાંથી જાતે ઝાંખી રહ્યા હતાં, તેમના ચહેરા મદ્દમાં ધૂંધળાં અને ઉત્સુક હતાં. આ અપમાન એ માટે કડવો ઘૂંટ હતો. તેને જાહેરમાં લાનત મૂકાઈ હતી, તેની નમ્ર વિનંતીને બળવાની કરણીમાં વિંધી નાખવામાં આવી હતી. તે ફરી સમજાવ-વાનો પ્રયાસ કરતી વખતે પોતાની લાચારી, થાક અને તંગીને વધુ સ્પષ્ટતા આપી રહ્યો હતો. "મહેરબાની કરો, સર. અમુક અઠવાડિયા થઈ ગયા. પ્રિયા અને હું... અમે ઊંઘી શકતા નથી.
આ અવાજ..." તે બોલ્યો, પણ શ્રી પટેલના ચહેરા પર વધી રહેલા ક્રોધની સામે તેનો અવાજ ધીજો પડતો ગયો.

"અઠવાડિયાં? અને એની ફરિયાદ કરવા માટે તમે તો આજ સુધી રાહ જોવી?" શ્રી પટેલે વ્યંગભર્યા અવાજે જણાવ્યું. "અનુપ, તમે પહેલા મારા પાસે કેમ નથી આવ્યા? શું તમે એ થકી રહ્યાં હતા કે, મારા વિસ્કીનો આખો જથ્થો પૂરો થાય પછી જ તમે તમારી હાજરી દર્શાવશો? અથવા તમને લાગતું હતું કે હું તમને નિગણું તેમ નહોતું જોઉં? કદાચ તમે વિચાર્યું હતું કે હું મસ્તીમાં એટલો ગુમ છું કે તમારી ઊંઘની નાની મુશ્કેલીનો મને કોઇ અર્થ નથી!" તે આગળ વધ્યો, દોષારોપણની તીવ્રતાથી અંતર ઘટાડી, અને અનુપને પાછળ ખસેવું પડ્યું.

હોલવેની સાંકળી જગ્યા અચાનક ઉંદાસભર્યા પિયાળપને પેદા કરતી, હવામાં કટુ અવસાદ ઊભો થઈ ગયો. અનુપ સ્પષ્ટ રૂપે શ્રી પટેલને ઓછાવતી ગરમીનો અહેસાસ કરી રહ્યો હતો, જે ક્રોધનું જીવંત રૂપ હતી.

"એવું નથી, સાહેબ," અનુપે કાંપતા સ્વરે કહ્યું. "હું... હું ડરતો હતો. મારે મુશ્કેલી ઉભી કરવી નહોતી." આ સ્વીકા-રોક્તિ, નિખાલસ અને હૃદયસ્પર્શી, શ્રી પટેલને વધુ ઉગ્ર બનાવતી હતી.

"ડર લાગે છે?" શ્રી પટેલે માથું પાછળ ફેરવી તીખો, કર્કશ ઉડાવી નાખ્યો. "ડર લાગે છે? મારી? તારે ગભરાવું જ જોઈએ! તું મારી ઇમારતમાં છે, અનુપ. તું મારું કામ કરે છે. હું જે કહે તે તારે કરવાની ફરજ છે, જ્યારે કહું ત્યારે કરવું--આ મારી મિલ્કત છે, મારી પાર્ટી, મારો શોર! તારે પસંદ ન પડે? તો કદાચ તારે બીજું રહેવાનું સ્થાન શોધવું જોઈએ! કદાચ તારે બીજી નોકરી શોધવી જોઈએ!" દરેક શબ્દ પાછળ એક તિક્ષ્ણ ઘા સમાન લાગતો, જે અનુપના પહેલેથી જ નાજુક મનોબળને ધીમે ધીમે ટુકડા કરે. આ ધમકી, ફક્ત નાનું આવરણ ધરાવતા, હવામાં લટકતી રહી, તેના અનિશ્ચિત સ્થિતિનાં કડક સંસ્મરણ તરીકે. જે સપનાને અનુપે સંભાળીને રાખ્યું હતું, સુધરેલા જીવનની આશા, તેની આસપાસ તૂટતી અને ખંડિત થતી લાગતી હતી, તેના માલિકના ઊંડા, અવિવેકી ક્રોધના પ્રહારથી.

અનુપનો શ્વાસ થંભી ગયો. નોકરી ગુમાવવાની, અને પ્રિયા સાથે રણછોડપણે રસ્તાઓ પર જવા પડે તેવી કલ્પના, એ માટે ભયાનક વિકલ્પ હતી. આ અવસર માટે તેણે સર્વસ્વ ઊમેરી દીધું હતું—સઝા, અપમાન સહન કર્યું હતું—કારણ કે સ્થિર ભવિષ્યની આશામાં તે જીવી રહ્યો હતો. હવે, એ ભવિષ્ય અતિસૂક્ષ્મ તાંતણે લટકતું હતું, એક લે પાઠેલા વિખાટીથી ધમકી મળતી. તેને લાગ્યું કે તેના ચહેરામાંથી લોહી ઓસરી રહ્યું છે, ઘૂંટણ સ્વવિશ્રાંતિ ખોવાઈ રહી છે. તે શ્રી પટેલને જોયું—તેમના વાંકા પડેલા લાકડાનું ચહેરું, ઉગ્ર દીવટમાં ઝગમગતા નેત્ર—અને એમાં તેને માણસ નહિ, પરંતુ અહંકાર અને અધિકારની આગે દહેલેલ દાનવ દેખાયો. તે હવે વ્યાવહારિક વ્યક્તિ સાથે નહિ, પણ એવા માણસ સામે હતો, જે કોઈપણ આપત્તિ—even નમ્ર કે નાના સ્વરૂપે—ને સીધા ગાયક પડકાર સમજી લેતા.

"સાહેબ, કૃપા કરીને," અનુપે વિનંતીપૂર્વક કહ્યુ, તેનું કંપતું કંટ. "હું ફક્ત થોડું વિચારવું વિનંતી કરું છું. અમે બહુ થાકી ગયા છીએ. અમારે શાંતિ જોઈએ એની માંગતી નથી, ફક્ત... થોડું ઓછું." તેણે સ્પષ્ટ રીતે પોતાના ફ્લેટના દરવાજા તરફ ઈશારો કર્યો, જ્યારે તેનો હાથ કંપી રહ્યો હતો. તે હદે સુધી ગરીબ બની ગયો હતો કે તેને એ મૌલિક માનવ સુખ માટે ભીખ અને વિનંતી કરવી પડી, જે તો તેના જન્મસિદ્ધ અધિકાર તરીકે હોવું જોઈએ હતું. સંદર્ભની અસ્પષ્ટ અને અપ્રતિષ્ઠિત સ્થિતિ લગભગ અસહ્ય બની ગઈ હતી. તેને પોતાની આંખોમાં આસું ભરાતાં લા-ગ્યાં—ડર, નિરાશા અને એક ઘાતક હતાશાનું મિશ્રણ.

શ્રી. પટેલનો પ્રતિસાદ ત્વરિત અને નિર્દય હતો. તેણે નિયતથી ઝાંખી હાસ્ય કર્યું, તેની આંખોમાં દુશ્મનાવટ ઝળકી રહી હતી. "વિચારણા? તને વિચારણા જોઈએ છે? વિચારણા મેળવાય ત્યારે છે જ્યારે તું તેનું પાત્ર બને, અનુપ. મારા દરવાજે આવીને બાલકની જેમ રડવાથી નહીં. તને ઓછી ગંજી જોઈએ છે? તો વધુ મહેનત કર. વધુ કમાણી કર. કદાચ ત્યાર-બાદ તું અવાજરોધક એપાર્ટમેન્ટ લઈ શકીશ. એ સુધીમાં, એ સાથે જ જીવવું પડશે. તારે મારી સંગીત, મારા સમારંભો, અને મારા નિયમો સાથે જીવનગારવું પડશે.
આ જ છે અમેરિકન સપનો, અનુપ. તું મહેનત કર, માથું નીચે રાખ અને કદી ફરિયાદ ન કર. સમજે છે?" તે નજીક ઝુકી, તેની અવાજ ધમકાવનારી ગુંજ સાથે ધીમા સંભળાઈ. "અને કે તમે તેમાં ફરીથી બીજી કોઇ સમસ્યા કરવાના છો?"

સૂચિત ધમકી સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ હતી. અનુપે પોતાને પુનઃસ્થાપિત કરવાનો, થોડું આંતરિક શાંતિ મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ એ પ્રયાસ ખૂબ જ ભયાનક રીતે પલટી પડ્યો હતો. તેને એક લકર-જકર કરેલ લીટી પાર કરી હતી, એક ચિંગારી સળગી હતી જે તુરંત શ્રી પટેલના રોષના અગ્નિકંડમાં ફેરવાઈ ગઇ હતી. તે એક ઊંડો

પરાજયનો અહેસાસ તેમના અંતરમાં પ્રવહી રહ્યો હતો. આ વિવાદે તેને શક્તિહીન કરી નાખ્યો, અને તેર્થેથી તે હાર્યો ગયો હતો. તેની કેટલાય વર્ષોથી જાળવી આવેલા સાનુકૂળતા અને શિષ્ટાચારના દેખાવ હવે નાશ પામ્યા હતા, અને નીચે રહેલો ખરાબ ભય હવે ખુલ્લો થઈ ઊભો રહ્યો હતો. તેને શ્રી પટેલના રોષનો ભાર પોતાને સતત દબાવતો અનુભવાતો હતો, જાણે શ્વાસ લેવા પણ મુશ્કેલ થઈ રહી હોય.

તે શ્રી પટેલને પાછળ મૂકી, પાર્ટીના ખુલ્લા દરવાજા તરફ નજર ફેરવ્યો. અંદરની અવાજો અને દૃશ્યો તેને ઉપહાસ કરતાં લાગે, વૈભવી મોજશોખ અને વિહાળપનો એક ઝાંકી, જે તેની પહોંચથી સંપૂર્ણપણે દુર હતી. તે એક પરપ્રાંતી હતો, એક વિનંતિકાર, હંમેશા એ જીવનના કાંઠે, જેને પકડવા માટે તે એટલી આતુરતા અને આશાથી પ્રયત્નશીલ હતો. સંગીત ધડકતું હતું, તેની બિનશરતી અશક્તિની સતત યાદ, દરેક તાલ તેની તૂટી પડેલી આત્માને અવિરત પત્થરનો ઘા થતો હતો. તેને શ્રી પટેલના ક્રોધના ઝટકા પાયાની પટસંચાળ ઉપરથી ગુજરી રહ્યા હોય તેમ લાગતું, તોફાન આવે એથી પહેલાંની ચેતવણી જેવી. ચિંગારી પ્રગટાઈ હતી, અને તેની તીવ્ર, નિર્દય ઝાંખીમાં, અનુપે તેના સંઘર્ષનું વાસ્તવિક, ક્રૂર પરિપ્રેક્ષ્ય ઊજાગર જોઈ લીધું. અત્યારે કોઇ સરળ સમાધાન નહોતું, કોઇ સહજ ઉકેલ નહોતો. માત્ર તેના નોકરદાતા દ્વારા સ્થાપિત ટકાઉ વાસ્તવિકતા હતી અને તેની પોતાની ઊંડી નબળાઈની નિર્ધારિતતા. ભાંગણની ક્ષણ આવી પહોંચી હતી, એ પણ કોઈ ઉગ્ર અવાજે નહીં, પણ તે જોરદાર રોષના ગર્જન સાથે કે જે તેનો દબાયેલાં ડરનો પ્રતિભાસ હતો. તે ત્યાં ઊભો રહ્યો, ખુલ્લો અને પરાજિત, તેની આશાની આવશેષ ધરાઈ પવનમાં રાખની માફક વિખેરી દીધી હતી.

શ્રી પટેલના હોઠ પરેથી બહાર પડેલા શબ્દો માત્ર ફરિયાદો માત્ર નહોતા; તે વિચારીને કરાયેલા હુમલાઓ હતાં, દરેક અક્ષર એમ રચાયેલું કે એથી વધારેમાં વધુ કષ્ટ પહોંચે. તે હવે અનુપના મિસલાઇન તરીકે લેવામાં આવેલા અભાવની શરૂઆતની અચાનક અસરને વટાવી ચૂક્યો હતો અને હવે ખુલ્લેઆમ વાણીના પણનાશી અભિયાનમાં પ્રવૃત્ત થયો હતો. "તમે આદર માંગો છો, અનુપ?" તેણે વ્યંગભરી અવાજે કહ્યું, જે હજી સુધી તેના પર લથડેતી ભારે દારૂવાળી હવા વચ્ચે ગૂંજાઈ રહી હતી. "આદર તો માત્ર તેઓ માટે છે, જેમણે તેને મેળવવાનો અધિકાર પેદા કર્યો છે; તેમની માટે નહીં, જે છાંયાવાદમાં છુપાઈને, માત્ર દાનની ઇચ્છા રાખે છે." શું તમને લાગે છે કે આ કોઈ દાનશાળા છે? આ તો વ્યાપાર છે. અને તમે, મારા મિત્ર, મારા યંત્રના ફક્ત એક પાંખ છો. એક બદલી શકાય એવું પાંખ." તેણે ‘બદલી શકાય’ શબ્દને શાપ સમાન ઉછાળ્યો. "તમે અહીં આવો છો, મારા દેશમાં, એક તક માટે વિનંતી કરો છો, અને તમને લાગે છે કે તમને શરતો નાખવાનો અધિકાર છે? તે સંગીત અંગે ફરિયાદ કરો છો જેને કારણે તમારું ભાડું ભરાય છે? કેટલી અદ્વિતીય ધાર્ષટ્યતા!"

અનુપે પોતાના અસ્થિમાં રહેતી હાડપિંજર જેવી શીતલ ભયનો અનુભવ કર્યો. તે ગુસ્સો, કદાચ એક પ્રકારની ઉત્સર્જ-નાની અપેક્ષા રાખી હતી, પણ આ — આ તો તેની ગૌરવના નિરમૂલન માટે વિચારીને રચેલ વ્યવસ્થિત વિભાજન હતું. શ્રી પટેલની નજર એક ભૌતિક ભાર બની અનુપ પર પડી, એની આંતર આત્માને દબાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. "તમે સાચા છો, શ્રી પટેલ," અનુપ કઠણાઈથી બોલ્યો; એની વાણીમાં દુરૂસ્ત ભાવ અને ગુસ્સે થયેલા પેટલનાં તોફાની મોતાબલમાં એક મધુર ગુંજ હતી. "હું અહીં એક તક માટે આવ્યો છે. મેં અત્યંત મહેનત કરી છે. આજે પણ આરાધનાપૂર્વક મહેનત કરું છું."

શ્રી. પટેલે ફરી એકવાર ક્રૂર અને નિર્વેદી હાસ્ય પ્રગટાવ્યું. "મહેનત કરે છે? તારે આને મહેનત કહેવી છે? તું પત્રો ફેરવે છે, કૉફી લાવે છે, હસીને માથું હલાવે છે. અનુપ, આ મહેનત નથી; આ તો ફક્ત જીવી પડવાનો ધંધો છે. ખરેખર કામ તે છે જે સામ્રાજ્યની પાયાદીવે છે, એ હું કરું છું.
"આ જ વિભાજન છે જે મારા જેવા પુરુષોને... તેમજ આપના જેવા પુરુષોથી અલગ નાખે છે." તેણે અનુપ તરફ ઘૂંધળી ભંગીમા હાથ લહેરાવ્યો—જેમાં અનુપની નિહાળ સહજ પરંપરા, અવિરત સંઘર્ષ અને શ્રી પટેલની દ્રષ્ટિએ ઓછી ગણાતી મહત્ત્વાકાંક્ષા સંપૂર્ણપણે આવરી લીધી હતી. ઈશારો સડસડતો હતો: અનુપ માનવીયપણાથી ઓછી ગણીને, શ્રી પટેલની સફળતા નામની વિશાળ રંગમંચ પર માત્ર એક છાયા સમાન હતો.

"હું મારી આખી શક્તિીએમ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું," અનુપે રુંધાયેલા અવાજે દૃઢ વચન આપ્યું; દૂ:ખ અને આશાની ધગશ ડોકાવતી હતી. "પ્રિયા અને હું, અમારી અહીં કોઈ નથી. અમે કામ કરીએ છીએ, અમે બચત કરીએ છીએ, અને ઘરે પૈસા મોકલીએ છીએ. આ ઘર... એજ અમારું બધું છે. અને આ અવાજ... એ અમને બીમાર કરી નાખે છે." તેણે ફરી સંકેત કર્યો, તેની કાંપતી હથેળી તેમના નાનકડા, ઘૂંટાયેલી વસાહત તરફ. "અમને તો માત્ર થોડું શાંતિ જોઈએ છે."

"શાંતિ?" શ્રી પટેલની આંખો વધુ સકીણ થઈ ગઈ, તેનો શોખ પુરેપૂરો દૂર થઈ ગયો, એના સ્થાને નિર્મમ તિરસ્કારની ઝલક આવી. "તું શાંતિ માંગે છે? પાંછો જા, જ્યાંથી આવ્યો છે! આ તો અમેરિકા છે, અનુપ. અવસરોની ધરતી, હા, પણ અહીં દોડધામ પણ છે.
શાંતિ માગવાથી નહિ મળે. એ તું જાડપેથી મેળવે છે. 아니 તો એટલી મહેનત કર કે તને અવાજનો ભાન પણ ના રહે. અથવા તું એટલો સંપન્ન બની જા કે મૌન ખરીદી શકે." એ થોડી ક્ષણ અટકી રહ્યો, પણ એની વાણીના શબ્દોમાં અપમાન અને ધમકીઓનું મિશ્રણ સ્પષ્ટ અનુભવી શકાયું. "અને તમે, અનુપ, એમાંથી એક પણ નથી."

આ શબ્દો અનુપ પર એવી અસહ્ય તીવ્રતાથી અડફેટે આવ્યો કે જે તેણે કલ્પના પણ નહોતી કરી. હવે વાત માત્ર અવાજની રહી નહોતી; હવે શુદ્ધ મૂલ્યની ચર્ચા ચાલી રહી હતી—તેના અસ્તિત્વના અધિકારની, ત્યાં, આ દેશમાં તેનું સ્થાન હોવાની યથાર્થતાની. શ્રી પટેલ માત્ર ગુસ્સામાં નહોતા; તે તેની મનુષ્યતાને ઘટાડી રહ્યા હતા, દરેક વિચારપૂર્વક પસંદ કરેલી ટીપ્પણી સાથે તેને હીન અનુભવી રહ્યા હતા. "તમે... તમે આવું કહી શકો નહીં," અનુપનીજીભ લટપટાઈ; કાનમાં લોહી ઉથલપાથલ થતું લાગ્યું. "હું પણ માનવ છું. મારે અધિકારો છે."

"અધિકારો?" શ્રી પટેલે ઠઠ્ઠભાવથી કહ્યું, અને આગળ વળી, અનુપના ચહેરા પર તેના શ્વાસથી દારૂની તીવ્ર ગંધ છલકાઈ. "કયાં અધિકારો છે તમને, નાના માણસ? તમને કામ કરવાનો અધિકાર છે. તમને આજ્ઞાપાલન કરવાનો અધિકાર છે. જ્યારે તમારા કરતા વઢેલા વ્યક્તિઓ બોલે, ત્યારે તમારે મૌન રહેવાનો અધિકાર છે. અને તમારે ઓછી નસીબીની દરેક ક્ષણ માટે આભાર માનવાનો અધિકાર છે, જેના દ્વારા તમે મારી હવા શ્વસો છો અને મારા પૈસા કમાઓ છો." તે સાથે જ શ્રી પટેલે સીધી ઉંગળી મૂકી અનુપની છાતીમાં દબાણ આપ્યું; એ દબાણ અસાધારણ રીતે મજબૂત હતું. "આ લોકશાહી નથી, અનુપ. આ મારી ઇમારત છે. મારા નિયમો છે." અને જો તને એ પસંદ ન આવે, તો બહાર એવી સંપૂર્ણ દુનિયા છે જ્યાં અનેક લોકો તારી નોકરી માટે જીવ આપી દેવા તૈયાર છે. એવા લોકો, જેમને માથું ઝૂકાવવાનું અને મૌન રહેવાનું અભ્યાસ છે."

આ ધમકી, જે કાલ્પનિક લાગતી હતી, હવે સ્પષ્ટ અને અપરિહાર્ય રીતે સામે ઉભી રહી. અનુપને લાગ્યું કે તેના પગ નીચેની જમીન લવિણા લાગી છે, અને તેની જતનપૂર્વક રચાયેલી દુનિયા તૂટી પડવાની કગાર પર આવી છે. તેને હવે સામે માત્ર માલિક કે નોકરીદાતા નહીં, પણ પોતાની સત્તામાં રમતો એક નાનકડો દર્ભી શાસક દેખાયો. ક્યારેક આશાનું પ્રકાશ બની રહેલું અમેરિકન સપનો, હવે તો એક નાહક ભ્રમ, એક ચમકદાર દેખાવ લાગતો હતો, જેમાં શોષણ અને અવગણનાની નિર્દય વાસ્તવિકતા છુપાયેલી હતી.

"તમે... તમને આમાં આનંદ આવે છે, છે ને?" અનુપનો અવાજ ઝડપથી અનુગું જતો, અસહ્ય અપમાન અને નિરાશાના અવ્યક્ત આંસુઓથી ભીંજાયેલો. "મને આવી સ્થિતિમાં જોઈને તમને સંતોષ મળે છે. કારણ કે હું તમારી જેમ નથી. કારણ કે હું એક વલસી છું." આ આરોપ વાતાવરણમાં ઝૂલી રહ્યો હતો, ઉઘાડો અને નિર્લજ્જ, એ સૌમ્યતા માટે દ્રોહ હતો જેને અનુપે હંમેશા વાળગી હતી.

શ્રી. પટેલનો ચહેરો આશ્ચર્યથી નહીં, પણ તેના ગષ્ટિગ્રસ્ત રોષની ઘેરી અસરમાં વિકૃત થઈ ગયો. જાણે અનુપે તેના અંતરાત્માનો દર્દના તાર સ્પર્શી દીધા હોય, એવી સત્યતા બહાર આવી ગઈ, જેને શ્રી પટેલ કદાચ પોતાના અધિકારભ્રમ અને સ્વભ્રમના પડછાયાં નીચે દફનાવી રાખવા ઇચ્છતો. "તું સાહસ કરીશ નહીં," શ્રી પટેલે غ ાવે કહ્યું, અવાજમાં ભયજનક housespan, નીચા ગરજમાં ઉતરી ગયેલો. "તું તારી દુઃખી ભોગવટાની કમજોરી અહિં લાવવાનો પ્રયત્ન કરતો નહીં. આનો કોઇ સંબંધ નથી કે તું વલસી છે. આ તો ફક્ત આથી છે કે તું મૂર્ખ છે. એવો મૂર્ખ, જેને લાગે છે કે તે મને પડકાર આપી શકે છે." તેણે પગ પાછળ ખેંચ્યો, આંખોમાં ઠેર ઠેર અગ્નિ ઝગમગાવા લાગી, અને ખુલ્લા દરવાજામાંથી પરસેવાથી વહેતા ઉત્સવના કોલાહલ તરફ અંગુલિ સંકેત કર્યો. "અનુપ, આસપાસ નજર ફેરવ. મળે છે બધાં લોકો? આ બધાં અહીં છે કારણ કે મેં તેમને આમંત્રણ આપ્યું છે. આ બધાં રમી રહ્યા છે કારણ કે મારે ઉપકરણથી હું તેમને આનંદ આપી રહ્યો છું. અને હું નહિ સહુ છું કે કોઈ રડકડ ભાડૂત મારા આતિથ્યમાં ખલેલ લાવે, માત્ર એ માટે કે તે થોડું સંગીત સહન કરી શકતો નથી. "એ રીતે işler નથી કરતા."

તે થોડાક ક્ષણ રોકાયો, તેની છાતી ઉંચકાતી હતી, જાણે અનુપ સાથે બોલવુંય તેની માટે શારીરિક રીતે કઠિન બની ગયું હોય. "તમે અધિકારોની વાત કરવા માગો છો? ચાલો, હવે મારા અધિકારોની વાત કરીએ. મારે મારા સંપત્તિનો આનંદ માણવાનો અધિકાર છે. મારે મારા મહેમાનોનું મનોરંજન કરવાનો અધિકાર છે. મારે મારા ભાડૂત પાસેથી નાનકડી ફરિયાદોથી મુક્ત રહેવાનો અધિકાર છે. અને તમે, અનુપ, અહીં ઊભા રહીને હંમેશા ફરિયાદ કરીને મારા બધા અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરો છો." આ વખતે તેની આંગળી વધુ જોરથી અનુપના છાતી પર ચોટી, તેના શબ્દોને વધુ કઠોર બનાવી. "આને તમારી અધિકૃત ચેતવણી માનો. તમને અવાજ પસંદ નથી? તમને મારી પાર્ટીઓ ગમતી નથી? તો પછી તમે રહેવાનું નવું સ્થાન શોધી શકો છો. અને જો તમે ક્યારેય, ક્યારેય , આવી બીજી ફરિયાદ લઈને મારી બારી પર આવશો, તો હું તમને 'ice cream' ઉચ્ચારો એ પહેલાં જ રસ્તા પર કાઢી મૂકીશ."

તેના શબ્દોનાં અંતિમપનામાં કોઈ ડહાપણ નહિ, પરંતુ શીતલ સત્તા હતી. અનુપના મનમાં નિરાશાનો ઘેરો છાયોતરી ગયો. સુરક્ષિત ભવિષ્યનું, પરિશ્રમ અને ધૈર્ય પર આધારિત જીવનનું американ સપનું હવે અગમ્યાયુ લાગતું હતું—શ્રી પટેલના અહંકારની કરાણી અવિરત હિંસાએ તે તૂટી પડ્યું હતું. તેણે યુક્તિ, માનવતાનો સહારો લઈને બિનઆપચારિક વિનંતી કરી હતી, પરંતુ તેનો પ્રતિસાદ અપમાન અને ધમકીના રૂપમાં મળ્યો. સાવધાને જાળવાયેલ એમેરિકન સપનાનો દેખાવ હવે ખેડૂતો ટૂટી પડયો હતો, અને તેના નીચે છુપાયેલ કઠોર, નિર્દય હકીકત ઉજાગર થઈ હતી. તેણે હવે જોઈ લીધું હતું કે તેનું

સંઘર્ષ માત્ર આર્થિક કે સાંસ્કૃતિક ભેદથી જ ન હતો; એ તો સત્તાની અનહદ પકડ વિશે હતો—એ લોકો વિશે, જેઓ આત્મસ્વાભાવિક રીતે પોતાને શ્રેષ્ઠ માની બેઠાં હતાં.

"તમે... તમે એ કરી શકતા નથી," અનુપે અંતે ઉચ્ચાર્યું, તેનું સ્વર ધ્રૂજતું, પણ ભયથી નહિ—એ ताৰ્ું ઊંડે રસાતળે ઉકેલાતા ક્રોધથી, જે હવે તેના ડર પર હાવી થઈ રહ્યો હતો. "તમે હમણાંજ અમને કાઢી નથી શકો. અમારી પાસે ભાડાપત્ર છે. અમે નિયમિત ભાડું ચૂકવીએ છીએ."

શ્રી. પટેલે માથું પછાડીને હંસી કાઢી—અનંદરહિત, કટુ અને નિર્દય અવાજ. "ભાડાપત્ર? શું તમને લાગે છે કે એક કાગળનો ટુકડો તમને મારી સામે બચાવી શકશે? આ ઈમારત મારી છે, અનુપ. હું જેને ઈચ્છું તેને બહારખેદ કરવાની કોઈને કોઈ કિંમત શોધી શકું છું. તૂટી ગયેલું લાઈટબલ્બ, ફક્ત એક મિનિટ મોડું આપેલું ભાડું, કે કોઈ પડોશીની ફરિયાદ, જેને માનવાનું હું પસંદ કરું.
તો મારી સામે લડી શકશો? તમે? તમે તો કશી મૂલ્યતાના નથી. અને હું છું શ્રી પટેલ." તેણે છાતી ઝડપી, પોતાના નામના ઘમંડથી તેની કથિત શક્તિને ઠસેવતો. અને મને કહેવડાવવું બિલકુલ પસંદ નથી. વિશેષ કરીને એવા વ્યક્તિ દ્વારા, જે મારા માટે બધું કરજદાર છે.

તેણી ભાષામાં ઝેર એટલું સ્પષ્ટ હતું કે માનો તે છલકાયું હોય. અનુપના હૃદયમાં દુઃખની અસહ્ય ચણાયેલાં, ન્યાયના અભાવથી છાતી ઉપર ભાર ઊતર્યો. તે પોતાના ઉત્તમ ત્યાગો, અનંત સહનશક્તિ હોવા છતાં, જયારે તેને સાચા આશ્રયદાતા પાસેથી માનવીય વર્તન મળવું જોઈએ હતું, ત્યારે તેને માત્ર અવમાન અને અધમ અનુભાવાયું હતું.
જે 'તક'ની શોધ તેણે કરી હતી, હવે તે ગોલ્ડન પાંજરની જેમ лов ાયેલી લાગતી હતી—એવી ગુલામી કે જેમાંથી મુક્તિના કોઈ સંકેત નહોતાં.

"આવું હું તો આશા રાખતો ન હતો," અનુપે કહ્યું, તેનો અવાજ ધીમો અને પરાજયની ભારાવાહકતા સાથે ભરેલો . "મને લાગ્યું... મને તો એમ લાગ્યું હતું કે અમેરિકા એ એવી ધરતી છે જ્યાં મહેનતનું આજ્ય સ્વીકાર થાય છે. જ્યાં લોકોએ ઇજ્જતથી વર્તણૂંક મળે છે."

શ્રી. પટેલે હાથ હલાવતાં તદ્દન નિવેડક રૂપે ઉત્તર આપ્યો. "અરે, છે, અનુપ. હા, છે. પણ તેનું પુરસ્કાર મેળવવા માટે તારે બહુ મહેનત અને સમજદારી બંને જોઈશે. અને તું, મારા મિત્ર, બંનેમાં ઓછો પડી જાય છે. તું માન્યો છે કે થોડા સંગીત પર ફરિયાદ કરવી એ મહેનત છે? તું વિચારવાનું છે કે શાંતિની વિનંતી કરવી બુદ્ધિમાનપણું છે? તું ખૂબ ભોળું છે. અને આ દેશમાં, ભોળાઇ ક્યાંય લઈ જતી નથી તેથી પ્યીઠે મરવાનો વારો આવે છે." તેણે એક પગલું પાછળ લીધું, આંખોમાં શિકારી તેજ ઝળહળાવતું. "હવે, જો તું રજા આપે તો, મારા મહેમાન રાહ જોઈ રહ્યા છે. અને મને મારી સમારંભ ચાલુ રાખવો છે. તારે તો તારા એપાર્ટમેન્ટે પાછા જવું. ઊંઘવાનો યત્ન કર. અથવા ના પણ કર. એ મારું પ્રશ્ન નથી."

તે અનુપ તરફ પીઠ ફેરવી ગઈ, અને આ સ્પષ્ટ સંકેત હતો કે વાતચીત હવે પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી. અનુપ ત્યાં સ્થિર ઉભો રહ્યો, તેના કાનમાં શ્રી પટેલના શબ્દોની ગુંજ ainda鳴તી રહી. આ માત્ર શબ્દો નહોતા;
પણે એ તો હથિયારો હતા, જે નિપુણતા અને દુભાવ સાથે ચલાવાયા હતાં, અને જેણે ઊંડા, પીળી પડેલા ઘા છોડી દીધા હતાં. તેને અત્યંત એકાંતા અને વિમુખતા અનુભવાઈ, જાણે એની વચ્ચે અને એ જીવન વચ્ચે—a જીવન જેને બનાવવા તે તનમનથી પ્રયત્ન કરતો રહ્યો હતો—એક વિશાળ ખાઈ સર્જાઈ. સપનું હવે કડવું બન્યું હતું, વિશ્વાસઘાત અને ભ્રમભંગનો કડવો સ્વાદ છોડી ગયું હતું. તે પોતાના નોકરીદાતા, શ્રી પટેલ, ની દૂર સહેજ દુર જતી દૃષ્ટિ પર નજર કરી રહ્યો હતો

પીઠ તરફ, એ માણસ—જે પોતે આપેલા વાયદાઓના સૌથી ખરાબ સ્વરૂપનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે—અને તેને એક એવી નિશ્ચિતતા સાથે લાગ્યું, કે જે તેની હડ્ડી સુધી ઠંડક પહોંચાડી ગઇ હતી, કે તેની અંદર કંઈક હંમેશ માટે તૂટી ગયું છે. શીષ્ટ ભાડૂત, મહેનતી કર્મચારી હવે અદૃશ્ય થયા હતો; હવે માત્ર એ માણસ બચ્યો હતો, જેને પોતાની મહત્ત્વા-કાંક્ષાના અંધકારમય પડછાયાંઓની ઝાંખી મળી હતી અને તેમાં ખોટ અનુભવાઈ હતી. શબ્દો, જેમ કે ખંજર, પોતાના નિશાન પર પડ્યાં હતા, તેને શાંત કોરિડોરમાં લોહી લ્હેતી મૂકી દીધો હતો; જ્યારે પાર્ટીની ગુંજ તેની નિરાશાના ક્રૂર ઉપહાસ રૂપે ફરી રહી હતી.

આચાનક આવી ગયેલી, શ્વાસ રૂંધતી નિશબ્દતા, શ્રી પટેલની બૂમ કરતા પણ વધુ પ્રચંડ વિરોધી સાબિત થઈ. તે એક કફન અને આવરણ સમોવાયાં, પાર્ટીની ઉધ્ધત-પલ્ત હાસ્યના અવશેષો અને તેની અપમાનજનક ટીકાઓની તીવ્ર કિનારાઓને મોળી પાડતી ફરી વળી. અનુપ ગલેરીમાં ઊભો રહ્યો, માલિકના અંતિમ તિરસ્કારસભર શબ્દો હજુ સુધી તેના મનમાં પળ્યો કરતા હતા, પરંતુ એવા લાગતું હતું કે તેઓ આ અસ્વસ્થ નિશબ્દતામાં લિન થઈ ચૂક્યા હતા. એવું મૌન હતું જે શાંતિ લાવતું નહોતું, પણ બદલે તેના મનની ઉતાવળભરી ધબકનોને વધુ મજબૂત કરી દેતું, એક વ્યગ્ર ઢોળાવાની જેમ આ પારાવાર, નિષ્ક્રિય રાત સામે. હવામાં થોડી પળો પહેલા દારૂની તીવ્ર દુર્ગંધ અને શ્રી પટેલના આત્મમહિમાની ઘાટ હતી, પણ હવે એ હવા અત્યંત પાતળી અને ભાંગી પડવાની લાગતી, જાણે કોઈ અચાનક અવાજે તેને હજાર ટુકડામાં વીંધી નાખે. તે હજી પણ શ્રી પટેલની આંગળીએ છાતી પર મૂકેલ દબાણની ભૂતપૂર્વ અસર અનુભવતો રહ્યો, તે સત્તાનો છાપ જે તેને દુર્બળ બનાવવા માંગતી હતી, અને હવે આ ચિંતાજનક નિ-શાંતતામાં પોતાને વિશેષ નબળો અનુભવી રહ્યો હતો.

તે પોતે સાંભળવાનો પ્રયાસ કરતો, ઉઘાડવાની કોશિશ કરતો હતો કે કોઈ એવો અવાજ સાંભળમાં આવે કે જે આ ભારે-ખંભ શાંતિને તોડી શકે. શાયદ ઉપરના વિસામામાંથી આવતા ઝાંખરા, દૂરથી વહેતી સાઇરન, અથવા વિન્ડોપેન સાથે ઘસાતા પાંદડાનો મૃદુલ અવાજ— પણ ત્યાં કશુંય નહોતું. એવું લાગતું હતું કે આખું બિલ્ડિંગ, આખું શહેર, જાણે એકસાથે શ્વાસ અટકાવીને ઊભું રહ્યું હોય, રાહ જોઇ રહ્યું હોય. પણ આગળ શું, અનુપ કહી શકતો નહોતો. પરંતુ વર્ષો સુધી અનિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે વહેંચાતા અનુભવથી વિકસેલી એક મૂળભૂત પ્રેરણા એને ચેતવણી આપતી હતી. આ શાંતિ નિર્વાણની શાંતિ નહોતી. આ તો તોફાનના પહેલાંની શાંતિ હતી, એક આવશ્યક વિરામ, જેમાં વિરોધી ફરી એકત્રીત થતો, પોતાના હથિયારોને તેજ કરતો અને પોતાનો બદલો ગૂંથતો. શ્રી પટેલનું ક્રોધ બંધાયેલું નહોતું; તે માત્ર સુપ્ત હતું, તેના અંજીયા અંધકારમાં મધમધા ઝળહળતા, એવી સઘનતા સાથે ફરી સડવાને તૈયાર, જે પ્રકારનું અનુપે હજુ જોઈ નહિ હતું.

તે પોતાના ફ્લેટમાં પાછો ચાલી ગયો, લોકનો ક્લિક અચાનક ઉભી થયેલી ખાલીપીમાં અત્યંત ઉગ્ર સંભળાઇ ગયો. પ્રિયા પહેલેથી જ ઊંઘમાં હતી, અથવા તો એવીની કેવળ અભિનેતા જેવી ઊંઘ હતી; તેનું શ્વાસ લેવું નાનું અને સમતુલ્ય , બહારની ગાઢ ρ৮ોશી સામે એ નાજુક ।J ધમની જેમ હતું. અનુપ દ્વારગંભિરમાં ઊભો રહેતો, તેણીનું નિરી-ક્ષણ કરતો, અને શ્રી પટેલ સાથે થયેલી અવગણનાપૂર્ણ મુલાકાતનું ભારોભાર તેના હૃદય પર વ્યાપિત થયેલું. પોતાની વાસ્તવિકતા અથવા તેના કોઈ રૂપને તેણે વ્યક્ત કર્યું હતું, અને એના પ્રતિસાદમાં તેને નિરાદર અને ઢાંકેલાં ધમકીઓ જ સાંપડી હતી. તેને સહેજ સંવેદના અને થોડી શાંતિની વિનંતી કરવાની હિંમત દેખાડેલી, અને đ0́i બદલામાં તેને તેની અવગણ્યતા અને સ્થિતિનું સ્મરણ અપાવવામાં આવ્યું. એ સપનું, જેણે તેને મહાસાગરો પાર લહેરી આપીને અહીં પહોંચાડ્યું હતું, એ જીવનની આશા કે કઠિન પરિશ્રમથી માર્ગ ખુલશે—

એ સારો ભવિષ્ય હવે મૃગમરીચિકા જેવી લાગતી— ઝગમગતી અને દૂર, હંમેશા હાથ વાગ્યે એદર દૂર રહી જાય છે.

તે નાના ડ્રોઇંગરૂમમાં પસાર થયો, જે ક્યારેક ઓળખાતું હતું, હવે એ અજાણ્યા લાગતું, તેના તાજા સંઘર્ષની એછાંયતી ઉળાળી રહેલ બહેતી. પાર્ટીના અવાજો, ભલે દિવાલો વચ્ચે મંદ પડેલા હોય, છતાં અંદર સુધી વહી જતાં, સતત એ યાદ અપાવતા કે કેટલી અગણ્ય બલાઓ અહીં કાર્યરત છે, અને તેમની વીપત્તિને લઈને કેટલી નવાંખી અવગણના છે. તે ખિડકીમાંથી બહાર નજર ઢ઼ડ, શહેરની બત્તીઓ દૂરસ્થ અને ઉદાસીન તારાઓની સથા ઝગમગતી અનુભવાતી. પ્રત્યેક ઝગમગતું ચોરસ એક જીવન, એક વાર્તા, એક સંઘર્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું, કદાચ પોતાનાથી વિપરીત નહોતું, છતાં અસાધારણ રીતે વિભિન્ન હતું. તે વિચારતો રહ્યો કે શું આ વિશાળ મહાનગરીમાં બીજેય કોઈ એવો જ અવિરત ભય અને પોતાની ક્ષમતા બહારની શક્તિઓના હવાલે છે એધી વ્યાપક ભાવના અનુભવે છે?

રાતનું મૌન ગાઢ કાંબળા સમાન હતું, જે અમૂક અદ્રષ્ટ ધમકીઓ અને ભયકારક પૂર્વાનુમાનના સૂત્રોથી ગૂંથી બનાવાયું હોય એવી લાગણી આપતું. એવું મૌન, જે હાડકાં સુધી ઉતરી જાય અને વ્યક્તિને પોતાની ભંગુરતા તેમજ માનવ સજ્જનતાની પાતળી પડદા જે સરળતાથી છીનવી શકાય એનું ગૂઢ અવબોધ કરાવે. અનુપ પોતાની અંદરની દુનિયામાં શ્રી પટેલના શબ્દો ફરી ફરી સંભળાતા, દરેક ઉચ્ચાર, દરેક વ્યંગ્યપૂર્ણ શબ્દને ઊંડાણપૂર્વક વિશ્લેષણતો રહ્યો હતો. માલિકની અવગણના એક દૃશ્યાગ્ર ɯ૬ેસાસ બની ગઈ હતી, અનાજાને ખુલ્લા અને ઓછા રક્ષણયુક્ત બનાવી દેતી. તેને રોષની, અથવા ઠંડી વ્યાવસાયિક વિમુખતાની અપેક્ષા હતી; પણ એ તો ઘણું વધુ અંગત, તેનો આત્મમૂલ્ય હલાવી દે એવી યોજાયેલ આઘાતકારી ટકરાર હતી.

તેને ભાડાપત્રની યાદ આવી—એવો એક દસ્તાવેજ, જે એમણે પોતાના સુરક્ષાનો વચન આપતો માન્યો હતો.𝌆 શ્રી પટેલના નિરખાર હાથના હલનચલન અને તેમના ઠંડા, અસહાનુભૂતિપૂર્ણ ઉક્તિથી—કે તે જ્યારે ઈચ્છે ત્યારે તેમનું બહારખેદ કરવા માટે કોઈ પણ કારણ શોધી શકે છે—આ ભાડાપત્ર માત્ર એક નિર્મમ ઉત્તેજના વિહોણું ટુકડો બની રહ્યો હતો. કાયદો, જેને તેણે હંમેશા નબળાઓ માટેની ઢાલ તરીકે માન્યો હતો, આ સંજોગમાં માત્ર એક સૂચનરૂપ લાગે છે, જેને મરજી અને માલિકીની પૃષ્ઠભૂમિએ સહજ રીતે અવમાન્ય કરી શકાય. અમેરિકન સપનો, તેને તે ક્ષણે ઠંડી ભયભીતતા સાથે સમજાયું, માત્ર તકો વિશે નહોતું; તે તો શક્તિ વિષે પણ હતું—કે કોના હાથમાં છે અને તેને કેટલી નિષ્ઠુરતાથી વાપરે છે. અને શ્રી પટેલ પાસે, ઓછામાં ઓછું તેમના મકાનની મર્યાદામાં, એ શક્તિ લોખંડી મ ુઠ ્ઠી જેવી હતી.

અનુપ નાના રસોડામાં ગયો, જ્યાં લિનોલિયમનું ઠંડુ સપાટ ㄱ의 ઉઘાડા પગાંને સ્પર્શી રહ્યું હતું. તેણે પોતાના માટે પાણીનો ગ્લાસ ભર્યો; ગ્લાસ હોઠે લઈ જતાં તેની હથેળી થોડી કાંપી ઉઠી. બરફના ટુકડા ગ્લાસની ભીંત સાથે અથડાતાં , એ વીંઝાયેલી શાંતિમાં તીક્ષ્ણ અને લગભગ હિંસક અવાજ ઉભો કરતા હતાં.
તે પાણી પીધું, પ્યાસ શમાવવા માટે નહીં, પરંતુ શરીરમાં અનુભૂતિ માટે, કોઈ તેવી વસ્તુ માટે જે તેને જમીન પર સ્થિર કરે. તેણે ઊંડો એકાંત અનુભવ્યો, જાણે કે એની અને એને જીવન વચ્ચે, જેને તે એટલી વ્યાકુલતાથી રચવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, એક વિશાળ ખાઈ ઊઘળી ગઈ હોય. સપનું હવે ખાટું થઈ ગયું હતું, પાછળ રહી ગયેલો છેતરપિંડીનો અને નિરાશાનો તીવ્ર સ્વાદ છોડી ગયો હતો.

તે લિવિંગ રૂમમાં પાછો ફર્યો, એની નજર પોતાની અને પ્રિયાના લગ્નદિનની ચિત્રણવાળી ફ્રેમ પર પડી. તેઓ એટલા યુવાન હતા, આશાથી ભરપૂર, ઉભા હતા

નવા જીવનના કિનારે. હવે તો એ તસ્વીર જેમ કે તેને મજાક કરે છે એમ લાગતું, એક નિર્દોષ આશાવાદિતાની સાક્ષી હતી જે નિષ્ઠુરતાપૂર્વક તૂટી પડી હતી. તે માત્ર આર્થિક સુખાકારી માટે નહીં, પણ આત્મગૌરવ, માન અને પોતાની ઓળખ શોધવા માટે અમેરિકા આવ્યો હતો. તે આ દેશમાં રહેલા વચન અને તેની યોગ્યતા અને અવસર માટેની ક્ષમતા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવતો હતો.
પરંતુ આજે રાત્રે, એ વિશ્વાસ ક્ષીણ થઈ ગયો હતો, અને તેની જગ્યાએ એ દેશની કડવી અને ભયાનક વાસ્તવિકતાનું ક્રુર જ્ઞાન ઉભું રહ્યું હતું.

તે જૂના સોફા પર બેઠો, નીચે સ્પ્રિંગ્સ નમ્રતાપૂર્વક વણસાતા સંભળાતા હતા. તે હજુ પણ પાર્ટીના ગુપ્ત અને મૂર્છિત અવાજો સાંભળી શકતો હતો, દૂરસ્થ, ભીંતોpareનું વિરલ કલરવ, જે શ્રી પટેલની સત્તાનો સતત સંકેત આપતું હતું. આ તેમના પોતાના ફ્લેટની અસ્વાભાવિક શાંતિથી સ્પષ્ટ વિપરીત હતું, એવી એક શાંતિ, જેમાં અનુકૂળ ચિંતાની છાયા છુપાયેલી હતી. આ આરામ કે શાંતિની શાંતિ ન હતી; આ તો અલબત્ત આશંકાના સ્તબ્ધતાનો મૌન હતો, જાણે કોઈ શિકારી ઘાતક રીતે ધીરજથી રાહ જોઈ રહ્યો હોય. શ્રી પટેલના શબ્દોમાં, ચિંથ અને રોષ પૂર્વક ઉચ્ચારાયાં છતાં, એક ઠંડી ગણતરીનો companies આપતોાંક અનુભૂતિ હતી. તે માત્ર પોતાનો રોષ જ વ્યક્ત કરી રહ્યો ન હતો; તે અને ચેતવણી આપી રહ્યો હતો, એક એવી ધમકી કે જેને અનુપે હવે સમજવું જોઈએ કે તેને હલકેમાં લઈ શકાય નહીં.

તે આંખ મીંચી, શ્રી પટેલનું મહાકાવ્યભર્યું મોં, તેની વાંકડાઈયા ઓઢણી, આંખોમાં ભરેલ અહંકારનો તેજ, દૂર હટાવવા પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ આ દૃશ્યો સતત, અનિચ્છનીય ઘૂસણખોર તરીકે, મનમાં ઉતરી રહ્યા. તે હંમેશા કરવામાં આવતી મહેનતની શક્તિમાં, અને એ પ્રવામાં કે દૃઢતા અંતે મારાફળ આપી રહેશે, રાજ્યપણે વિશ્વાસ રાખતો આવ્યો હતો. પરંતું આ રાત્રે, તેણે જોઈ લીધું હતું કે કેવી સહજતાથી આ વર્તમાનને તિરાડવી શકાય છે, અને કેવી રીતે નબળાયાંઓનાં સપનાંઓને અધિકાર બુદ્ધિ તથા લાલચની નિર્દય શક્તિ દ્વારા દબાવી શકાય છે. અમેરિકન સપનો, તે વર્તમાનમાં સમજવા લાગ્યો હતો, એ સૌ કોઈને મળતો વારસો નથી; એ એવું પુરસ્કાર હતું જે માત્ર તે જ લોકો માટે અનામત હતું, જેઓ પાસે તેને મેળવવાની ખરેખર શક્તિ હતી, અને જેને પ્રાપ્તિ માટે ઇચ્છા ધરાવનારા સામે કપરા પ્રતિ-કારથી રક્ષણ મેળવવામાં આવતું.

રાત આગળ વધી રહી હતી, દરેક ક્ષણ અનુપના વ્યાપતા ભય અને ઊંડા થતી નિસ્તબ્ધતાથી તોળાતી ગઈ. તે એક પ્રગાઢ થાક અનુભવતો હતો, એ શરીરનો નહોતો—એ તો આત્માનો હતો. આ સંઘર્ષે તેને નિ:_શક્ત અને નિરાશ બનાવી દીધો હતો. તે પોતાનાં માટે, પ્રિયાના માટે ઊભો રહ્યો હતો, અને સામે આવી આવેલી શક્તિ એટલી અજબ લાગી કે માતી શકાય તેમ નહોતું. આ સંવાદે એક કઠોર સત્ય ખુલ્લું પાડ્યું: કે આ અવસર રહિત ધરતી પર, માલિક અને કામદાર, અધિકૃતિશાળી અને વંચિત વચ્ચેની રેખાઓ ખૂબ જ કઠણ અને અંતિમ રીતે આંકી દેવામાં આવી છે.

તે પ્રિયાને નિહાળતો રહ્યો, જે હજી ઊંઘમાં, આછા પ્રકાશની આડમાં નિર્વિકાર મુખાકૃતિ ધરાવતી હતી. તેણે તેને સારું જીવન અપાવવાનો વાયદો કર્યો હતો— એવું જીવન, જે તેમના પૂર્વજોની ધરતી પર પરિવારોને વર્ષો સુધી સતા-વનારાં ચિંતા-કલેશથી મુક્ત હોય. હવે, તેને આત્મવિશ્વાસ નહોતો રહેતો કે તે પોતાનું વચન પૂર્ણ કરી શકશે કે કેમ. બહારખેદનનો ભય, સતત વિસ્થાપનની ધમકી તરીકે, ઘોર કાળા વાદળ સમાન તેમનાં

નાજુક ભવિષ્ય ઉપર મંડરાતો રહ્યો. તે વિચારતો રહ્યો કે ક્યાંકે ભૂલ થઇ ગઈ તો નહીં? શું американનો માર્ગ શ્રદ્ધા-ભર્યું રીંછવું હતું, જેને હવે તે ગાઢ નિરાશામાં ફસાયેલોઃ અનુભવતો હતો?

બહારનું મૌન નિઃસ્નેહ નહોતું; તે ભરેલું હતું અવ્યક્ત લાગણીઓથી— અધૂરા વચનોના ભારથી અને પ્રતિશોધની ઠંડારી શક્યતાથી. અનુપ જાગૃત રહ્યો; તેની ઉવાજુ તીવ્ર બની હતી— વાતાવરણમાં થતી સૂક્ષ્મ હલચલો, શુભ સંકેતો જેવી અપ્રતિમ અવાજો સાંભળતો, કે જે સંજોગોની બદલાવ અથવા ઉગ્રતા તરફ ઈશારો હોઈ શકે. તે જાણતો હતો, તેને હ્રદયમાં ઊંડે ઊંડે શ્રદ્ધા હતી, કે આ સંઘર્ષનો અંત આવ્યો નહોતો. આ માત્ર વિરામ હતો; આ પ્રસongoની આગલી ઘડી, જ્યાં આ અખૂટ વાર્તા આગળ વધવાની હતી. તે મૌનમાં, એક નવી પ્રકારની ભયની છાંયા ઊભી થઈ—એવો ભય કે જે ઉગ્ર ઘોષણાઓમાં નહીં, પણ પરાજિત શત્રુની કાવ્યુક, ધીરજભર્યા ઇરાદાવાળાં કૌશલયમાં વ્યાપતો હતો, જે સફળતાપૂર્વક પાછો ખેંચાઈ પોતાના આવનાર પગલાની યોજના ઘડી રહ્યો છે. રાત્રિનું મૌન એક શક્ય સંકેત હતું, અને અનુપ, которого હવે તેના કૂતસિત ભાવો સ્પષ્ટ લાગી રહ્યા હતા, માત્ર એજ કામે રહી શક્યો કે શું બને એના ઝાંખા સંકેતોને આતુરતાપૂર્વક રાહ જોવી.

અનુપ અને પ્રિયાના નાનકડા ઘરમાં ઘોરતામાં ઊતરી આવેલા મૌનને શ્રી પટેલે પોતાનીજ જીત માન્યું હતું. તે તેમના દ્વારથી પાછો પાછો ખેંચાયો હતો, એ હાર સ્વીકારીને નહીં, પણ વ્યૂહાત્મક રીતે, જેથી તેની અવ્યક્ત ધમકીઓનો ભાર વાંચે પ્રેમાળતો ત્યાં જ છવાઈ જાય. અનુપના દ્રઢ વિરોધની ચોટ—એવો વિચાર કે એક ભાડૂત તેના અધિકાર સામે પ્રશ્ન ઊભું કરી શકે—એવી આગ શ્રી પટેલના આંતરમા પ્રગટાવી, જેને જરાયે દલીલ ન મટાડી શકી. મહાન અને અજાયબીય જાતની માનવ ભાવના—ગર્વ, ઘાયલ થઈ હતી, અને તેના પછાત, શ્રી પટેલ પર એક ઠંડી, અમૌન શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. તે હોંશિયાર શિકારીની શાંતિ હતી, જે થોડો વખત માટે પાંખ ખંખેરીને હવે પોતાના અગત્યના, નિર્ણાયક ઘા બનાવવા સિદ્ધ થઈ રહ્યો હતો.

તે પોતાની જ ઈમારતના મલિન પ્રકાશવાળા વિથિકામાં ઉભો રહ્યો, જ્યાં સસ્તું ફૂલોંડવાળું વોલપેપર કિનારોપર સૂર્યથી દાઝેલી ત્વચા જેવી છાલૂ પડતું હતું, અને તેણે સ્વૈચ્છિક, ધીમી શ્વાસ લઈ પોતાની અંદરને થોડી ક્ષણ માટે પ્રકાશિત કરી. હવાને મંદગંધ, જે પેઢીઓના ભાડૂતોની વાસ અને તેની પોતાની સસ્તી સુગંધથી પણ ભારાયેલી હતી, તેમનાં હાથોમાં ઊભી થતી ધબકારા પર કોઇ રાહત પહોંચાડી શકી નહોતી. તેને મોઠી ભાંદી, અંગૂઠા મહીં સફેદ થઈ ગયાં, અને હવે પોતાની અંદરની ઉકળતી કુપિત ѳર્જા પર કેદ થઇ ગયો. હવે એ થોડા પળ પહેલાંની અણઘડ, અમર્યાદિત ઉદ્ધતા રહી નહોતી; હવે તે કંઈક ઠંડી, વ્યુહાત્મક ઝેર હતી, જે તેના દરેક વિચારને ઝેરી બનાવતી. અનુપ અને પ્રિયાએ તેના કાળજીપૂર્વક રચાયેલા વિશ્વમાં વિઘ્ન લાવવાનો સાહસ કર્યો હતો—જ્યાં તેની વાતને કાયદાની જેમ માનવામાં આવતી અને ભાડૂત માત્ર તેના સુખ તથા નફા માટે અસ્તિત્વ ધરાવતા તરીકે જોવાાતાં.

માલિકનું મન, અન્યથા ભાડું વસૂલ કરવા અને સૂક્ષ્મ મરામતોની નાની વિગતોથી વ્યસ્ત રહેતું, હવે તદ્દન જટિલ અને દુષ્પ્રેરિત અભિપ્રાયોથી ઉકળી રહ્યું હતું. અનુપની ચિંતાઓને અનૌપચારિકતાથી તાક પર મૂકી દેવી, પોતાની સત્તાનું સૂક્ષ્મ પ્રદર્શન – આ બધા પ્રયત્નોઅપૂરતા સાબિત થયાં હતા. ભાડૂતની નિર્વિકાર મૌન ગૌરવભરી પ્રતિષ્ઠા, અને એ જ એમને ચોંકાવતી અસ્થિર દૃષ્ટિ,

આ બધાએ શ્રી પટેલના આત્મવિશ્વાસને ઝીણવટથી પાસી નાખ્યો હતો, પાછળ રહી ગયેલી એક કાચી, ખુલ્લી અદાવત જેવી નસ. તેને અનુપની નજરમાં ભય જણાયો હતો,]ાડ], પરંતુ તેમાં તેણે કંઈ બીજું પણ જોયું હતું, એવું કંઈક જે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી ન શક્યો, પણ જેના કારણે તે ઊંડા સ્તરે ઈ પ્રસન્નગીરી ગયો : એક મૌન શક્તિ, સંપૂર્ણપણે વિધેય બનવાની મારી પડતી અસ્વીકાર. એ, બીજી બધી વાતોથી વધીને, તેની આધિપત્યની ભાવનાની સામે વિશાળ અપમાન હતું.

તે પોતાનાં નિવાસસ્થાને પ્રવેશ્યો, એક એવું સ્થળ જે એની આંતરિક ગૂંચની સાકાર પ્રતિછબી બની ગયું હતું – ગૂંચવણથી ભર્યું, અતિશય સજાવટયુક્ત અને શ્વાસ રૂંધાવતું. તેના દ્વારા વહેલો આયોજિત થયેલા નાના મેળાપના અવશેષો ટ્રે પર અસ્પર્શિત પડ્યા હતા, જ્યારે હાસ્ય અને સંગીત હવે માત્ર એક દુઃખદ, દૂર લેવામાં આવેલ સ્મૃતિમાં રહી ગયાં હતાં. તેણે પોતાને વિસ્કીનો ઉદાર પ્યાલો ભરો, એ નીળાંવટ રંગી પ્રવાહી ધૂંધળી રોશનીમાં ઝળહળતી હતી. તે ભૂલવા માટે પીતો નહોતો, કે ઉજવણી કરવા માટે પણ નહીં. તે ગુસ્સાની અંધ ભઠ્ઠીને ઇંધણ આપવા, અને તેના પ્રતિશોધભર્યા વિચારોનાં ગિયર એનું તેલ બનાવા પીતો હતો. તે અનુપનું ચહેરું કલ્પતો, એ ગંભીર અભિવ્યક્તિ, અને સૌમ્ય છતાં દૃઢ અવાજ. આ એક પ્રતિમ્બ હતી જેને તે સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરવા માંગતો, અને તેના સ્થાને વધુ પ્રબળ, અંતઃસ્થ દૃશ્ય સ્થાપિત કરવા ઇચ્છતો.

વ્ર્ઢ, જ્યારે સૌપ્રથમ સ્વરૂપમાં આવતો લાગ્યો, ત્યારે એ અંધકારમય અને આકારવિહીન હકીકત હતી. તેના મનના ખૂણેથી એ વિચાર ચુપચાપ સંભળાતો, એક લલચામણો અંધકાર, જે ઝંખનાનો અંત લાવવાનો, અને માની લેવાયેલી ધૃષ્ટતાને હંમેશા માટે મૌન કરી દેવાની લાલચ આપતો. તે ઓરડો માં ટહેલતો, ઘટેલા પર્સિયન ગાલિચાએ તેના પગલાં અવશ શાંત કરી દીધાં હતાં, અને તેનું મન ઉતાર પરના દૃશ્યને ફરીથી સર્જતું, દરેક શબ્દ, દરેક હાવભાવને ફરીથી ચિંધતું . તે હંમેશા પોતાને ફળદ્રુપ માનતો, પોતાના નાનાં સમુદાયનો અવલંબ, અને સત્તા તથા સન્માનના અલિખિત નિયમોને સમજતો વ્યક્તિ ગણતો. અને અનુપ, આ પરદેશથી આવેલો ઘૂસણખોર, એ નિયમોને ફરીથી લખવાની હિંમત રાખતો હતો.

ભાડાપત્ર. એ જણાતું નિર્દોષ એક કાગળનો ટુકડો. શ્રી પટેલે તેને અવગણ્યો હતો, તેના કરારનાં બાંધછોડ પ્રત્યે તેના અપમાનનું પ્રતીકરૂપ. પરંતુ હવે, ભાડાપત્ર સાધન બનેલું હતું, હથિયાર. તે હવે માત્ર બહારખેદન, કે જે સામાન્ય પ્રક્રિયાઓ માથી ગુમાવી અથવા વિલંબ કરી શકાય, એ વિશે વિચારતો ન રહ્યો. હવે ચર્ચા કંઈક વધુ અંતિમ, વધુ વિનાશક વિષયની હતી. તે કાયદેસર દસ્તાવેજો, લાંબી કાર્યવાહી, અને અનુપ માટે કોઇ છિદ્ર કે કાનૂની ઉપાય મળી રહે તેવી સંભાવનાઓની કલ્પના કરતાં. ના, એ બહુ ધીમે, બહુ અનિશ્ચિત હતું. તેનું ઘાયલ અભિમાન વધુ ઝડપી અને નિર્ધારિત ઉકેલની માંગ કરી રહ્યું હતું.

તે ખિડકી પાસે અટકી ગયો, વિખૂટા પડેલા શહેરના પ્રકાશ પર નજર નાખતા. દરેક ઝબઝબતો દીવો એક જીવન, એક વાર્તા, એક સંઘર્ષનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો હતો. પરંતુ આજે રાત્રિને, તેને ફક્ત સંભવિત અવરોધો અને સંભવિત સાક્ષીઓ જ દેખાતા હતા. તેના વિચારો ઘેરાં થઈ ગયા, તેણે એમેરિકન સપનાની વાર્તાને પોતાની જ રાહે ચેતવણીરૂપ બનાવતા વળાડી નાખી. તે અનુપને મહેનતુ વલસી તરીકે નહિં, પણ પોતાના સુસજ્જ સમૃદ્ધિના બગીચામાં એક અનિચ્છનીય નિંદ તરીકે જોઈ રહ્યો હતો. અને તણખલીઓ, તે વિચારી રહ્યો હતો, દૂર કરવાની જ જરૂર હતી.

મૂળેથી ઉખેડી કાઢવી, સતત અને કાયમી રીતે.

વિસ્કી એ તેની ગણ પસંદ થતી જતી, તેને નિર્ભય બનાવી રહી હતી. તેણે એક દૃશ્ય રચવાનું શરૂ કર્યું—દ્વેષ અને પૂર્વયોજનાની ઊંડા વણાટથી ઘડાયેલું એક ગુંચવાયેલું તસ્વીર. તે દૃશ્ય તેને ચિંતામાંથી ફૂટીત થયેલા આક્રોશરૂપે નહીં, પરંતુ સાવધાન અને પૂર્વનિયોજિત ઘટનાઓ તરીકે દેખાયું. તેણે રાતના શાંતિસભર પ્રસંગની કલ્પના કરી, જેમાં તેના શિકારોની નિર્દોષતા હતી. તેનું મન, સામાન્ય રીતે ભાડું વધારવાની અને સેવાઓના ખર્ચની ગણતરી કરી લેવામાં પારંગત, હવે તેની અંધારી કલ્પનાની પરિપ્રેક્ષ્યમાં એક ભયાનક દૃઢતા સાથે કેન્દ્રિત થયું હતું. તે સમય, તક અને સાધનો અંગે વિચાર કરી રહ્યો હતો.

તેને સહેજીકૃત પ્રતિસામનો વિચાર અલટાવી દીધો. એ પહેલેથી જ બની ગયું હતું, અને તે તેને ઇચ્છિત સંતોષ આપી શક્યું નથી. તેને કંઈક વધુ સંપૂર્ણ, એવું જોઈએ હતું, જે anisup અને પ્રિયા ક્યારેય ફરીથી તેને પડકારવામાં ન પડે; ક્યારેય તેના અધિકાર પર શંકાની છાંયાં ન પડે. તેમના સપનાં, આશા જે તેમણે ખંડો પાર લઈ આવી હતી, હવે તેના ક્રોધ માટે વિવ્યત ઉર્જાનો ઉલટો સ્ત્રોત બની ગયા હતા. તે ઈચ્છતો હતો કે આ સપનાઓને સંપૂર્ણ રૂપે નિર્વિશેષ કરીને, લાખો અજોડ ભાગોમાં વીંટાળી નાખે, જેમ કે અનુપના શબ્દોએ શ્રી પટેલના નિયંત્રણની ભાવનાને તોડી પાડવાની ધમકી આપી હોય એમ.

વિગતો હવે ક્રમશ: સ્પષ્ટ બનવા લાગી, એક ભરપૂર અને શિયાળો લાગતો યોજના-ખાકો રચાતો ગયો. આ કોઈ અચાનક ઉમંગ ન હતો; આ તો ધીમે ધીમે ભયાનક રીતે વકરતો, મૌન ઘેબાયેલી નૈતિક ગુફામાં ઉતરતો સંબંધ હતો. તે પોતાના અંગત સાધનો વિશે વિચારે છે—માત્ર કાનૂની જ નહિ, પરંતુ વધુ તરલ અને ભૌતિક સાધનો વિશે પણ. ભુગર્ભ સ્થરમાં આવેલું ઝારેઘર, જે ભૂતકાળની જળીય મરામતોના અવશેષો, ફેંકાઈ ગયેલા સાધનો અને ભૂલાઈ ગયેલા સાધનોથી ભરેલું હતું, અચાનક એક ભયાનક શક્યતાઓનું વિશાળ દૃશ્ય રજૂ કરતાં લાગ્યું. તેની કલ્પના, સામાન્ય રીતે ખુલ્લી અને પરોપકારી રહેતી, હમણાં તો જાગી ઊઠી હતી—તે કરી શકે તેમ જે શક્ય હતું તેની ધારીતૃત્તમ તસવીર ઊભી કરી રહી હતી, કે કેટલા ઝડપથી અને અસરકારક રીતે એ સમસ્યા હલ કરી શકે.

તે પોતાને કુદરતી શક્તિરૂપે, એક ધર્મવીર પ્રતિશોધક તરીકે ભજવતો દેખાવતો હતો, જે અસંતુલનને યોગ્ય પરત લાવે છે. તેના મનનું વર્ણન હવે માત્ર MALIKને અનોપયોગ થવાનો અનુભવ ન રહ્યો; હવે તો પોતાનાં વિસ્તારમાં ઘુસી રહેલી ધમકી સામે રક્ષણ આપનારા એક સંરક્ષકનાં રૂપમાં ફર્યું હતું. અનુપ અને પ્રિયા હવે માત્ર ભાડૂત રહ્યા નહોતા; હવે તેઓ દૂષક હતા, અને તે એ હતો, જે પોતાના સંપત્તિને શુદ્ધ કરવાની શક્તિ અને સંકલ્પ ધરાવતો હતો. શ્રી પટેલ માટે અમેરિકન સપનો એ સૌ માટે અવસર વિશે નહોતું, પરંતુ પોતાના મુલોભૂત વિશિષ્ટાધિકારને જાળવવા વિષે હતું. અને તે એ વિશિષ્ટાધિકાર અસ્પૃશ્ય રહે એ સુનિશ્ચિત કરવા અસાધારણ હદે જવા તૈયાર હતો.

તેને આંખો મીંચી, અનુપની સ્થિર નજરની છબી હજુ તેની પાંપણની પાછળ સળગતી રહી.
પણ આ વખતે, તેને ભય કે અસ્વસ્થતા અનુભવાઈ નહોતી. તેના અંતરમાં એક ઠંડી પ્રતિજ્ઞા પકવાઈ રહી હતી. હવે તે ઝડપી જળબળતો તથા સહેજ ગુસ્સાવાળો માલિક નહોતો. હવે તે કંઈક

વધુ ખતરનાક, પોતાના અંદરના અંધકારને સ્વીકારી લીધેલું કંઈક બની ગયું હતું. પ્રતિશોધના બીજ ગુસ્સાની તીવ્રતા નથી, પણ પછી આવેલી ઠંડી, ગણતરીય خامોશીમાં વાવવામાં આવ્યા હતા. અને આ બીજો, ઘાયલ ગૌરવથી પિયાઈ અને વાંકડા ન્યાયભાવથી પોષાઈ, ભયાનક સ્વરૂપ ધારણ કરવા તત્પર હતા—એવાં કે જે દરેક સંડોવાયેલા વ્યક્તિના જીવનને અવિરતપણે બદલાવી દેશે. રાત માત્ર શાંતિનો સમયખંડ નહોતો; તે એક ગર્ભાવસ્થા હતી, એક એવો વેધક સમય જેમાં કોઈ અજાણ ભયનો જન્મ હજી બાકી હતો. તેને અદમ્ય નિશ્ચિતતા સાથે ખબર હતી કે તેનું ગણતરી પૂરી થયા વિના, તેનું અંતઃકરણ શાંતિ પામી શકે નહીં—જ્યાં સુધી કે તેનું અનુભવાયેલું સંતુલન, જે ક્રૂર રીતે ભંગાઈ ગયું હતું, પુનઃ સ્થાપિત ન થાય, તેનાં કેટલાંય દામ પડે તો થવા દે.

અધ્યાય ૫: અંતિમ દ્રોહ

ગેસ સ્ટેશન, ખેત્રીય અંધકાર સામે કૃત્રિમ પ્રકાશનો એકલ્યો ધગતો પ્રતીક, નીચા અને યાંત્રિક ઘુમ્મસ સાથે ધીમે ધીમે ગરજતો હતો. બહાર, દિવસનું છેલ્લું કણસાયેલું પ્રકાશ ઘણાં સમય પહેલા આપી દેવાયું હતું, અને વિશ્વને ચાંદ્ર પ્રકાશ તથા સહસ્રો તારલાંના નાનાં બિંદુઓના અધિકાર હેઠળ છોડી દેવાયું હતું. હવા, જે દિવસે મહેનતથી કદી ગરમ હતી, હવે ઠંડી થઈ ગઈ હતી, જેમાં દૂર પડેલા ખેતરોની ઢીમી, earthy સુગંધ અને સદૈવ રહેલી ગેસોલિનની ઝાંખી છાંયતા મોજૂદ હતી. સ્ટેશન સાથે જોડાયેલા નિવાસગૃહની અંદર, એક અલગ પ્રકારની નિર્ભરતા છવાઈ ગઈ હતી. આ થાકી ગયેલા મનની ઊંડી નિશ્ચલતા હતી, કાંઈક એવું ભારે થાક, જે આખો દિવસ ચિંતાઓ સાથે ઝઝૂમવાના પછી મંડરાઈ છે—જ્યાં રોજીંદા કામના સ્થિર પળોમાં અસ્વસ્થતા અને ગભરાટના તીવ્ર સંગમે વારંવાર ખલેલ પહોંચાડેલી હોય.

અનુપ, જેના આંખોની આસપાસ થાકની ગાઢ રેખાઓ ઊડી હતી અને ખભા ઝૂકાવી મૂક્યા હતા, અંતે પોતાના નાનકડા, ઓરછા સજાવટવાળા ઓરડા તરફલી ઢીલાઈના આમંત્રણ સામે શરણે ચૂક્યો હતો.
પાતળું ગાદલું જાણે આરામ માટે માત્ર નામ પૂરતું હતું, હવે અનેક કલાકો સુધી પગ પર ઊભા રહ્યા પછી પણ, એના શરીરે કેટલાક ક્ષણો માટે રાહતનો ભાસ શોધી લીધો. તે ત્યાં પડ્યો રહ્યો, હાથપગના અવ્યવસ્થિત સંયોજનમાં અને અવ્યક્ત ચિંતાઓથી ઘેરાયેલો, જ્યારે સમગ્ર દિવસના પ્રસંગો એના પોળી પાંપણો પાછળ કંઇક મૌન અને તુટકી રીતે ફરી ઉઘાડાતા ગયા. માલિકના શબ્દો, એ નાનકડા ફ્લેટમાં ભભૂકી ઊઠેલો તણાવ, અને જોઇ રહેલા કોઈ અજાણી નજરના અસ્વસ્થ કરવામાં આવતાં અહેસાસ—આ બધું ચેતના અને ઊંઘની વચ્ચેના અસ્પષ્ટ અવકાશમાં ભમતું રહ્યું. છતાંય, આ ચિંતાની છાયાઓ ઝાંખી રહી હતી, પણ એના જીવનની અમટ થાક એણે ઊંઘ તરફ ખેંચી લેનાર શક્તિશાળી સાંતિ બની રહ્યો. તે ભુલાવાની આતૂરતા રાખતો, એવા થોડાં કલાકોની આશા રાખતો હતો જેમાં તેમની અનિશ્ચિતતાપૂર્ણ અવસ્થાનું ભારણ—even ક્ષણિકરૂપે—હળવું થઈ શકે. સાધારણ સંજોગોમાં એના સપનાઓ થોડી મુક્તિ આપે, પુરસાર પામતી મહેનત અને વર્ધમાન જીવનની કલ્પનાઓ આપે, પરંતુ આજે એ પરિસ્થિતિ ઉંઘમાંથી ગાયબ રહી હતી. આ રાતે, તેની ઊંઘ ભારે હતી—એક ઊંડી અને નાજુક શાંતિ, શરીરની આરામની મૂળભૂત જરૂરિયાત માટેની પૂર્ણ સમર્પણ. તે અજાણ હતો, સર્વત્ર અનભિજ્ઞ, બહાર એકઠા થનારા અંધકારના સાચા સ્વરૂપથી; એ અંધકાર, જે માત્ર પ્રકાશના અભાવ કરતાં ઘણો વધારે સ્પષ્ટ અને દુર્જન હતો.

રાત્રીએ ખરો અર્થમાં સમગ્ર દ્રશ્યને ગળી લીધું હતું. આકાશ, ઊંડા ઇંડિગોના સંવેદનશીલ કન્વાસ સમાન, શહેરની પ્રકાશ-ઝાંખીથી મુક્ત હતું, જેથી દૈવીય તારલાઓ એવાં તેજસ્વી પ્રકાશથી ઝગમગતા હતાં, જે દુર્લભ જ જોવા મળે.
મૌન માત્ર અવાજની ગેરહાજરી નહોતું; એ એક હાજરી હતી—વિશાળ, અખંડ વિસ્તાર—જે અસ્તિત્વની ધાર પર ઊભેલા છૂટાછવાયા ઝાડોમાંથી વાયરના હળવા સરઘસનાં અંગત સૂસવાટા, તથા અટૂટ છાંયાવિહારમાં છુપાયેલા અજાણ જીવોની દૂર સંભળાતી ખળભળાટને વધુ જ પ્રબળ બનાવતી. ગેસ પંપો રક્ષકોની માફક ઊભા હતા—તેમની ફ્લોરેસન્ટ ટ્યુબો પલ્લવિત પ્રકાશના મરદાણા ચમત્કાર તૂટેલા ડામર પર નાખતી હતી, જે સ્ટેશનની કાચની બારી જેવી જ નજરે ન દેખાતી પણ ભંગુર સુરક્ષાનું આભાસ સર્જતી.

જોડાયેલ નિવાસગૃહની અંદર હવા સ્થિર અને સંકિર્ણ હતી; તેમાં અનુપના સરળ રાત્રિભોજનની સુગંધ અને સ્ટેશનની સતત રહેજવાસની અનોખી સુગંધ ક્ષીણ રીતે પલળેલી હતી. દિવાલો પાતળી હતી અને તેનો અંદર કોઇ ઇન્સ્યુલેશન નહોતું; તેથી, બહારની દુનિયા સામે એ ઘણી ઓછી બચાવ પૂરાવતી. પરંતુ આજે રાત્રે, એમ જણાતું હતું કે એ દિ-વાલો અંદર તરફ આવતાં, ગૂંજતી ચુપ્પીને વધુ ઊંડી બનાવી રહી છે. માત્ર એક પુરુષની ઊંડા મક્કમ સૂનમાં ગુમ થયેલી હળવી, લયબદ્ધ શ્વાસોની ઝાંઝર હતી; જૂના મકાનની કદીક અવાજ કરતી ઠોક કેમ કે સરકી, અને નાના રસોડામાં રેફ્રિજરેટરના માઠા પડઘા જેવો બિન્ન અવાજ.

અનુપનું દેહ પથારી પર ભારે રીતે પડેલું હતું, તેની અંગો એવા હળવામાંતી વિસરાઈ ગઈ હતી, જેવી જાગૃત અવસ્થામાં બહુ દુર્લભ શાંતિ અનુભવાતી. જે ચિંતાઓ સામાન્ય રીતે તેને તણાવમાં રાખતી, તેની ઇન્દ્રિઓની તીવ્રતા વધારી અને સાચી આરામમાંથી વંચિત રાખતી—તેમને આજે મહેનતથી પડેલા અત્યંત થાક અને આખો દિવસ મનમાં ઉલઝાયેલ ચિંતાએ થોડી ક્ષણો માટે દમન કરી હતી. હવે તે પોતાના થાકનો કેદી, તેની સાવચેતી ઓછી અને જાગૃતિ ધુમ્મસપૂર્વક હતી. તેના સપનાઓ, જો આવી પણ હશે તો, કદાચ ક્ષણભંગુર અને અસ્પષ્ટ રહ્યા, કેમ કે ઊંઘની ઊંડાઇએ તેને સંપૂર્ણપણે આચ્છાદિત કરી દીધો હતો. તે રાત્રિના શાંત સમુદ્રમાં તરતી આત્મા, એવું નમણું વાળો વહાણ હતું, કે જે અંધકારના પાતળા પડદાની પાશ્વરૂપે આવતા તોફાન વિશે અજ્ઞાન હતું.

બાહ્ય દુનિયા સુમેળભર્યા ધીમા અવાજો અને ઊંડા અમોપ્રશાંતતાનું સંગીત લાગી રહી હતી. પવન, એક ચંચળ આત્મા જેમ, સૂકા ઘાસમાંથી પસાર થતું અને સ્ટેશનના પ્રવેશદ્વારે ઉભેલા એકાંત ઓક વૃક્ષની પાંદડીઓ હળવે હલાવતું હતું. દુરથી ઊંટલતા ઘુવાની વિલાપસભી ટાંચ, આ નિર્વિકાર શાંતિને ખૂટી નાખતી, મનુષ્યના પ્રયાસની સર-હદની જંગલી ક્ષિતિજને યાદ અપાવતા હતી. તારાઓ, ટીક્ષણ અને ઉજ્જવળ, જાણે આકાશમાં નીચે આવે છે અને ભૂમિ પર ચાલતી નિર્વાચિત ઘટનાઓને નિહાળી રહ્યા હોય એમ લાગતું. ગેસ સ્ટેશન પોતે, જે તેમનાં દૈનિક અસ્તિત્વનું કેન્દ્ર હતું, હવે એક નાજુક મથક જેવું જણાતું, જેના પ્રકાશ માનવમંડળથી બહારના વ્યાપક અને દયાનિર્દય અંધકાર સામે અશક્ય બનતા લાગતા.

અનુપના ઓરડાની સીમિત જગ્યા અંદર અંધકાર અખંડિત અને યથાર્થ જણાતો. એકમાત્ર ઝરોખો, સામાન્ય રીતે ફીકી ચાંદનીનું સ્ત્રોત, હવે કાળુ શુન્યયાન બની ગયો હતો, જેમાં દૈવીય દૃશ્યાવલિનો અલ્પ પણ પ્રતિબિંબ નહોતો. હવા ઊંઘની સુગંધ, જૂના સૂક્ષ્મ કપડાંની માળક અને તેમના જીવનમાં સર્વત્ર વ્યાપેલી ઇંધણની ધીમા છતાં અવિરત સુ-ગંધથી સચ્ચાઇભરી ગઈ હતી. અનુપનો શ્વાસ ઊંડો અને સમચિત હતો, તેની ધબકતી lJ દરતી સ્થિરતા એ આંતરિક ઉથલપાથલથી સંપૂર્ણ વિપરીત હતી જે ઘણીવાર તેની આંતરદહને જગાવતી હતી. તે ઊંઘના ઊંડા સાગરમાં તરતો માનવી હતો, જેનું માનસિક બોજ chwil◌ાવક ખાલી થઈ ગયું હતું, અને તેનું શરીર આરામની પુનર્જીવિત શક્તિને અર્પણ થયું હતું. તે નવનિર્મિત શિશુની જેમ બિલકુલ અસહાય હતો, તેની સાવચેતી ઓછી પડી ગઈ હતી, અને તેની ઈન્દ્રિયો ઊંડા અવિજ્ઞાનની અવસ્થામાં ઉલૂંઠાઈ ગઈ હતી. દિવસની ઘટનાઓ, માલિકની ઠારપી જાહેરાતો, આગલા ભવિષ્યની ગ્રસેતી ભયની લાગણી – બધું પછાત સરકી ગયું હતું, અને તેના સ્થાને થાકથી આવતી મધુર અજાનતા છવાઈ ગઈ હતી. તે વિશાળ, નિર્લિપ્ત રાત્રિના પડળમાં અસહાયતાનો એક પ્રકાશસ્તંભ હતો,

રાત, શાંતિની નાજુકતાનો જીવંત પુરાવો અને એ શાંતિ કેટલી સહજતાથી તૂટી શકે છે તેનો ભયાનક સંકેત. મૌન આશ્વાસન નહોતું; તે આવરણ હતું, તોફાન અગાઉનું છળભર્યું લોરીગીત, કલ્પનાતીત ક્રૂરતાના દૃશ્ય માટે તૈયાર રંગમંચ. આ શાંતિ માત્ર આવરણ હતું, પ્રકાશના અભાવનું મુદ્રિત પાતર નહીં, પણ એક દુર્યોદનસ્વરૂપ અંધકારની હાજરી, મૌન અને ચૂપચાપ, ક્રમે નજીક આવતી.

રાતની શાંતિ એક ભારે પડદાની જેમ હતી, પણ અનુપ માટે તે કદી પણ રક્ષણ બની શકતી નહોતી. શ્રી પટેલ માટે, એ શાંતિ એક સાથી હતી—કેવા ગણિતયુક્ત બદલાની મંચ પર મખમલનો પડદો ખેંચી દેતી એક સલહી. હવા ગેસોલિનની સુગંધ અને પંપમાંથી આવતી હલકી, ધાતુ જેવી ગંધથી ગાઢ બની હતી—તેમાં અનુપના પગલાં પડતા, જાણે તેમાં સ્વાસ અટકી ગયાં હોય. દરેક પગલું અવાજની અભાવની દિશામાં હતું—વર્ષોથી ઉભરતા આક્રોશે ઘડેલો સહનશીલતાનો પ્રતિબિંબ. તે હવે આનંદી, પણ તીખી બોલી ધરાવતો તે માલિક રહ્યો નહોતો. મુખોટું હવે ઉતરી ગયું હતું—ખરેખર તેમાં એક આવી જાતનો દાવપેચી શિકારી દેખાતો, જેના હલન-ચાલન સંકોચાયેલા સાપ જેટલા ચોકસ અને ઘાતક હતા. તે ગેસ સ્ટેશનના પરિચિત ગરણે એવી વિલક્ષણ પાણીયતાથી ફરી રહ્યો હતો; માલિક તરીકે નહીં, પણ અર્થના સાચા અર્થમાં ઘૂસણખોર તરીકે. અડધા છૂટેલા તખ્તાની છમ-છમ, પૌરાણિક લાકડાંની ઘૂંજી પડતી અવાજ—આવી જૂના મકાનોની સામાન્ય તકલીફો હતી, પરંતુ શ્રી પટેલ માટે એ અવાજો તેની હાજરીના કપટી ભાંડો હતા. તે અપ્રાકૃતિક નિશ્ચળતાથી આગળ વધ્યો, તેનો દેહ ઝૂકેલો, એની આંખો સ્ટેશનના આંતરિક પ્રકાશની ધૂંધળી ઝાંખ ધરાવતી આદતથી હવે અનલિત કોરિડોરોના વધુ ગાઢ, વધુ ઊંડા અંધકાર સાથે સુસંગત થઈ ગઈ હતી.

તે અનુપના નાનાં નિવાસસ્થાનના દ્વાર સુધી પહોંચ્યો. આ માત્ર નબળી મોટી, લાકડાં અને પ્લાસ્ટરના પાતળી દીવાલોવાળી દીધેલી એક પારદર્શક સરહદ હતી, જે માલિકના ક્ષેત્રને ભાડૂતના નાજુક આશ્રયથી અલગ પાડતી હતી. ત્યાં તાળું નહોતું, અથવા તો કોઈ મહત્વપૂર્ણ, એવી કોઇ વ્યવસ્થા નહોતી. શ્રી પટેલે એ તરફ કડક ધ્યાન આપેલું હતું. તે હંમેશા કંઈક... ધ્યાન રાખતો. આ દ્વાર, તેમનાં બંધારમાં અન્ય ઘણાં વસ્તુઓની જેમ, અનુપના અનિશ્ચિત ટેકાના પ્રતીક તરીકે ઉભું હતું—ઝરુેલાઈથી તોડી શકાય તેવું. તેણે એમાં જબરદસ્તી કરી નહિ, જરૂરી પણ નહોતી. એક હળવું દબાણ, પહેલેથી ઢીલા વિકળા પર થતી નાની ઘૂંટડીની વળાંક, અને તે હલકું અવાજ કરતાં, એક સહેજ પડઘા સાથે ખુલ્યું—એવો શ્વાસ લીધો, જે અનુપ પોતાના જાગૃત ક્ષણોમાં સહેજ પણ છટકે છે એની ચિંતાઓને પ્રતિબિંબિત કરતો હોય. કોઠડીનુ આંતર અંધકાર એક સ્પર્શપાત્ર, જીવંત હાજરિયત જેવાં હતું, જેમણે શ્રી પટેલ અંદર પ્રવેશતા એને સાથમાં ભેટી લીધું. આ ઊંઘની ઘોરી અંધકારતા હતી—અસહાયતાની, અને એવો વિશ્વાસ કે જે એટલો ભ્રષ્ટ પ્રતિપાદિત થયો હતો કે તે આત્મવિનાશની કદને અંશે પહોંચી ગયો હતો.

અંદરની હવા અનુપના તાજેતરના, તંગ ભોજનની સુગંધથી ભરાઈ ગઈ હતી—મસાલાની હલકી મીઠાશ સતત વર્તમાન, ઔદ્યોગિક ગેસ સ્ટેશનના વાસ સાથે મડાયેલી. આ તેમની સમૂહ અસ્તિત્વની વાય, જે શ્રી પટેલે પ્રસાદી આવક અને સહમતી ધરાવતા ભાડૂતો સાથે કદી જોડાવી હતી. હવે, એ તો શિકારની સૂંધ હતી. તે દ્વારની અંદર જ ઉભો રહ્યો, આંખોને વધુ અજવાઇ કરવા દીધા, જેથી પડછાયાઓ આ તંગ જગ્યા અંદરની આકારોને ઉઘાડી શકે. એક માત્ર પથારીની રૂપરેખા

સ્પષ્ટ જણાઈ, ઓઢાણીઓનો ઢગલો તેમાં સુતા પુરુષ માટે મૌન સાક્ષી હતું.
અનુપનું શ્વાસ લેવું—મૃદુ, લયબદ્ધ સંગીત, એ જ એક અવાજ હતો કે જે દમિયન શાંતતામાં વિક્ષેપ લાવવા ધારે હતો. શ્રી પટેલ માટે હવે એ ભાડૂતના આરામનો અવાજ રહ્યો નહોતો, પરંતુ એ એક એવા વ્યક્તિનો ક્રોધજનીય શાંતિભર્યો શ્વાસ હતો, જે પોતાના ઉપર ઘેરાતી વાવાઝોડાથી અજાણ રહેતો હતો.

શ્રી. પટેલની હલચાલ ખુબજ વિચારપૂર્વક હતી, દરેક પગલું એ રીતે મુકાતું હતું જેમ શિકારી સૂકા પાન પર વિચારે કરીને પગલાં નાખે. તે નાનકડા ઓરડામાંથી પસાર થયો, તેના શરીરની પડછાયું, જે નીંદરવાળી ચૂળીમાંથી ઝલકતી નિરમળ ચાંદનીથી વક્ર અને ડગમગતી બની હતી, દીવાલો પર ચૂપચાપ, ભયાનક નૃત્ય કરી રહી હતી. તેને દિવાલોની પાતળાઈ અને અનુપના ઊંઘેલા દેહની નજીકતા સતત જાગૃતી હતી. તેને એ દેહમાંથી છલકાતા ઉષ્માનો અહેસાસ થતો, અનાયાસ આવરી લેનારી નિર્દોષતા અને શાંતિ. આ નિર્દોષતા, આ ખોટી સુરક્ષાની લાગણી, શ્રી પટેલના મનમાં ઠંડુ અગ્નિ સળગાવતી હતી.

તેને આ સલામતીના મોહરાજનું ભ્રમ, માલિકના જોઈ-અપરંપાર સ્હાનુભૂતિ અને ચિંતાનો દેખાવ, અનેક મહિનાઓથી તૈયાર કર્યો હતો, અનુપને તેની પડકારજનક સ્થિતિને સમજ અને કદાચ સહાનુભૂતિ મળે છે એવું માનવાનું મોકળું મૂક્યું હતું. હવે, આ ઘૂંટદાર અંધકારમાં જે વાસ્તવિકતા ખુલી રહી હતી, તે કલ્પનાનો એક કઠોર અને નિર્દય વિશ્વાસઘાત હતો.

તે પથારીની બાજુએ પહોંચ્યો. જૂનું અને પાતળું ગાદલું અનુપના વજનથી ઓંછું નીચું પડી ગયું હતું. સુતેલા માણસમાં થોડી કરવટ આવી, તેના હોઠ પરથી એક નરમ ઘૂંટ અવષટ્યો, એવો અવ્યક્ત વિરોધ, જેને અનુપ પોતે શબદમાં વ્યક્ત કરી શકતો નહોતો. શ્રી પટેલ સ્થિર રહી ગયા, પોતાનું શ્વાસ છાતીમાં અટકાવી લીધો. હવે તેને અનુપનો સુગંધ આવી રહ્યો હતો—એક કમજો, માનવ વાસ, જેમાં દિવસની મજૂરીનું ઘોટાળું અને તે દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા સસ્તા સાબુની અટકેલી સુગંધ ઝડપાઈ રહી હતી. એ તે નમ્રતાની સુગંધ હતી, અને એ મોહક હતી. તે અનુપના ઊંઘતા વક્ષસ્થળનું ઉઠાણ-પતન જોઈ શકતો હતો, હૃદયની ધીમી, સ્થિર ધબકારા જોઈ શકતો હતો—એક એવું હૃદય, જેને ખબર પણ નહોતી કે તેની નજીક જ ભયાનક ઇરાદો ઊભો હતો. આ njegova ઘૂસણખોરીનું સર્વોચ્ચ કિર્ણ હતું—એ ક્ષણ, જ્યારે અંદર પ્રવેશ પૂરો થયો હતો. તે માત્ર અનિચ્છનીય મહેમાન નહોતો; તે કુદરતી તાંડવ હતો, એક તોફાન જે શાંત નિંદ્રાસ્થાનના કિનારે મૌને પ્રસરી રહ્યો હતો, અને હવે પ્રસ્ફૂટિત થવા તૈયાર હતો. એમાંની નિર્ભયતા તો શ્વાસ અટકાવતી હતી, તેની આંતરિક ગુસ્સાની ઊંડાણે સાક્ષી આપતી. અહીં, સૌથી ખાનગી અવકાશમાં ઊભાં રહેવું, જ્યારે એ માણસ, જેને ભંગી નાખવાનો તેનો ઇરાદો હતો, નિદ્રાવશ સૂઈ રહ્યો હતો—આળસે ભરેલી અગ્રતા હતું, શક્તિની નિર્ણયાત્મક જાહેરાત હતી. અંધકાર હવે માત્ર પ્રકાશની ગેરહાજરી રહ્યો નહીં હતો; તે શ્રી પટેલની દરેક ચુપચાપ હરકતનો ભાગીદારી સાક્ષી હતો, અનપના નાજુક શાંતિભંગને તોડવા તૈયાર થતાં વચ્ચેથી એ તમામ કાવતરાંને આવરી રાખતો દોષિત સાથી બની ગયો હતો. તે ચુપચાપ ઘૂસણખોર, અંતિમ વિશ્વાસઘાતનું સ્વરૂપ, અને રાત્રિ પોતે જ એવું લાગતું કે તેની હાજરી ગુપ્ત રહે એ માટે ષડયંત્ર રચી રહી હોય, જેથી તે ઊંઘતા શિકાર પર અપશકુનની જેમ વસેલી બેઠો રહે. હવા પોતે જ એક નિર્વિકાર tenshunથી ગુંજન કરતી જણાઇ, એ જન્મ લેતા આતંકનું પૂર્વસૂચન હતું, જે હવે મુક્ત થવાનું હતું.

અનુપના જાગૃતિનો પ્રથમ સંકેત હતો—તેના નીચે ગાદલાંમાં વિણાતું એક ગીતલું કંપન, ઊંઘની ધર પર ટાંકાટોળ કરતા, નીંદરના તીવ્ર ભંગાર નહિં, પણ એક અસ્વસ્થ અને આશરે અદૃશ્ય દબાણથી. તેની પાંપણોએ ક્ષીણ સ્પન્દન કર્યું, એ ઘૂસણખોરની અસ્વીકાર્ય હાજરી સામે હજુ સુધી સ્વરૂપ ન પામેલ પ્રતિસાદ રૂપે. ગેસ સ્ટેશનની ઓળખાયેલી માદક, બાસું હવાની ગંધ અને સતત પેટ્રોલિયમની આવટ આજે ક્ષોભજનક રીતે વધુ ઘટ્ટ, વધુ ભરબીલ લાગતી હતી. તેણના હોઠ પરથી નીકળેલો દુખાવાનો નાદ, એક નબળું કરાહવું, એ અવ્યાખ્યાળ શાંતિમાં જ ચૂપચાપ વીળાઈ ગયો. તે પોતાની પાતળી ઓઢણીમાં વધુ ઊંડે સમાઈ ગયો, કલ્પિત ઉષ્ણતામાં આશ્વાસન શોધતો, એ ખરેખર પ્રવેશી આવી આવેલી સમશીતોષ્ન ઠંડક વિષે અજાણ રહ્યો.

પછી એ અવાજ ગૂંજ્યો—નીચો, આંતરિક ગુરૂગુરૂ કરતો અવાજ, જે નિશ્ચલતાને હિમખંડ જેવી તીવ્રતાથી ચીરી નાખે. એ અવાજ અનુપે ઓળખતો હતો—એવો અવાજ, જેમાં હંમેશાં અનિષ્ઠા અને છુપાયેલો તિકટો અભિપ્રાય છલકાતો હતો. પરંતુ આજની રાતે, એ અવાજ અલગ જ લાગતો હતો. સ્તબધ્ધતા વચ્ચે હવે તે અવાજમાં કોઈ અજાણી, ચૂરી વણ્યે તેવી કરાળ દ્વેષભાવના સીંચાઈ ગઈ હતી, જે અનુપના સૂતાં શરીરમાં મૂળ સુધી ફફડાટ ફેલાવી ગયી. “જાગી ગયો તું?” એ અવાજે ઘસારો આપતો પ્રશ્ન કર્યો; દરેક શબ્દમાંથી દુષ્ટ પ્રસન્નતાનો વમળ વહેતો હતો. અનુપની આંખો અચાનક ખુલ્લી પડયાં, અને એમનું હૃદય ગળે બોલાયું. જે અંધકાર પહેલાં તાત્કાલિક આરામદાયક આવરણ હતો, તે હવે દુશ્મન સમાન ઘૂંટનારો ઝાંપલો લાગ્યો. તે અંધકારમાં એક આકૃતિ જાણે discern કરી શકતો હતો—એની ઉપર ઉભેલી વિશાળાયત પ્રતીતિ, ફિક્કી ચાંદનીમાં તેનું સ્વરૂપ દુરસ્થ અને ભયજનક જણાતું હતું.

ભય, ઠંડો અને તીવ્ર, તેને ઘેરી વળ્યો. તે પાછળ ખસીને એ સંકટથી અંતર લાવવા પ્રયત્નશીલ થયો, પણ એના અંગો ધીમા, ભારપૂર્વક લાગ્યાં, જાણે અજાણ ચહેરાઓએ તેમને બંધેલી જકડ મેળવી હોય. હજી ઊંઘની અમલમાં ડૂબેલા મનથી, તે ભયજનક ઝાંકીને એકસાથે ગોઠવવાનું પ્રયત્ન કરતો રહ્યો. શ્રી પટેલ. માલિક. અહીં. એના ઓરડા માં. આ વિલા? આ અસંગતતા ચકિત કરી દેતિ હતી—એક અસ્તવ્યસ્ત દુ: સ્વપ્ન, જે તત્કાળ હકીકતમાં રૂપાંતરિત થઈ રહ્યું હતું. તે શબ્દો શોધવા લાગ્યો, જ્યારે એની ગરદન અચાનક ગ્રંથિત ભયથી કસાઈ રહી હતી. “શ્રી પટેલ?

શું... અહીં તમે શું કરો છો?” તે કદાચ અંધ સમાચારની સામે ઝીણી સૂરમાં આખ્યાયિકા કરી.

શ્રી. પટેલની હસા સુકી અને ખરખરી હતી, જેમાં કોઇ રમૂજ નહોતો ભળેલો. આ અવાજ એવા શિકારીનો હતો, જે પોતાનું પળ માણતો હોય. હું અહીં શું કરી રહ્યો છું, અનુપ? હું એ વસૂલવા આવ્યો છું, જે મારી પાસે બાકી છે. માત્ર ભાડું નહિ, એ તમે સમજો. બધું જ.” એની છાયાં પાતળા ગાદલા પર લંબાઈ ગઈ હતી, અનુપને એક ઘુટનામયાં અંધકારમાં ગરકી ગયો હતો. અનુપ શ્રી પટેલના હાથમાં કંઇકની ઝાંખી કરી શક્યો, એ નિરસ, ધાતુ જેવી ઝાંકીને જોઈ તેના અંદર નવી ભગતની લહેર ઉઠી. તેની આંખો આશ્ચર્ય અને ઉદભવતા આતંકથી પહોળી, એ વસ્તુ પર જડી રહી. તે પાઇપ રેન્ચ હતું, તેનું ભારે લોખંડનું માથું ભયમિશ્રિત ઝલકી રહેલું.

આ વિવાદ— જો એને એવો કહી શકાય— અત્યંત ક્ષક્ષમ અને એકથીક હોવાથી માત્ર નરસું હતી. અનુપની નિરાશાજનક વિનંતીઓ, એની હડબડાઈભેર સમજાવવાની, મનાવી લેવાની કોશિશો, તો ક્યારેક તો ઠંડી નિસ્તબ્ધતા કે, એથી પણ વધુ ભયાનક રીતે, હવે સૌજન્યના ખોખા ઢોંગથી વિમુક્ત થયેલા શ્રી પટેલના અવાજની સ્નાયુ ખેંચતી કડકાઈ વડે જવાબ મળતો. શું તને લાગે છે કે તું મને છેતરાવી શકે છે, છોડા? શું તને લાગે છે કે તું મારી વસ્તુ લઈ શકે છે અને એ રીતે ચાલીને જઈ શકે છે?" આ શબ્દો દરેક અક્ષરમાં ઝેરી આરોપ છલકાવતો હતો. અનુપ ગભરાઈ ગયો, શ્રી પટેલના શબ્દો તેની સૌથી ઊંડા ભયોને ભયાનક રીતે સત્ય સાબિત કરવા માંડ્યા. આ વિષય માત્ર બાકીભાડુંનું નહોતું. આ કંઈક વધારે વ્યક્તિગત હતું, વધારે ભયાજનક હતું.

તે ઊભો થવાનો, પોતાને બચાવવાનો એયોગ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ શ્રી પટેલ બહુ જ ઝડપી હતા. પાઇપ રેન્ચ વિક્રાળ વળાંકમાં સંકુચિત જગ્યા વચ્ચે લપસીને ફંગોળાઈ. અનુપના ગરદનમાં ઝાટકાવેલો કર્કશ અવાજ નીકળ્યો, જ્યારે ભારે ધાતુ તેનું ખભા સાથે અથડાઈ. આ અથડામણથી તેની બાહમાં બળાત્કારક દુઃખાવું પ્રસરી ગયું અને તેને સંવેદનાશૂન્ય તથા નિષ્ક્રિય બનાવી દીધો. તે પાછળના સમયે સરક્યો, પોતાની ઓર નબળી દીવાલ સાથે અથડાયો, પણ એ અથડામણથી પીડા ઓચ્છું થતું નહોતું અને દુઃખાવવામાં કશી રાહત ન હતી. તેનું શ્વસન અટકી જવું લાગ્યું, પીડાના કારણે તેનું દૃષ્ટિ ધૂંધળી થઈ રહી હતી.

"તું વિચારી બેઠો કે હું જાણે એની ખબર પડતી નહિ, યોગ્ય છે નહિ?" શ્રી પટેલ આગે વધ્યા, તેમનો ચહેરો કઠોર નિશ્ચય સાથે આવરાયેલો, આંખોમાં ઠંડી ભૂસા વસેલી. "તું સમજ્યો કે મને મૂર્ખ બનાવી શકે છે. મારા પૈસા, મારી દુકાન ... મારું જીવનધન." આ આરોપો બહુ સમયથી અંદર ધગધગતા ગુસ્સાએ તરંગાવલા થઈને બહાર આવ્યાં.

અનુપ, આ પ્રહાર અને વધતી હિંસાથી હચમચીત, પોતાનો બચાવ કરવાનો, આરોપોને નકારવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો હતો, પરંતુ શબ્દો એના કંઠે જ અટવી ગયાં. તે ફસાઈ ગયેલો, બધે અસહાયપણે જડાયેલા, શ્રી પટેલના કઠોર ક્રોધની શિખામણથી તેના ભાગવાના બધા રસ્તાઓ ઓટાઈ ગયાં.

પછી એક બીજું ખપતદાર પ્રહાર, આ વખતે વધુ ઝડપી, વધુ ચોકસાઈથી. અનુપે સહેજ અસ્વાભાવિક રીતે પોતાનું હાથ ઊંચું કરીને માથું બચાવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ રેંચ તેના બાંય ઉપર ફટક્યો. અજીગ ચીભાટ સાથે તેના હાડકાં ધ્વનિ કરી ઊઠ્યાં અને એક ઘેનાટી લાગણી એના ઉપર વીંટાઈ ગઈ. તે ઘૂંટણીઓ પર પડી ગયો, શ્વાસ લેવા હાંફતો, દુઃખ હવે જગમગતાં અગ્નિ સમાન વ્યાપી ગયું. તે પોતાની બાહ પરથી લોહી વહેતું અનુભવતો, તેનું ચીકણું ભેજ તેની પાતળી શર્ટમાં ફેલાતું જતું હતું. તેણી દુનિયા હવે માત્ર નાનકડા, લોહી છાંટેલા જમીનના ટુકડા, તેના કાનમાં ગૂંજી રહેલી દુખાવાની અત્યંત ગર્જના અને તેના હુમલાખોરની ભયાનક નજીકતા સુધી સીમિત થઈ ગઈ હતી.

"આ દરેક ઝૂંઠ માટે છે, દરેક ચોરાયેલા રૂપિયા માટે," શ્રી પટેલે કડક અવાજે કહ્યું, તેમના સ્વરમાં મહેનતનું જોખમ અને એક ખતરનાક, અંધકારમય આનંદ રંગાયેલો હતો. તે ફરીથી પાણું ઉપાડવા લાગ્યો, અને અનુપ, દુર્બળ તથા ગભરાયેલો, અસમર્થ ભયમાં માત્ર જોયા જ રહ્યો. તેણે હથિયારનું વક્ર બનાવી ઊડતું જવું, ધૂંધળા પ્રકાશમાં ધાતુની ઝાંખી જોઈ, અને અનિવાર્યનું સામનો કરવા માટે પોતાને તૈયાર કર્યો. ઘાત સીધે તેનું માથું બાજુએ પડ્યો. દુનિયા એક ચમકદાર સફેદ પ્રકાશના ઝબકામાં ફાટી નીકળી.

સફેદ પ્રકાશ પછી ઊંડો, કરડતી અંધકાર છવાઈ ગયો. નાનકડા ઓરડા માં મુલાયમ ધપ્કાનું અવાજ ગૂંજી ઉઠ્યું જયારે અનુપનું શરીર જમીન પર પડ્યું, તેનું ક્ષણિક, નિરાશાસ્પદ સંઘર્ષ અચાનક, દુઃખદ પૂર્વક સમાપ્ત થયો. હવે રૂ-
મમાં માત્ર શ્રી પટેલના ઉખડેલા શ્વાસ અને પહેરાયેલ લિનોલિયમ પર લોહીના ધીમા, ધાતુ જેવા ટપકણા—ટપ, ટપ, ટપ—ના અવાજો જ બાકી રહ્યા હતા. તે પછી છવાયેલું મૌન નિદ્રાનું શાંત મૌન નહોતું, પણ એક ગાઢ, દબદબાટ ભરેલું અનેપૂર્વાંતિનું ભાવન ઘટના પેદા કરતું મૌન હતું. અમેરિકન સપનો, અનપ માટે, માત્ર ખાટું નહીં બન્યું હતું; તે તો એક એવા દુઃસ્વપ્નમાં રૂપાંતર પામ્યું હતું, જેના નાશથી કોઈ જાગી શકે તેમ નહોતું. આ દ્રોહ માત્ર શ્રદ્ધાની હાનિ નહોતો, પણ જીવંત જીવનનો પૂરો અંત હતો; આશા કેટલી ઝડપથી નિરાશામાં પલટી શકે છે અને માનવ પરિષ્કારનું ના-જુક આવરણ કેટલું નિષ્ઠુર અને ઉગ્ર બદલાની સામગ્રી દ્વારા વિખેરાઈ શકે છે—આનું પૌર્ણ સાક્ષય. શ્રી પટેલ પોતાના ભાડૂતના તૂટી પડેલા દેહ પર ઊભા હતા, હાથમાં હજી પાઇપ રેન્ચ દટાઈને પકડેલી, અને પોતાના સંકલિત પગલાંનું ભારણ બોજ તરીકે નહીં, પરંતુ એક ગંભીર, ઠંડી સંતોષના રૂપમાં અનુભવતા હતા. જે અંધકાર ઓરડાને ઘેરી બેઠો હતો, હવે તેમનું ચેરચેરું રૂપ લઇને એમને ચોંટી પડેલો અનુભવાતો, જાણે એમના હાથોથી વહેતી ગૂન્થી ગયેલી ઘાતક ક્રો-ધની પરાકાષ્ઠાનો ઉન્નમ ઊપજાવ્યો હોય; એ અહેસાસે મૌન સાક્ષી એક નવા ભયની શરૂઆત બની. હવા, જેને ક્યારેય ગેસોલિન અને ભયની સુગંધ ભરેલી હતી, હવે તેમાં એક નવી, ઠંડકભરી અને સંકવાઈ ભરેલી વાસ વિકસતી હતી – લોહીની તીખી તત્ક્ષણ કપાસી ગંધ, એ અંતિમ અને અમર્યાદિત દ્રોહની ભયાનક યાદ અપાવતી.

લોહીની તીખી કપાસી સુગંધ વધુ ગાઢ અને બુખ્તી બની રહી હતી, અગ્નિપરીક્ષાની ઘડીઓમાં અનુપની મંદ પડી રહેલી ઇન્દ્રિયોએ તેને ઘેરી લેવાઈ હતી. જગત, એક સમયે સંઘર્ષ અને આકાંક્ષાની શણગારેલી ચાદર જેટલું વિશાળ હતું, હવે તે માત્ર ધબકતો, લાલ રંગની ધૂંધમાં સીમિત થઈ ગયું હતું. તેની દરેક ઉખડી પડેલી શ્વાસે ઉલાળું ભરીને લેવામાં ચેષ્ટા કરે છે, જાણે ફેફસાં અંદર જ વળી જાય છે, ત્યારે ઓક્સિજનને બોલાવવાનો એનો પ્રયાસ વ્યર્થ જાણાય છે. પીડાથી અસ્પષ્ટ થઈ ગયેલી તેની દ્રષ્ટિ હળવે હળવે ધૂંધળી થવા લાગી, ગેસ સ્ટેશન કચેરીની તેજ ફ્લોરેસન્ટ રોશની હવે અજાણી, ધુમ્મસતી રંગીન તરંગોમાં ફેરવાતી ગઈ. તેને તેના પાતળા કપડાં માથી લિનોલિયમની ઠંડી જે રીતે આખા શરીરે પ્રસરી રહી હતી, એ તેની માથા અને હાથમાંથી ઉગતી જીવંત અગ્નિસ્વરૂપ પીડાનું મક્કમ વિરો-ધાભાસ હતું.

શ્રી. પટેલનું પ્રતિબિંબ ક્ષીણ પડતા પ્રકાશ સામે વિકરાળ આકાર ધારણ કરી ઊભું હતું, પણ તેની આંખોમાંથી ઉગતી ક્રોધની જ્યોત હવે ફીકી પડી રહી હતી, અને તેનો સ્થાને કોઈ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ, ખોખલી વિજય સરખી લાગણી ઉગી હતી.
અનુપે સાંભળેલા શબ્દો અગમ્ય ખીણની પારથી સંભળાતા હોય એમ દૂરે, ધૂંધળા અને અસ્પષ્ટ હતાં. તે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો, ઓગળી રહેલા વાસ્તવિકતામાં કશુંક સ્પર્શનીય ઝુંડી રાખવાનો પ્રયાસ કરતો રહ્યો, પણ તેના વિચારો ટૂંકો પડતા, સરકી جاتے અને વિખુટા થઈ ચૂક્યા હતાં. અનુપે અસંખ્ય કલાકોનું પરિશ્રમ અને અડગ આશા પર ઊભેલું તેનું ખાસ ગોઠવેલું અમેરિકન સપનોનું દુગધમનું મકાન, વિશ્વાસઘાતની ક્રૂર હકીકતે તેની પાયો ભાંગી નાખતાં, જ્યાં-ત્યાં વિખેરાઈ રહ્યું હતું.
તેમ છતાં, જ્યારે ભૌતિક જગત ધીરેધીરે દૂર થતું ગયું, ત્યારે અંદર એક અજાણી, રોજ અધૂરા અનુભૂતી લાગતી શાંતિ પ્રસરી—એક સૂર, એક ક્લામ્યતા, જે ખુલ્લેઆમ અનપેક્ષિત હતી.

એ શાંતિ માન્યતાની નહોતી, કે સ્વીકારની શાંતિ નહોતી. એ કંઈક વધારે ઊંડું, એક પ્રગાઢ નિર્ભરતા, જાણે કહે કંઇક એવા સ્થાનેથી પ્રગટે છે, જ્યાં

પીડા કે ભયના સ્પર્શથી પણ Pard ત્યારબાદ તેનું મન, સંસારિક ચિંતાઓનાં બંધનોથી મુક્ત થઈ, ધીરે ધીરે તરતું ગયું. છબીઓ ઝળહળતી— તેના વતનનાં ધૂળિયા રસ્તાઓ, માતાની નમૃત્ત સ્મિત, અને વિમાનમથક પર પિતાએ આશાભેર આપેલો વિદાય. આ યાદો પસ્તાવાની નહોતી, પરંતુ અનુસ્થિત જીવન અને વહાલે વહેંચાયેલી ઘડીઓના અવશેષ રૂપે જમીનપર પેદા થયેલી બાબતો હતી. આ એ ભૂતકાળની ફૂંકારી હતી, જે હવે અશક્યપણે દૂર પણ લાગતી અને એટલી જ નજીકપણું અનુભવાતું.

શારીરિક અનુભૂતિઓ ધીરે ધીરે ફિક્કી થવા લાગી. તેના માથાના થપકારા હવે ધીમું દુખાવામાં પરિવર્તિત થયો. એના હાથની સુનિતા વિસ્તરતી ગઈ, એક મૌન તરંગ જે દુઃખના તીખા કિનારો ધોઈ લઈ જતી હતી. તેને હલકાપણું લાગ્યું, અને આદિવૈશ્વિકતા જેવી એક ભાવના, જે ડરાવની નહોતી, પરંતુ મુક્તિદાયિ હતી. એવું લાગ્યું કે એની આત્મા, ધરતીની યાત્રામાંથી થાકી ગયેલી, હવે વિદાય માટે તૈયાર થઈ રહી હતી; અજ્ઞાનતામાં સમાઈ જવા માટે નહીં, પણ કંઈક વિશાળ અને અજાણ્યા તરફ પ્રસ્થાન કરવા માટે.

અને પછી, તેના શારીરિક દુઃખ ઉપર ઊઠતી સ્પષ્ટતા સાથે, એક પવિત્ર શબ્દ એના હોઠે ખિલ્યો. આ કોઇ જાગૃત વિચાર નહોતો, ન તો ઍસી રીતે વિચારીને બોલાયેલું હતું. તે તો અવ્યાખ્યાયિત, અત્યંત ઊંડાણથી ઉદ્ભવેલી પ્રારંભિકા હતી, જે બાળપણથી જ તેના અસ્તિત્વમાં જડી ગઈ હતી. તેનો શ્વાસ, ક્ષીણ અને કઠિન, હજી પણ એ અવાજ વહન કરી રહ્યો હતો—એક નાજુક ફરફરતી ફૂંક જેવી, જે હવામાં લટકતી રહી અને દેવીય શક્તિથી ઓતપ્રોત હતી.

શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ.

આ શબ્દો, મુશ્કિલથી સાંભળાય એટલા, એક ગહન સમર્પણ અને ઉદ્યતાં પ્રાર્થનાનું પ્રતિબિંબ હતા. આ તેમને પોતાના અંતિમ દિવસો, અંતિમ શ્વાસ, અને પોતાની સાચી સત્તા—બધુંજ દૈવીમાં અર્પણ કરવાની નિરમોહ ભેટ હતી. આ અંતિમ ક્ષણે, ધરતીની બધી સંપત્તિ, તમામ પ્રયત્નો અને બધાં રોષથી વિરહિત, અનુપની ચેતનાએ પોતાના સાચા ઉત્તરનક્ષત્રને આંક્યું. તે માત્ર આવીતી ગુસ્સાનો ભોગ બનેલો ભાડૂત કે વિશ્વાસઘાતનો સ્વપ્નિલ નહીં, પણ સાધન અને સ્ત્રોત તરફ પાછો ફેરી રહેલો આત્મા હતો. આ પ્રારંભિકા ભાવવિહ્વલતા નથી, પણ શ્રદ્ધાનો ઊંડો અધ્યાય છે—વિશ્વની ક્રૂરતા પણ જેને ડગમગાવી શકે નહિ એવા ચિરસ્થાયી આધ્યાત્મિક કુદરતનું પ્રમાણ.

આ ભાવ, સદીયાંથી ભક્તિપ્રથા દ્વારા ઘડાયેલ, ભક્તિ, સમર્પણ અને દૈવી સ્વીકાર તથા એકરahamwe ભાવને પોતાની અંદર ઉજાગર રાખે છે.
‘શ્રી’—આદર અને શુભતાનો શ્રદ્ધાપૂર્વક સંબોધન. ‘કૃષ્ણ’—પ્રિય આરાધ્ય દેવ, દૈવી રથચાલક અને બ્રહ્માંડિય પ્રેમ તથા જ્ઞાનના જીવંત મૂર્તિરૂપ. અને 'પર્ણાસ્તુ', એ શબ્દ, જે અંતિમ અર્પણનું આવાન કરે છે—માણસના સમગ્ર અસ્તિત્વને, આ અંતિમ, ક્ષણભંગુર પળમાં, તે દૈવી ચેતનાને સમર્પિત કરવાનો સંકેત છે. આ એવી ઘોષણા હતી કે—even આક્રોશક હિંસા અને પરમ દ્રોહના સામનોમાં પણ, માનવ આત્મા પોતાનાથી મહાન એવી કશાક સાથેના સંકળાણમાં શાંતિ અને અર્થ શોધી શકે છે.

જ્યારે પવિત્ર પ્રારંભિકાનું છેલ્લું શબ્દક્ષર ભારે વાયુમંડળમાં વિલીન થયું, ત્યારે તે નાનકડી, લોહીથી સેરાયેલી ઓરડામાં એક સૂક્ષ્મ છતાં સ્પર્શાય તેવી પરિવૃત્તિ સ્થળે આવી. એ દબાણભર્યું મૌન

જોકે શ્રી પટેલની હિંસક કૃત્ય પછી છવાયો હતો, તે હળવો થવા લાગ્યો; તેના સ્થળે એક ઓછી અનુભૂતિ ધરાવતી ગણગણ, એક આવૃત્તિ આવી, કે જે સામાન્ય ઇન્દ્રિયોના પાર વધી હતી. ગેસ સ્ટેશન કચેરીનું કર્કશ પ્રકાશ જેહમથી નરમ પડતું ગયું, તેનું ઝગમગાટ ઘટતું ગયું, જાણે આખું વાતાવરણ અનુપના અંતિમ ઉચ્ચારની આધ્યાત્મિક પવિત્રણાએ પ્રતિસાદ આપતો હોઈ.

અનુપની આંખો, જે ધૂંધળી પડતી પ્રકાશરેખામાં અજ્ઞાત bindu ઉપર સ્થિર હતી, હવે ધીરે ધીરે નિર્ભાવ હોય રહી હતી; તેની પૃથળી વિસ્તરતી, અને તેનું નિશ્ચલ રૂપ એક અસ્પષ્ટ, અલૌકિક તેજ સાથે ઝળહળતું હતું. આ પ્રકાશ કોઈ કર્કશ કે અસ્વાભાવિક પ્રકારનું નહોતું, પરંતુ કોમળ અને દીપ્તિમાન તેજસ્વિતા હતી—જાણે કે જીવશક્તિ, જઇ રહી હતી, પરંતુ તે શુદ્ધ ઊર્જામાં રૂપાંતરિત થઇ રહી હોય; એ તેની આત્માની સંવેદનશીલ પ્રસરણ હતી. માટ પર પડેલું લોહી, જે પહેલા ઉલ્લંઘનનું ઉગ્ર પ્રતીક હતું, હવે ઝળહળી રહ્યું હતું, આ નવપ્રભા દર્શાવતો, જાણે ધરાપરસે દાગને આધ્યાત્મિક અગ્નિ દ્વારા શુદ્ધ કરવામાં આવી રહ્યો હોય.

શ્રી. પટેલ, હજી સુધી ઊખલેલા શ્વાસ સાથે, થોડીક ધબકતી હથેળીઓ સાથે—કારણકે કરેલી ક્રિયા હવે કદી પાછી ખેંચી શકાય તેવું નહોતું—તેના સામે ફેલાયેલી દ્રશ્યને નિહાળતો રહ્યો. પાઇપ રેન્ચ તેના હાથમાંથી સરકીને લિનો-લિયમ પર પડતાં, આ ચંચળ નિર્ભરતા વચ્ચે એ અવાજ અવિચલ શાંતિમાં અસામાન્ય ઉંચાઇ સાથે ગૂંજ્યો. તેને આશા હતી કે તેને ભય અનુભવાશે, કદાચ કોઈ અંતિમ, સંપૂર્ણ રૂપે નિરાશાશીલ શ્વાસ. તેને આ અથડામણની અપેક્ષા નહોતી . અનુપનું દૃશ્ય, જે હવે ડરીને અદ્રશ્ય થતો ભોગ નહિ, પણ અજાણ્યા પ્રકાશમાં સ્નાત પ્રતિમામાં રૂપાંતરિત, તેની અંદર એક અનોખો કંપન જગાવ્યો—ભાવવિમૂઢ ભય સાથે ઉદયેતી અશાંત શ્રદ્ધાનું સંમિશ્રણ.

અનુપનું ભૌતિક સ્વરૂપ તૂટી ગયું હતું, ભૂમિ પરની પ્રત્યક્ષ ક્રૂરતા માટે એક જીવંત સાક્ષી તરીકે પડ્યું હતું. તું સ્વરૂપ જ્યાં પકડી રાખનાર જે ચેતનанов, હવે સ્પષ્ટરૂપે પરિવર્તનની પ્રક્રિયામાં હતી—અંત તરફ નહીં, પણ નવા આરંભ તરફ, તેના ઉચ્ચારેલ પવિત્ર શબ્દોની દિશામાં માર્ગદર્શન મેળવેતી. ‘શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ’ની પ્રારંભિકા માત્ર અવસા-યના અંતિમ શ્વાસરૂપ નહોતી; એ આત્મિક કરેલુ કાર્ય હતું, પોતાની ચેતનાને દૈવી તરફ વિશેષ રીતે વાળી દેવાની એક જુદી ક્રિયા, અંતિમ, ઊંડી સમર્પણની ક્રિયા, જેવી તેનાં અવસાનનું સારાંશ પોતે બદલ રહી હોય તેમ લાગતું.

અનુપના શરીરમાં રહેલી સારવાર પીડા ધીમેધીમે ઓછી થતી ગઈ, અને તેનું સ્થાન ગાઢ વિમક્તિ અને તેજસ્વિતાની અનુભૂતિએ લીધું. માણે તેમ લાગ્યું કે આ ભૌતિક આવરણ, હવે અનાવશ્યક બની ગયું, ધીરે ધીરે અલગાવ પામવા, વિલય પામવા લાગી રહ્યું છે. તે પોતાને ઊઠતો અનુભવતો હતો—શારીરિક અર્થમાં નહીં, પણ એક સામે વિસ્તરતી ચેતનામાં, જે અબ રૂમમાં વ્યાપેલી સંવેદનશીલ શક્તિઓ સાથે એકરૂપ થતી જઈ રહી હતી. જે અંધકાર તેને ગ્રસવા માંગતો હતો તે હવે પાછળ ધકેલાઈ રહ્યો હતો—બાહ્ય શક્તિથી નહીં, પણ આંતરિક તેજસ્વિતા વડે, એક ભગવાન ભક્તિથી જન્મેલા પ્રકાશ દ્વારા, જે આખરી શબ્દોમાં પ્રગટાઈ હતી.

શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુની મહત્તા—even in this moment of extremity—તે ઊંડી આધ્યાત્મિક ચેતનામાં અનિપએ અનુભવી હતી. આ સ્વીકારો હતો કે તેનું જીવન, તેની તમામ સંઘર્ષો અને આવનારા વિદાય સાથે, માત્ર એક ક્ષણિક

ઝબોક હતું મહાન બ્રહ્માંડના અભીનયમાં. તેની અંતિમ ક્ષણો જીવી ચૂકેલા ન્યાય વિશે નહોતી, કે તેના સ્વપ્નો જે ક્રૂરતાથી ઓલપાય ગયા. આ ક્ષણો તેના શાશ્વત દૈવી જોડાણ અંગે હતી, એ જોડાણ કે જે પીડા, વિશ્વાસઘાત તથા મૃત્યુની પૂરતી સીમાને પણ ઓળંગે છે.

પ્રારંભિકા એ બાંધણ હતી—એક આધ્યાત્મિક નાથ—કે જે ભૂમિ લોકને દૈવીય સાથે જોડતી હતી. એ પ્રાર્થના હતી, એ મંત્ર હતો, અને એ શ્રદ્ધાનો સાક્ષ્યપત્ર હતો, જે કાટમાળમાં ઘડાયો હતો. જેમજ અનુપની આસપાસ તેજસ્વિતા વધતી ગઈ, તેમ ગેસ સ્ટેશન કચેરીની રંગીન છાયાઓ વધુને વધુ પાછળ જતી રહી—as though acknowledging એક એવી શક્તિ જે માનવ દ્વેષથી પરેછે. હવામાં ઠંડક આવી, શુદ્ધતા પ્રસરી; લોહીની ગંધ તે અનિવાચ્ય, વિલક્ષણ સુગંધથી બદલાઈ ગઈ—હજારો ખિલેલા કમળ જેવી, રસાયણિક શુદ્ધિ, અતિન્દ્રિયતા અને પાવનતાનો સંદેશ આપતી.

શ્રી. પટેલ મૂગ્થ અને ભયભીત બની ગયો હતો, કારણ કે અનુપની આસપાસનું પ્રકાશ ઉષ્માયુક્ત રીતે ભેગું થતું અને અંદર ખેંચાઈ રહેલું લાગતું, છતાં એ એક સમયે વિસ્તરતું પણ હતું; અને એ તેજ નાનકડા ઓરડાને લગભગ સ્પર્શ કરી શકાય એવી હાજરીથી વધુને વધુ ભરતું ગયું. તે પોતાના ભાડૂતનું મૃત્યુ પામતું શરીર નહોતું જોઈ રહ્યો, પણ કંઈક અત્યંત ઊંડું અને અર્થઘટનાતીત એવું સ્વરૂપ જોઈ રહ્યો હતો, કંઈક એવું કે જેમાં જીવન અને મૃત્યુ વિશેની તેની તમામ સમજણ પર અભિપ્રશ્ન ઉઠે. કેટલીક પળો પૂર્વે જેને ઠંડી ક્રોધે ચલાવેલો, એ ભાવનાએ હવે એક શીતલ સંજ્ઞાનને આપી દીધી હતી; તેને ખ્યાલ આવ્યો કે તેણે માત્ર એક જીવનનો અંત કર્યો નહોતો, પણ અજાણતા એક અસાધારણ આધ્યાત્મિક પરિવર્તનની સાક્ષી બની ગયો છે. પ્રથમ જે નિર્ણયમાં તેને એક અઘેલો સંતોષ અનુભવાયો હતો, તેનું વજન હવે એક નવી અને ભયાનક તીવ્રતાથી તેના હૃદય પર ભાર વરસાવવા લાગ્યું , જેના અંદર બ્રહ્માંડના અજ્ઞાત સાક્ષીનું અસ્વસ્થતમ જ્ઞાન પણ રહેલું હતું.

અનુપની ચેતના, હવે અશક્ત દેહ સાથે બંધાયેલી નહોતી, ઊંચે ઉડતી રહી. પ્રારંભિકા આશાવાદી દ્વાર ખોલી ગઈ હતી, અને તેનો આત્મા, દૈવી નામ દ્વારા પથદર્શન પામતો, પોતાની યાત્રા પર પ્રસ્થાન કરી રહ્યો હતો. પીડા, ભય, છેતરપિંડી – આ બધું હવેથી પ્રખર પ્રતિધ્વનિઓરૂપે દૂર થઈ ગયું છે, અનંત વિસ્ટારમાં જોઈએ તો સામાન્ય બનતી વિગતો બની ગઈ છે, જે હવે તેના સામે ફેલાયેલી છે. ધરતીલોકમાં દેખાતું એમેરિકન સપનું, તેની નાશવંત ભૂમિકા પ્રમાણે, વાસ્તવે ક્રૂર અને દુઃખદ છેતરપિંડીમાં પરિપ્રેક્ષિત થયું હતું. પરંતુ અનુપે પોતાના અંતિમ શ્વાસમાં, અંતિમ શબ્દોમાં, એક વિગતે મહાન સપનાને અંજલિ આપી – આત્મમુક્તિનું સપનું, દૈવી સંગમનું સપનું, એવુ સપનું કે, ધરતીલોકના સપનાં કરતાં, પૂર્તિ માટે લાયકાત ધરાવતું હતું. અંતિમ શ્વાસ અંત નહિ, પરંતુ પરિવર્તન હતું—હતાશાની પરાકાષ્ઠા સામે શ્રદ્ધાની અવિરત શક્તિનો સાક્ષાત પુરાવો, તથા હિંસક દુર્ઘટનાના હૃદયમાં ઉદ્ભવતું ભવપારનું એક ક્ષીણ મર્મર. પ્રારંભિકા—‘શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ’—હવામાં વિખેરી રહી હતી, ભૌતિક દુઃખની સીમાઓથી પાર જતી યાત્રાનું મૌન, પવિત્ર વચન; કે કાળાન્ધકારની ક્ષણમાં પણ દૈવી સદા હાજર છે, પોતાના ભક્ત સંતાનને સ્વીકારવા તત્પર.

લોહીની કપરાશથી ભરેલી તીખી સુગંધ, જે એક સમયે કઠોર, આયાસભર હુમલો જણાતી, હવે ધીમે ધીમે વિસ્મૃત થવા લાગી હતી; તેનો સ્થાન સફાઈ સાધનોની નિષ્કલંક, રસાયણી ગંધે લઈ લીધો હતો. ગેસ સ્ટેશન કચેરીના કડક ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો, જેઓ અનુપના અંતિમ, દુખદાયક ક્ષણોના સાક્ષી રહ્યા, હવે ત્યાંની હકીકતને પૃષ્ઠભૂમિ આપતા, દુ-ર્ઘટનાના ભૌતિક પુરાવા અજિત કરવા લાગેલા કર્મચારીઓના મૌન પ્રયત્નોને ઉજાગર કરતા હતા. પણ જેટલાં પણ બ્લિચ કે disinfectant વપરાય, એ દાગ દૂર કરી શક્યાં નહિ, જે સ્થાનોના હૃદયમાં ઊંડો વસ્યો—વિશ્વાસઘાત તથા ઓગળી ગયેલી આશાનો દાગ. અનુપ હવે માત્ર આ જીવનમાંથી જ નહિ, પણ એની ઓળખને ગે-ઠેલાં સંબંધો અને અભિલાષાઓના ઝાળમાંથી પૂર્ણરૂપે અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. તેણું હાસ્ય, તેની આંખોમાં પડતી શાંત નિશ્ચયની ઝાંખી, તેની હાજરીની સહજ ગતિ—આ બધું જ નિર્દયતાપૂર્વક મૌન કરી નાખાયું હતું, પાછળ ainult એક ઊંડું ગુંજતું ખાલીપો છોડી ગયું.

ગેસ સ્ટેશન, જે તેની પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થયેલી સ્વતંત્રતાનો પ્રકાશસ્તંભ હતું, હવે એક નિર્વાચિત સ્મૃતિસ્થળ સમું ઉભું હતું. એવું સ્થાન જ્યાં અમેરિકન સપનો માત્ર લથડ્યું નહોતું, પરંતુ નિર્દયતાપૂર્વક ભગ્ન થઈ ગયું હતું. અનુપે સંભાળતાં સ્વપ્નો—જેઓ ઘરેથી થયેલી મંદહાસ તેમ વિવેચિત કોલોમાં પરિવારજનોને કઠણાઈથી કહ્યું હતા, અને મધ્યરાત્રિના શિફ્ટમાં જૂની નોંધપત્રીઓ પર જુદા જુદા રંગે લખાયા હતા—હવે સભક્તિપૂર્વક વિખેરાયેલા વિંડોલાની કાચપટ્ટી જેવા છૂટા પડી ગયા હતા. તેને એવું ભવિષ્ય નજરે પડતું હતું, જેમાં તેનો પરિવાર હોય તેની સાથે, અને સતત પરિશ્રમનો અંત સુભાગ્ય અને સુરક્ષિત જીવનમાં થાય. તે 앞ે એક એવો માર્ગ જોઈ શક્યો હતો, જે તેનો પસીનો અને અડગ દ્રઢતાથી રચાયો હતો. પણ તે રસ્તો ગંભીર અને નિર્દયતાથી અચાનક કાપી નાખાયો હતો, જ્યાં માત્ર અધૂરા રહી ગયેલા સંભાવનાઓના અવશેષો જ બચ્યા હતા.

તેમના નમ્ર ગામમાં, જ્યાં રવિવારની જેમ સુર્ય હજુ પણ ઓળખીતા ખેતરો પર ઊગતો અને જીવંતીનો ઢોળાવો બહુ જ ઓપલો યથાવત રહેતો, ત્યાં હવે એક અલગ પ્રકારના સાંજના પડછાયા તણાઈ રહ્યા હતા. અનુપની માતા રાધા, જેમના હાથ હંમેશા લોટ મસવવાની શાંતિપ્રદ પરંપરામાં કે તેમના નાના બગીચાની સંભાળમાં વ્યસ્ત રહેતા , તેમના જીવનના સામાન્ય રીતે સ્થિર વહેણમાં અજાણી ચિંતાની કંપન અનુભવી રહી હતી. અનુપના ફોન-કોલ્સ, જે પહેલાં પુત્રની દૂર ગયેલી દુનિયાથી જોડતો એક વિશ્વસનીય સાથ હતો, હવે દુર્લભ બની ગયા હતા, પછી મૌન છવાયું હતું.

દરેક એવો દિવસ, જે તેનો અવાજ સાંભળ્યા વિના પસાર થતો, એ એક નાનકડી મૃત્યુ જેવો અનુભવ, તેની આત્માની ધીમે ધીમે ધૂળખોરી હતી. તે અનુપની તસવીરોના સીકા પડેલા કિનારા પલટતી, — તેની યુવક ઉંમરની સ્મિત, જોઈ ન શકાતી દિશામાં તાકી રહેલું આશાવાદી નજર — અને એક અકળાવતી ચિંતા તેના હૃદય ઉપર આગ્રહપૂર્વક своей પકડ મજબૂત કરી લેતી. કઈ એવા શબ્દહીન ભાર હશે જે તે એનાં ખભા પર ધારતો હશે? કઈ એવા અનુભવીલ ન હોય તેવા યુદ્ધો એ દૂર દેશે લડી રહ્યો હશે? પ્રશ્નો, જે પૂછાયેલા પણ નહોતા અને અજવાબ રહેલા હતા, ભીંજાયેલ હવામાં ભારે રીતે ઝૂલાતા, એવા શોકની પ્રસ્તાવના બની રહ્યાં હતા જેને તે હજી સમજી પણ શકતી ન હતી.

તેના પિતા, ગોવિંદ, જેમનું જીવન શાંત સહનશક્તિ અને જવાબદારીના ભારથી ઘડાયું હતું, શાંતિનો આવરણ જા-ળવવાનો પ્રયત્ન કરતા રહ્યા. તે રાધાને ભરોસો આપવામાં આવ્યો, તેમનો અવાજ થોડો વધારે સ્થિર હતો, કે અનુપ મજબૂત, વ્યવહારુ અને કોઈપણ પડકારનો સામનો કરી શકે છે. પણ પોતાના વિચારોની એકાંતતામાં, ઊંડી બેચેની તારીખ બની રહી હતી. એરપોર્ટની અરદાવડ છેડતી ખોળ, અને તેના ચહેરા પર ઝળહળતી આશા તેને યાદ આવી.

પુત્રની આંખોમાં, તેમને ગૌરવ અનુભવાડવાનો ગૂડો પ્રતિજ્ઞા. હવે શક્યતઃ તૂટી ગયેલી એ પ્રતિજ્ઞા, તેના છાતીમાં એક સ્પર્શાતું ભાર બની ગઈ હતી. તેને પોતાના પુત્ર માટે જે ભવિષ્યની કલ્પના હતી – એક સફળ, સન્માનિત વેપારી, સમુદાયનો આધારસ્તંભ – તે બધું હવે અનિશ્ચિતતાનાં ધુમ્મસમાં ઓગળી રહ્યું હતું. તેમણે આપેલા ત્યાગ, લડ઼ેલા ગીત, અને ગીરવે મૂકી દીધી જમીન – હવે બધું જ સંભવિત નિરર્થકતાની કડવાશથી રૂંજાવેલું લાગતું હતું.

ગદ્દારી, જ્યારે સમાચાર અંતે અને વિનાશક રીતે આવ્યા, ત્યારે એ અચાનક પડેલો આઘાત નહતો, પરંતુ એ તો ધીમે ધીમે અને દુઃખદ રચાતા વિખુટાણનો અવકાશ હતો. અનુપની સફળતાની, જે તે પત્રોમાં અને ક્યારેક વીચારપૂર્વક બોલાયેલા ફોન કૉલ્સમાં, ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક ગૂંથતો આવ્યો હતો, એ વાતાવરણ ક્ષણેકોંધમાં તૂટી, અનગણિત ટુકડાઓમાં વિઘટિત થઇ ગઈ. ગેસ સ્ટેશન, જેને તેણે ઉગતી વ્યાપારિક સફળતા અને પોતાની મુળ્યવાન વ્યવસાયિક દક્ષતાનો પુરાવો ગણાવ્યો હતો, તે અંતે હકીકતમાં પડતર સંઘર્ષનું મંચ સાબિત થયું હતું, જેના Shame to senten ce lead to his violent demise.; ભયાનક અંતે તેનું હિંસક અવસાન થયું. જ્યારે એ વિગતો કાયદાકીય અરજીના અટપટ રસ્તાઓ અને જોરથી ફફડતી ફફડતો વાતોએ પસાર થઈ, ત્યારે એની નિષ્ઠુરતા અને કઠોરતા આંખે ચડી. લોલુપતા – અતિથ્ય અને નિર્દય – એ યુવાનના જીવનની આશાની કિરણને બુઝાવી નાખી, જેમણે સ્વપ્ન જોવાની હિંમત દાખવી હતી.

શ્રી પટેલની ક્રિયાઓનું પરિણામ, લોલુપતાથી ઉદભવેલ એક તરંગ તરીકે, તે રાત્રિના તાત્કાલિક હિંદસ્તાન કરતાં પણ વિસ્થાર અને ઊંડાણ વધારી ચૂક્યું હતું. જે નાનાં અને ગામઠી, પણ એકમેક સાથે જોડાયેલા સમુદાયને અનુપે પાછળ છોડ્યો, માટે તેનો અવસાન અગમ્ય અને ગર્જનાભરેલું નુકસાન હતું. તે માત્ર પુત્ર, ભાઇ, ભાણેજ જ નહોતો; તે તેમના સામૂહિક મહત્ત્વાકાંક્ષાઓનું પ્રતીક હતો, ઓળખીલા ક્ષિતિજોને પાર જવાની હિંમતનું જીવતું સાક્ષ્ય હતો. તેની નિષ્ફળતા, તેનો દુઃખદ અંત, લાંબી છાયાં ફેંકતો, કપરા ભયોને ને કરકસર ઊભા કરીને આવું સંદેશો મજબૂત કરતો કે તેમના ગામની બહારની દુનિયા એક ભયાનક, નિર્દય જગ્યા છે, એવી જગ્યા કે જ્યાં પોતાના મહત્ત્વાકાંક્ષી સંતાનોને ભસ્મ કરી નાખવામાં આવે છે.

અનુપના અંતિમ ક્ષણોના મૂન નિર્દોષ સાક્ષીઓ – ગેસ સ્ટેશનની ઝબકતી લાઇટો, રેફ્રિજરેશન યુનિટ્સની નિસ્વાર્થ ઘૂંઘચું, ક્ષણિક વપરાશ માટે સજ્જ કરેલી ખાલી શેલ્ફો – એક પણ આશ્વાસન આપી શકી નહોતી. આ બધાં માનવીય દુર્દૈવના મૌન નિરીક્ષક હતાં, તેમનાં ધાતુ અને પ્લાસ્ટિકના સપાટીના ઉમઠે ફક્ત હિંસા અને નુકસાનની કડવી વાસ્તવિકતા જ પડછાંય પ્રમાણે પ્રવર્તતી હતી. મૌન રાત્રિને પાળતી ચાંદ પણ જાણે નીચે ઝૂકી ગઈ છે, તેનું રૂપેરી તેજ અવસાદગ્રસ્ત , જાણે બુઝાઇ ગયેલાં જીવન પર શોક વ્યક્ત કરે છે.

અનુપની યાત્રાની વાર્તા, જે જ્વલંત આશા અને અડગ સંકલ્પ સાથે શરૂ થઈ હતી, હવે તૂટી ગયેલા સપનાઓના કરુણ ઉપસંહાર સાથે પૂર્ણ થઇ.
અમેરિકન સપનો, એ અથાગ લલકાર જે અનેક લોકોનું મન મોહી લયું હતું, પરથી માટે એક ક્રૂર ભ્રમ સાબિત થયું—મૃગમરીચિકાની જેમ, જે અંતે લોહીથી રંગાઈ ગયેલી વાસ્તવિકતા બનીને ઓગળી ગઈ. અવસરનો, શ્રેષ્ઠ જીવનનો કરાયેલો વાયદો, અઢળક લાલચની કડક હકીકતમાં વળી ગયો હતો, અને ધરતીના ધરમકોળા, ઉગ્ર, શોષણયુક્ત રૂપને ઉજાગર કર્યો હતો.

સંકુલ સંપત્તિ. એની કથા ચેતવણીરૂપ ગાથા બની, ધીમી અવાજે ફફડાતી, એ દૃઢ અને જોખમી યાત્રાની સાક્ષી પડી, જેમાં કોઈક પરદેશમાં ભાગ્ય today શોધવા ગયો હતો, પરંતુ આખરે એ જ વ્યવસ્થાએ એની આશાઓ પૂરી કરીને મુક્કમ કરી નાખી. અનુપ જે દુનિયાને પાછળ છોડી આવ્યો હતો, કે જેને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે એણે આકાશને હાથ લગાવવાની ઘાસણી લીધી હતી, તે હવે એની ગેરહાજરીથી થયેલ ઊંડા ખાલિપાને ઝેલે છે—એવો ખાલીપો કે જેમાં અત્યંત નિર્દયતાથી, સદાય માટે, વિશ્વાસઘાત થયેલી સપનોની ગુંજ સાંપડી રહી છે. આ બધાના અંતની નિર્લિપ્તતા, એ કદણ બોધ કે હવે તેની હાસ્યરમ્ય ધ્વનિ ક્યારેય ગામમાં તેમના પરિસરમાં સંભળાશે નહીં, તેના સપનાઓ કદી᭄્વ-તાથી આકાર પામશે નહીં—આ બધું જાણે ભારે વસ્ત્ર જેવી ગાઢ દુઃખાભાસી છટામાં ઊતર ગયું, જે અનાયસે અધૂરી રહી ગયેલી જિંદગીનું સ્મરણપત્ર છે, એવી જિંદગી જે ધારીને બધું દાવ પર લગાવ્યું હતું, પણ અંતે એ વચન રાખાયું નહીં. શ્રી પટેલની આકુલ ચાલના પરિણામો માત્ર ગેસ સ્ટેશન કચેરીના ચાર દિવાલોમાં પૂરાયા નહોતા; આ આવેજૂઝ લહેરો અનુપની હાજરીથી સ્પર્શ થયેલા દરેક જીવન સુધી પ્રસરી ગઈ, અને પાછળ વિખરાયેલી દુઃખની ભવ્ય ભૂમિ અને અનુત્તર પ્રશ્નોનો ખેતર છોડી ગઈ. તે ઝીલતી આવતો સપનો, પોષણ કરેલી આશા અને તેની અસ્તિત્વની મૂળ પ્ર-ક્રિયા – આ બધું જ નિર્વાણી થઈ ગયું, અને એ પાછળ એવું ખાલીપો છોડી ગયું કે, જેણે કદી પણ કોઈકાળે કે કોઈ સ્મરણ દ્વારા પણ પૂરાઈ શક્યું નહોતું.

પ્રકરણ ૬: દૈવી હસ્તક્ષેપ

અનુપના કંઠમાંથી નીકળેલી ગુંજકાર ઘેરાવટ માત્ર પીડાનો અવાજ ન હતો, પણ તેની આત્માની અંતિમ, ઝાંખી એવી જ્યોત, નજીક આવતા અંધકારમાં એક આતુર ચમકતો શોલો હતો. એ તે ક્ષણભંગુર પળમાં, જયાં જીવન ધીરે-ધીરે ખૂટી રહ્યું હતું અને રસાદાયેલો વિશ્વાસ ઘેરી વાસ્તવિકતાનો બોજ ઊતરી રહ્યો હતો, ત્યારે, તેની અવાજે, ભલે નબળી થઈ ગઈ હોય, દૈવીય માધ્યમ મેળવો. "શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ." આ શબ્દો, ગેસ સ્ટેશનના વિષમ અને શુષ્ક આંતરિકમાં ધીમેથી કાંપતા, ન તો આશાનુષ્ઠાનની અસહાયતા હતા, નહિં તો તેના હુમલાકાર પર કોઇ શાપ.

આ શબ્દો પ્રાર્થના હતા, વિનંતી હતા, આંતરિક પાવન પ્રારંભિકા હતી, અવસાનનાં ખૂણામાં ફેંકાયેલી, અને દૈવી તરફ પ્રત્યાશિત જોડાણનો અંતિમ અઘોડ હતો. આ અવાજ ઈહલોકનો નહોતો, પણ એક આત્માની મુરજાયેલી પોકારનું પ્રતિધ્વનિ હતું—શાંતિ, ન્યાય અને અંતિમ પરિવર્તન પ્રક્રિયામાં માર્ગદર્શન માટે હાથ લંબાવતી એક પવનાર દુઆ.

આ કોઈ પાઠશાળાખાતરનું પુઠાણું નહોતું, ન તો પરંપરા અથવા સ્વાભાવિક ટેવ મુજબનું પઠન હતું. આ અનુપના અંતરંગના અગમ ખૂણાંમાંથી જન્મેલો ઉચ્ચાર હતો, એ શ્રદ્ધાનું સાક્ષી જે અનેક સવાર-સાંજના અવસ-રોએ તેમના વંશીય ગામમાં પોષાગ્રહણે પામ્યું હતું. આ તેમના વિશ્વાસનો શુદ્ધ, અનડોળ સાર હતો, જગતના બધા આડંબરોથી લીન, મૌન આરાધનાની જીવનભર અખંડિતા દ્વારા ચળકાવાયેલો. જ્યારે અનુપની શારીરિક શક્તિ બદલાતી રહેતી હતી, જ્યારે વિશ્વ લોહીથી રણજાઈ ગંદું ઘૂમ રહ્યું હતું, ત્યારે માનવ લોલુપતાની કુરુપ-તાથી અકરોડ્ઝી તેમનો આત્મા દૈવીયતાને દૃઢતાપૂર્વક આઁકડી રાખતો રહ્યો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ—દૈવી સારથિ, સચ્ચાઈનાં રક્ષક, સર્વ કલ્યાણ અને ન્યાયના મૂર્ત સ્વરૂપ— તે અનુપની શ્રદ્ધાના અડીખમ આધાર હતા. અને તેના અંતિમ શ્વાસે, તે કૃષ્ણ તરફ વળી ગયો, બદલો માટે નહીં, પરંતુ... કોઇ મહત્ત્વપૂર્ણ કોઇthing વધુ માટે.

આ શબ્દસમૂહ "શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ" માત્ર નામ અને પ્રત્યય નથી. તે એક અર્પણ હતું, સંપૂર્ણ શરણાગતિ હતી. "શ્રી" – આદરની ઉપાધિ, દૈવી મહિમાનું વ્યક્તવરૂપ સ્વીકાર. "કૃષ્ણ" – પ્રિય દેવ, મંદિરોની નિર્વિકાર શાંતિ અને ઘરેલી ઉંમાળે ફૂંકાયેલા અનંત પ્રાર્થનાઓનું પ્રવર્તન. અને "પર્ણસ્તુ" – સંસ્કૃતનું શક્તિશાળી શબ્દ, જે અર્પણ, સમર્પણ અથવા શરણાગતિ દર્શાવે છે. તે અનુપનો અંતિમ શ્રદ્ધાનો પ્રસાર હતો, તેનો પરમ સાક્ષ્ય: "ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને, હું પોતાને, મારું જીવન, મારું અંત, મારી વિનંતિ અર્પણ કરું છું." તે ધરિત્રીય સંઘર્ષનો ત્યાગ હતો, તથા એ સ્વીકાર કે પોતાની શક્તિ અને કાળજીપૂર્વકના પ્રયાસ પણ માનવ દ્રોહની કઠોરતા સામે અપૂરતા નિવડ્યા હતા. તે ક્ષણે, તે સંઘર્ષશીલ વલસી નહોતો, નહોતો આશાસ્પદ ઉદ્યોગપતિ, અને નહોતો સંપૂર્ણ સમર્પિત પુત્ર કે ભાઈ. તે માત્ર એક આત્મા હતો, અપૂર્વ અને ખુલ્લો, જે ઉંચી શક્તિને આપી હતી.

આ ઊંડા આધ્યાત્મિક જોડાણ, જે તેના ઉછેરના કાટમાળમાં ઘડાયું અને અમેરિકાની કઠિન યાત્રામાં જતનાયું, એ માત્ર શાંતિને જ સુંદર સાધન નહોતું. તે તો હતું

એ જ શક્તિ, જેણે દૈવીયનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચ્યું. એ હતી તેની શ્રદ્ધાની નિર્મળ ઝાંખી, જે અણમોલ અંધકાર સામે પણ દીપીમાન રહી, અને જેણે જગતો વચ્ચેના પડદાને ભેદી નાખ્યો. એ હતી અડગ માન્યતા, માનવ ભ્રષ્ટાચારથી આગળ વધતી દૈવી વિધાનમાં ઊંડો વિશ્વાસ, જેને કારણે પ્રતિસાદ આવવો અનિવાર્ય બની ગયો. અનુપના છેલ્લાં શબ્દો કોઈ ઈતિહાસસભર ઝંપલાવેલો શ્વાસ નહોતા; એ એક હૃદયપૂર્વક, ઉત્તમ અને સત્ય પ્રારંભિકા હતી, એ પ્રામાણિકતાથી ભરપૂર, એટલી નિર્મળ કે બ્રહ્માંડના કાનો પણ તેને અવગણવા અસમર્થ રહ્યા.

તે ક્ષણિક મરણલક્ષ/-ક્ષણા સુધીમાં, તેની શ્રદ્ધાની શુદ્ધતાએ દીવો બની કર્મ. તે અનુપની આત્માને પ્રકાશિત કરતી રહી, એને એવાં અવયવો સુધી દૃશ્ય બનાવી, જેણે દેહને પાર નહી શક્યું હોત. કલ્પના કરો, એ અસ્તિત્વની વિશાળ ઓરણી, જેમાં કર્મ, વિધાન અને દૈવી શક્તિના તારાઓ જડાયેલા છે. આ જીવનચિત્રના કાંસામાં, અનુપનું જીવન, યથાર્થનીમિત્તે તરુણાવસ્થામાં સમાપ્ત થઈ ગયું હોવા છતાં, નિષ્કલંક આશયો અને નિષ્ઠાપૂર્ણ પ્રયત્નોની એક અવિવાદિત દોરી રહ્યું હતું. અમેરિકા તરફ તેની યાત્રા લોભથી નહીં, પણ કુટુંબના ઉત્તાન અને શ્રેષ્ઠ ભવિષ્ય નિર્માણની માન્ય મનોકામનાથી પ્રેરિત હતી. તેણે સહનશક્તિપૂર્વક કઠિનાઈઓનો સામનો કર્યો, અજાણી ધરતી પર દૃઢ સંકલ્પનાથી માર્ગ શોધ્યો, અને પરિસ્થિતિઓમાં લાલચ તથા અણ્યાય સામે પણ પોતાની નૈતિકતા અખંડ રાખી. આ અવિચલ નૈતિક દિશાસૂચકતા, આ મૂળભૂત સદારાશિ, જ તેની અંતિમ પ્રાર્થનાને એટલી અનન્ય શક્તિ આપતી હતી.

કહવામાં આવે છે કે દૈવી સતાએ આવી નિઃસ્વાર્થતા તરફ ખેંચાઈ આવે છે. માણસે ધરતી પર કરેલી મહાન સિદ્ધિઓ નહીં, પણ તેની આત્માનું ગુણવત્તાપૂર્વકનું સૌમ્યપણું દૈવીય વ્યાપકતા સુધી પહોંચે છે.
અનુપે, પોતાના અંતિમ ક્રિયામાં, ابنے હત્યારને શાપ આપ્યો નવતાં. તેણે પોતાના ભાગ્ય વિશે કદી ફરિયાદ કરી નહિ. પછી, તેણે નજર અંતરમા ફેરવી અને અંતે દૈવી હાજરી તરફ ઉંચકે દૃષ્ટિ પાથરી; આ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ, તત્ક્ષણના ભયંકર દુઃખ પર વિજય મેળવી શ્રદ્ધામાં આશ્રય લેવું, એ અસાધારણ વિરોક્ષણ અને ઘૈરના એક અલૌકિક કૃત્ય હતું. આ માનવ આત્માની અખંડિત શક્તિને દીર્ઘકાળ સુધી સાબિત કરતું પ્રમાણ હતું કે—even when the most inhuman of circumstances—માનવ દીર્ઘકાળ સુધી દૈવીને શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આ સત્યદર્શન યાચના, જે જીવનભરના સમર્પણના ભાર અને આવનારા મૃત્યુની તટસ્થ તાત્કાલિકતા સાથે ઓતપ્રોત હતી, આધ્યાત્મિક આકાશમાં એક તરંગ ઉમેરી ગઈ. આ નિખાલસ, અક્ષુન્ય સહાયની પોકાર માત્ર ખાલી ગેસ સ્ટેશનમાં જ નહિ, પણ સમગ્ર વિશ્વના મૂળ મણકાં સુધી પ્રતિધ્વનિત થઈ. આ એવી પ્રાર્થના હતી, જે પરંપરાગત મધ્યસ્થતાના માર્ગોને અવગણીને, જીવનના અનેક ચક્રોમાં રમતા કર્મના શાંત પ્રવાહને વટાવતી હતી. આ સંજોગો દુર્લભ અને અસહ્ય પ્રક્રિયાના હતા, જ્યાં માનવીની અશાસિત ક્રૂરતાએ કુદરતી ક્રમનો ભંગ કર્યો હતો; અને એ સમયમાં આવે તેવી પ્રતિક્રિયા પણ એટલી જ અજોડ અને અસાધારણ થવી ફરજિયાત હતી.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, હિંદુ પંથના સર્વોચ્ચ દેવ તરીકે ઓળખાતા, વારંવાર રક્ષક, દૈવી પુનઃસ્થાપક રૂપે દર્શાવવામાં આવે છે—જે ત્યારે બ્રહ્માંડના રંગમંચ પર અવતરિત થાય છે, જ્યારે ધર્મ, બ્રહ્માંડની વ્યવસ્થા, ગંભીરરૂપે જોખમાય છે. અનુપનું મૃત્યુ લોભી અને

એક નિર્દય વ્યક્તિ આવા જોખમરૂપ અસંતુલનનું પ્રતિક બનીને ઉભરી આવ્યો હતો. આ એક ઊંડા અન્યાયનું કાર્ય હતું, એક ક્રૂરતા પૂર્વક sådan જીવનનો અંત કે જે કલ્યાણ માટે માની નિવડ્યું હતું. અનુપની વિનંતીનો પ્રતિ-ધ્વનિ માત્ર પવનમાં ઓગળી ગયેલ ફુસફુસાટ નહોતો. તે એક સ્પષ્ટ સંકેત હતો, દૈવી ધ્યાનની માગ કરતી પ્રબળ અપીલ, એક એવી વિનંતી કે તે નથી નકારી શકાતી.

આ વાર્તા માનવીય નિર્ધયતાની અંધારી વાસ્તવિકતા પાસેથી દૈવી પ્રતિસાદની શક્યતા તરફ વળી જાય છે. તે સૂચવે છે કે અનુપની અડગ શ્રદ્ધા—even તેના અતિ અંધકારમય સમયમાં—વ્યર્થ ગઈ નહોતી. તેના અંતિમ શબ્દો 'શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ' માત્ર જીવન સાથે વિદાય નહીં, પરંતુ એક શક્તિશાળી પ્રવૃત્તિપ્રેરક પ્રારંભિકા હતી, જેના અસરો હેઠળ દૈવી હસ્તક્ષેપની અભૂતપૂર્વ ઘટના ઉપજી. તે એ માન્યતાને દર્શાવે છે કે, લોભ અને હિંસા વડે ધૃણાયુક્ત લાગે તેવી દુનિયામાં પણ, એક ઉચ્ચ કલ્યાણકારી શક્તિ ભક્તોની રક્ષા માટે તાલ દારી રહે છે; અને અંત તરફ ધસી રહેલું એક નિ-ખાલસ હૃદય—even વિનાશના નાથે—એવી પ્રતિક્રિયા પામી શકે છે, જે માનવ બુદ્ધિને પાર પડે છે.

અનુપના અંતિમ ઉચ્ચારનો પવિત્રત્ત્વ તેના અવાજના ઊંચાણમાં નહોતું, કે તેની વ્યાખ્યાની ભવ્યતામાં નહોતું, પરંતુ તેમાં પ્રગટ થતી નિર્વિવાદ ખંરાશમાં હતું. એ એવી પ્રાર્થના હતી જે એક એવા હૃદયમાંથી વહેતી હતી, જેને સદાય સદ્‌ગુણ માટે સંઘર્ષ કર્યો હતો; એ આવી આત્મામાંથી નીકળી હતી, જેણે પોતાની પ્રતિબદ્ધતાઓનું પાળન કરવા શ્રમ કર્યો હતો; એ એવી ભાવનામાંથી ઉદ્ભવેલી હતી, જેના અન્ગત વિશ્વાસને ઊંચે દૈવી શક્તિમાં શ્રદ્ધાએ કદી હ્રાસ પામ્યો નહોતો . આ ખરો ભાવ એ ચાવી બની, જે એ દ્વારને ખોલી શક્યો, જે અન્યથા સદાય બંધ રહી ગયો હોત. આ ભક્તિનો શુદ્ધ સાર, જેમાં સર્વ વિષયવસ્તુથી મમત્વ વિહોણું હતું, એ દૈવીય ક્ષેત્રોમાં ગુંજતો હતો.

એવા કૃત્યના અર્થ પર વિચાર કરો. જો એકમાત્ર શુદ્ધ પ્રાર્થના દૈવીનું ધ્યાન આકર્ષી શકે, તો એ શ્રદ્ધાની શક્તિ વિશે શું કહી જાય છે? આ સૂચવે છે કે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્ર માત્ર એક કલ્પનાત્મક સંકલ્પ નથી, પરંતુ એક પ્રતિ-સાડી satta છે, જે ક્રિયા અને દૈવી હસ્તક્ષેપ માટે સક્ષમ છે. અનુપના અંતિમ પળો માત્ર દુઃખદ વિયોગની વાર્તા નથી, પણ અધ્યાત્મિક જોડાણની અવિચ્છિન્ન શક્તિનું દસ્તાવેજ છે. તેની કરૂણા, તેના શારીરિક દુઃખની સીમાને પાર કરતી, આશાનું પ્રતીક બની જાય છે; તે સૂચવે છે કે અંધકારમય ઘડીઓમાં પણ શ્રદ્ધાનો પ્રકાશ તેજસ્વી બની રહે છે અને દૈવી હસ્તક્ષેપ, જેટલો અશક્ય લાગતો હોય, તે શક્ય બની શકે છે, એ નો સંદેશ આપે છે.

"શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ" જેવા શબ્દો કેન્દ્રબિંદુ બની ગયા, એ પ્રેરક તરીકે ઉભરી આવ્યા. આ પળો એ જીવનની અંતિમ અભિવ્યતિ હતી, જીવન જે નિષ્ઠા અને પવિત્રતાથી જીવાયું હતું—દુઃખદ અંત્યા છતાં પણ તેમાં આધ્યાત્મિક આત્મા અકબંધ રહી હતી. આ આધારે, આ અડગ શ્રદ્ધા જ એવી શક્તિ હતી, જેને દૈવી તાકાત તરફ આકર્ષિત કર્યું. તે એનો પુરાવો હતો કે અનુપની યાત્રા માત્ર ભૌતિક નહિ, પણ એક આધ્યાત્મિક તીર્થયાત્રા હતી, અને તેનું અંતિમ ક્ષણ માત્ર અંત નહીં, પણ પરિવર્તન હતું; એક એવી વિનંતી которая ભૂમિથી પરે પહોંચયલી.

આ ઉપવિભાગ અનુપના અંતિમ ઉચ્ચારણના ગહન આધ્યાત્મિક મહત્વમાં પ્રવેશ કરે છે. આ માત્ર શબ્દો અંગે નહીં, પણ આશય, શ્રદ્ધા,

શ્રદ્ધા અને ആത്മാની પવિત્રતા, જેનાથી એ ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થઈ. બાત એ છે કે કેવી રીતે ભગવાન શ્રીકૃ-ષ્ણને સંબોધિત કરવામાં આવેલી અનુપની સચોટ વિનંતી ભૌતિક ક્ષેત્રને પાર કરી દૈવી હસ્તક્ષેપને પ્રેરણા આપી, જે અનુપની કહાણીથી સ્પર્શાયેલા દરેક જીવનમાં તરંગો લેવા લાગી. આ વાત છે શ્રદ્ધાની અસાધારણ શક્તિ વિશે, જે પરમ નિરાશાના કાંઠે ઊભી રહીને પણ, સ્વપ્નોને સ્પર્શવાની તાકાત ધરાવે છે. આ વિનંતીનો પ્રતિધ્વનિ એ આ પ્રકા-રની ಬಂಧನનો પુરાવો છે, જે મૃત્યુ પણ તોડી શક્યું નહીં, એ એવો શ્રદ્ધાનો સાક્ષી છે, જે પોતાના ભૂમિપર અંતિમ ક્ષણે જ તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગઈ.

ગેસ સ્ટેશનની હવા, થોડી ક્ષણ પહેલાં સુધી ગેસોલિનના દુરગંધ અને લોહીની ધાતુસર ગંધથી ઘેરાયેલી હતી, એ બુટલાઈ રહી હતી. આ એક સૂક્ષ્મ પરિવર્તન હતું, જેને અનઆસક્ત નજરે જાણી શકાય નહોતું, પણ જેમાં તે આત્મા સામેલ હતી, જે અસ્તિત્વના નીહાળેલા તરંગોને ઓળખે છે—તે માટે તો આ એક વિષ્ણુ ધરાવતી ઘટના બની. ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો, જે થોડા સમય પહેલાં અવ્યવસ્થિત રીતે ઝબકી રહ્યા હતા, હવે વિનમ્ર અને નિયમિત ધબક સાથે તેજ ઊજાગર કરતા, જાણે આ સમગ્ર ઇમારત એકસાથે ઊંડો શ્વાસ લઈ રહી હોય તેમ. થોડી વહેલી ક્ષણોમાં હિંસાની નિષ્પન્નતાથી ભાંગી પડેલી ભારવનચિત મૌનતા હવે પ્રગાઢ શાંતિથી પૂરાઈ ગઈ હતી; એ મૌન હવે ખા-લીપાનું નહીં, પરંતુ પ્રતીક્ષાનું સંકેત આપે છે. તે એ શાંતિ હતી, જે ખુલાસા પહેલાં આવે છે— એ પરિપાક પામતી થંભેલી ક્ષણ, જેમાં દૈવી ઉપસ્થિતિ અસીમ ગાઢતાથી આવતી હોય એમ અનુભવાય છે.

દૃષ્ટિના ઉપાંતે, એક અલૌકિક તેજસ્વિતા ધીમે-ધીમે સુવિધા દુકાનની સામાન્ય વાસ્તવિકતામાં પ્રસરી રહી હતી. એ નવેળું, નિર્મમ કૃત્રિમ પ્રકાશનું ચમકદાર તેજ નહોતું, કે કુદરતી પ્રકાસની સૌમ્ય, આરામદાયક ગરમી નહોતી. આ તો પુરેપુરો જ જુદું હતું— એવું પ્રકાશ, કે જેઓ આંતરિક સ્થાનમાંથી, ભૌતિક જગતની સીમાઓથી આગળ આવેલા રૂપરેહથી ઝળહળતું હતું. તે આપઘાતી લિનોલિયમનું મજૂરીયું ىلم અને પન્નાના રંગે રંગાય ગયું, અને સડી ગયેલા લેમિનેટ કાઉન્ટરો પર પિઘળેલા સોનાની ઝાંખી છવાઈ ગઈ.

હંમેશાં હવામાં નિરર્થક રીતે ફંટાતા ધૂળકણો હવે સંયોજિત થવાની ગતિવિધિ સાથે ભેગા થતા, સુંદર ચલિત ભગેમા ફરતા, અને તેજસ્વી નેબ્યુલાનું સૂત્રપાત કરતા જેમકે દુકાનની વધતી મૂધમતી સાંજમાં તણાયા હોય. મંદ, છતાં સ્પષ્ટ સુગંધ— ફૂલેલા મોગરા અને ચંદનની ધરતી સુગંધ, સાથે વરસાદથી ધોવાઈ નવી થયેલી મિટીમાં વાગતી ખુશ્બૂ— એ મહોલને મહેકાવી રહી હતી, અને માનવીય નિર્દયતાની દુર્ગંધને દૂર કરી રહી હતી.

અનુપના નિર્દય અંતે ઉપસેલા કાચા, વ્યથિત ભયે સમગ્ર દ્રશ્યને ઝાંપણ ચડાવ્યું હતું; હવે એ ભય ધીમે ધીમે ઓગળી રહ્યો હતો અને તેની જગ્યા પર ઊંડો, અદ્ભુત અધિર 感 વ્યાપી રહ્યો હતો. જાણે વાતાવરણને કોઈ અજાણ શક્તિથી શુદ્ધ કરીને પવિત્ર કરવામાં આવી રહ્યું હોય. સંસારમાંની કઠોર ધારાઓ, તીવ્ર હતાશા અને નિરાશાના તીક્ષ્ણ કિનારા, હવે ધીરીયે ધીરીયે મુલાયમ બની, ધૂંધળા અને બહુરૂપી થતાં જઈ રહ્યા હતા— જાણે ઉત્કૃષ્ટ સૌંદર્યના પડદે વીંટાઈ ગયાં હોય. અત્યંત ભયજનક અને જીવલેણ લાગતી લોહીની ડાઘો પણ હવે, પોતાની અસલ ઘૃણાજનક છાપ ગુમાવતી, તે-મના રક્તિમ રંગમાં ઝગમગતા પ્રકાશના તંતુઓ ભળતાં, જાણે વિખેરાયેલ રૂબીના મોતી બની ગયા હોય,

દૈવીય ગાલિચાની ઝાંખી ઉપર.

અને પછી, શરૂઆત થઈ. એક એવો અવાજ અનુભવાયો કે જે સાંભળવા જેટલો નહોતો, પણ વ્યક્તિના અસ્થિમ-જ્જા સુધી પહોંચતો— એ સર્જનહારની સુમેળવાળી ગુંજન, હાર્મોની, જીવંત થવાની ભાતિ ЙəʁкИ ધ્વનિમાંથી ઊભી થયો. એ એક એવી મધુર ધૂન હતી જે ભૌતિક સંગીતોને પાર કરી જાય, તેમાં નક્ષત્રપ્રભા અને બ્રહ્માંડની ધૂળથી જડેલી ઘરમાર સિન્ફની, પૌરાણિક જ્ઞાન અને શાશ્વત પ્રેમનું સંગીત બિલકુલ ચડેલું હતું. આ તો ખુદ દૈવી અવાજ હતો, જાગૃત થતો, દિશાહીન ભટકતી આત્માની તાતી પ્રાર્થનાએ પ્રતિસાદ આપતો. હવા ઘેરાઈ ગઈ હતી, ભયથી નહીં, પણ એક એવી અદભુત ઉપસ્થિતિવાળા વરસેલા કૃપાના ભારથી, જે દબાવે પણ ઉડાન આપે એવો અનુભવ થતો. આ એક પરમ વિરોધાભાસ હતો, દૈવી વિસંગતિ, જેના કારણે ઉજાગર થતી ઘટના વધુ રહ-સ્યમય બની રહી હતી.

આ ચક્રવાતી તેજસ્વિતાના મધ્યમાં, જ્યાં પ્રકાશ એક સાથે આવી મનુષ્યને જાણી શકાય તેવી, છતાં મૃત્યુલોકની સમ-જણમાંથી પાર નીકળતી આકારમાં બદલાતો, ત્યાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ થવા લાગ્યા.
તે ચાલીને વહાલે આવ્યા નહોતા, કે તેઓ કોઈ દૈવીય રાહદારીમાંથી નીચે ઉતારાયા હતા.
પરંતુ, તે બસ હતા . તેમનો આસપાસનો વિસ્તાર જાણે વાંકાયો અને દ્યાર્યો, તેમની ઉપસ્થિતિને સ્વી-કારી રહ્યો હોય એવું લાગતા. તે દેખાતાં એવાં લાગતાં કે જાણે હંમેશા એમણે ત્યાં હાજરી આપી હોય, બ્રહ્માંડના તંતુ-ઓમાં જરી ગયા હોય, અને ફક્ત આ પળે પોતાનું અસ્તિત્વ સ્પર્શ્ય કરવા પસંદ કર્યું હોય. તેમનું સ્વરૂપ—જો તે શબ્દ વાપરી શકાય—દ્રષ્ટિને હલાવીને ઉઠે એવું અદ્ભુત દ્રશ્ય હતું. તેમની ત્વચાનું ઊંડું સાગર સમું નિલુંગરું રંગ આસ-પાસના પ્રકાશને શોષતું અને પ્રકાશિત કરતું— ઝગમગતા સોનેરી તથા ઉજળા નીલાં રંગની પૃષ્ઠભૂમિ પર જીવતું અને શ્વ-સતું નીલમણિ સમું દેખાતું હતું. તેની આંખોમાં તેજ અને ગાઢતા હતી, જેમાં યુગોની જ્ઞાનમયતા, માતૃસ્નેહની કરુણા અને સંરક્ષકના અડગ સંકલ્પની ઝાંખી જોવા મળતી હતી. આ આંખો અનંત ઊંડાઈના સરોવરો જેવા હતા, જે માત્ર સામેના દૃશ્યને નહીં, પણ સમગ્ર અસ્તિત્વને—ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્યને—પ્રતિબિંબિત કરતા હતા.

મૃદુ સ્મિત તેના હોઠો પર વિહરતુ હતું; આ સ્મિત સમજણ, આશ્વાસન અને સર્વ સમાવિષ્ટ અડગ પ્રેમની વાત કરતું, જે સર્વ જિજ્ઞાસુઓની ધરતી ચિંતાઓ કે કરુણ અંતની પરવા કર્યા વિના પ્રસરી બેઠું હતું. એવું સ્મિત, જે સૌથી કઠણ હૃદ-યને ઓગાળી શકે, જે દ્વેષ અને નિરાશાની આગ બુઝાવી શકે. તેના આસપાસ અવરો વધુ તીવ્ર બનતો ગયો, શુધ્ધ દૈવી ઊર્જાની ઝગમગાતી કિરણમાળા જેવી, જે જીવન અને ઉત્સાહથી ધબકતી હતી. તેના આસપાસની હવામાં પવિત્ર શક્તિનું ગુંજન અનેરો અનુભવાતો; એક સ્પર્શ્ય શક્તિ, જે શાંતિ અને સૌમ્યતા છડી રહી હતી. એ આવકાર એટલો પ્રબળ અને પરમ કલ્યાણકારી હતો, કે બધો ભય, દરેક શંકા અને સર્વ સંસારિક કહેર તુરંત દૂર થઈ ઢાર હતો.

તે ચાંદની અને પરોઢના તાંતાથી રચેલું વસ્ત્ર પહેરેલો હતો, જે અન્યલોકિક તેજ સાથે ઝલકતી હતી. તેના વાળમાં શો-ભતી મોરપિચ્છ માત્ર શણગાર નહતી, પણ એક દૈવીય ચિહ્ન, દૈવી સૌન્દર્ય અને બ્રહ્માંડની સુસંગતતાનું પ્રતીક હતી.
તેના એક હાથમાં ઢીલા પકડી રાખેલીવેંસી એવા મૌન સંગીત સાથે ગુંજતી જાણાય, જેના અનંત અને અજાણ્યા સા-ઉર્ય હજુ અન્વેષણ પામવાના છે. તેના અવતરનો દરેક પાસો

ઊત્કૃષ્ટતાનો દાખલો હતો, અને સૌંદર્ય-શક્તિના જીવંત અવતાર રૂપે પ્રગટ હતો.

દૈવી હસ્તક્ષેપ થાંભલાવાળો કે આશ્ચર્યજનક દેખાડો નહોતો, પણ શુદ્ધ કરુણાથી પ્રેરિત પ્રતિસાદ હતો. ભગવાન શ્રીકૃ-ષ્ણની દૃષ્ટિ, કોમળ છતાં ઊંડાણભરી, અનુપના નિષ્પ્રાણ રૂપ ઉપર પડતી હતી. તેમાં ન તો ન્યાય, ન તો અપમાન; માત્ર તે આત્મા પર પડેલા અણ્યાય માટેનું ગાઢ શોક જોવા મળતો હતો, જેણે સત્યના માર્ગે રફતાર રાખી હતી.
આ નિહાળવામાં, અનુપનું જીવન વધેલું રણકિડું સ્મૃતિઓમાં નહીં, પરંતુ સર્વાંગી સમજૂતીમાં ઝલક્યું—તેના સપનાઓ, સંઘર્ષો, અડગ શ્રદ્ધા, કરેલા ત્યાગ, પરિવાર માટેનું પ્રેમ, અને તે આશા, જે તેને વિશાળ દરિયાઓ પાર કરવા પ્રેરણા પૂરી પાડતી હતી. આ સર્વે વખતે દૈવી નજરમાં આવરી લેવામાં આવ્યું હતું, સમજાયું હતું અને માન્યતા પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

અનુપની અંતિમ પ્રાર્થનાનું મૂળ, "શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ," ઉચ્ચારી શબ્દોમાં નહીં, પરંતુ એક શુદ્ધ, નિર્મલ આત્મસ્મર્પણ રૂપે ગુંજતું હતું. આ એવુ સમર્પણ હતું જે દુન્યાયી વિનંતિઓના ગુંજારથી નહોતું, પરંતુ આત્માની મૌન ભાષામાંથી દૈવીના કાન સુધી પહોંચ્યું હતું. અને તેનું પ્રતિસાદ ન તો ન્યાયરૂપ પણ નહોતું કે અધભૌતિક પ્રતિશોધરૂપ પણ નહોતું, પરંતુ દૈવીય વિકાસનું અલિંગન હતું. દૈવી હાજરી એ વિશ્વના ઘાવો ઉપર શીતલ સ્પર્શરૂપ મલમ હતી, મૃત્યુદાયી આઘા-તોને શાંત કરવા માટે આગળ વધતી દયાળુ હાથે જેવી.

ગેસ સ્ટેશનની અંદરનું વાતાવરણ અંધકારમય અંતિમતાથી ઉંચે ઉઠી ને શાંતિભર્યા આધ્યાત્મિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં રૂપાંતરિત થયું. અપરાધનું કડવું વાસ્તવિકતાપણું પૃષ્ઠભૂમિમાં ઓગળી ગયું, અને તેની જગ્યાએ દૈવી અવતરણના શોભા તથા સાંત્વના સાથે જગમગાટ છવાઈ ગઈ. માણે એવી લાગણી થતી કે જાતે વાયુ પણ પાવન બની ગયો છે, જ્યાં નશવંત નિરાશા દૈવી દયાળુતાને મળતી એવી એક પવિત્ર શરણસ્થાન સર્જાયું હતું. ઝગમગતું પ્રકાશ, દૈવી સંગીત, મદમ-સ્ત સુગંધ—આ બધા જ મળે ને એવી અનુભૂતિમાં વિલીન થઈ ગયા જે અત્યંત અંગત હોવા છતાં સર્વવ્યાપી અને અત્યંત અર્થપૂર્ણ હતી. આ એ વાતનો સાક્ષાત પુરાવો હતો કે માનવતાની સૌથી અંધકારમય ઘડીઓમાં પણ, જયારે માનવની ક્રૂરતા વિજયી બને છે, ત્યારે પણ દૈવી હાજરી સતત રહે છે, સાંભળે છે અને માનવીય સમજના પાર પડતા રીતે હસ્તક્ષેપ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

કૃષ્ણનો આગમન અચાનક યા ખલેલભર્યો ઘટનાક્રમ નહોતો, તેમાં તો એક દૈવીય કમળના ધીમે-ધીમે ખીલી આવવાની અદભુત અસતા જેવી નિર્વિઘ્ન રીતે ઘટતો વિક્રમ રહ્યો. તેજયસ્વિતા વધુ પ્રગટ થઈ, તેજમાં નહીં પણ ઊંડાણમાં, જાણે luminous oceanની અજોડ ગહનતામાં ઝાંખી મારવામાં આવી હોય તેમ. સૂક્ષ્મ લાભનાં અવાજો વધુ સંગઠિત અને સુગત્ય્ાિત થયા, જે અસ્તિત્વના આસ્વાદ સાથે તાલમેલ રાખીને એક સંઘટૅિત ધ્વનિરજના બાંધી રહ્યા હતા.
સુગંધ વધુ ગહન બની, અને એ શુદ્ધતા સાથે ઇન્દ્રિયોને એવાં ઊંડાણથી પરિવૃત્ત કરી રહી હતી કે જે ઉત્કટ પણ હતો અને શાંતિથી પણ ભરપૂર. આ ઇન્દ્રિયો માટે રચાયેલી એક સંઘાટિત સિમ્ફોની હતી, જેના માધ્યમથી આત્માને જાગૃત કરી, તેને એ રહસ્યમય ભેટ માટે તૈયારી થાય.

કૃષ્ણની હાજરી આક્રમણ નહોતી, પણ આમંત્રણરૂપ હતી. આ એક કોમળ અનુરોધ હતો, શ્રેષ્ઠ yથાર્થ તરફ દોરી જતો, શાંતિ અને સમજણનું મૌન વચન આપતો. તેનું સ્વરૂપ દૈવી હોવા છતાં approachable હતું, એની ઉષ્મા ઘણાંક અવશેષ ભયને નિવારતી હતી.

તે ન્યાયાધીશ તરીકે નહોતો ઊભો, પણ માર્ગદર્શક તરીકે, એક દયાળુ અવરો જે આશ્વાસન આપી રહ્યો હતો અને અનુપે પોતાની અંદર ધારણ કરેલી મૂળભૂત સારાનું પુનઃપોતિદાન કરી રહ્યો હતો. ભૂમિ લોકના અન્યાય, લાલચ અને હિંસા, જેમણે અનુપને અહીં લાવ્યા હતા, તે આ અપરંપાર દૈવી કૃપા સામે મહત્વમાં નાના લાગી રહ્યા હતા. તે જ ડુઙ્કાઇ ક્ષણભંગુર પડછાયાઓ હતાં, જે શાશ્વત પ્રકાશ સામે ફક્ત આવમેળે જ દેખાતા હતાં.

કૃષ્ણની આસપાસનો અવરો એવી ઊર્જાથી ધબકતો હતો, જે એક સાથે અત્યંત શક્તિશાળી અને અનંત સૌમ્ય હતી. એ ઊર્જા સર્જન, પાલન અને દૈવી પ્રેમની હતી. આ ઊર્જાએ ગેસ સ્ટેશનના તંતુઓમાં પ્રવેશ કર્યો, તેમાં રહેલા અવશેષ નકારાત્મકતાને ધોઈ કાઢ્યું અને તેને પવિત્ર મુલાકાતના સ્થળમાં પરિવર્તિત કરી દીધું. તે સ્પષ્ટ અનુભૂતિરૂપ શક્તિ હતી, છતાં એ કોઈને દબાવી ન શકતી કે હાવી ન થઈ શકતી. વિપરીત, એ ઊર્જાએ બધું પોતાનાં દયાળુ પ્રભામંડળમાં આવરી લીધું, અથડાવ્યા વિના મૃદુતાથી સામાવ્યા. ગેસ સ્ટેશનની સામાન્ય વસ્તુઓ—ચિપ્સ અને સોડાની ભરેલ શેલ્ફો, જૂનાતણો કાઉન્ટર, ઝભક્તી ડિજિટલ ઘડિયાળ—બધાં એ દૈવી તેજમાં તરબતર થઈ નવા આયામથી ભરી ઉઠ્યાં, અને પવિત્રતાની અનુભૂતિથી વિભૂષિત જણાઈ આવ્યા.

અનુપની આત્મા, અવસાનના આઘાતથી ધરતી પર હજીપણ બંધાઈ, આ દૈવીય ઉપસ્થિતિ તરફ ખેંચાઈ રહી હતી. આ ખેંચાણ ફરજનું નહોતું, પરંતુ ઓળખાણનું હતું—આત્મા તેના દૈવી સ્ત્રોત તરફ આકર્ષાઈ રહી હતી. તેના અંતિમ ક્ષણોના દુઃખ અને સંકટ જેમ જેમ ઓગળતાં ગયા, તેટલી નવલતાની અને ઉજાગર સમજણની લાગણી જન્મી. દૈવી હસ્તક્ષેપ માત્ર શક્યતાનું પ્રદર્શન નહોતું, પણ ઉંડો સમવેદનાનો અભિવ્યક્તિ, સમર્પિત આત્માના દુઃખની સંવેદના હતી.

કૃષ્ણની દ્રષ્ટિ અનુપના પ્રભામય સ્વરૂપે મિલી, અને તે અવાચ્ય સંવાદમાં અખિલ જાણી સમજણનો વિશ્વ પ્રસરે ગયો. દૈવી એ બલિદાન, અધૂરી રહી ગયેલી ક્ષમતા, અને ચકનાચૂર થયેલા સ્વપ્નોને સ્વીકારી લીધા. આ સ્વીકાર્યતામાં ક્યાંય આરોપ કે ક્ષમાવિનંતી નહોતી—માત્ર અનુપના મૂળ્યના નિર્ધારણની પુષ્ટિ હતી. આ એ ક્ષણ હતી, જેમાં ધરતી પરનું સંઘર્ષ, તેની સમગ્ર પીડા અને અન્યાય સહિત, દૈવી પરિપ્રેક્ષ્યથી જોવાયું અને તે વિશ્વવ્યાપી, ઊંડા અને સુક્ષ્મ બ્રહ્માંડિય યોજના નો ભાગ હોવાનું પ્રતિત થયું.

શંકાની ચુપચાપ ફૂફકાર, અનુપના જીવનમાં વલગી રહેલી અસુરક્ષા, તેની નવી યાત્રાની ચિંતાઓ—all દૈવી શીતળ અને કલ્યાણકારી નજરખોલ હેઠળ ધીરે ધીરે ઓગળી જવા લાગી હતી. તેને જોવાયું હતું, સાચે-સાચું અને સંપૂર્ણ રીતે, સંજોગોનાં શિકાર તરીકે નહીં, પણ એવું આત્માસન્માન ધરાવનાર એક આત્મા તરીકે, જેને જીવવાના પડકારો સામે દૃઢતા અને ભક્તિથી સામનો કર્યો હતો. જ્યાં છતાં દુર્ઘટનાવશ તેની પૃથ્વી પરની અસ્તિત્વયાત્રા અધૂરી રહી હતી, ત્યાં પણ એની ખાસિયત બહુ ઓછી નહોતી; આ યાત્રાનો અર્થ સમજી લેવાયો હતો, બલકે નકારાયો નહોતો.

કૃષ્ણનું અવતરણ સચ્ચી શ્રદ્ધાની શક્તિ પર એક જીવંત સાક્ષી હતું. એ એક જીવંત, ધડકતું દ્રષ્ટાંત હતું એ વચનની કે કોઇ પણ ખરો વિનંતી, કોઇ પણ સચ્ચો સમર્પણ, ક્યારેય ઉગળી જતું નથી. આ એ તેજસ્વી ઉદાહરણ હતું કે દૈવી માત્ર

દૂરની, નિષ્ક્રિય શક્તિ નથી, પણ જે તેને સાચી ભક્તિથી શોધે છે, તેમના જીવનમાં સક્રિય ભાગીદાર બને છે. અનુપે જે અન્યાય સહેલો હતો તે અવગણ્યો નહોતો; તેને માન્યતા મળી, અને એની અધિસ્વીકૃતિમાં, બ્રહ્માંડના સંતુલન તરફ એક માર્ગ આદરાયો હતો.

દૈવીય હાજરી એવી લાગતી હતી, જાણે એક ગરમ, આરામદાયક ચાદર હોય, જે ગેસ સ્ટેશનની કર્કશ વાસ્તવિકતાને દૈવી પ્રેમના અવરોમાં વિંટાળી લે છે. હવા જાતે જ એક કુમળ ઊર્જાથી હમણુંઓ ગીત ગાતી લાગે, એવી શાંતિની તરંગીઓ ઉત્પન્ન થતી જે અશાંત આત્માને શાંત કરે છે. આ, સંજોગોની અમાનવીય નિરુત્સાહતાથી ઠીક થોડા પળ પહેલાં જે વ્યાપી હતી, તેમાં એક ઊંડો પરિવર્તન હતું. આ માત્ર દુઃખની સમાપ્તિ નહોતી, પરંતુ તેમાં કંઈક સંપૂર્ણપણે નવા, શુદ્ધ અને આશાભર્યા તત્વનું નિષેક થયો હતો. ધોકા અને હિંસાના અંધકારને હવે બળથી નહીં, પરંતુ દૈવી તેજના શુદ્ધ અને તેજસ્વી પ્રકાશથી હટાડી દેવામાં આવી રહ્યો હતો.

કૃષ્ણનું સ્મિત ઊંડું બન્યું, એ સહેજ છતાં પ્રભાવી અભિવ્યક્તિ હતી, જેમાં અનંત કરુણાનો અખૂટ ઝરાળો વહેતો જણાતો. એ એવી સ્મિત હતી, જે ઉકેલનો વચન આપે છે—જરૂરી નથી કે પૃથ્વી પરના બદલા અથવા તત્કાલ સુધારાના અર્થમાં, પણ વિશાળ, વૈશ્વિક સંતુલન અને ન્યાયના દૃષ્ટિકોણથી. એ તો એવી દૈવી ધુણાળિયાની સ્મિત હતી, જે ખુદે પોતાનો પ્રેમાળ, ગુમ થયેલો અને ઘાયલ કોઝો શોધી કાઢે છે—પણ જેના આત્મા પર કોઈ પણ પ્રપંચનો દાગ લાગ્યો ન હતો.

ગેસ સ્ટેશનમાં પ્રકાશના અણુઓ હવે નવી ઉર્જા સાથે નૃત્ય કરતા દેખાતા, કારણકે ત્યાં દૈવીય શક્તિ વ્યાપી ગઈ હતી. આમ તો સામાન્ય અને દૈનિક લાગતું બધું જ જાયે અસામાન્યતા દ્વારા રૂપાંતરિત થઈ રહ્યું હતું. ઝીણું, ઘસાયેલું લિનોલિયમનું મજૂરીયું, દિવાલો上的 છાલા ઊતરેલી રંગત, અને ઝબકતી ફ્લૂઓરસન્ટ ટ્યુબો – આ બધું દૈવી તેજથી સ્પર્શાયુ જણાતું, જેમાં તાત્કાલિક અને અલૌકિક સૌંદર્યનું સંચાર થઈ ગયું હતું. જાણે દરેકે ક્ષણ માટે બ્રહ્માંડ પોતાનો શ્વાસ રોકી, મર્ત્ય અને દૈવીના આ પાવન મિલનને નિહાળી રહ્યું હોય તેમ લાગતું હતું.

કૃપાની જે ઉંચી લાગણી હતી, તે સ્પષ્ટ અનુભવાય તેમ મધુર દબાણરૂપે હાજર રહી, જે આત્માની વ્યથા હલકી કરી દેતી હતી. અકલ્પનીય ગુમાવટને સામનો કરવા છતાં પણ, હજુ પણ સૌંદર્ય, આશા અને ઉચ્ચ યોજના કાર્યરત છે એવી ખાતરી એ ક્ષણે પ્રાપ્ત થતી હતી. આ હસ્તક્ષેપ સાચી વાસ્તવિકતાનું વિઘટન નહોતો, પણ તેના મૂળ, આંતરિક સ્વરૂપ – એટલે દૈવી આંતરસંબદ્ધતા અને ઉપરમ કરૂણા –નું અકરું પ્રકાશન હતો. અનુપનો અંતિમ પોકાર, "શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ," આજે શૂન્યમાં ગુમ થઈ ગયો નહોતો. તે પ્રતિધ્વનિત થયું હતું, આધ્યાત્મિક સ્તરોમાં ફેલાઈ ગયું હતું, અને તેનો પ્રતિસાદ એવા ઉપસ્થિતથી મળ્યો હતો, જે એક સાથે ભયપ્રેરક અને ઊંડો આરામદાયક હતો—અંધકારમય રાતનાં ઊંડા ક્ષણોમાં એક દૈવી પ્રકાશસ્થંભ સમાન.

હવા, જેમાં દૈવી હાજરીની સતત પ્રસરી રહેલ સુગંધ ભરાઈ હતી, ઉપલબ્ધ ઊર્જાના આવશેષથી ઝગમગતી અનુભવાતી હતી. ગેસ સ્ટેશન પર છવાયેલું ઊંડું નિર્વિકાર મૌન અંતની નિશાની નહીં, પરંતુ નવા પ્રારંભ પહેલાંની ગંભીર વિલંબિત ક્ષણ હતી. આ પવિત્ર મૌન વચ્ચે, જાસ્મીન અને ચંદનના સુગંધમાં,

અશક્ય ધીરે ધીરે જાગૃતિ પામવા લાગ્યું. અનુપ, એ પુરૂષ જેના જીવન છેક થોડા પળો અગાઉ જ ક્રૂર રીતે વિરામ પામ્યા હતા, નિશ્ચળ પડી રહ્યો હતો, તેના શરીરે તે હિંસાની ઉજળી સાક્ષી આપી હતી, જે તે ભોગવી ચૂક્યો હતો. પણ, એની આ નિઃશબ્દતા વચ્ચે, એક સૂક્ષ્મ પરિવર્તન સર્જાઈ રહ્યું હતું, એવું રૂપાંતર, જે મૃત્યુની ક્રૂર નિશ્ચિતતા અને અંતિમતાને પડકારતી હતું.

એક નિSOURCE્ન, ઝાંખી દીપ્તિ, એ દૈવી પ્રકાશની સ્મૃતિ કે જેમાં આખી જગ્યા ઉજળી ઉઠી હતી, એને અનુપના નિશ્ચળ અંગની આસપાસ ધીરે ધીરે એકઠી થવા લાગી. આ કોઈ ઉગ્ર, સર્જિકલ કિરણ નહોતું, પરંતુ એક કોમળ, ધબકતું પ્રકાશોત્સર્જન હતું, જે દૈવીય જ્વારના હલકે ચઢાવ-ઉતાર જેવી ભાત લાગતી. આ પ્રકાશ તેની આંતર જાતિપર્યંત વહી ગયું, તેના ઘા-ઝખમોના કિનારા અનુસરે છે—તેને પ્રસ્ફુટ કરાવવા નહીં, પણ તેમને સુધારવા માટે. જે સ્થળે હુમલાની નિષ્ઠુર તાકાતે ઊંડા ઘા કર્યા અને હાડકીઓ તોડી નાંખી હતી, ત્યાં દૈવી તેજસ્વિતાએ અસંભવ લાગતું કલ્યાણકારી કાર્ય શરૂ કર્યું. ફાટેલા માંસે સ્વાભાવિક, લાંબા અને પીડાદાયક સારાનું ધોરણ કે નક્કી થયેલ પ્રક્રિયા વિના, તરત જ અને પ્રવાહી કરુણાથી જોડાઈ જતું લાગ્યું. ચીરાયેલી નસો અને ધમનિઓ, જ્યાં જીવ-નનાં જરૂરી પ્રવાહથી ખાલી થવામાં આવી હતી, તેમાં ફરી ધબકારું સર્જાયું, દૈવી ટ|ધમ સાથે સંવાદ કરી રહેલું નમ્ર ધ્રુજારી.

સાક્ષીઓ, જો કોઈ બચી હોય, તો તે જગ્યાએ સ્તબ્ધ ઉભા રહેતા, અવિશ્વાસની મૂળભૂત પ્રેરણા અને આંખે પડતી આ વિશ્વાસુ ઘટના વચ્ચે અટવાય જતાં. આ ઘટનાની કર્ણભેદી ધૃષ્ટતા, કુદરતી નિયમોની સ્પષ્ટ અવમાનીના, તેમને મૌન બનાવી મૂકે, તેમનું મન તેઓ જાણતા તર્કસંગત સંસાર અને આંખ સામે ઉભી રહેલી ચમત્કારીય સત્યતાને સંકલન કરવા અથડાય. કાળમય ક્રિમસનથી જમીનને રંગી દેનારા લોહીના દાગો હવે ધીરે ધીરે સંપટાતા લાગ્યા, દૈવી પ્રકાશ અનુપના શરીરમાં જીવનની આસક્તિને પાછી ખેંચી રહ્યો હતો. માનું કે વહી ગયેલું લોહી તેની વિદાય લેતી આત્માનું ભૌતિક પ્રતિબિંબ હતું, અને દૈવી હસ્તક્ષેપ હવે એક પ્રેમભર્યું, અવરોધન અશક્ય એવું આમંત્રણ બની, તે આત્માને વિ-સ્મૃતિની કિનારેથી પાછું આકર્ષી રહ્યો હતો.

જેઓ ઘા ક્ષણભરમાં જીવલેણ અને ભયાનક લાગતા હતાં, હવે દર્શનીય રીતે ઘટવા લાગ્યા. તેના કાંપનારા કપાળ પરનું ઘેરું ચીર, જે અપરિવર્તનીય અંતની ભીતિ આનતો, હવે ધીરે ધીરે જોડાય રહી હતી, ધારછાંસી જેમ કે અદૃશ્ય હસ્તક્ષેપે જોડાઈ રહી હોય તેમ. તેની ફાટી ગયેલી શર્ટ, જે પહેલાં ફરાછંગ સાંધેલા ઘાયલ ચામડી પર ચોંટેલી હતી, હવે ઢીલી પડી ગઈ, કારણ કે નીચેનું માંસ પુનઃઉત્પન્ન થતું હતું. આ નિવઢ શાંતિ અને પ્રકાશથી ભરપૂર, દૃશ્યમાન પુનઃસ્થાપનનું મૌન સંગીત હતું, માનવ સમજણથી પરે જતી શક્તિનું સૌમ્ય સાક્ષ્ય. મૃત્યુની શ્યામતા , જે તેના મુખ પર છવામણ કરતી હતી, હવે પછાડાઈ રહી હતી; જીવંત લોહીનું ઉગ્ર પ્રવાહ ફરી મોડા રંગથી ચહેરા પર પાછું ફર્યું હતું. તેના હોઠો, જે પહેલાં વિનરંગ અને નિષ્ચળ હતાં, હવે તેમનો સ્વાભાવિક રંગ ધીરે ધીરે પાછો આપવામાં આવી રહ્યો હતો.

શારીરિક પુનઃસ્થાપનથી પણ પરે, અનુપના આત્મામાં અંદરથી એક વધુ સૂક્ષ્મ અને ઊંડું પરિવર્તન સર્જાઈ રહ્યું હતું. આઘાત, ભય અને અંતિમ પળોની પીડાએ તેની આત્મા પર જો હરફી ઉકેલો પાડી દીધા હતા, એ હવે શાંતિથી ઓગળી રહ્યા હતા; અને તેની જગ્યા પર એક ઊંડો શાંતિનો ભાવ ઉદ્ભવી રહ્યો હતો. એવું લાગતું હતું કે દૈવી હાજરીએ માત્ર તેની

તૂટી ગયેલ ؇ને જ નહિ, પરંતુ તેની ભંગાયેલી ચેતનાને પણ સુખદ કાંઠે લાવી દીધી હતી. જે નિરાશાએ તેના અવસાન સાથે સાથ આપ્યો હતો, તે હવે પરિવર્તિત થઈ રહ્યા હતા—એક મૌન આશ્ચર્યમાં, નવી દપદપતી ચેતનામાં, એક દયાળુ શક્તિ દ્વારા મળેલી દયાની ભેટમાં.

દૈવી તેજસ્વિતા વધુ પ્રબળ બની, કોઈ અંધ ઝલાટે નહિ, પણ એક ઊંડા અને ભવ્ય લાગણીસભર આવલંબમાં. તે અનુપના અવયવોમાંથી વરસતી હતી અને તેને નવી ઊર્જાથી ભરી રહી હતી. તેનો છાતી, જે પહેલાં નિર્વિકલ્પ બની ગઈ હતી, હવે ધીરે ધીરે ઊંચી-નીચી થવા લાગી—punarjivit જીવનનો પ્રથમ શ્વાસ. અવાજ ધી-રજભર્યો, લગભગ અજ્ઞેય, છતાં ચેતન કાન ધરાવનાર માટે તે સૌથી ઊંડી સંગીતમયતા હતી—જીવનના સ્વરનું પાવન સંગીત, જે પોતાનું રાજ્ય પુનર્પ્રાપ્ત કરી રહ્યું હતું. મૃત્યુની અંતિમતાનું ભાર ધરાવતાં તેની પાંપણ સલાહી ઊભરી. તે એક સંકોચપૂર્ણ હલનચલન હતું—વળગી રહેલી ચેતનાનું પરીક્ષણ, જાગૃતિનું કોમળ શબદ.

અનુપની આત્માનું સ્તોત્ર, કે જે થોડા ક્ષણો પહેલા લોક અને લોક વચ્ચેના મધ્યસ્થ અવકાશમાં વિમુક્ત હતું, તેને દૈવી શક્તિની કોમળ, પરંતુ અદમ્ય ખેંચની અનુભૂતિ થઈ. તે પરલોકમાંથી ઉન્મુલન ન હતું, પણ પ્રેમસભર ધૃડતા ધરાવતું માર્ગદર્શન હતું—ભૂમિ લોકમાં નવલીછ દ્રષ્ટિ અને આશય સાથે પાછા ફરવું. મૃત્યુના કલાંતક્ષણે ઉચ્ચાર૭ી "શ્રી કૃતમનપર્ણસ્તુ" પ્રાર્થના માત્ર તરસાવેતન વિનંતિ નહીં, પરંતુ દૈવી સમક્ષ સંપૂર્ણ સ્વ અર્થ જેવું સમર્પણ હતું. અને તેનું પ્રતિસાદ માત્ર સ્વીકૃતિ નહીં, પણ ઊંડી દૈવી હસ્તક્ષેપ, કૃપાનું જીવંત પ્રગટ નિદાન, જે ઉપરાંતનું કથાવર-તાંતર નવી રીતે લખાયું.

તેના અંગો, જે ક્યારેક નિશ્ચેતન અને નિરજીવ હતા, હવે ધીમે ધીમે ફફડવા લાગ્યા; દૈવી ઉર્જાનો પ્રવાહ તેમના આંતરિકતામાં પ્રવેશતાં , સ્વયંભૂ પ્રતિક્રિયા રૂપે આ જાગૃતિ નોંધાઈ. તેના શરીરમાં એક તરછોડી લહેર ફેલાઈ, જે દુ:ખની નહોતી, પણ જાગૃતિની હતી. ઐંણું બ્રહ્માંડ જ તેને જીવંત હોવાના અહેસાસ સાથે ફરીથી પરિચિત કરાવતું હતું. તેની ઉંગળીઓ, હજી પણ ઠંડા લિનોલિયમ પર વિખેરી પડેલી, હળવે બંધાઈ ગઈ—અસ્તિત્વને પકડવાનો રાજ્યવર્ધન પ્રયાસ કરતાં. તેના શરીરે ઘેરીકાશેલી ઊંડી નિસ્તબ્ધતા ઢળી રહી હતી, તેનું સ્થાન જીવનના સૂક્ષ્મ અને સ્પષ્ટ પુન: આગમનના સંકેતોની હાજરીએ લીધું.

દૈવી હાજરી, ચમત્કારની પ્રેરક, એકદમ સહેજે, પોષક શક્તિ સ્વરૂપે, ત્યાં જ રહી. તેને માર્ગદર્શન આપનાર એક અદૃશ્ય હાથ હતો, જેનાથી પુનરુત્થાન માત્ર દેહી પુનર્જાગૃતિમાં મર્યાદિત રહે નહિ, પણ ઉન્નત આત્મિક પુનર્જન્મમાં વિકસ્યું. આ નીણર્મિત ઘટનાની વિશાળતા કોઈ પણ મનાઈ માટે દંગતાજ પેદા કરી શકતી. જીવનનો દીવો નિશ્વાસિત થઈ ગયો હોય અને એ પછી, તમામ સંજોગો વિરુદ્ધ, ફરી તેજ પામે—તો એ તેમની વાસ્તવિકતાને પાંજરે પાડીને પડકાર આપી દેતી ક્ષણ બની હોત. આ ક્ષણ એવી હોત કે શ્રદ્ધા, જે અત્યાર સુધી માત્ર માન્યતાઓમાં રહી હતી, તે હવે સ્પષ્ટ અને અશંકિત સત્ય બનીને પ્રગટતી. અનુપને અહીં સુધી લાવનાર નીર્દયતા, આ દૈવીય પુનઃ-પ્રાપ્તિની ક્ષણ સામે સંપૂર્ણ રીતે નાની અને અર્થહીન બની દેખાઈ.

જ્યારે અનુપની ચેતના સંપૂર્ણપણે પાછી ફરી, ત્યારે પ્રથમ ખ્યાલ દુ:ખ કે અવ્યવસ્થાનો નહોતો, પણ એક અભૂતપૂર્વ શાંતિનો અનુભવ હતો, દૈવીય પ્રભાની નહીં અવાજવાળું પ્રતિધ્વનિ જેવું.

આલિંગન. ગેસ સ્ટેશનની કઠિન વાસ્તવિકતા, તીવ્ર ગંધો, અને નીચે થતી ઠંડી ફરસી – આ બધું ઘણું દૂર લાગતું હતું, દૈવીય પ્રકાશ અને ઊંડા શાંતિના જીવંત સ્મરણથી થોડું ધૂંધાળું થઇ ગયું હતું. તે પોતાના આંતરકોણે એક નવી ઉમા-શીટલતા અને શુધ્ધતા અનુભવી રહ્યો હતો, જાણે તેનો સર્વ અસ્તિત્વ સાચચે જ પ્રશુદ્ધ અને ફરી જન્મેલું છે. તેના ગત જીવનનું ભારોભાર હોય, સંઘર્ષો અને કલેશો – તે જાણે ક્ષણવાર માટે ઊંડેથી દૂર થઈ ગયા હોય, અને એનું સ્થાન એવી હલકાશ સાથે ભરાઈ ગયું હતું, જે એકયછાં આનંદદાયક પણ નવનીતવું હતું.

તે પલકો સરકાવતો, તેની આંખો ધીમે ધીમે ખુલવા લાગી. કઠોર ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો, જે પહેલાં અતિ તેજસ્વી લાગતા હતાં, હવે કોમળ અને ઓછા અસહ્ય થઇ લાગ્યાં. વિશ્વનો દૃશ્યપટ તેનું ધ્યાન ખેંચવા લાગ્યો, પણ એ સ્વસ્થ દૃષ્ટિની તિક્ષણતાથી નહીં, પરંતુ એક સૌમ્ય જાગૃત સમજન સાથે. તેની નજર તેના હાથ૭૦૬૭ પડી, અને એક ક્ષણ માટે, તેણે તેમના આકાર, તેમની નિર્વિકાર હાજરી વિષે આશ્ચર્યચકિત થતા નિહાળ્યું.
એ હાથ, જેમણે મહેનત કરી હતી, જેમણે તેના સ્વજનોને સંભાળી હતું, જેમણે પ્રાર્થના અર્પણ કરી હતી – આ જ હાથ, જેને તે સદાય માટે સ્થિર માનતો હતો, હવે ફરીથી જીવંત અને ગતિમાન હતા. તેમાં હજુ પણ સંલગ્ન રહેલી નાજુક તેજસ્વિતા તેમને આંતરિક રીતે પ્રકાશિત કરતી હતી, દૈવી સ્ત્રોતમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા આ અશક્ય પુનર્જીવનની સંવેદ-નાને વૈલક્ષણ્યથી યાદ અપાવતી હતી.

ઘાવોએ, ભલે ચમત્કારિક રીતે સુધીરૂપ મેળવી લીધી હતી, તેમ છતાં ભ્રમજનક સંવેદના, હિંસાની ભૂતકાળની ધૂંધળી સ્મૃતિ રૂપે રહી હતી. પરંતુ એ એક સ્મૃતિ હતી જે નવી, ઉત્સાહપૂર્વક ઉમટી આવતી જીવનશક્તિ દ્વારા ઝડપથી મટાઈ રહી હતી. તેમાં અદ્ભુત ગાઢ કૃતજ્ઞતા પ્રવર્તી, રહી રહીને એ અવ્યક્ત પરંતૂ ઊંડો અર્થ સમજાઈ આવતો કે તેને આપવામાં આવેલ આ અદ્વિતીય ભેટ શું છે. આ એના પૂર્વવત જીવનમાં પરત ફરવું નહોતું; આ એનું નવું અધ્યાય હતું, જે કોઈ વધુ મહાન શક્તિએ લખ્યું હતું. તેની અંતિમ ક્ષણોમાં જે ભયે તેને ઘેરી લીધો હતો, તે હવે જાયેલી હતી; તેના સ્થાને એક મુક્તશક્તિલીન શાંતિ અને નવી આશયપૂર્ણ દૃઢતા જન્મી હતી. તેને આંતરિક નિશ્ચય સાથે સમ-જાયું હતું કે તેની જિંદગી બચાવવામાં કોઇ અર્થ હતો, અર્થ કે જે દૈવી યોજના સાથે સૂક્ષ્મરૂપે સાંકળાયેલો હતો. તેના પુ-નરુત્થાનનું આ ચમત્કાર દુઃખનો અંત નહોતો, પણ નવી યાત્રાનો આરંભ હતો, યાત્રા જેને દૈવી હસ્તક્ષે-પના અડગ પ્રકાશે માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

આ પુનરુજ્જીવિત થવું માત્ર સરળ પુનરસંચેતન નહોતું, કે જે વિસ્મૃતિના કિનારે ફક્ત અસ્તિત્વમાં પળવાર પાછું પરત ફરવું હતું. તે તો એક ગહન પુનઃસંતુલન હતું, આત્મિક અને ઊર્જાસભર સંચાર, જે અનુપના શરીરનાં શારીરિક આરોગ્યને પાર જતું હતું. દૈવી હસ્તક્ષેપે માત્ર મૃત્યુને જ પલટાવ્યું નહોતું; તેને એના અસ્તિત્વને મૂળથી ફરીથી રચી નાખ્યું હતું, જેમાં સહનશક્તિ અને સ્પષ્ટતા ભરાઈ ગઈ હતી, જે માત્ર સર્વાઈવલની હદ સુધી મર્યાદિત નહોતું. દૈવીય પ્રકાશની સ્થાયી મહેક, હવે દૃશ્ય અવરો ન રહી, તેમ છતાં એના આંતરની અંદર સતત બ્રહ્માંડ ઊર્જા તરીકે ધબકતી રહી, જેને કારણે તેની ઈન્દ્રિયોય તીક્ષણ થઈ અને તેના ચેતનાની સીમાઓ અજોડ ભઈ. એવું લા-ગતું હતું જાણે દૈવી શક્તીએ તેની આત્માનું પાટલું તંદુરસ્ત રીતે સાફ કરી દીધું હોય, તેને નિર્મલ અને નવા અર્થપૂર્ણ લિ-ખાણ માટે તૈયાર કરી દીધું હોય.

તેના અંતિમ ચેતન અનુભવ તરીકે જે આતંક હતો, તે હવે વરસીનાં ચિહ્નરૂપ ઘાવ તરીકે ઙઝ઼ાયેલો રહ્યો નહોતો. તે દૈવી કૃપા દ્વારા રૂપાંતરિત થઇ શુદ્ધ થઇ ગયો હતો, જેથી પાછળ રહી નહોતી

ભય, પણ માનવ ક્રૂરતાના અઘટ ઊંડાણોની એક ઠંડા, કઠણ સમજૂતી. આ સમજૂતી, જોકે, નવ્ભય કે નિરાશાનો નહીં, પણ ઊર્જાનું સ્ત્રોત બની હતી. જે નિર્ભળતાએ તેને નિશાન બનાવ્યો હતો, જે નમ્રતાએ તેના સર્વનાશ સુધી પહોંચાડ્યો હતો, તેનું સ્થાન હવે પ્રબળ, અવિચલિત દ્રઢતાએ લીધું હતું. તેની આત્મા, જે એક સમયે અન્યાયના ભાર હેઠળ ઝૂકી ગઈ હતી, હવે ઊભી રહી હતી; હવે એ અવમાનનાથી નહીં, પણ એવી આંતરિક અડગ શ્રદ્ધાથી, જે કદી સુલભે ન હલાય. હવે તે ફક્ત અનુપ, થાકેલો વલસી, પરિસ્થિતિનો ભોગ નહોતો. હવે તે અનુપ હતો, દૈવી રીતે નિ-મણૂક પામેલો, સશક્ત આત્માનો ધારક, એવા કાર્ય માટે નિર્ધારિત, જે તેને એને પહેલાંના અસ્તિત્વ કરતાં વામેલું કરી દે.

આ તાજેતરમાં પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ કોઈ આક્રોશભર્યો, બહાર આવવાનો પ્રવાહ નહોતી, પણ એક શાંત, આંતરિક નિશ્ચયતા હતી. તે અવિચલ સંકલ્પ તરીકે અભિવ્યક્ત થયું, એક આધ્યાત્મિક ખંભ તરીકે, જેના પર તે જે ભવિષ્ય દૈવી દ્વારા નિર્ધારિત છે, તેના માટે ઈમારત ઊભી કરી શકે તેમ હતો. પણજે શંકા અને અનિચ્છિત પ્રશ્નોની ઘૂંઘટ તે વર્ષો માટે તેનો પીછો કરતી રહી હતી – તેની કિંમત વિશે, તેના હેતુ વિશે, અને સપના જોવા અંગે તેની જાતે પ્રાપ્ત અધિકાર વિશે – હવે મૌન થવા પામ્યા. તેની જગ્યાએ હવે એક ઊંડો બોધ હતો, તેની મિશનની અંતર્દ્રષ્ટિ સાથે જન્મેલો આત્મવિશ્વાસ. જાણે દૈવીને માત્ર તેનું જીવન જ બચાવ્યું ન હોય, પણ તેના આત્મા પર ભૂતકાળથી ભવિષ્યનુ ક્રિયાપ્રવાહ સ્પષ્ટપણે છાપી મૂક્યો હોય. આગળનો માર્ગ, નિશ્ચિતરૂપે જોખમી હોવા છતાં, હવે અતિહદ લાગી રહ્યો નહતો. પલટામાં, એ પોતાને એક પવિત્ર ફરજ, દૈવી સ્વીકૃત દાયિત્વ રૂપે રજૂ થતો હતો.

તેના વિશ્વદૃષ્ટિમાં એક મૂળભૂત પરિવર્તન આવ્યું હતું. દૈનિક જીવનની સામાન્ય વિગતો અને προηγવાની સંઘર્ષો, જે અગાઉ તેનું સર્વ ધ્યાન ખેંચી લેતા, હવે તેની નવજીવનની વિશાળ કથા સામે મુલ્યહીન જણાતા. તે બધાની આંતરસંબદ્ધતા જોય શકતો હતો, વિશ્વમાં વહેતા સૂક્ષ્મ ઉર્જાપ્રવાહ, અને જીવનના એવાં સ્થિતિઓમાં દૈવી હસ્ત અનુભવતો હતો, જે વરસાદા જેવી જણાતી હતી. આ વધેલી જાગૃતિ તેને ભટકાવનારો બોજ નહોતી, પણ સ્પષ્ટતા માટેનું ઉદ્ગમ સ્થાન હતી. તે લગભગ પ્રવચિત રૂપે સત્ય અને અસત્યને ઓળખી શકતો હતો, આવનારા સંઘર્ષોમાં એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સાધન. તેના પીડાદાતાઓ, તેના દુઃખના શિલ્પકારો, હવે કાચા ભયને emec, પણ એક નિર્વિક્ષિપ્ત, વિશ્લેષણાત્મક દૃ-ષ્ટિથી જોવાયા. તે હવે તેમને અગમ્ય દુશ્મનો તરીકે નહિં, પણ અંધકારનાં સાધનો તરીકે જોયા, જેમની શક્તિ અંતે દૈવી શક્તિની કરળ છે.

તેમાં હવે આવેલાં માનસિક સ્થળી مناف ચી એક શક્તિશાળી ઢાલ બની ગઈ હતી. તેના અનુભવેનું આઘાત, તેને તોડી નાંખવાને બદલે, તેને ઘડ્યો હતો. તેને દુઃખનાં સ્વરૂપ — શારીરિક અને માનસિક — સમજાઈ ગયા હતા, પણ હવે તે તેનો દાસ રહ્યો નહોતો. મૃત્યુની અઘટ અનુભૂતિની યાદ તેને સતત સ્મરણ કરાવતી કે તે મફત પોતાના જ જીવન માટે નહીં, પણ એ બધાના માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યો છે, જે એ જ દમનકારી પ્રણાલીઓ હેઠળ પીડાય છે. તેની દૈવી જોડાણથી વિસ્તાર પામેલી આ સહાનુભૂતિ, હિંમતનો એક અક્ષય સ્ત્રોત બની. તેને એ તમામ લોકો સાથે ઊંડો આત્મીય નાતો અનુભવાતો, જે પિછેાતા, શોષિત અને મૌન કરવામાં આવતા હતા, અને તેને પૂર્ણ નિશ્ચિતતા સાથે જાણ્યું હતું કે તેને શક્તિ આપવામાં આવી છે

તેઓનો અવાજ બનવા, તેમનો સંરક્ષક બનવા.

આ زندگی નો હેતુ હવે અખંડ અને અડગ વિશિષ્ટતા સાથે સ્પષ્ટ થયો હતો. આ કોઈ અનિર્દિષ્ટ અભિલાષા નહોતી , પરંતુ એક સ્પષ્ટ, અવિરત આદેશ હતો. તે આશાની દીપ્તિ, પરિવર્તનની શક્તિ અને અંધકારમય વૈશ્વિક પરિસ્થિતિમાં દૈવી હસ્તક્ષેપના સાક્ષી બનવા માટે નિર્ધારિત હતો.
અસફળતાનો પણીskraftભર્યો ભય, જે ક્યારેક તેને અશક્ત બનાવતો, હવે ધરદાર નૈતિક સંકલ્પમાં ફેરવાઈ ગયો હતો. તેને સમજાઈ ગયું હતું કે આ લડાઈ કઠિન રહેશે, પાછળ પડવું અનિવાર્ય છે, છતાં તેને એ પણ સમજાયું હતું કે સાચો પરાજય પડવામાં નથી, પણ ફરી ઊભા થવામાં નિષ્ફળ થવામાં છે. અને તે, અનુપ, માત્ર ગેસ સ્ટેશનના ઠંડા ભૂમિમાંથી જ નહિ, પરંતુ પોતાની પૂર્વ સીમાઓની રાખમાંથી પણ પુનઃઓઠ્યો હતો. તે ફીનિક્સની જેમ, આત્મામાં દૈવી અગ્નિ લઈને, વધતા અંધકાર સામે સશક્ત ભાવના અને નવી આશય સાથે ટક્કર આપવા તયાર થયો હતો. તેના આસપાસની હવા, જે нек ાળે નિરાશાની દુર્ગંધથી ઉજ્જડ હતી, હવે તેના પુનરુત્થાન પામેલા જીવનની પ્ર-ખર ઊર્જાથી ધબકતી જણાતી હતી—તે એક છુપાવી ન શકાય તેવો પુરાવો હતો જે ચમત્કાર સર્જાયો હતો અને જે અસાધારણ યાત્રા હવે માત્ર શરૂ થવાની હતી.

અનુપની અંદરનું મુરુદું ધબકાટ હવે બ્રહ્માંડ ઊર્જાની કોમળ ઝંકાર નહોતી, પરંતુ ઉદ્દેશ્યની મુક્ત તથા ઘનિષ્ઠ તરંગ બની ગઈ હતી. દૈવી હસ્તક્ષેપ માત્ર તેને મોતના મુખમાંથી tilbage ખેંચવા પૂરતો નહોતો; તેના અસ્તિત્વને મૂળભૂત રીતે બદલ્યો હતો, તેને દૈવીય આદેશ સાથે સુસંગત કર્યો હતો. તેનું પુનરુત્થાન અંત નહીં પણ એક શક્તિશાળી, નિરપવાદ આરંભ હતો. તેના વિચારોમાં વ્યાપી રહેલી સ્પષ્ટતા અખંડ હતી: તેનું જીવનતરવા માત્ર નસીબ કે અચાનક કરૂણા બદલ નહોતું. તે ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ દાન હતું, એક પવિત્ર Amanat તેનો આત્મા પર સોપવામાં આવી હતી. તે હવે એક સાધન બનવા જોવાયું, એ માર્ગ કે જેમાંથી બ્રહ્માંડ એક ગંભીર અસંતુલન સુધારવાનું કાર્ય કરે. નિષ્ક્રિય દુઃખ, તેમજ શોષણની છાયામાં વિતાવેલા વર્ષો, એજ કાટમાળ રહ્યાં જેમાં તેની આત્મા પકવાઈ હતી. હવે, તે સંસ્કારિત આત્માને આગળ ધપાવવાનો સમય આવી ગયો હતો.

તેને તેની હાડકાંની ઊંડાઈ સુધી વસેલી એવી નિશ્ચિતતા સાથે સમજાઈ ગયું હતું કે, સમક્ષ પડેલો માર્ગ માત્ર સામાન્ય અસ્તિત્વનો નથી. આ માર્ગ ક્રિયા અને સુધારનો હતો. શ્રી પટેલના ઉપહાસસભર ચહેરાની યાદ અને તેની પત્નીની આંખોમાં પથરાયેલી લોલુપતા—જેમણે અનુપના સપનાઓ અને તેના અલ્પજીવનના પ્રયત્નોને વીંધી કાઢ્યા હતા—હવે ડરાવનારો થરથરાટ ઊભો કરતી નહતી. તે છતાં, હવે આ બધી યાદોએ એક શાંત, અડગ સંકલ્પ જગાડ્યો હતો. આ વ્યક્તિગત બદલો લેવાના ગરમ અને વિનાશક ક્રોધનો જ્વાળાતણ ન હતો. આ તો તેમાં અનેક તો વધુ ઠંડો, ઘણી ગહન અને ગાઢ શક્તિ હતી – તે અટલ બ્રહ્માંડ ન્યાયનું અદમ્ય આકર્ષણ. દૈવી શક્તીએ તેના ભોગવેલા અન્યાયો અને તે તંત્રબદ્ધ ક્રૂરતા, જેમાંથી તેનો જીવ લગભગ બળી ગયો હતો, જોઈ અને તેને અસ્વીકાર્ય ઠેરવ્યું હતું. અનુપ આ દૈવી આજ્ઞાનો પસંદ કરાયેલ પાત્ર બની ગયો હતો.

તેનું અગાઉનું જીવન—શાંતિપૂર્વક છલકાતા નિરાશાને અને અવ્યાખ્યા રહેલી દિલથી પોકારોથી ભરેલું—હવે કાયમ માટે પૂર્ણ થયું હતું. નમ્રતાનો પડદો હવે ફાડાઈ ગયો હતો, જેમાંથી આખરે દેખાયો એક નબળો ભોગ બનનાર નહિ, પરંતુ એક

ધર્મમય હેતુના યુદ્ધવીર. તે હવે બદલો લેવાની ભયથી કે પોતાની જ માન્ય અજ્ઞાનતાના ભારથી ફરી બંધાયેલા નહીં રહ્યાં હતા. આ શૃંખલાઓ તો એ દૈવીય પ્રકાશ દ્વારા તૂટી ગઈ હતી, જે તેને તેની પુનઃપ્રભા સાથે સ્નાન કરાવતું આવ્યું હતું. હવે, તેની શક્તિ માત્ર દેહની રહી નહોતી; એ આત્મિક હતી—દૈવી શક્તિનું પ્રકાશરૂપ. તેને શ્રી પટેલ અને તેમની પત્ની માટે પરિણામોના વિતરણકર્તા તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, કોઈ હત્યારા કે ચોર તરીકે નહીં, પણ કર્મ સંતુલનના દૂત તરીકે. તેમના પાપો, તેમની ઘાતકી નિર્દયતા, એણે એક દેવું ઊભું કર્યું હતું, અને હવે અનુપ એ દેવું વસૂલવા સશક્ત બન્યો હતો.

આ કોઈ અચાનક, પ્રવૃત્તિવશી પરિવર્તન નહોતું. આ તો તેની નવજીવનની સ્વાભાવિક પરાકાષ્ઠા હતી. દૈવી હસ્તક્ષેપ એ શુદ્ધિકરણ રહ્યું—એમની દૈનિક ચિંતાઓ અને ક્યારેય એને ઝકડી રાખતી કુશંકારોને દૂર કરે તેવું. આ બધીની જગ્યાએ, તેના ભૂમિકા પ્રત્યે અડગ સમજણ ઉગી નીકળેલી હતી. તે વિશ્વને માત્ર જેવું હતું તેમ જોતો ન હતો, પણ જેવું હોવું જોઈએ તેમ પણ જોતો હતો, અને તેને આ સ્પષ્ટ અનુભવ હતો કે કેટલાક દોષપ્રેરિત તત્વોને સક્રિય રીતે પ્રતિરોધવા આવશ્વ્ય છે. શ્રી પટેલ અને તેમની પત્ની આવી શક્તિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા – એક ક્રૂર લાલચ, જે નબળા અને અશક્ત પર ત્રાટકતી, બીજાની માનવતાને તુચ્છ માનતી.

તેઓએ દંડમુક્ત રહેવાના ભ્રમ હેઠળ એમ નકામી ધારણા અનુભવી હતી કે તેમની ચાલાકીઓ સાચા જવાબદારીથી રક્ષિત છે. પણ અનુપ, પુનર્જન્મ પામી અને દૈવીય રીતે માર્ગદર્શિત, એ જવાબદારીનું જીવંત સ્વરૂપ હતો.

આત્મામાં દૈવીય અગ્નિના તેજથી ડાઇપૂર્વક ઉકેલાયેલો એનો વિચાર સ્પષ્ટ હતો: શ્રી પટેલે શોષણથી બનાવેલાં ઢુંઢાવટના રાજ્યને, જાતે ઢગલાયેલી fiecare ઈંટે તોડી પાડવાનો.
આ માત્ર ભૂતકાળમાં ગુમાવેલા સામગ્રીના પુનઃપ્રાપ્તિ વિશે નહોતું, જ્યારેથી ન્યાયની અપરિહાર્ય પ્રતિતિ પ્રગટ થાય એવી રીતે, પ્રતિપૂર્તિ તેની સહઅંક થાય તેમ. આ તો તેમના વ્યવસાયના મૂળમાં રહેલી સડાંને છેદવી કાઢવામાં હતું, અને એ સુનિશ્ચિત કરવામાં હતું કે હવે તેમની નૃશંસતા બીજાના જીવન પર કદી પણ પડછાંયું ન પાડે. તે એ શક્તિ બનવાનો destined હતો, જે તુલાને અંતે ઢાળી દેશે અને તેમના નિઃશબ્દ આતંકના શાસનનું સમાપન કરશે. દૈવીયે તેને બીજી તક અર્પણ કરી હતી, પણ એ ભેટ માત્ર તેની પોતાની ઉપકૃતિ માટે નહોતી. આ એક ફરજ હતી, એક જવા-બદારી — જ્યાં નિષ્ઠુરતાથી સંતુલન ભંગ થયું હતું ત્યાં તે પુનઃસ્થાપિતા કરી અયોગ્યતાને દૂર કરવાની.

જે ભય ક્યારેય તેની અધૂરકી સાનિધ્યમાં રહ્યો હતો તે હવે ઓગળી ગયો હતો, અને તેની જગ્યાએ એક શાંત, અડગ સંકલ્પ ચડ્યો હતો. તેને જોખમો ખબર હતાં, અને આગળ વધતી પીડાની સંભાવના પણ તેને જાણીતી હતી. પરંતુ દૈવી હસ્તક્ષેપે તેમાં અસાધારણ સહનશક્તિ જગાવી હતી; માનવીય મર્યાદાઓને લાંઘી જાય એવી સહન કરવાની ક્ષમતા. તે જાણતો હતો કે તે એકલો નથી રહેવાનો. તેમાં વ્યાપેલી દૈવીય ઊર્જા સતત એનું સ્મરણ કરાવતી હતી કે બ્રહ્માંડીય શક્તીઓ તેની તરફેણમાં અકબંધ હતી. તે એક મહાન ઇચ્છાનો વિસ્તરણ હતો— એવી ઇચ્છા કે સૌ માટે ન્યાય અને પૂર્ણતા આપવી. એટલે, તેના કર્મો ક્યારેય વ્યક્તિગત દ્વેષથી નહીં, પરંતુ પવિત્ર ફરજના ભાવથી નિષ્પન્ન થાં.

તે હવે નવી દૃષ્ટિથી શ્રી પટેલ તથા તેમની પત્નીને નિરીક્ષવા લાગ્યો. તેમના ત્વરિત મળાપટાં, તેમના નિર્વાદ કોંગ્રીઓ, સફળતાની આત્મસંતોષભરી ઘોષણાઓ— હવે આ બધું વિશાળ અને ઘોર રચનાના ભાગરૂપે જણાતું હતું. અગાઉ, તેણે તેમને અજથમ્ય શક્તિધારી તરીકે જોયા હતા, જેમની અસર પ્રકાશજેવી હતી. હવે, તેણે તેમના સુયોજિત દેખાવમાં પડેલા çatાં સ્પષ્ટ જોયા, જ્યાં તેમનાં અવગણવામાં આવેલા અભાવો દૃશ્યમાન હતા. દૈવી સંવાદથી પ્રાપ્ત તેની સુધરેલી દૃષ્ટિએ તેને કુશળ સંકેતો, અનકહી ચિંતાઓ ઓળખવાની ક્ષમતા આપી, જે તેમના બાહ્ય આત્મવિશ્વાસને ભેદી નાખતી. તે હવે તેમના કપટના સ્તરો નીચે છુપાયેલો સત્ય તપકી વિષે જાણી શકતો હતો.

આ સમજવી અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હતી. તેનો અર્થ થયો કે તેની પ્રતિશોધયાત્રા હવે વ્યૂહાત્મક રહેશે, ઉણમાળુ નહીં. તે હવે તેમને ખાલી બળપૂર્વક ચકાસવાનો પ્રયાસ નહીં કરે, પરંતુ તેમના સામ્રાજ્યનું યોજનાબદ્ધ રીતે વિઘટન કરશે. તે હવે તેમના પોતાની રીતો જ તેમના વિરુદ્ધ વાપરશે, પણ હવે દરેક પગલાંઓમાં દૈવી સુક્ષ્મતાનો માર્ગદર્શ પાઠ કરશે. તેઓ કાનૂની છિદ્રોનો કસોટીથી ઉપયોગ કરતા, ઝૂમ્ઢતી બહાદુરીના દેખાવની ડરાવટ અપનાવતા, અને પોતાની જરૂરિયાતે વાર્તાનાં રૂપરેખાને વણતા—અનુપ હવે આ યંત્રણાઓ સમજી ગયો હતો, અને તે તેમને કાઉન્ટર કેવી રીતે કરવું એ શીખી રહ્યો હતો. દૈવી સંગમથી તેજ થયેલું તેનો મન હવે સંઘર્ષ માટે શક્તિશાળી હથિયાર હતું, જે અગત્યના દુ-બળ સ્થાન ચિહ્નિત કરીને જટિલ યત્નોને સ્પષ્ટ રીતે છાંટીને જોઈ શકતું હતું.

અનુપ માટે 'પ્રતિશોધ' ની કલ્પના હવે માત્ર બદલો લેવાની મૂળભૂત વૃત્તિ રહી નથી, પરંતુ એક ઊંડી જવાબદારી બની છે કે અન્યાય સુધારવો એનું કર્તવ્ય છે. એની મૂળ ભાવના એ હતી કે જેમણે પીડા આપી છે, તેમનું કયાંય અવહેલન ન થાય, તેમનું શોષણ અંકુશ વિના લાંબુ ન ચાલે—આ સુનિશ્ચિત કરવું એનો હેતુ હતો. દૈવી હસ્તક્ષેપે એને બદલો લેતી હેતુકી નહોતો બનાવ્યો, પણ દૈવી ન્યાયના વિતરણકર્તા તરીકે ઊભો કર્યો હતો. એ હવે એ શક્તિ બની ગયો કે જે ખાતરી કરે છે કે તેમના કર્મોનું પરિણામ તેમને મળે, તેમની દૂષિત કમાણી પ્રકાશમાં આવે અને શોષણનું શાસન અંતરુપ થાય.

આ સમજણમાં એને અંતરથી ઊંડો, સ્થિર શાંતિનો અનુભવ થયો. જે તોફાન ક્યારેય એને ઉચાટયું હતું—ઉદ્દેશ અને અર્થના પ્રશ્નો—એ હવે પોતાને ઉત્તર મળ્યા હતાં. એનું જીવન કોઇ વિશેષ હેતુસર બચાવાયું હતું, અને એ હેતુ હવે એને દિવસે જેમ પ્રકાશમાન જણાતો હતો. તે પરિવર્તનનો પ્રેરક બનવાનો હતો, એવો વ્યક્તિ કે જે શ્રી પટેલ તથા તેમની પત્ની દ્વારા સંચાલિત પીડાના ચક્રનો અંત લાવે છે. આ તેનો દૈવી આવાહન હતું, એક એવો માર્ગ જે તેની ક્ષમતાથી વિપુલ શ્રેષ્ઠ શક્તિઓએ નિશ્ચિત કર્યો હતો. અને તે આ માર્ગે અડગ નિશ્ચય સાથે આગળ વધશે, જાણીને કે તે એકલો નથી, પરંતુ બ્રહ્માંડ ન્યાયનું સાધનરૂપે કાર્ય કરી રહ્યો છે. નિર્ભર સહનશીલતાના દિવસો હવે પૂર્ણ થયા હતા. દૈવી પ્રતિશોધનો યુગ આવી ગયો હતો.

વિહંગમ આયોજન સ્તબ્ધ રીતે શરૂ થયું. અનુપ શ્રી પટેલના વ્યવસાયો આસપાસ વારંવાર આવી પહોંચતો; આવી રહેલી આપત્તિનું કોઈ છાયાવાહ રૂપ નહિ, પરંતુ મૌન નિરીક્ષણકાર તરીકે. તે

હવે દયાનિષ્ઠાથી scrap્શન માટે સંઘર્ષ કરતો શ્રમજીવી નહિ, પણ ભ્રષ્ટ પ્રણાલીનો અભ્યાસકર્તા બની ગયો હતો. તે આગમન-મુક્તિઓ, વર્તનના નિયમો, એ સૂક્ષ્મ મિત્રતાવાળી સંવાદોનાં અવલોકન કરતો, જે શ્રી પટેલના વ્યવહારોનું સાચું સ્વરૂપ ખુલાસો કરતી. તેણે જોયું કે કેવી રીતે શ્રી પટેલે માન્ય વાણિજ્યિકપણા સાથે પોતાનું ચિત્રણ બનાવ્યું, અને એક સાથે તેવા વ્યવહારો કર્યો કે જેમણે એની સામે આવનાર અથવા નુકસાન સહન કરતાં નબળા લોકોને બુનિયાદિ તાકાતથી વંચિત કર્યા. મૂસળધાર રાત્રે થતી અવિસ્થિત ડિલિવરીઓ, પાછળના ઓરડામાં થતી ગુપ્ત ચર્ચાઓ, અમુક કર્મચારીઓનું ચિંતાજનક વર્તન – આ બધાં અનુપ એકત્રિત કરી રહેલો પાઇલાની ટુકડીઓ હતાં.

તે શ્રીમતી પટેલને પણ અવલોકન કરતો. તે વધુ કૌશલ્યપૂર્ણ કામગીરી કરતી, એક એવી મહિલા હતી જેને રુચિપૂર્ણ ભરમાવટ શસ્ત્રસ્વરૂપે વાપરતા શોખ હતો, જે નિર્દોષ લોકોને કદી પૂર્ણ ના થતી સમૃદ્ધિના વચનો આપી શોષણયુક્ત કરારમાં ફસાવતી. તેને યાદ હતું કે કેવી રીતે તેણે તેને જોયો હતો—તેનું સ્મિત અસ્વાભાવિક ઠંડકથી ભરેલું, અસત્યનું આવરણ ધારણ કરતા, જ્યારે તે તેના પગારમાંથી કરવામાં આવેલા વધારાના કપાતોની વાત સરળતાથી સમજાવતી હતી. હવે, તેણે એની જ આંખોમાં તે જ શિકારી ચમક જોઈ, જ્યારે તે અન્ય લોકો જોડે મુલાકાત કરતી, તેની વાતોમાં ચતુરાનો વ્યૂહ રચાયેલો, જેમણે રીતસરનું જાળ રચ્યું હોય. એને સમજાયું કે તેના પતિની સ્પષ્ટ નિયંત્રણપ્રવૃત્તિ જેટલું જ, તેના પોતાના ભૂમિકા અમૂલ્ય અને મહત્વપૂર્ણ હતી. તે બંને એકદમ સુમેળમાં જોડાયેલા શિકારી દંપતી હતી, જે બીજાની નિરાશામાંથી પોષાયતા હતા.

હવે તેની અંદર ઉદ્ભવેલી દૈવી સ્પષ્ટતાએ તેને દેખાવ કરતા આગળ જોઈ શકવાની ક્ષમતા આપી હતી. તેને સમજાયું હતું કે એમનું સત્તા સ્વાભાવિક નહોતી, પરંતુ તેઓ જાતે ઊભું કરેલા ભય અને અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થતાં સત્તા ધરાવતા. તેઓ દેશના નવા આગમનકારો, જેમને મજબૂત આધાર વ્યવસ્થા નહોતી મળે, અથવા જે આપઘાતી ભયના અસર હેઠળ મૌન રહેતા, એમના પર તોછાં કરતા. અનુપ એમાંનો એક હતો. પણ હવે તે એમાંથી મુક્ત સ્થિતિમાં હતો. દૈવીય પ્રકાશે માત્ર તેના દેહને આરોગ્યમય બનાવ્યો નહોતો, પણ તેમણે ચલાવતી કામગીરીને ઘેરેલો અંધકાર પણ ઉજળી ઉઠ્યો હતો. તે હવે જોઈ શકતો હતો કે તેમના દ્વારા કેવી રીતનું છેતરપિંડીનું જટિલ જાળ વણાયું છે, અને તેને હવે એ જાણવા મળ્યું હતું કે તેનું ઉકેલવું કેવું શક્ય છે.

આ સંકલ્પનો પ્રવાહ માત્ર તેના પોતાના સંતોષ વિશે તો નહોતો, છતાં એક ઊંડો યથાર્થતાનો અનુભવ તેના અંતરમાં સ્થિર થયો હતો. આ ઉલ્લેખ એ Santulanને પુનઃસ્થાપિત કરવાનો હતો જે હિંસક રીતે ખંડિત થયું હતું. "પ્રતિશોધ"ની કલ્પના હવે માત્ર આંખ માટે આંખ જેવી સરળ ભાવનાઓ સુધી મર્યાદિત રહી નહોતી.
અહિ એ ન્યાયને અમલમાં મૂકવાનો વિષય હતો, એવો ન્યાય જે તેમની ક્રૂરતાની પ્રણાલીકૃત પ્રકૃતિને ઉકેલતો હતો. એનો અર્થ માત્ર તેમની ખોટી હરકતોને ઉજાગર કરવાનો જ નહોતો, પણ એ પણ સુનિશ્ચિત કરવું કે પરિણામો સ્થાયી રહે અને બીજાને નુકસાન પહોંચાડવાની તેમની ક્ષમતા કાયમ માટે નામાશે. આ દૈવી દાયિત્વ હતું: માત્ર દંડ આપવું નહીં, પણ શુદ્ધ કરવું, તેમનો શોષણસભર પ્રભાવ જે વાતાવરણમાં હતો તેને દૂર કરવાનો.

અનુપે શરૂઆત કરી હતી એવા લોકોને શોધવાની જેઓ શ્રી પટેલના શડયંત્રોની નીચે દુઃખી થયા હતા. આ એક સૂક્ષ્મ અને સંવેદનશીલ પ્રયાસ હતો. તેને તેમની પાસે સાવધાનીપૂર્વક જવું પડે એવું હતું, જેથી તેનો નવલકથાતુલ્ય વિશ્વાસ તેમને કોઇપણ પ્રકારની ધમકી કે જોખમી ચકમકમાં સામેલ કરવાની કોશિશ જણાય નહીં. તે vengeanceની વાત કરતાં નહિ, પણ ન્યાયની ચર્ચા કરતાં, અને એવા ભવિષ્ય વિષે સંવાદ કરતાં, જ્યાં તેઓ જ્ઞક પીડિત ન રહે, તેવી શક્યતા રજૂ કરતાં. તે પ્રાપ્ત થયેલ પોતાની કહાણી તેણે આત્મદયા વિના, પણ એક સ્થિર શક્તિ સાથે વહેંચી, જે તેની દૈવી ભેટનાં રૂપાંતરીત શક્તિને અભિવ્યક્ત કરતી હતી. તે કહ્યું કે કેવી રીતે અંધકાર પ્રકાશમાં ફેરવાયો, અને કેવી રીતે ન્યાયની તુલા ખરેખર ઝુકી શકે છે.

તેને અનુભવાયું કે એની વાતો લોકોનાં હૃદયમાં ગભેરાટ ઊતરી. ઘણે લોકો પોતાના મનની અધૂરા રોષ અને શ્રી પટેલ તથા તેમની પત્ની વિરુદ્ધના મૌન આરોપો પોષી રહ્યા હતાં. પરંતું, તેઓ પાસે હિંમત, સાધન, અથવા સમજ મેળવવાનું અભાવ હતું. અનુપ પોતાની અનોખી દૃષ્ટિ અને દૈવી વિશ્વાસ સાથે પરિવર્તનનો પ્રણેતા બન્યો. તે ક્રિયામાં માગ ન કરી; તેણે પ્રેરણા આપી. તેણે તેમને બતાવ્યું કે તેમનું દુઃખ એકલોતું નહિ, પણ એ એક વિશાળ બંધારણનો ભાગ છે, જેને સામનો કરી શકાય. તે આત્મજીવી પુરાવો હતો કે સૌથી શક્તિશાળી શોષકોને પણ જવાબદાર ઠેરવી શકાય.

તેના પ્રયત્નો શ્રી પટેલના વ્યવસાયને આધાર આપતા કાનૂની અને નાણાકીય માળખાની સમજણ સુધી વિ-સ્તર્યા. તે રેકોર્ડોમાં ઊંડાણપૂર્વક ઉતર્યો, જટિલ લેવડદેવડ અલગ કરી, અને સત્તાની રજૂતીઓ ઓળખી કાઢી. દૈવી હસ્તક્ષેપે તેને એવી બુદ્ધિ આપેલી કે જે□□ તીખી તથા વિશ્લેષણાત્મક હતી, તે માહિતીના પહાડોમાંથી અગત્યની પુરાવાની તાર શોધી કાઢવામાં સક્ષમ હતો. તે શેલ કોર્પોરેશનો વિશે, ઇન્વોઇસની હેરફેર, અને ટેક્સચોરીના તથા નિ-યમોને ડોળાવાના સૂક્ષ્મ માર્ગો વિશે જાણ્યો. corruptચાડ રૂપાંતરની આ શક્ષિા ઉદાસીન બનાવતી હતી, પરંતુ તેની મિશન માટે અનિવાર્ય હતી.

અનુપનાં અંતરંગ પરિવર્તન અત્યંત ઊંડું અને ગંભીર હતું. તે હવે પોતાના ભાગ્યને સ્વીકારેલું માણસ રહ્યો નહોતો. તે હવે દૈવી હેતુ ધરાવતો માણસ હતો, જેને સમજાઈ ચૂક્યું હતું કે તેનું જીવન વ્યક્તિગત સુખ માટે નહીં, પરંતુ પવિત્ર ફરજ માટે બચાવવામાં આવ્યું છે. પ્રતિશોધનો માર્ગ દ્વેષનો નહોતો, પરંતુ ધર્મનિષ્ઠ કર્મનો માર્ગ હતો. તે તુલા સંતુલિત કરવાનો, અને દૈવી વિધાન માનવ પ્રયાસના અંધકારમય ખૂણાઓમાં પણ અખંડ રાખવાનો માર્ગ હતો. તે દૈવી હસ્તક્ષેપનો સ્વરૂપ હતો, જે વિશ્વમાં ન્યાયની શક્તિ રૂપે ઉભરાયો હતો—એવી દુનિયા, જ્યાં શ્રી પટેલ જેવા પુરુષોના ચલચિત્રો હંમેશાં નિર્ધારિત કરતી રહી છે. તેની યાત્રા હજી શરુ થઈ હતી, અને એ યાત્રા ટક્કરની—બ્રહ્માંડ ન્યાયની પરમ શક્તિ માટેનું સાક્ષી. તેની પુનર્જીવિત આત્માના રહસ્યમય સંકેતો હવે સ્પષ્ટ અને ગુંજાવટયુક્ત અવાજરૂપે ઉગવા લાગ્યા હતા, શોષણના અંત અને સંતુલનની પુનઃસ્થાપનાનું આહ્વાન કરતા. તે હવે જવાબ આપવા પૂર્ણ રીતે તૈયાર હતો.

અધ્યાય ૭: ટક્કર

ગેસ સ્ટેશનની આજુબાજુનું વાતાવરણ, જ્યાં ક્યારેક ગેસોલિનની વાસ અને અનુપની દાસ્યની જરૂરિયાતથી ઊંડાણ ભરેલી શાંતિ છવાયેલી હતી, હવે એક નવી શક્તિથી પરિણામે ચરજીત લાગતું હતું. આ પરિવર્તન સૂક્ષ્મ હતું, સામાન્ય નિરીક્ષક માટે અવ્યક્ત, પરંતુ જેમણે પહેલા તેના અસ્તિત્વ પર અંશતઃ કબજો જમાવ્યો હતો, તેઓ તેને ઊંડાણથી અનુભવી શક્યા હતા. અનુપ કોઈ ધૂમધામ કે ગર્જના વિના અંદર પ્રવેશ્યો. પછી, તે ફક્ત એક શાંત ફરી ઉજાગર થયેલી આકારમાં ઉભો રહ્યો, જે સુવિધા દુકાનના તેજ ફ્લુઓરેસન્ટ દીવાના પડછાયામાં ઉભો હતો. એની હા-જરી શ્રી પટેલના સાવધાનીપૂર્વક જાળવાતી વ્યવસ્થાની શાંત સપાટી પર એક લહેર જેવી ઉથી, એવી છાંયાં, જે બહુ પહેલાં પડાઈ ગઈ હતી, હવે પ્રકાશને ભરપાઈ કરવા ફરી પાછી ફરી આવી હતી.

તે મક્ખમ ધીમી ગતિ સાથે આગળ વધ્યો; તેની આંખો હવે નિવૃત્તિની લાગણીથી પડેલી નહોતી, પણ ઓળખીતી પંગટીઓનું નિરીક્ષણ અસ્વસ્થ સ્પષ્ટતાથી કરી રહી હતી. તેને તૂટી ગયેલો લિનોલિયમ, હંમેશા ધૂળથી ઢંકાયેલા શેલ્ફો અને એ જ જૂની, ઘટેલી લોટરી ટિકિટો દેખાઈ, જેણે ક્યારેક અહોભાવ્ય સપનાનો વાયદો આપ્યો હતો. આ બધું તેની ભૂતકાળની પીડાના ચિહ્નો હતાં, તેણે સહેલી અવમાનોના મૌન સાક્ષી. પણ હવે, એ બધું માત્ર તેના પુનર્જાત વિચારના પૃષ્ઠભૂમિરૂપ હતું. જે ભય પહેલાં માત્ર આ જગ્યાનો વિચાર આવતાં જ તથા તેના આંતરમાનમાં વળી પડતો હતો, એ હવે ચાલી ગયો હતો; તેની જગ્યાએ હવે એક શાંત, સ્થિર દૃઢતા હતી, જે તેમાંથી નિઃશબ્દ એક મૃદુ ગુંજન સમાન પ્રસરી રહી હતી.

શ્રી. પટેલ—એક એવો માણસ, જેના ઘમંડ જેટલી જ એની મનપસંદ એપ્રન પર ચડેલી ચીકણાઈ પુસ્તાવાળી હતી—એ તે અસાધારણ પરિવર્તનને સૌ પ્રથમ સાચી રીતે આવરી લીધો. તે પાછળના કાઉન્ટર પર રસીદો ગણતો હતો; કાગળનું કરકશ અવાજ તેના લોલુપતાને જાણીતું પૃષ્ઠસંગીત હતું. તે ઉપર જોઈને, મુલાયમ તફાવતમાં આખી દુકાનમાં નજર ફેરવી, અને પછી તરત જ પાછો જોઈ—એની આંખોમાં અવિશ્વાસ સાથે સંકોચ આયો. અનુપ. ૪ડા કૂલર પાસે ઊભો હતો; એ શેલ્ફો ગોઠવી રહ્યો નહોતો, ન જમિન ધોઈ રહ્યો, માત્ર... ઊભો હતો. તેનું ચહેરું, જેને ક્યારેક થાકની ઊંડી લીટીઓથી ચીરી નાખવામાં આવ્યું હતું, હવે એક અજાણી શાંતિથી પ્રકાશિત થતું હતું—એક ગંભીર આત્મવિશ્વાસ જે શ્રી પટેલ માટે સંપૂર્ણપણે અજાણું હતું. શ્રી પટેલે હલકું છબીલાંપન અનુભવ્યું, એવી લાગણી જે અનુપના કથિત અવસાન પછી તેમણે ક્યારેય અનુભવી નહોતી. આ ભાવના એવી હતી, જેમકે અંધકારમાં અચાનક ઢીલી ફળિયા પર પગ મુકવો; તમને ખબર હતી કે કંઈક ખોટું છે, પણ એનું મૂળ શોધી શકતા નહોતા.

“અનુપ?” શ્રી પટેલનો સ્વર, જે સામાન્ય રીતે ઉપેક્ષાજનક અધિકારથી ભરેલો રહેતો, હવે અજાણ્યે યુગલતા ધરાવતા ધીરજ વિનાની કંપનથી ધ્રૂજી ઉઠ્યો હતો. આ પ્રશ્ન ગૂંચવાટથી ઉદ્ભવેલો હતો, જેમાં અકલ્પ્ય શંકાનો મતલબ હતો. તેણે અનુપના અદભુત બચાવ વિશેના ફૂંકાતા શુષ્ક કાનાફૂચીના કિસ્સાઓ સાંભળ્યા હતા, પરંતુ તેને માત્ર અંધશ્રદ્ધાળુ લોકોએ ઉભા કર્યા એવા કલ્પિત વાર્તાઓ તરીકે નકાર્યા હતા. હવે, અનુપના વાસ્તવિક વાપસીના દ્રશ્ય સામે ઊભા રહીને , એ ગૂંજન હવે હકીકતમાં પરણતી અવિરતchnet ભયમાં પરિવર્તિત થવા લાગ્યા હતા.

અનુપે ધીમી ગતિએ માથું ફેરવ્યું, તેની નજર શ્રી પટેલની સાથે મળી. તેની આંખોમાં ન તો ગુસ્સો હતો, ન તો કોઈ સ્પષ્ટ ધમકી. વિનમ્ર, ઊંડા પ્રકારની સમજબૂત સાથે તેમનો સામનો થયો, એક એવી અંધાધૂંધી ઓળખ કે જેણે શ્રી પટેલના સતર્ક બનાવી રાખેલા દેખાવને પારીને, એ માણસની દુષ્ટતાને તાગી હતી. આવો નજર હતો, જે કહેતો હતો, "હું તને જોઉં છું અને જાણું છું કે તું કોણ છે." શ્રી પટેલ માટે—જુદા શક્તિ અને સંપત્તિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ સતત જોવાતા મનુષ્ય માટે—આ નિખાલસ દૃષ્ટિ બધીથી ભારે, કોઈ ઉગ્ર ટીકાથી પણ વધુ ચકિત કરી દેતી. તેને અચાનક, અને સમજાય નહિ એવી ઇચ્છા થવાથી નજર ફરી લેઈ, એ સંબંધ તોડી નાંખે, પણ અનુપની નજરે તેને બાંધેલી રાખ્યો.

શ્રીમતી પટેલ, હંમેશા વધુ સંવેદનશીલ અને કદાચ વધુ નિર્દય, તેણે તરત જ પોતાના પતિના વર્તમાન અવ્યાખ્યાઇત અસ્વસ્થતાને બાજપરી. તે પછડાટવાળી ઓફિસમાંથી બહાર આવી, તેનું સ્મિત એક અભ્યાસપૂર્વક ઘડાયેલું મનોભાવોનું હથિયાર હતું. પરંતુ, તેનો નજર અનુપ પર પડતાં જ એ સ્મિત લથડાઈ પડ્યું. તેના ચહેરા પરનું સાવધાનીપૂર્વક લગાવેલું મેકઅપ જાણે અચાનક જ કઠોર થઈ ગયું, એનો ચિરપરિચિત ઉત્તેજક ભાવ શાશ્વત રીતે ઓરી પડ્યો.
તે અનુપના લગભગ વિનાશમાં સહભાગી રહી હતી, તેના રેશમી શબ્દો એ ઘાતક જાળમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કડી રહ્યા હતા. તેને ત્યાં ઉભેલો જોવો, જીવંત અને સ્પષ્ટપણે અહાનિકારક, એ તો એ કુદરતી વ્યવસ્થાનો ઉલ્લંઘન હતો જેને તેણે એટલી નિપુણતાથી રચી હતી. એક ઠંડો ભય, રોજિંદા વ્યવસાયની નાનકડી ચિંતાઓથી كہیں વધારે ગાઢ, એના હૃદયમાં ધીમે ધીમે પ્રસરી રહ્યો હતો.

અનુપને એક પણ શબ્દ કહેવો પડ્યો નહીં. માત્ર તેનો અસ્તિત્વ જ એક ઘોષણા હતી. એ મૌન પરિણામ હતું કે તેમની ક્રૂ-રતાનો ભાડાપત્ર હવે પૂર્ણ થયો છે, તેમણે પાથરેલી છાયાઓ હવે ઓગળી રહી છે, અને તે તેમનાં કાર્યોને ઉજાગર કરતો ઉજાસ છે. ગેસ સ્ટેશન, જે એક સમયે તેના દમનનું પ્રતિક હતું, હવે તેમની ટક્કરની ભુમી બની ગયું હતું.
તે દુકાનમાં ચાલ્યો, હવે કર્મચારીની ઉતાવળ અને ચિંતાથી નહીં, પણ પોતાનું રાજ્ય નિરીક્ષણ કરનારની મર્યાદિત ગતિથી . તે કાઉન્ટરની ધાર પર આંગળી ફેરવી; ધૂળ તપાસવા માટે નહીં, પણ વર્ષો સુધી થયેલા અન્યાયનો ભાર અનુભવવા માટે. તે ભૂલી પડેલો કોફીનો કપ ઊંચક્યો, એને હાથમાં ફેરવ્યો અને પછી એ કાઉન્ટર પર શાંતિથી મૂ-ક્યો—જણાં મૌન પુનઅધિકારની ક્રિયા હોય.

અલ્પ સંખ્યામાં હાજર રહેલા ગ્રાહકો, જેઓના ચહેરા સહજતાએ તેમની દૈનિક ચિંતાઓથી દાઝેલા રહે છે, હવે અનુપ તરફ અને પછી પટેલ્સ તરફ છુપાવતા નજર નાખી રહ્યાં હતાં. દુકાન પર એક ગાઢ તણાવ છવાઈ ગયો, એક મુનામુન સહમતિ સાથે કે અહીં કંઈક મહત્વપૂર્ણ બદલાઈ ગયું છે. અનુપ અને ગ્રાહકો વચ્ચેની જેઓનું ભાડું જાળવવું ફરજિયાત થતું હતું તેવી સાદી વાતચીત હવે લુપ્ત થઈ ગઈ હતી. તેની જગ્યાએ માઝલ ખીંચાતા મૌન અને ચોખ્ખી અપેક્ષાની એક ભક્તિભાવપૂર્ણ શાંતિ સ્થાપિત થઈ ગઈ હતી. તેઓએ અનુપમાં આવતો ફેરફાર, તેમાંથી પ્રસરી આવતી શાંત શક્તિનો અનુભવ કર્યો અને અંતર્દૃષ્ટિથી સમજ્યું કે હવે તે પીડિત રહ્યો નથી.

શ્રી. પટેલ પોતાનો પ્રથમ ધક્કો થોડીવાર માટે સાચવી, ફરી નિયંત્રણ જમાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.
“અનુપ, તું અહીં શું કરી રહ્યો છે? તું... તારે અહીંથી જવું જોઈએ.” તેનો અવાજ ખંખેરાયેલો અને ભૂતપૂર્વ ભયનો લેશ પણ રહિત હતો. તે હેરાનપાયેલો હતો, તેનું મન આલોચના કરતાં કંઈક એવું દ્રશ્ય રચવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કરી રહ્યું હતું જ્યાં આ બધું માત્ર ભૂલ, માત્ર એક મૃગમરીચિકા હોય.

અનુપ મેગેઝીન શેલ્ફ પાસે અટકી ગયો, તેની નજર એક ટેબલોઇડના મથાળે પડી જેમાં નવીનતમ પ્રસિદ્ધિ કથાને ઉજાગર કરવામાં આવી હતી. તેણે તે હાથમાં લીધું નહીં. તેને ત્યાં એ બનતું ન હતું. તેનો સમગ્ર ધ્યાન એક જુદા જ પ્રકારના ખુલાસાની શોધમાં હતું. તેણે માથું ફેરવ્યું, તેની આંખો ફરીથી શ્રી પટેલ પર સ્થિર થઈ. “હું અહીં છું,” તેને કહ્યું, તેનો અવાજ શાંત, દ્વનિપ્રતી, અને તેમના નવા મળેલા હેતુનો ભાર ધરાવતા.
આ કોઈ ધમકી નહોતી, પરંતુ સત્યનો રમુજી ઉલ્લેખ, બ્રહ્માંડની એક સત્ય વાણી જે અસ્તિત્વમાં આવતી હતી. હવે તેની અંદર વહેતેલી દૈવી ઊર્જાએ તેના શબ્દોમાં એવો અધિકાર ઉમેર્યો હતો, જે માનવ કાનૂનને પણ ઓલંઘી જતો હતો.

શ્રીમતી પટેલ ઝડપથી આગળ વધ્યા, deren અવાજમાં ફરી થોડીક માદક મિઠાસ ઉમેરાઈ હતી, છતાં હવે ગભરાટની કિનારી તેના અવાજમાં ઝીલાઈ હતી. “અનુપ, સમજદારી પુત્ર, જ્યારે... જ્યારે તું અચાનક ગાયબ થઈ ગયો ત્યારે અમે એટલા ચિંતિત હતાં. અમને લાગ્યું હતું કે તું કદાચ કદી પાછો નહીં ફરે. મહેરબાની કરીને, આવો આ વિશે વાત કરીએ. શાયદ અમારે તારી મદદ શક્ય બને.” મદદની આ પાંગરી ઓફર સાચોપણે અનુપ લાવી આવેલી અવ્યવસ્થાને પુનઃનિયંત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન જ હતી. તેને અથડાવતી નિશ્ચિતતા સાથે ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે અનુપની વાપસી કિસ્મતનો ઠેકાણો નહોતી, પણ જાણયોગ્ય રીતે કરાયેલો એક સંકલ્પિત પગલું હતું, અને તે સમજાથી ભરપૂર હતી કે અનુપ સમાધાન માટે નહીં, અન્ય હેતુથી અહીં આવ્યો છે.

અનુપના હોઠો પર એક ક્ષીણ, લગભગ અદૃશ્ય સ્મિત તણાઈ આવ્યું. આ આનંદનું નહિ, પણ ઊંડા, જાણીતર દુખનું સ્મિત હતું. “મારી મદદ?” તેણે પછડાવ્યું, એ શબ્દો હવામાં અજાણી વ્યંગ્યતાથી ભારાયા હતા. પછી તેને દૃષ્ટિ શ્રીમતી પટેલ તરફ ફેરવી, અને ક્ષણભર માટે, તેણીને એવું અનુભવાયું કે જાણે તે એક એવી અબીસમાં જોતાં હોય, જ્યાં તેના સૌ કૌશલ્યથી ઘડાયેલા કપટ અને બેવફાઈઓ ઉઘારી પડી હતી. અનુપને ઘેરી રહેલો દૈવી ન્યાયનો અવરો તેને રક્ષવાનું ઢાળ નહીં, પરંતુ તેમના દોષોને ઉજાગર કરતી રોશની બની રહ્યો હતો.

તે આગળના દરવાજા તરફ ચાલવા લાગ્યો, ઉતાવળ નહીં, પણ માપજુ તથા અર્થપૂર્ણ ગતિથી. તે દરવાજાની દહેલીઝ પર રોકાઈ, પાછા વળી પટેલ્સ પાસેથી નજર મિલાવી, જે પોતાના કાઉન્ટર પાછળ સ્થિર ઊભા હતા, deren ચહેરા ભય અને ખબરની નવી રોશનીથી પ્રકાશિત થયા હતા. અન્ય ગ્રાહકો, જેમણે આ નિર્ભય નાટકના પરાકાષ્ઠાનું સૂચન અનુભવું હતું, તેઓ શ્વાસ લેવાનું પણ રોકીને નિહાળી રહ્યા હતા.

આ હવે તમારું આશ્રયસ્થાન રહ્યું નથી," અનુપે જાહેર કર્યું; તેની વાણી હજુય શાંતીપૂર્ણ, છતાં હવે તેની અંદર એક અસ્વીકાર્ય શક્તિ સ્પષ્ટ અનુભવાઈ. સંતુલન હવે જલદીથી બદલાઈ રહ્યું છે. અને ટક્કર... યાત તો હવે જ શરૂ થઈ છે." આ શબ્દો સાથે, તે સૂર્યપ્રકાશમાં બહાર નીકળી ગયો, પાછળ ધંધાવટભર્યું મૌન, જ્યાં તેણોનું દમદાર પ્રભાવ રહેલું, અને પારણું રહેલી એક ઠંડી આગાહી છોડી ગયું.

શ્રી અને શ્રીમતી પટેલના હૃદયોમાં. ગેસ સ્ટેશન, જેમાં કદી તેમની સત્તાનું પ્રતિબિંબ દેખાતું હતું, આજે અનુપની પાછી આવક અને તે લઈ આવેલ દૈવી આદેશથી, તેમના પતનના બીજ વાવાયા અને પોષાયા. છાંયાએ માત્ર પુનઃ આગમન જ કર્યું નહિં; તેં તો તેમની ભૂતકાળ પર લાંબી, અડગ ઝાંખી સ્થપાવી.

આ મુલાકાત, ભલે ટૂંકી રહી, તેમ છતાં સંબંધોની ગતિશીલતા કાયમ માટે બદલાઈ ગઈ. શ્રી પટેલ, જેમના હાથ રોકડ રજીસ્ટર પર થરથરી રહ્યા હતા, તેમણે પોતાનાં કપાળ પર પરસેવાથી ચુંબાયેલા બિંદુઓ મહેસૂસ કર્યા. તે હંમેશા દંપણ મુક્ત એક ભાવથી કાર્ય કરતો રહ્યો હતો, માનતો હતો કે તેની ક્રિયાઓ એટલી વિકલ્પથી ભરપૂર, તથા સ્થા-નિક અર્થતંત્ર સાથે એટલી ગૂંથાયેલી હતી, કે કોઈ પણ સમયે તેનો અસલી પર્દાફાશ થઈ શકે તેમ નહોતો. પરંતુ અનુ-પની વાપસી એ ભ્રમને તુટાડી નાખી. માત્ર એ જ નહીં કે તે જીવતો પાછો ફર્યો હતો, પણ હવે તેના સાથે જોડાયેલો એક અવરો—એવો અવરો કે જેનામાં માનવીય સમજણને પાર કરી જતાં બળો વાત કરતાં હતાં—તેને રોકાયેલો જણાતો હતો. તેને અનુપની આંખોમાં દેખાતી શીતલ અંતિમતા યાદ આવી, એક એવી નજર જેમાં એ પહેલા રહેલી નમ્રતા કે વિનમ્રતાનો કેલેયલેશ પણ ન હતો. આ અનુપ એ અનુપ નહોતો, જેને ક્યારેક ઝાડવું હાંકલ્યું હતું અને મૌન વિનમ્રતા સાથે ગ્રાહકોની સેવા કરી હતી. આ કોઈ બીજો હતો—શક્તિપ્રદ, ભયજનક.

શ્રીમતી પટેલ, જેના આત્મસંતુલનનું અવલંબન તૂટી ગયું હતું, તેણે કાઉન્ટરના પાછળના સંકુચિત વિસ્તરમાં આગલપાછળ ચાલવું શરૂ કર્યું. પટેલના મનમાં વિચાર ઉથલપાથલ થતો, અને તે આ અસંગતતાનો algum સમજ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતી. તે અનુપની વાપસી ને એક ଅିଚ୍ଛନ୍ତ୍ରି મરિચિકા, અથવા તેણે સહન કરેલા આઘાતનું અવશેષ ખપાવાનું મન મનાવે રહી હતી. પાન પરંતુ તેના પેટમાં ઊંડે વસેલા શીત ભયે તેને કંઈક બીજું જ કહી દીધું. તેને અનુપના વર્તનમાં આવેલાં અજ્ઞાત અને સૂક્ષ્મ ફેરફારો યાદ આવ્યા, તેની ગાયબીના અગાઉના દિવસોમાં, એક ઊભરતી જાગૃતિ, અને વિદ્રોહની ઝાંખી, જેને તે પહેલાં માત્ર તણાવ સમજી બેઠી હતી. હવે, તેને સર્વ થકી સમજ પડી હતી. તે જોઇ રહ્યો હતો, શીખી રહ્યો હતો, અને કદાચ—even તૈયારી પણ કરી રહ્યો હતો. અને તેનું ઉદયપછીનું આવવું કોઈ સમાધાન નહીં, પણ પરિણામ હતું. જો દૈવી હસ્તક્ષેપ શક્ય હોય, તો એણે તેને બદલો નહિ, એક પવિત્ર વિશ્વાસ સાથે સશક્ત કરી દીધો હતો, જે ઘણી વધુ ભયાનક હતી.

આગામી દિવસો પટેલ્સ માટે વધુ ચિંતાજનક તણાવથી ભરેલા હતા. દરેક ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો ઝબકે ત્યારે, દરેક અણ-ધારી ગ્રાહક આવે ત્યારે, તેમની અંદર અચાનક ઉલળી પડતી ચેતી જતી ભલભલગી. તેનું પ્રતિષ્ઠાન ખુલતું દરેક ચહેરું તેમણે તલ્લીનતા પૂર્વક જોયું, અનુપની પ્રસન્ન, અડગ નજરની શોધ કરતાં. તે વારમાં તરત જ ગેસ સ્ટેશન પર પાછો ફરયો નહીં. તેના બદલે, તેનું પ્રભાવ વધુ સૂક્ષ્મ, વધુ ગુપ્ત રીતે ખુલવા લાગ્યું.

સ્થાનિક અધિકારીઓ સુધી અજ્ઞાત સૂચનાઓ પહોંચવા લાગી—અઘોષિત આવક, નાનાં શ્રમ ઉલ્લંઘનો, જથ્થાવારી યાદીમાં અસંગતતાઓ વિશેની વિગતો હતી. પટેલ્સ, જે કાયદાની ધૂંધળી હદોમાં વ્યવહાર કરવા માટે સહજ હતા, અચાનક ת્עצ્ાને અત્યારે ચકાસણી હેઠળ જોવા લાગ્યા.

શ્રી. પટેલની ડિંગી હવે તૂટવા લાગી. તે પોતાના કર્મચારીઓ પર ચીસ્યો, તેની સામાન્ય અવગણનાભર્યા ટિપ્પણીઓ હવે અગાચાઈયુક્ત ચિંતાથી ભરેલી હતી. તે ભૂલો કરવાનું શરૂ કર્યા, રકમ ગણવામાં યમણ ફેલાવવાના બન્યા,

ઓર્ડરો ભૂલતો રહ્યો, અનુપના પુનઃપ્રગટ થવાના સતત ભયે તેનું ધ્યાન તૂટી પડ્યું હતું. તેને દરેક ખૂણે અનુપનું છાયાં દેખાય લાગ્યું, એની મૌન ઉપસ્થિતિ તેની પોતાની આંતરિક ગુનાહિત દિવાળાને સતત યાદ અપાવે એમ હતી. તે રાત્રે જાગી ઉઠતો, આતુર ચિંતાથી ગેસ સ્ટેશનના દરવાજાની મધુર ચરડાટ સંભળાય તેવી લાગણી થતી, પરંતુ, હકીકતમાં તે પોતાના ગાઢ અંધકારથી ભરેલા ઓરડા વચ્ચે પથારીમાં પડ્યો હોય તેમ જોતો.

શ્રીમતી પટેલે બહારથી નિયંત્રણનું ભાન જાળવી રાખ્યું હતું, પણ અંદરોઅંદર તે થોડી થોડી ઘટતો જતો હતો. તે તેના વ્યવસાયના નકશાની ઓળખ કરી લીધી, તે નાજુક શોષણના જાળને, જે તેણે અને તેના પતિએ અત્યંત મહેનતમાં રચ્યું હતું. અને તે જાણતી હતી, કંપકંપાટી ઉત્પન્ન કરતી એ નિર્વિવાદ ખાતરી સાથે, કે અનુપ, કોઈ અજાણી શક્તિના માર્ગદર્શન હેઠળ, એ જાળને સુલેછે પએ તાડે તાડે ઉંડો કરી રહ્યો હતો. એનું આકર્ષણ, એની મનાવવામાં અને સમજાવવામાં પ્રસંગોપાત કુશળતા, જાણે તેનો પૂર્વવત્સ જાદુ ગુમાવવામાં આવી હતી. જયારે તે ચિંતિત પૂરવઠાકર્તા શું મનાવવા કે કોઈ નાનકડી વિવાદને શાંત કરવાની કોશિશ કરતી, ત્યારે એના શબ્દોમાં ખોખલાશ જણાતી, એના હેતુ સમાન રીતે પારદર્શક બની જતાં. એની શક્તિનો મૂળસ્વરૂપ મોહમાયામાં સંતાયેલો હતો, અને અનુપના આગમને એ વૃંત દૂર કરી, અંદર પેસાર થયેલ વિકારને ઉઘાડી મૂક્યો હતો.

એક બપોરે, જ્યારે શ્રી પટેલ અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક તાજાં કરન્સીના નોટોની ગદેલી ગણી રહ્યા હતા, ત્યારે એક સાફ ગોઠવેલું કાગળનું ટુકડું જાણે અચાનક હવામાંથી દેખાઈ ગયું અને કાઉન્ટર પર તેમના બાજુયે દેખાયું. તેમણે તેને તરત ઉપાડ્યું, તેમનું હૃદય ઊંડે ધબકતું હતું. તે એક સરળ રસીદ હતી, પડોશના ગામની, જેમાં સફાઈ સામગ્રીની ભારે ખરીદી દર્શાવવામાં આવી હતી. તેમાં દર્શાવાયેલો ખર્ચ અતિશય વધારે હતો, ગેસ સ્ટેશન માટે કોઈ પણ તર્કસંગત ખર્ચ કરતાં અનેકગણો. તેમાં એક નાનકડી, હાથથી લખાયેલી નોંધ જોડાયેલી હતી: “તે દાગ કે જે ક્યારેય ધોવાઈ શકતા નથી.” એના સૌમ્ય અને લગભગ ભવ્ય અક્ષરો અનુપના હતા. તેણે ચોમેર દૃષ્ટિ ફેરવી, પરંતુ દુકાન ખાલી હતી; માત્ર થોડાક ઉદાસિન ગ્રાહકો સિવાય. સંદેશ સ્પષ્ટ હતો: અનુપ હવે માત્ર અવલોકનકાર રહ્યો નહોતો; તે દસ્તાવેજીકરણ કરતો, પુરાવાઓ એકત્રિત કરતો અને એવી ટક્કરનું પાયાકંઠું ઘડી રહ્યો હતો, જે ગેસ સ્ટેશનની સીમાઓને અનેકગુણા આપી દૂર સુધી વિસ્તરશે.

પટેલ્સનો શંકાભર્યો મનોભાવ વધુ પણ ઘેરી રહ્યો. તેઓએ હવે દરેક વ્યક્તિ પર શંકા કરવા માંડી. વર્ષોથી સાથે રહેલા નિષ્ઠાવાન કર્મચારીઓ હવે એકાએક સંભાવિત ગુપ્તચર જેવા લાગવા લાગ્યા. નિયમિત ગ્રાહકો, જેમણે હંમેશા સ્નેહપૂર્વકનું મુગટું હલાવ્યું હતું, તેઓ પણ હવે શંકાની નજરમાં આવ્યા. તેઓ પોતે રચેલી ભયની કેદમાં ઝડપાઈ ગયા હતા; તેમના લોભ એ તેમને પરિણામોથી અંધ બનાવી દીધા હતા અને હવે તે પરિણામો સર્વથા અનપેક્ષિત અને ભયજનક સ્વરૂપે પ્રગટ થવા લાગ્યા હતા. અનુપનો છાંયો હવે સ્પષ્ટ હાજરી બની ગયો હતો – જે તેમના શોષણના શાસનના અંતની સતત યાદ અપાવે છે.

તેની વાપસી માત્ર એક અપમાનિત વ્યક્તિની પાછા ફરવાં નહોતી; તે ત્યાં ન્યાયની વાપસી હતી – એ શક્તિ, જેને તેઓ લાંબા સમયથી પોતાના માટે અજ્ઞાત અને દૂર માનતા આવ્યા હતાં. દૈવી પ્રતિશોધનો મધ્યમ ટ્રાટ શરૂ થઈ ગયો હતો અને તે દિવસે-દિવસે વધુ તેજસ્વી બની રહ્યો હતો.

અનુપનું ગેસ સ્ટેશન તરફ પાછું આવવું માત્ર એકલકાંટ ઘટના નહોતું, પણ એ તો કાળજીપૂર્વક ઘડાયેલા અભિયાનની પ્રારંભિક તડાકો હતી. તે જાણી ગયેલો હતો કે ફક્ત તાકાત કે સાદા આરોપો પટેલ્સ સામે પૂરતા ન પડયા હોત. પટેલ્સે પોતાનું સામ્રાજ્ય ચતુરાઈયુક્ત શડયંત્રો અને એ લોકોના શોષણ પર ઊભું કર્યું હતું, જેઓ પોતાનું સંઘર્ષ વ્યક્ત કરવામાં અશક્ત હતાં. એમની વિરુદ્ધ તેની રીત પ્રકાશપાત કરવાની હતી—તેમના ધોજામાં છુપાયેલો અસત્ય સ્તરે સ્તરે ખુલ્લો થાય અને તેના તળિયે રહેલો ક્ષય дэлাય. તે બદલો લેવાની માનવેચ્છા સાથે આગળ વધતો ન હતો; તેની વિધાન દિશા દૈવી સંવેદનાથી મદદરૂપ થતી હતી—એટલે કે જીવનનું સંતુલન ફરીથી સ્થપાય એનો આગ્રહ હવે તેના અંતરમાં વહેતો હતો.

અનામ ટિપ્સ અધિકારીઓને આપવી—સાવ સાવધાન પણ અસરકારક વ્યૂહ—પહેલેથી જ અસરો સર્જતી હતી. નિયમિત તપાસના બહાને નાના પ્રમાણના નીયમન અધિકારીઓના પ્રારંભિક મુલાકાતોએ પણ પટેલ્સના મનમાં ચિંતાના વાદળો ઘેરી દીધા. પટેલ્સ દરેક બારકની ઠોકારોને, રસ્તે ઊભી અધિકારીઓ જેવી કારને પણ, અનુપની હત્યાદાયિ હાજ-રીનો સીધો પરિણામ સમજી બેઠા. પરંતુ તેઓ એ પણ સમજ્યા ન હતા કે અનુપની અસર ફક્ત અફવાદ અને ઈશારાથી ઘણી બહોળી હતી. તેની આત્મિક જાગૃતિથી પ્રાપ્ત થયેલી ઊંચી નોંધંટાળ, તેને તેમની ગેરકાયદેસર લેવડદેવડના જટિલ જાળને લગભગ અલૌકિક સ્પષ્ટતાથી જોવા સક્ષમ બનાવી ગઈ હતી. તેને છુપાયેલી ખાતાવહીઓ, પછાત તારીખના બિલો અને શોધી શકાશે નહીં એવી રોકડ લેવડદેવડ દેખાઈ ગઈ, જેઓ તેમના કાર્યના જીવનરક્તરૂપ હતા.

એક ઉકળાટ ભરેલ બપોરે, શ્રી પટેલ પોતાને ગેસ સ્ટેશનની સંકોચિત ઓફિસમાં જણાયા, જ્યાં હવા બાસી કોફી અને નિરાશાની ગંધથી ઘેરી હતી. તે દિવસની આવક મેળવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યો હતો, પોતાનાં ધબકતા હાથ અને એ વધતી શંકાથી કે તેનો કોઈ નિયંત્રણ રાખી રહ્યો છે, તેનું કાર્ય વધુ મુશ્કેલ બની ગયું હતું. તે લગભગ એક કલાકથી એક ખાસ વિસંગતતા તાકી રહ્યો હતો—પૈસાની એવી રકમ જેનું કોઈ આવક-જવકમાં હિસાબ નહોતો . તેમની ગેરકાયદેસર કમાણીના વિશાળ દરિયામાં આ રકમ નાનકડી હતી, તેમછતાં તે તેને ખાઈ રહી હતી. એ હાર માની તેને ખોટ ગણાવી નાખવા તૈયાર જ હતો કે, એજ સમયે તેની નજરે હળવી ઝલક પડી. એ ઝગમગાટ, જે જૂના જાહેરાતી પત્રિકાના ઢગલાની નીચેથી આવી રહી હતી, એક ક્યારેકના ઉત્સવવેચાનના અવશેષ તરીકે પડી રહી હતી. તેનું હૃદય ગળામાં આવતું ઉછળી પડ્યું. તે અચકાતો રહ્યો, પછી કોંપતી આંગળીઓથી પત્રિકાઓ હટાવી.

તેના નીચે એક નાનું, પુરાતન તથા કલૂટેલું રૂપાળી લોકેટ પડ્યું હતું. તે પૂર્વજૂનું હતું, નીકંકતિપણે અતિપ્રાચીન, અને તેના પર તે અજાણી ચિહ્નોને ખૂબ જ અદભૂત રીતે કુંદરવામાં આવી હતી, ચિહ્નો જે તે જોઈ ત્યાંજ જીવંત અને ખસે છતાં અનુભવાતાં. જિજ્ઞાસા તેની ઉછલતી ભય સાથે સંઘર્ષ કરતી હતી. તેને લોકેટ ઉચક્યું, ધાતુ એના ત્વચા પર આશ્ચર્યજનક રીતે ઠંડી લાગતી હતી. જેમજ તેની આંગળીઓ લોકેટની સપાટી પર ફરી, તેમજ વીજળી નહીં પણ શુદ્ધ, અસંશોધિત સ્મૃતિનો એક ઝટકો એને આરપાર વીંટાઈ ગયો. એને તુર્તજ અને અત્યંત સ્પષ્ટતા સાથે પોતાના દ્વારા પ систематિક રીતે ઓછું વળતર આપવામાં આવેલા કામદારોનાં ચહેરા દેખાયા, અને ઓવરટાઈમ કરાવવા લીધે થાકી પડેલી આંખો જોઈ, જેમને વળતર મળતું નહોતું. એને પાછળના રૂમમાં છૂપાવેલા ગુપ્ત ખૂણાં દેખાયા જ્યાં તેણે વટાવટ જથ્થો છુપાવ્યો હતો

સિગરેટ્સ તથા બિનકાયદેસર ઇંધણ. તેને એ લોકોનું પરસેવો, થાક, અને સહનશીલ વ્યથા દેખાઈ, કે જેમની મહેનત પરથી તેણે નફો કऽ൦ો હોય, આ બધું જ એક જ્વલંત સ્પષ્ટતામાં ખુલ્લું પડ્યું. એમ વાત માત્ર જોવાની નહોતી; તે તો અનુભવવાની હતી. તે પોતાના પરિચિતોની થાક, ભૂખ અને તેમના અંતર આત્મામાં ઉતરી જતી ન્યાયની ભૂખ પ્રત્યક્ષ અનુભવી રહ્યો હતો. લૉકેટ, તેને ધીમે ધીમે ઊતરણાર ભય સાથે સમજાયું, માત્ર એક વસ્તુ નહીં હતી;
પરંતુ એક માધ્યમ હતું, એક ચાવી, જે તેની અત્યંત કાળજીથી દફનાવેલી છુપાયેલ હકીકતોને ખુલ્લી કરતી હતી.

તે અચાનક પીછેહઠી ગયું, લોકેટને એમ પાડી દીધું જાણે તેને દઝાડી દીધું હોય. તે લૉકેટ લિનોલિયમના મજૂરીયાં પર પડતાં અવાજે નાનકડા કચેરીમાં મૃત્યુ ઘંટીની જેમ ગુંજી ઉઠ્યો. તે ઉન્મત્ત રીતે ફરીથી તેને ફ્લાયર્સની નીચે ધકેલવા લા-ગ્યો—પાછા અજ્ઞાન બનવાનો નિરાશ પ્રયાસ, ફરી એક વખત સત્યને દફનાવવા મથેલો. પણ હવે હાનિ થઈ ચૂકી હતી. સાંભળેલી છબીઓ, લાગણીઓ, તેના મનમાં કડક ઝઝૂમતાં દુઃસ્વપ્નની જેમ સતત રમતી રહી. તેના મનસ્વીપણે બાંધેલ અસ્વીકાર, પથ્થર પરથી પથ્થર ટૂંટતાં, પીડાદાયક રીતે ભુમરી રહ્યો હતો.

શ્રીમતી પટેલ, સુવિધા દુકાનની જમીન પર પોતાના પતિનું સતત વધી રહેલું અસ્વાભાવિક વર્તન નિહાળતાં
, તેના હૈયામાં એંઠતા ઠંડકનો અનુભવ થયો, જેનો હવા ફેંકનારા જોડે અંતે કશો સંપર્ક નહોતો.
તે હમેશા પોતાને આંકોતી રહી હતી કે જુદી-જુદી મુશ્કેલી વચ્ચે પણ, તે પોતાનું શાંત અને વિચારલક્ષી વર્તન જાળવી શકે છે. પરંતુ અનુપના પાછા આવવાથી તે અત્યંત ઊંડી રીતે વિકલ થઈ હતી. લોકેટ, તે જાણતી હતી, એક મહત્વપૂર્ણ ફેરફાર હતો. આ લોકેટ તેં અગાઉ પણ જોયું હતું, અનુપના અભાવગ્રસ્ત વ્યવસાયિક સામાનની ધૂળભરી પેટીમાં સંતાડેલું, તેના ભૂતકાળથી જોડાયેલું સ્મૃતિચિહ્ન. તેં તેને ભાવુક સ્મારિકા તરીકે અવગણ્યું હતું, અગત્યનું નહીં. હવે એવું લાગતું હતું કે તેમાં એવી શક્તિ હતી જેને તે સમજવા અસમર્થ હતી.

પછીનાં કેટલાક દિવસોમાં અનુપે સૂક્ષ્મ ך૨ મનપૂર્વકના હસ્તક્ષેપો શરૂ કર્યા. તે નાનાં, ગંભીરતાવિહોણાં દેખાતા વસ્તુઓ વ્યૂહાત્મક સ્થળોએ મૂકે છે. એક ફાટેલું કપડું એ છુપી જગ્યાની નજીક મુકાયેલું હતું જ્યાં શ્રી પટેલ પોતાનો અંગોષિત સામાન રાખે છે. પૂર્વ કર્મચારીનો ઝાંખો ફોટોગ્રાફ, જેને અનુચિત રીતે બરતરફ કરવામાં આવ્યો હતો, પ્ર-મુખપણે કાઉન્ટર પર મુકવામાં આવ્યો હતો. દરેક વસ્તુ એકbreadcrumb હતી, જે પટેલ્સને તેમના જ અપરાધોની ભુલભુલૈયાંમાં խunpાઈ તરફ દોરી જતી હતી. તેમની પરાનોઈયા વધી ગઈ, ગૂંથાઈને ભયની ઘૂંટણિયાં ચાદરરૂપ બની ગઈ. તેઓ દરેક સહજ વાતચીતમાં આરોપોની છબી, દરેક નજરમાં અપમાનની છાંયાં જોવા લાગ્યા.

એક સાંજ, જ્યારે છેલ્લો ગ્રાહક વિદાય લઇ ગયો, ત્યારે ગેસ સ્ટેશન સાંજની નિષ્કટતા સાથે આવરણમાં આવી ગયું હતું. અનુપે પ્રથમવાર પોતાનું હાજરપણું ગાંધી રીતે પટેલ્સ સામે વ્યક્ત કર્યું. તે મુખ્ય પ્રવેશદ્વારથી આખા આવ્યો નહોતો. તેના સ્થાન પર, જાણે તે ઓફિસમાં ઓળખાવા વગર જ અનાયાસ અસ્તિત્વમાં આવી ગયો, બંને વચ્ચે મૌન-ભાવે ઊભો રહી ગયો. શ્રી પટેલ, જે પોતાના મેજની અત્યારથી ચમકતી સપાટી નિરાંત્ર તણખા કરતાં હતા, અચાનક જૂનુંઘું મુંસડી કાઢી નાખી. શ્રીમતી પટેલ, જે દિવસની રસીડો સાવધાને ગણતી હતી, સ્થિર રહી ગઈ, તેની આંખોમાં એવો ભય ઝલક્યો, જે હવે છૂપાવી ન શકાતો હતો.

“અનુપ?” શ્રી પટેલ કંપતી અવાજે પૂછ્યા. “તું... અહીં કેટલાં આવ્યો?”

અનુપની નજર સ્થિર અને અવિચળ હતી. તે દૃષ્ટિમાં દુભાવના નહોતી, પરંતુ એક ઊંડો, અડગ સત્ય પાકા રૂપે ઉજાગર થતો હતો. “દ્વારો તો માત્ર મૃગજળ છે, એ માટે જેઓ છૂપાવા માંગે છે,” તેણે શાંત, પણ પ્રતિષ્ઠિત અવાજે કહ્યું, એ અવાજમાં એવો અધિકાર હતો, જે જાણે બિલકુલ જુદા અંતર્ગત વિશ્વમાંથી ફૂટતો હતો. હું અહીં છું કારણ કે સંતુલન પુનઃસ્થાપિત થવું આવશ્યક છે.

તે લૉકેટ તરફ તેણે ઈશારો કર્યો, જે શ્રી પટેલે પોતાના ભયના પળોમાં અવ્યવસ્થિત રીતે પોતાના ડેસ્ક પર મૂકી દીધું હતું. ‘એ,’ અનુપે આગળ કહ્યું, ‘સ્મૃતિઓનું પાત્ર છે. તેમાં દરેક અન્યાય, દરેક ગુનો — જે તમે તમારી કરતાં નીચા માનેલાં લોકોને પર કર્યા છે — એમના પ્રતિધ્વન્યો મુદ્રિત છે. અને હવે, તમે છેલ્લે તેજ સામનો કરશો.’

જેમ અનુપ બોલતો હતો, તેમ ડેસ્ક પર પડેલું લૉકેટ ઝગમગતું થવા લાગ્યું; તેનો પ્રકાશ શાંતિસભર, દિવ્ય હતી, જે અંદરની અંદરથી ધપધપતો હતો. ઓફિસની હવા ભારે બનવાની શરૂઆત થઈ, એક અજાણ્યા શક્તિભર્યા આભાસ સાથે. શ્રી પટેલ, જેમના ચહેરા પર ફિકાશ અને પરસેવાની લવીરો સ્પષ્ટ દેખાતી, ભયભીત દ્રષ્ટિએ લૉકેટના ચિહ્નોને નિહાળતા રહ્યા — જેની ગતિઓ નાનાં બ્રહ્માંડોની જેમ ફેરવાતી હતી. શ્રીમતી પટેલ, હંમેશાં વાસ્તવિકતાની યોજનાવાળી, પતિની તરફ દોડી સહારો આપવા અને કંટ્રોલ પાછું મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે, પણ કોઈ રદી અદૃશ્ય શક્તિ તેમને સ્થિર રાખે છે.

પછી દૃશ્યો શરૂ થયા. અનુપ માટે નહિ, જે પહેલેથી જાણતો હતો, પરંતુ પટેલ્સ માટે. ઓફિસની દિવાલો ઓગળી ગઈ હોવાનું જણાયું અને સ્થળે તેમના ગુનાઓની ઝાંખી દેખાઈ. તેઓએ પોતાને ધૂંધળા પ્રકાશિત પાછ-ળના ઓરડા માં જોયા, જ્યાં તેઓ બીજાના હકના નોટોના થપ્પા ગણી રહ્યા હતા. તેઓએ કર્મચારીઓના થાકેલા ચહેરા જોયા, જે રાત્રિ સુધી મહેનત કરતા, અને તેમની યોગ્ય મહેનતુ માટેની વિનંતીઓ અવગણાઈ રહી હતી. જ્યારે તેમણે અનુપને કોણે પકડ્યો હતો, ત્યારે તેની આંખોમાં દેખાતો ભય, તેમની સૂક્ષ્મ ધમકીઓ અને માનસિક રમતોથી તેના મનોબળને તોડી નાખ્યું હતું. તેઓએ નાની ક્રૂરતા, અવગણનાભર્યા ઘમંડ અને યોજના سندی પૂર્વકના શોષણના પળોને ફરી જીવી લીધાં.
પ્રત્યેક સંસ્મૃતિ, પ્રત્યેક દુરાચરણ, નિઃસંકોચ સ્પષ્ટતાથી રજૂ થયાં, તેમનાં સાધારણ પૂજ્યાંતા કે યુક્તિઓ વગર. તેઓને પોતાની ક્રિયાઓ પોતાની સ્વાર્થભાવના દ્વારા નહિ પરંતુ તેમના ભોગ બનેલાંના દ્રષ્ટિકોણે જોવાં માટે મજબૂર કરવામાં આવ્યા.

શ્રી. પટેલ બૂમ ઉઠ્યો, કાન પર હાથ મૂકી દીધા, પરંતુ દૃશ્યો માત્ર સાંભળવાના નહોતાં; તેઓ સીધા તેની ચેતનામાં છાપાઇ ગયા હતા. તેને પોતાની લ ોલુપતા પોતાના સામે પ્રતિબિંબિત થતાં દેખાઈ, એ અવિરત ભૂખ જેને જોઈને તે આવી ઊંડાઈઓ સુધી પહોંચ્યો હતો. તેને પોતાના કરેલ દુઃખ, તેણે જીવનમાં કરેલા કલંક, અને પ્રથમ વાર, એક ખરો અને દુખાવાદાયક અફસોસ, તેના કઠોર બાહ્ય આવરણમાં થોડી ફાટી નીકળી રહી હતી.

શ્રીમતી પટેલ, તેના શિષ્ટતાભર્યા આવરણ તૂટતાં, કંટાળ ાદ ાયક ચીસ પાડી. તેના વેપારી સંજયન અને છુપાયેલા ધમ-કીઓથી બનેલા સત્રનું વિશ્વ, જે તેણે ખૂબ કાળજીપૂર્વક રચ્યું હતું, પલટાઈ ગયું. તેને પોતાની જ આંખોમાં તે અવમાનીભાવ દેખાયો, જ્યારે તેણે તેના પર આધાર રાખનારાઓને ઘટાડી બતાવ્યા હતા, દરેક સ્મિતના, દરેક વચનની પાછળ રહેલી ઠંડી ગણતરી સાથે. તેને તેના કર્મચારીઓમાં જે ભાવનાત્મક મહેનત લીધી હતી, અને જે માનસિક કષ્ટ પહોંચાડ્યો હતો, તે હવે ઉઘાડો પડ્યો હતો. તે

હંમેશાં પોતાને કુશળ ચલણકર્તા માનતી રહી, પણ હવે તેને જોઈ શકાયું કે તે તો પોતાની જ વણાયેલી ક્રૂરતાની કઠ-પૂતળી બની હતી, પોતાની લોલુપતાની લોકમાં નૃત્ય કરતી.

અનુપ તેમને જોયા કરે છે, તેની નજરમાં વિજય નહીં, પરંતુ ગાઢ દુઃખની લાગણી હતી. તે સમજ્યો કે તેમની વિખુટાઈ એ તેનો વિજય નહોતી, પરંતુ એક આવશ્યક પરિણામ હતી. તેને દૈવી ન્યાયની ઝાંખી મળી હતી, એક એવી શક્તિની અનુભૂતિ કે જ માનવ કાનૂન અને વ્યક્તિગત બદલો પરે છે. લૉકેટ તો માત્ર એક પ્રેરક હતી, જે મૂળ સત્યને તેજસ્વી કરનારી હતી, એ સત્ય જે હમેશાં અસ્વીકાર અને જાતે ધાંઘલાયેલા પડછાયાં નીચે દફન રહ્યું હતું.

જેમજ દ્રશ્યો ઓસર્યા, કચેરીનાં નિર્વિકાર મૌન وسطમાં પટેલ્સ કપાઈ લથડતા ઊભા રહ્યા; ત્યાં અનુપે પોતાના સાદા વસ્ત્રોમાંથી એક નાનાં, જૂનાં નોંધપત્રી બહાર કાઢી. તેમાં અત્યંત સુયોજિત રીતે વિગતવાર લખાયેલ કિસ્સાઓની નોંધ હતી, પૈસા-લેવાના હિસાબ નહિ, પણ ઘટનાઓનું વાર્તાલેખન. તારીખો, સમય, ચુકાતાં ઉમંગ જથ્થો મહેનતુ, બળ-જબરીથી કરાવેલો શ્રમ, તથા મૌખિક અને ભાવનાત્મક દુર્વ્યવહારના વિશિષ્ટ ઉલ્લેખો. આ તેની વ્યથા પર સાક્ષી આપે છે; એ તેમના અપકર્મોની ક્રમશ: રચાયેલી જાળ છે, જે મનુષ્યમાત્રની કલમથી નહિ, પણ આંતરિક અહેસાસ દ્વારા રચાયેલી છે.

‘આ,’ અનુપે જણાવ્યું, તેની વાણીમાં અજીબ સ્થાન્તી યથાવત હતી, ‘સત્ય છે. આ ક્રોધથી જનમ્યો નથી, પણ આવ-શ્યકતા છે. આ એનું રેકોર્ડ છે કે તમે શું કર્યું છે, અને હવે શું સુધારવું આવશ્યક છે.” તેણે નોંધપત્રીને ડેસ્ક પર મૂકી, હવે સુસ્ત લોકેટની બાજુમાં. અધિકારીઓને નકલ મોકલવામાં આવશે. અને તેનાથી ઉપર, તમને આવી ટક્કરનો સામનો કરવો પડશે જે કદી કોઈ કાનૂની અદાલતમાં સંપૂર્ણપણે આવરી શકાય તેમ નથી. તમે બીજાની માનવતાને નકારી છે.

હવે, તમારે તમારું ક્યાંક ગુમ થયેલું માનવત્વ જુએવું પડી રહેશે.”

તે પાંભળીને ઓફિસના દરવાજા તરફ ધીરમાં ચરણે ચાલતાં વળ્યા, તેના દરેક હલનચલનમાં શાંતિ અને સરળતા ચીતરાઈ હતી. જે વખતે તે કટિબંધીય સીમા સુધી પહોંચ્યો, એ વખતે તેણે પાછળ પાટીલો તરફ નજર ફેરી, જ્યાં તેઓ સાથે મળીને સંકુચાયેલા ઉભા હતા, અને તેમના ચહેરા પર ક્યારેક માત્ર દંડના ભયને પછાડી જતો આઘાત ઉદ્‌ભવતો હતો. એ આત્મ-ઓળખાણનો અંતરાળે પેદા થયેલો ઓઘ, પોતાનામાં રહેલા અંધકારનો સીધો સામનો કરવાનું ભયજનક ભાન.

તુલા હવે વળી ગઈ છે," અનુપે એક ક્ષીણ દુનીયાનાદથી કહ્યું, તેમ છતાં એ અવાજ સમગ્ર માહોલમાં વાયંદો થઈ ગયો. અને એ પ્રકાશ, જેને કદી અંધારો આવરી ગયો હતો, હવે તમારું અલોક ઝળહળતું ઘંધાતું આવ્યું છે. તમારે સાચી સમજણનો માર્ગ શોધવો પડે – એ માર્ગ ભલે કેટલો માનસિક અને આત્મિક દૃષ્ટિએ કઠિન કેમ ન હોય. આવું કહી તે બહાર નીકળી પડ્યો—રાતના અંધકારમાં નહિં, પણ એક કાંતિલ અને સૂક્ષ્મ પ્રભાતમાં, જે સમય પહેલાં જ આવી હતી એમ લાગતું; એ પ્રકાશે ગેસ સ્ટેશનના દરેક ખૂણાને, દરેક ખામીને, અને દર પાપને ઉજાસ આપી દીધો હતો. પટેલ્સનું રાજ્ય, જે બીજાઓના અજાણ્યા કષ્ટો પર અર્થાયું હતું, હવે અંતે પોતાની ટક્કર ભેટતું હતું—કોઈ ધ્વનિ વિના, માત્ર સત્યના શાંતિપૂર્વકના, નકારતંત્ર ઉજાગર સાથે. સાવધાને સંકલિત અને દૈવી રીતે માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરેલા પુરાવા અવિચલિત હતા, અને તેમના અમેરિકન સપનાના કાળજીપૂર્વક ઊભા કરાયેલા દેખાવનો વિખેરાવ હવે માત્ર ધૂળમાં થઈ જવાનો હતો.

ઇન્ટરોગેશન રૂમની નિર્મમ સફેદતા શ્રીમતી પટેલ માટે એક કફન જેવી લાગતી, બાહ્ય ઉકળતા ઉનાળાના પડઘાથી ઘણી વધારે ઘુટનારી. ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો ધીમી, એકરૂપ બોરાયમાન ધ્વનિ કરતાં, જેમકે તેના હૃદયના બેફામ થાપના વિરોધી સંગીત સમાન જણાતા.
તેના વિચારપૂર્વક સંવર્ધિત કરેલા નખ, જે સામાન્ય રીતે તેના સંસ્કૃત રહેણાંકનું પ્રતિબિંબ હતા, હવે ખરબચટ અને ઉડી ગયેલા હતા—અનિદ્રાની રાતો અને ઊંડી ચિંતા હવે તેના જીવનનાં સતત સાથી બની ગયા હતા, અનુપના પ્રેતાંશ ભૂતપૂર્વ દર્શન પછી. લૉકેટ. એ શાપિત લૉકેટ. તે માત્ર ઝાંખું ધાતુનો એક ટુકડો નહોતું; તે પેન્ડોરાની પેટી સ્વરૂપ હતું,
અને તેણીએ પતિ સાથે મળીને એવું અંધ અનુકરણ કર્યું હતુ કે બસ તેને ખોલી નાખ્યું.

તે ટેબલની સામે બેઠેલા નિષ્પક્ષ ચહેરા તરફ નિરાંતે જોઈ રહી—સિલેસી મિલર, એ પુરુષ, જેના અડગ દૃષ્ટિએ તેની નિર્દોષતાના કાળજીપૂર્વક ઘડાયેલા દેખાવને પારખી કાઢ્યો હતો. તેને ક્યારેય અવાજ ઉંચો કર્યો ન હતો, ક્યારેય ધમકી આપી નહોતી, તેને એ જરૂરિયાત જ પડી નહોતી. અનુપે તો સાચું નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું—એક એવું અસ્તિત્વનું વિ-ખંડન, જે માનવીય પૂછપરછથી પણ પાર જતું હતું. જે દર્શનો, જે અપાર અને ગુનાની લાગણીની લહેર યા અનુપે લૉકેટની શક્તિ unleash કરતા જાણવી હતી—એ બધું તેને અંદરથી વીંધાઈ ગયેલું, ઉઘરેલું અને વર્ષોથી જે ચાતુર્યપૂર્વક જાળવી રાખેલા બચાવના કિલ્લેચ ગૂંથ્યા હતા, એ સર્વે છીનવાઈ ગયા હતા. તે દરેક સમયે પોતાની સ્થિરતા
અને તેના યોગ્ય, સાથે સાથે અવેચિત અને ઠંડા પ્રભાવમાં ગૌરવ અનુભવતી, અને પોતાના અંતર્ગત અકાયદેસર વ્યવસાયના અંધકારમય પાણીમાં કુશળતાપૂર્વક નેવિગેટ કરવાનું શ્રેય લેતી. પણ અનુપે એ બધું પારખી લીધું હતું; ચમકદાર સપાટી નીચે છુપાયેલો ગળતર અક્ષરશઃ ઉજાગર કર્યો હતો—અને હવે, આ વિનમ્ર ઓરડામાં, તે કોઈપણ longer ઢાંકવી શકતી નહોતી.

“શ્રીમતિ. પટેલ,” સિલેસી મિલરની અવાજ શાંત અને મર્યાદિત હતી, પરંતુ તેમાં એવી ચીરવિદાયની ધાર છૂપાયેલી હતી કે તેનું અંતર કંપી ઉઠ્યું. “અમને પુરાવા છે. ઘણાં પુરાવા. પણ અમારે પાસે... તમારા પતિ પણ છે. અને તે બોલવા શરૂ કર્યા છે.” તેણે થોડું વિરામ લીધું, જેથી વાતનો ભાર વાતાવરણમાં તંગ રહી જાય. “અમને એવું લાગે છે કે તમે અમને કરતાં વધુ જાણો છો. કદાચ તેઓ જે અમને કહે છે, એથી પણ વધારે.”

તે ગળી ગઈ, તેનું ગળું સૂકી અને તણાવગ્રસ્ત હતું. વાતચીત? રમલાલ વાત કરી રહ્યો હતો? આ વિચારએ તેના આંતર મનમાં ફરી એક ભારે ગભરાટની લહેર વહાવી. તે હંમેશા નબળો રહ્યો છે, હંમેશા. ગભરાઈ જનાર, દબાણમાં કદાચ સ્વીકાર કરીizador. તે તો હંમેશા તેને સંભાળતી રહી, તેના ઑડાઓને નિયંત્રિત કરતી, શક્તિ અને નિયંત્રણની ભાવના રજૂ કરતી. પરંતુ હવે, પોતાની ખુલાસા થયેલ ભૂલોના ભાર તળે, તેનું સંકલ્પ નિવાળી ગયું.

અનુપના શબ્દોની યાદ—તેની કોમળ પણ દૃઢ દૈવી ન્યાયની જાહેરાત—તેના મનમાં પ્રતિધ્વનિત થવા લાગી. તમે બી-જાની માનવતાને નકારી કાઢી છે. હવે તમારે તમારી ગુમ થયેલી પોતાની માનવતાનો સામનો કરવો પડશે.

“તે લાંબો સમય બધું થાબણે રાખી શકશે નહીં,” મિલરે જણાવ્યું, તેની દ્રષ્ટિ એની ઉપર જ અડગ હતી. “અજ્ઞાત સંકેતો , કેટલાક તમારા ભૂતપૂર્વ કર્મચારીઓની આસપાસની અસામાન્ય પરિસ્થિતિઓ... આ બધું એક જ રૂઢિ બતાવે છે. શોષણની એક રીતે ચાલતી પરંપરા. અને અમને વિશ્વાસ છે

તમે ખૂબ ઉત્સાહી ભાગીદાર રહ્યા હતા.”

એક ભાગીદાર. આ શબ્દ અત્યંત અધૂરો લાગ્યો. તે માત્ર ભાગ લેનારી નહોતી; તેણે તો આખું યજ્ઞ રચ્યું હતું. તે ઘણાં સૂક્ષ્મ અને ગૂઢ નિયંત્રણની રચયિતા બની હતી, જે કર્મચારીઓને દેવા અને નિરાશાના ચક્રમાં બંધાઈ રાખતું હતું. જ્યારે રમ-લાલ ડરાવટ અને ઓછા મહેનતુ વડે સંતોષી રહ્યો હતો, ત્યારે તેણે માનસિક યુદ્ધવ્યૂહને કુશળતાપૂર્વક હાથ ધર્યો હતો. તેણે તેમના અવગુણો, તેમની આશાઓ, તેમના સપનાઓ જાણ્યા હતા અને એમનો લાભ લીધો હતો. તેણે ફરજ અને નિર્ભરતાના જકડાં ઊભાં કર્યા, જેથી તેઓ પોતાના પર એભાર અનુભવતા, અને એમ માનતા કે તેમના ન્યૂન પગાર અને અંતહીન કલાકો પણ કૃપા રૂપ છે.

તેને એ યુવાન સ્ત્રીનું ⅂ા오 આવ્યું, જે હાલમાં કિશોરાવસ્થામાંથી ṛ૫ નીકળી હતી અને પિતાની અચાનક બીમારી પછી રોજગારી માટે આવી હતી. મૂડી જરૂરિયાતના ટાણે, તેણે પટેલ્સનું ગેસ સ્ટેશનમાં વસવાટ સાથેની જગ્યા માટેનું ધૂંધળું વચન, સારું મહેનતુ અને છાવણ માટેનો વિશ્વાસ સ્વીકારી લીધો હતો. શ્રીમતી પટેલે તેના આંખોમાં આશાની ઝાંખી ઝલક જોઈ ને તેને નિર્દયતાથી ઓલવવી હતી. કલાકો જાહેર કરતાં વધારે, પગાર બહુ ઓછો અને વસવાટની જગ્યા ગૂંચવી અને અસ્વચ્છ હતી. જ્યારે અંતે છોકરીએ પોતાની ચિંતાઓ પ્રશાંતપણે વ્યક્ત કરવાની હિંમત એકઠી કરી, ત્યારે શ્રીમતી પટેલે કૃશ્નતાપૂર્વક વાતને વળી દીધેલી, જેને લીધે એ છોકરીએ પોતાને કૃતઘ્ન અને બોજા જેવી અનુભવાયું. તેને અધિકારીઓને બોલાવવાની, દેશાંતરણના ભંગ અંગે તેની સામે ફરિયાદ કરવાની તથા તેને એ દેશમાં પાછા મોકલવાની અગાઉચેતે ચેતવણી આપી હતી, જે તેણે કદાચ બારોબાર યાદ પણ ન હતું. છોકરી સ્વયં પર તૂટી પડી, ધીર ગાઠી રડી; શ્રીમતી પટેલે તેને નિર્દય દૃષ્ટિએ જોયા, પોતાના હૃદયની કરુણા-વિહિનતા અને સત્તાની જાણીતી સુગંધથી તેની મનોબળ વધુ કઠણ બની.

પછી જથ્થાવારી યાદી સાથેનું એક પ્રસંગ આવ્યો. એક મહત્વપૂર્ણ અસંગતતા પકડાઈ આવી, આવા ઘટ અસમાનતા , જે તેમને ગંભીર મુશ્કેલીઓમાં મૂકી શકે તેમ હતી. હિસાબની ભૂલ સ્વીકારવાને બદલે, શ્રીમતી પટેલે ગોપ્ય રીતે પોતાની દૃષ્ટિ પ્રાચીન કર્મચારી તરફ ફેરી, એક એવા માણસ તરફ જેનું નામ સુરેશ હતું, જે તેની શાંતિમય પ્રકૃતિ અને અખંડ પ્રતિષ્ઠા માટે જાણીતા હતા. તેણે સુરેશના લોકરમાં નાનકડી, પણ મૂલ્યવાન વસ્તુ મૂકી, અને ખાતરી કરી કે તે એ અચાનક તપાસ દરમિયાન મળી આવે, જે તપાસ માટે તેણે પોતે જ વિનંતી કરી હતી. શરમ, આરોપ અને જાહેર અપમાન સુરેશ માટે ખરેખર જ અતિશય બની ગયાં. તેણે એવા ચોરીના દોષની કબૂલાત કરી, જે તેનાથી થઈ જ નહોતો; તે ઉપર જણાવેલા કૃત્રીમ અપમાનનું ભારું સહન આપી શક્યો નહીં, અને તરત જ તેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો, તેની પ્રતિષ્ઠા ખોટી થઈ ગઈ. શ્રીમતી પટેલે તેને પ્રણત ખભા સાથે દૂર જતાં જોયા, તેના મનમાં વિજયના સંતોષની લહેર ઝળીપાઈ. ને એ એનાં શાસનનું પ્રદર્શન હતું—અન્યને કડક ઝીંક કે તેનો વિરોધ શું પરિણામ લાવી શકે.

યાદો ફરી વહી આવી, દરેક એક નવી અસમાપ્ય અણચાની જેમ, સિલેસી મિલરનાં શબ્દોનું પુષ્ટીપત્ર બની. તે માત્ર ભા-ગીદાર હતી નહિ; તે તો સહસૂત્રધાર હતી,

તેમના આપત્તિના ઈચ્છુક રચયિતા. અને અનુપ, તે શાંત, વધુમાં સહન કરેલ નમ્ર આત્મા, જેમને તેણે માત્ર તેમની રમતમાં એક પ્યાદા તરીકે અવગણ્યો હતો, તેનો જ ટક્કરનો સાધન બની ગયો. તેને તે અધુરી, ઉઘાડી સત્ય દેખાઈ—તેમની નિર્લજ્જ ક્રુરતા—અને તેણે તેમને પણ એ જ શીઠીલ થઈ ગયેલ સત્ય દેખાડ્યું.

'હું...' તે બોલી, તેનું સ્વર કાચું અને ધીમું થડથડાવતું. સાવચેતીપૂર્વક તૈયારી કરેલા ઇનકારો અને આગોતરા બહાનું હવે ખોકલું અને નિર્જીવ લાગતું. અનુપે ઉભારેલી તેજસ્વી છબીઓ, જેમણે તેમને જેઓ પ્રભાવી થયા હતા તેમના માટે ઊંડોKarૂણ ભાવ ઊપજાવ્યો, અમારી અંદરનું રક્ષણ ધૂંધળી કરીને, માત્ર ડર અને પસ્તાવાના કંપતી મૂળ સુધી છિડી નાખ્યું. 'તે... રમલાલ... હંમેશા નાણાં સંભાળતાં. દૈનિક વ્યવહાર.' તે અટકી ગઈ, પોતાને અલગ પાડવાનો રસ્તો શોધતી, આઘાતને ઓસાણ કરી નાખવા મુંઝાયેલી. પણ તે વ્યર્થ હતું.

અનુપના લોકેટે ઢાંપેલો દેખાવ હટાવી નાખ્યો હતો.

"અને તમે, શ્રીમતી પટેલ?" મિલરે નરમાઈથી પ્રેરિત કરી પૂછ્યું, તેણીની આંતરિક كشمકશ અનુભવીને. "તમારી ભૂમિકા શું હતી?"

તેણીએ આંખો મુકી, અનુપના પ્રસન્ન અને જાણકાર ચહેરાની છબી તેના મનમાં લહેરાઈ. તે તેમને મોક્ષની તરફ ગયેલો માર્ગ, સત્યનો સામનો કરવાની તકો પૂરું પાડી રહ્યો હતો. રમલાલ, તેને ખબર હતી, શક્ય છે કે સહેલું માર્ગ પસંદ કરશે, દોષ તેના પર મૂકીને, બધું સ્વીકારીને પોતાનુ રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. પણ તે... તે સદા વધુ મજબૂત રહી હતી. કદાચ, કદાચ હજુ તે કંઈક બચાવી શકે, કંઈક નક્કર ઈમાનદારી, જો તે પોતે સત્યનો સામનો કરે.

"હું... હું સ્ટાફનું દેખરેખ કરતી હતી," તેણે માની લીધું, શબ્દો હડફેટે બહાર નીકળ્યા, જાણે બંધાયેલો બંધ તૂટી પડ્યો હોય. "હું એમના સમયપત્રકનું વ્યવસ્થાપન કરતી હતી. હું... હું એમની ચિંતાઓ સંભાળતી હતી. અથવા, હું ખાતરી કરતી હતી કે તેમને જણાય કે એમની ચિંતાઓ મહત્વની નથી." પોતાને નીચા કરવાવાળું આ સ્વીકારવું અજાણ્યું લાગ્યું, છતાં એમાં કેદી મુક્તિ જેવી લાગણી હતી. અમે... અમે તેમને લઘુત્તમ મહેનતુ કરતા પણ ઓછું ચૂકવતા, જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી. અમે વધારે કલાકો ઉમેરતા... એવા કલાકો, જે તેમણે કામ કર્યા ન હોય, અથવા એવા કલાકો કે જેમાં તેમને મોડું રોકાઈ રહેવું પડતું, કારણ કે અમે જાણબૂઝીને ઓછી સંખ્યા રાખી હતી.

તે ધ્રૂજતા શ્વાસ લીધા. અને... ઓવરટાઈમ મહેનતુ. અમે એની બહુ માલી ચર્ચા જ કરતી નહોતા. તેમને કહીએ કે એ કંપનીની નીતિ છે, કે સર્વે સમજી ગયેલું છે. અમે તેઓને ધમકાવીએ પણ. જો ફરિયાદ કરે, તો... તો દેશાંતરણની વાત ઉઠાવતાં. 아니 તો સીધા કાઢી મૂકીએ. કોઇ કારણ બતાવીને. અને પછી બીજાને કહીએ કે તેઓ કેટલી અવિશ્વસનીય હતાં." અનુપે જન્માવેલી ભયાવહ સ્પષ્ટતાથી તેની અવાજ વધુ દ્રઢ બન્યો. "મને યાદ છે, એક યુવાન, જેને પોતાની માતાની સર્જરી માટે પૈસા ની જરૂર હતી. એ એડવાન્સ માટે ભૂતકાળનમાં વિનંતી કરી રહ્યો હતો. રમલાલે ઇનકાર કર્યો. મેં... મેં તેને કહેલું કે જો તે પાસે જે છે તે બદલ કૃતજ્ઞ રહી શકે નહીં, તો કદાચ બીજું કામ શોધવું જોઈએ. મેં તેની આંખોમાં તાત્કાલિક હતાશા જોઈ. મને ખબર હતી કે તેને ક્યાંય બીજે જવાનું સ્થાન નહોતું

.

ગરમ અને ચુભતા આંસુઓ એની આંખોમાં સૌમ્યતાથી ભરાવા લાગ્યાં. વર્ષો બાદ ફરી એ રડી હતી, બાળકાલે અંતિમ-વાર રડી પછી. તેનું વર્ષો સુધી રાખેલું કઠોર આબરું આખરે તુટી પડ્યું. 'અને... અને રોકડ. એ અઘોષિત આવક.' રમલાલ મોટેભાગે એટલું રાખે. પણ... એમાં મેં પણ મદદ કરી હતી. હું તેને ગણવામાં મદદ કરતો. હું એને છુપાવવા મદદ કરતો. મને ખબર હતી એ કયાં છુપાવતો. પછાડ પરના ઓરડામાં. ધરતીનાં પાટાં નીચે. જૂના જથ્થાવારી યાદીના શેલ્ફની પાછળ.'

તે સિલેસી મિલરને જોઈ રહી હતી, આંખોમાં કરુણ વિનંતી ઝળહળતી હતી. 'લૉકેટ... અનુપ... તેણે મને બતાવ્યું હતું. તેણે બધું પ્રકાશિત કર્યું.' દરેકને, જેમને આપણાં કામોથી દુઃખ પહોંચ્યું—તેમોનાં ચહેરાઓ. જે દર્દ આપણે આપ્યું. હું... હું સમજતી નહોતી. સાચી સમજ તો હતી જ નહીં. હું વિચારતી... મને લાગતું કે આપણે ફક્ત સમજદારી બતાવીએ છીએ. વ્યવસાયિક માનસિકતા. પણ એ એવું નહોતું. એ તો... ક્રૂર હતું.' આ સ્વીકાર અહીં હવામાં તણાઈ રહ્યો હતો, વર્ષોથી પડેલા અંધકારમય ઇન્કારી ભાવના જેવી.

“અમે ગેરકાયદેસર સિગારેટ્સ પણ રાખી હતી,” તે માની રહી હતી, શબ્દો કેવળ ધોધ હોય તેમ વહેતાં. “અને બિનટેક્સ ઇંધણ પણ. રમલાલ એનું સંચાલન કરતો. પણ મને ખબર જ હતી. ખબર હતી એ ક્યાં હતું. હું તેને ખસેડવામાં મદદ પણ કરતી. ક્યારેક ચૌકીદારીની ભૂમિકા ભજવતી. જ્યારે તે... વિશિષ્ટ લોકો સાથે વ્યવહાર કરતો ત્યારે.” તે કાંપી ઉઠી, ચોરી-છુપે કરાતા ફેરફાર, ગુપ્ત વાતચીતો અને એ વ્યવહારો સાથે સહેજ પણ વિમુખ ન હોય તેવો જોખમ, બધું યાદ આવ્યું. તે હંમેશા પોતાની જાતને સમજાવતી કે આ તો ફક્ત વ્યવસાય છે, પોતાનું સામ્રાજ્ય ટકી રહે એ માટે એક જરૂરિયાત પૂરું પાડતાં દુઃખ હતું. પણ હવે, અનુપના સ્વપ્નોની યાદ, શોષણ અને પીડાના નિખાલસ દ્રશ્યો, એ તમામ યુક્તિકરણોને નિરસ બનાવી છોડી હતી.

“અને નજરદારી,” તે આગળ બોલી, અવાજ ધડકતો હતો. “અમે... અમારી પાસે કેમેરા હતા.
ગુપ્ત કેમેરા. ફક્ત દુકાનની અંદર નહીં, પરંતુ... બહાર પણ. કર્મચારીના પાર્કિંગ વિસ્તારમાં દિશા નક્કી કરીને. અમે તેમને જોતા. સાંભળતા. અમે એનો ઉપયોગ તેમ સામે કરતાં. કોઈ મોડું આવે, કોઈ વધુ વિરામ લઈ લે, તો અમારા હાથમાં પુરાવો રહે. અમે તેને સામનો કરી શકતા.
અમે તેમને એ અનુભવ આપી શકીએ છીએ... કે તેઓ જોવામાં આવે છે. હંમેશા જોવામાં આવે છે. નિયંત્રિત." તે એવી નિયંત્રણની અનુભૂતિથી પ્રસન્ન હતી—એવું લાગતું કે તેને તેમની દરેક હરકતના રહસ્યો છે, તેમની નબળાઈઓ તેની મુઠ્ઠીમાં છે. આ બધાથી તેને સત્તાનો, સ્વયંમાં શ્રેષ્ઠતાનો ભાવ આવ્યો હતો.

તે તેના હાથ તરફ જોઈ રહી હતી, એ જ હાથ જેમાં અસંખ્ય બનાવટી પગાર પત્રોને હસ્તાક્ષર કર્યા હતા, લાંચ સ્વીકારી હતી, અને દોષ તેમના પર નાંખતા આંગળીઓથી ઇશારો કર્યા હતા. અનુપ... તે તેઓમાંનો એક હતો. તે અમારા માટે કામ કરતો. તે... શાંત હતો. ઈમાનદાર. અમે... અમે તેનું શોષણ કર્યું. અમે તેનો લાભ લીધો. અમે તેને ઓછું પગાર આપ્યું. અમે તેને અસાધ્ય કલાકોમાં કામ કરાવ્યું. અને જ્યારે એ... જ્યારે તે આ બધું સહન કરી શક્યો નહીં, જ્યારે તેણે અવાજ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે અમે તેને નીકાળી દીધો. અમે તેની પ્રતિષ્ઠા બગાડી. અમે તેને સમાજથી અલગ પાડ્યો." એના હોઠ પર રોકાયેલી ક્રૂર જોવા મળી. "અને હું... મેં આ બધું થવા દીધું. હું સહભાગી હતી. હું એની નિરાશા જોઈ, છતાં પણ હું નિષ્ક્રીય રહી. હોંશે છતા, તેમાં મારો પણ ભાગ હતો.”

તેનુ સ્વીકારો તેના અંદરના અવરોધિત દોષ અનુભવ અને અફસોસની જેમ વહાલી રહી ગઇ હતી. તે ખોટાં બિલો, છુપા-યેલી જગ્યા, ધમકીઓ અને ડરાવટ વિશે બોલી. તે

પ્રત્યેક વિગતમાં રમલાલને સંડોવી રહી હતી; તેના પ્રત્યેનો ભય હવે પોતાને હળવા કરવાનો વ્યગ્ર પ્રયાસ હતો—પોતાની કરેલી ભયંકર ક્રિયાઓને હકીકતમાં સ્વીકારવાનો. તેણે વર્ણવ્યું કે કેવી રીતે તેમણે અનુપની રોજગાર પરની નિર્ભરતા, દસ્તાવેજોનો અભાવ અને કાનૂની વ્યવસ્થાની અજાણપણાનો લાભ લઈને, તેને નિર્દયતાથી શોષણ કર્યો. તે કેવી રીતે તેમની તરફથી મળેલી સૂક્ષ્મ ધમકીઓ અને ઢંકાયેલ ચેતવણીઓનું વર્ણન કરતી હતી, જોકે તેમને અનુપને વિશ્વાસ હોળાવ્યો કે એ કોઈ પણ આક્ષેપ કરશે તો તે અવિશ્વાસ અને બદલાથી જ સાંભળવામાં આવશે.

“અનુપ સારા માણસ છે,” તે ખંજવાળભરી અવાજે ધીમેથી બોલી. “હંમેશાં રહ્યા છે. તેણે... તે સામે લડી શક્યા નહિં. અમારા સામે તો નહિં, તે સમયે નહિં. પણ હવે... તેણે પોતાનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો. અને એ સાચું કર્યું.” તેણે સિલેસી મિલરની નજર સાથે નજર મલાવી, જેમાં હવે તેના ડર સાથે વિદ્રોહની ઝાંખી પણ દેખાતી હતી. તે પૂરેપૂરું સાચો હતો. આપણે તો અસુરો હતાં. અમે આપણું જીવન એવા લોકોને ધકેલી સ્થપાયું હતું, જેને આપણે માનવી ગણતા પણ નહતાં. અને હું... હું તો તેમામાં સૌથી ખરાબ હતી.” તેની અવાજ કાંપી ઊઠી. હું એ હતી, જે હંમેશા હસતી, કાળજી લેતી હોવાનો ભાન કરાવતી, જ્યારે હું તેમનાં કબર ખોદી રહી હતી.” આ સ્વીકાર, એકવાર શરૂ થયો પછી, અટકી શક્યો નહીં. એ સ્વીકારો તેના અંતરને એક અંધારી, નિર્ધારીત નદીની જેમ વહેતો રહ્યો, તેની જાળવનેલી છબીનાં અંતિમ અવશેષોને ધોઈ નાંખતો, અને પાછળ માત્ર અશ્રુભિન સ્ત્રી રહી ગઈ, જેણે અગ્નિપરીક્ષાની ધ્ધકટ ટક્કરનો સામનો કરવાનો અંતિમ નક્કી કર્યો હતો.

શ્રી પટેલના ચમકતા વિશ્વાસનું પડપડણ તો આ ક્ષણ પહેલા જ પડતાં શરૂ થઈ ગયું હતું. તેને પોતાનું સામ્રાજ્ય શોષણના પાયો પર ઊભું કરેલું, ભય અને મુળાકાતની એક કિલ્લા રચેલી, જેથી દુર્બળો સદૈવ અધીન અને સત્ય ક્યારેય બહાર ના આવે. પણ પાયા, એ કેટલાંય મજબૂત લાગતા હોય, તો પણ દગાડી શકાય છે. અને અનુપ, પોતાના સર્વશક્તિમાન ધર્મયુદ્ધ જેવા રોષ સાથે, એક વિનાશક ગોળો બની ગયો હતો.

તે અનુપ સામે ઊભો રહ્યો, સામાન્ય દંપેતુલ્ય સ્ટાઈલ હવે નહોતી, તેના સ્થાને આતુર ઉર્જા હતી, જે તેના કાળજીપૂર્વક પોસાયેલ નિયંત્રણના અવતારને ભંગ કરતી હતી. ગેસ સ્ટેશનના મલિન પ્રકાશયુક્ત પાછળના કક્ષમાં, જ્યાં એક Zamanà તે તેના ગુપ્ત વ્યવહારો માટેનું અંગત આશ્રયસ્થાન હતું, હવે તેને પાંજર જેવું લાગતું હતું. હવાનું વાસબીડીના બાસ અને ધાતુ જેવી, ભય જેવી અસ્વસ્થતાથી ગાઢ બન્યું હતું. અનુપની હાજરી એ જગ્યા ભરાઈ ગઈ, ક્રૂર શક્તિથી નહિ, પરંતુ ન્યાયના સહજ અવરોથી. લૉકેટ, તેનું મરધું તેજ કાળઝાળ પ્રકાશમાં ઝબકે છે, અનુપના ગળામાં લટકતું, તે હવે ધરાવતી શક્તિનું નિર્વચન મૌન સાક્ષી હતું.

“તો,” શ્રી પટેલે શરૂઆત કરી, અવાજમાં ખેંચાણ લીધું, તે બનાવવાનુય વ્યંગ અસફળ રહ્યું. “તને લાગે છે કે...આ નાનકડું સુંદર ગહન તને શક્તિસ્પદ બનાવે છે? તને લાગે છે કે તું અહીં આવી શકે, મારી મિલકતમાં, અને માંગણીઓ રાખી શકે?” તે એક પગલું આગળ વધ્યો, હાથ મુઠ્ઠીઓમાં ભેગા કરતાં, ડરાવાનો તે જાણીતો પ્રયાસ. “તુ કોઈ નથી, અનુપ. હું જ્યારે તને રાખ્યો ત્યારે પણ તું કોઈ નહોતો અને આજે પણ તું કોઈ નથી.”

અનુપની નજર સ્થિર રહી, અડગ અને મળતાવડી. અહીં કોઈ પણ ભયનો ઝાંખો પણ ન હતો, ના એ ઢીલપત મોટીતાની ઝાંખી, જે શ્રી પટેલે આજ સુધી જોઈ હતી. “નકામો?” અનુપનો અવાજ નિમ્ન હતો, ત્રાટકતો, જેમાં એ અધિકાર buvo કે જે તેના પૂર્વના મૌન ને અસ્વીકારી જતો. “જ્યારે તમે મારી ઈજ્જત છીનવી લીધી, શ્રી પટેલ, ત્યારે પણ હું કોઈ હતો. જ્યારે તમે ઓછી મજૂરી આપી, વધુ કામ લદ્યું અને મૌન રહેવા ધમકાવ્યો—ત્યારે પણ હું કોઈ હતો. જ્યારે તમે મને અને બીજાં બધાને માનવ કરતાં નીચા માન્યાં—ત્યારે પણ હું કોઈ હતો.” તે હાથ વડે આસપાસના જમાયેલા ખચાખચ રૂમ તરફ ઈશારો કર્યો. “આ સ્થાપન હવે તમારું રહ્યું નથી, શ્રી પટેલ. હવે આ એક ગુ-નાખોરી સ્થળ બન્યું છે. અને અહીં મુખ્ય પુરાવા તરીકે તમારો જ દાખલો છે.”

શ્રી. પટેલે ઠઠ્ઠા સાથે કહ્યું, અવાજમાં તુર્મા. “ગુનાખોરીનું સ્થળ? તમે પાગલ છો. તમે ખૂબ વધુ કલ્પિત વાર્તાઓ સાંભળી લીધી છે. તમને લાગ્યું છે કે થોડાં તે ભાવવિહોણા ટોનાં મને પછાડી દેશે? મારા પાસે જોડાણો છે, અનુપ. શક્તિશાળી લોકો. એવા લોકો, જે સમસ્યાઓને ઓસરાવી શકે છે. એવા લોકો, જેને અસહ્ય સાક્ષીઓને... અદૃશ્ય બનાવી શકે છે.”
આ ધમકી અસ્પષ્ટ હતી, એક ડૂબતા માણસનો નક્કર પ્રયાસ હતો. તે ઉદ્વિગ્ન નજરે દરવાજાની તરફ જોયો, જાણે તેના ઉપકારક છાયામાંથી બહાર આવી જશે.

‘તમારા ‘જોડાણો’,’ અનુપે ઽ૦૫૫૫b આપ્યો, તેનો સ્વર કઠોર બની ગયો, “એ જ લોકો છે જેમણે તમારી ક્રૂરતા-માંથી ફાયદો લીધો. જેણે તમારી દરેક ખામી, દરેક નમણિયાનું તમે શોધ્યું ત્યારે બીજું કાઢી દીધું. તેઓ પણ એટલાં જ દોષી છે જેટલા તમે. અને હવે તેઓ પણ ખુલ્લા પડી ગયા છે.” અનુપે પોતાના ખિસ્સામાંથી એક નાનકડી, જૂની ખાતાવહી બહાર કાઢી, જેના પાના એના ચોકસાઈભર્યા, વ્યવસ્થિત લેખનથી ભરેલા હતા. “આ કોઈ મૂર્ખતા નથી, શ્રી પટેલ. આ પુરાવો છે.” તેણે તેને ખોલી, પોતાની આંગળી એન્ટ્રીઓની પંક્તિઓ પર ફેરવી. “દરેક કલાક મેં કર્યો, દરેક ડોલર જે મને ઓછો મળ્યો. દરેક જબરજસ્તીનો ક્ષણ, દરેક ઢંકાયેલ ધમકી—બધું અહીં પૂર્ણપણે નોંધાયેલું છે.

શ્રી. પટેલની આંખો સંકોચાઈ ગઈ, ખાતાવહી પાસેથી અનુપના ચહેરા તરફ ખેંચાતી. તેને એ નિખાલસ વિગતવારતા અને દોષારોપક ચોકસાઈ ઓળખાઇ ગઈ. એ હંમેશા અનુપને ખૂબ જ નાસમજન, સાદો માણસ સમજી અવ-ગણતો; આવું લેખાજોખ રાખી શકે એવો તે નહીં, એવી ઘણી મોટી ક્ષતિ હતી એની. “એ... એ તો ધોંકસ છે,” તેણે અડખમ અવાજે કહ્યું, તેનું નિર્મિત બહાદુરીભર્યું સ્વર હવે મધુરાશ ગુમાવી બેઠું હતું. “તમે કોઈને આ માનવા માટે આશા તો રાખી શકતા નથી.”

“એ માને લેશે,” અનુપે દૃઢ તથા શાંતિભર્યા સ્વરે કહ્યું, “કારણ કે એ સત્ય છે.
અને સત્ય, શ્રી પટેલ, કેટલુંય ઊંડે દફનાવો, તેમ છતાં પ્રકાશમાં આવીને જ રહે છે.” ત્યારબાદ તેણે એક નાનું, ઝાંખું ચાંદીનું લોકેટ બહાર કાઢ્યું, જે શ્રીમતિ પટેલનું જેવું હતું. તે લોકેટને ઉંચે ઝોલાવ્યું, જેથી ઝાંખા પ્રકાશમાં તે ઝગમગાઈ ગયું. “આ,” તેણે કહ્યું, અવાજમાં ઊંડું દુઃખ ઝલકતું, “હું જાણું છું કે તમે વાપર્યું હતું—તમે અને તમારી પત્નીએ. તમે નિરાશાની પરિસ્થિતિને શિકાર બની.
તમે મારા જેવા લોકોને શોધ્યા, એવા લોકોને જેઓ એક અવસરના મૂલ્યે રાહ જોતા હતા, અને તમે એ અવસરને એક ફાંદામાં ફેરવી દીધું. આ લૉકેટ તમારે લોભનું માત્ર પ્રતીક નહોતું, શ્રી પટેલ. તે એક સાધન હતું—બંધવા માટેનું,

અમને બંધવા, અમને નિયંત્રિત કરવા, અમને ઋણરૂપ બનાવવા અને ભયભીત કરવાનો ઉપાય."

તેને લૉકેટ ખોલ્યો, જેમાં ફોટોગ્રાફ નહોતો, પરંતુ તે એક નાનકડું, બારીક રીતે ઊકેલાયેલું ચિહ્ન બહાર આવ્યું. "આ ચિહ્ન," અનુપે કહ્યું, તેની નજર બીજા પાર પટકાયેલી, "પ્રાચીન છે. તે ન્યાય અને સંતુલનનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. અને એ યાદ અપાવે છે કે દરેક કર્તવ્યનું પરિણામ અનિવાર્ય છે. તમે માનતા હતા કે તમે અસ્પર્શ્ય છો, શ્રી પટેલ. તમે માનતા હતા કે તમે કાનૂન કરતા ઉપર અને નૈતિકતા કરતા ઉપર કામ કરી શકો છો. પણ તમે ખોટા પડ્યા."

શ્રી પટેલનો શ્વાસ એક ક્ષણ માટે અટકી ગયો. તેને યાદ આવ્યું કે તેણે એ લૉકેટ પોતાની પત્નીને આપી હતી—તેના બે પાંખો જેવા સંયુક્ત પ્રયાસનું અને સામે દર્શાવતી સમૃદ્ધિનું પ્રતીક, જે ઓછા ભાગ્યશાળી લોકોની હાડકીઓ પર બાંધવામાં આવી હતી. તે કોલ્પના પણ કરી ના શક્યો હતો કે એ ક્યારેય તેના સામે હથિયાર બની જશે. તેણે અનુપની કાબિલિયતને તથા સહાનુભૂતિની અને સામૂહિક દુઃખની શક્તિઓને ખોટું આંક્યું હતું.

"તને લાગ્યું કે તું જીતી શકીશ?" શ્રી પટેલે તિર્વ કૅલે કહયું, તેમનો ચહેરો નિરાશાજનક ક્રોધથી વિકૃત થયો હતો. "તને લાગે છે કાયદાને અહીં-ત્યાંના થોડાક ડોલરોથી ફર્ક પડે એવુ? હું યોગ્ય લોકોને ચુંટીને પઠાવાનુ કામ કરીશ. હું આ બધું દૂર કરી નાખીશ. હું તને અહીંથી દૂર કરી નાખીશ." તે આગળ વધ્યો, સીધા શારીરિક હુમલાથી નહીં, પણ ખાતાવહી પકડી લેવા, અનુપના ગળેથી લૉકેટ ખેંચી લેવા એ ઉદ્દેશથી આગળ વધ્યો.

પણ અનુપ તૈયારી સાથે હતો. તે બાજુએ સરકી ગયો, તેના હાવભાવ પ્રવાહી અને તાલીમ يُفْت, જયારે શ્રી પટેલની અસંગત આક્રમકતા સ્પષ્ટ વિપરીત હતી. લૉકેટ હલ્યુ, ચાંદી ની ઝાંખી આંખે પડી, અને પલભર માટે, શ્રી પટેલના મનમાં છબીઓની લહેર વહેતી થઈ — તેની કંપનીના થાકેલા ચહેરાવાળા કર્મચારીઓ, પોતાના મહેનતુથી વંચિત થયેલી યુવતીના આંસુથી ભીના ગાલ, ખોટા આરોપસર સુરેશની ખાલી આંખો. એ એક અસ્વસ્થ, ઉલ્લટાવવું ગુમાવતું અલ્પકાળીન પણ તીવ્ર અનુભૂતિનું વહેણ હતું, ચોરી લેવામાં આવેલી ક્ષણો અને દબાયેલી પીડાનું. તે પાછળ વાળ્યો , માથું મજબૂતીથી પકડીને ઊભો રહ્યો, ભ્રમજનક સંવેદનાથી અસ્થાયી રીતે અસહાય બન્યો હતો.

«આ બધું પુરું થઈ ગયું છે, શ્રી પટેલ,» અનુપે કહ્યું; તેની અવાજમાં વિજયનો અભાવ હતો, પણ થાકેલી પ્રતિ-જ્ઞાથી તે પરિપૂર્ણ હતી. ટક્કર આવી ગઈ છે. તમે નબળાઓને ટોળી બનાવી શિકાર કર્યો, તૂટેલી આત્માઓના અવશેષ પર તમારું વૈભવ ઊભું કર્યું, અને હવે, એ આત્માઓએ પોતાનો અવાજ શોધી લીધો છે. કાયદો કદાચ ધીમો હોઈ શકે, પણ તે અનિવાર્ય છે. અને જેમને તમે અન્યાય કર્યો, હવે એ લોકો વધુ સમય મૌન રહેશે નહીં." તેણે બારણાં તરફ ઇશારો કર્યો, જ્યાં હવે આવતી સાઇરનનાં તેજ અવાજો ધીમે ધીમે વધારે ઊંચા થઈ રહ્યા હતા. «સિલેસી મિલર માર્ગમાં છે. તેના પાસે એ પુરાવા છે જેને શિઘ્ર મોટેથી નકારી કાઢ્યા હતા. તેના હાથમાં એ खातावही છે. તે પાસે સાક્ષીઓના નિવેદનો છે. તે પાસે સત્ત્વિક સત્ય છે.»

શ્રી. પટેલ અચળ ઉભો રહ્યો; અનિવાર્ય પતનનું ભારણ તેના પર વીજાઈ પડ્યું હતું.
એના સામ્રાજ્યની એ દિવાલો, જેને તેણે અત્યંત કુશળતાપૂર્વક ઊભી કરી હતી, હવે તેની આંગળીભૂમિ પર ધરાશાયી થવા લાગી હતી. તેની લાલચે તેને આ કિનારે લઈ આવી, અને તેની હિંસાએ—સ્પષ્ટ તથા અંતર્ગત—તેને

તેના ભાગ્યને નિશ્ચિત કરી દીધું. તે હવે ગુસ્સામાં નહિ, પરંતુ ઊગતી ભયાનક અનુભૂતિ સાથે અનુપને જોયું. તેના દ્વારા માત્ર અનુપને જ ઓછી ગણાતા આવ્યા હતા; તેને તો અડીખમ માનવ આત્મા, સાંકળાયેલી સહનશક્તિની શક્તિ અને nynay જેવી નરિ્વકિાર તાકાતનું પણ અપમાન કરૂયું હતું, જે હવે અનુપમાં જીવન્ત થઈ ઊભી રહી હતી. તેના લોભના મહેનતુ માત્ર કાનૂની પરિણામ સુધી સીમિત રહ્યા નથી, પણ જે બધું તેણે ઊભું કર્યું તેનું સંપૂર્ણ વિ-ઘટન, અને તેણે નિષ્ઠુરતાથી શોષણ કરેલા સમાજ તરફથી ઊંડે ઉતરતું, આત્માને રણઝણવું એવી ટીકા બની સારું પડી છે.
સાઇરનો અવાજ હવે વધુ ચઢતો ગયો, શોકજડિત સંગીત જે તેના શાસનના અંતની ઘોષણા તરીકે ગૂંજ્યું.

સાઇરનો ઝંઝાળો ઊલાળા, જે પહેલાં તો માત્ર દૂરના ખતરના ચિહ્ન તરીકે ગણાતો, હવે અવ્યાખ્યાય અસ્તિત્વમાં ઘૂસીપડી, અને શ્રી પટેલના હૃદયના બેફામ ધબકારાના આવાજ સમાં વધતો ગયો. આ અવાજ એ જાળ બંધ થઈ રહી છે તેમ સંભળાતો, અને તેના દૂષિત સંચાલનથી ઊભેલા દીવાલો હવે અંતે ધરાશાયી થવા લાગ્યા હતા. સર્જન્ટ મિલર, એક એવો વિદ્વાન વ્યક્તિ, જેણે બુદ્ધિપૂર્ણ તપાસાકીય મનને પોતાના અવિકુંથિત સ્વભાવની પડછાયામાં છુપાવી , તીવ્ર ઉપસ્થિતિ અને સચોટ વેશભુષા સાથે ગેસ સ્ટેશનમાં પ્રવેશ્યો. તેના પાછળ, ১১৩ীધારી અધિકારીઓ વિસ્તરાયા, તેમની હલચાલ સચોટ, વ્યવસાયિક હતી. તેઓ અહીં કોઈ નાનકડી ગુનાહિત ભૂલ માટે આવ્યા નહોતાં; પરિસ્થિતિની ગંભીરતાથી વાતાવરણમાં એક તણાવભર્યુ વીજયુક્ત ઉત્સર્જન પ્રસરી ગયું હતું. અનુપ, વધતી અફ-રાતફરીની વચ્ચે હજુ પણ શાંતિથી ઊભો રહેલો, તેણે મિલરની નજર સાથે નજર મિલાવી. અહીં શબ્દો આવશ્યક નહોતા. અનુપના હાથમાં સલામત રીતે પકડી રાખેલી ખાતાવહી ખૂબ કંઈક કહી રહી હતી. મલિન પડેલું લૉકેટ, હવે ખાતાવહીની બાજુમાં એક નાનકડા મેજ પર રાખેલું, બીજું મૌન દોષારોપક બની રહ્યું હતું— એક કોઈ ઊંડી સડાંતી સત્યનું સ્પર્શી શકાય એવું સાક્ષ્ય.

શ્રી. પટેલ, તેના ચહેરા પર ઉત્તેજનાભર્યા અજ્ઞાન અને ઉદ્ભવતી દહેશતની ઝાંખી સાથે, જોઈ રહ્યો હતો જેમ મિલરનું ધ્યાન રૂમમાં ફર્યું અને તેનું દૃષ્ટિ खातावही તથા લૉકેટ પર અટકી રહી. સ્વાગર, આત્મવિશ્વાસ અને કાળજીપૂર્વક દા-ઝવાયેલું નિયંત્રણનું છબી – આ બધું તો ક્ષણેવિન શકાયું હતું, સાથમાં શું મળ્યું, તો માત્ર એક ખોખલાયેલા મનુ-ષ્યના અવશેષ. તેની પત્ની, શ્રીમતી પટેલ, થોડા સમય પહેલાં પહોંચેલી, અવ્યવસ્થાના અવાજ અને આંતરિક અશાંતિથી ખેંચાયેલી, થોડા પગલાં દૂર ઊભી રહી; એમનો ચહેરો ધૂસરો પડેલો, આંખોમાં ડર અને નિરાશાના સંગમ સાથે, હવે માત્ર એ અભિલાષાવાળી આશાની ઝાંખી બાકી હતી કે કદાચ આ બધું એક ભુલભલાં છે. તે પોતાની લોકેટને મજબૂતીથી પકડી રાખેલી, જેમાં તેમની સામૂહિક સાધનાવાનું સમાન પ્રતીક અંકિત હતું—આજે તો એનું વજન તદ્દન અસહ્ય લાગતું હતું.

“શ્રી પટેલ, હું માનું છું?” સિલેસી મિલરનો અવાજ નિપુણ અને નિર્વિકાર હતો, તેમ છતાં તેમાં કાયદાનું અધિકાર સ્પષ્ટ ઝળકી ઊઠતું હતું. “અમે અતિ ગંભીર ફરિયાદ પ્રાપ્ત કરી છે. અને એવું જણાઈ રહ્યું છે કે, તેને આધાર આપતાં અમારી પાસે પૂરતા પુરાવા છે.” તેણે અનુપ તરફ ઈશારો કર્યો.
“આ યુવાને અમને વિગતવાર અહેવાલ સાથે આ ખાતાવહી આપી છે, જેમાં કહેવાતા મહેનતુની ચોરી, શોષણજન્ય શ્રમપરંપરા અને ડરાવટના ગંભીર આરોપો છે. અને આ,” તેણે લોકેટ ઉચકી, તેને પોતાના દસ્તાનદાર હાથે ફેરવતા કહ્યું, “માત્ર દાગીનાનો એક તુકડો જ નથી લાગતું.”

શ્રી. પટેલે બોલવાનો પ્રયાસ કર્યો—અસ્વીકાર કરવા, ઘૂગળાવા—પરંતુ શબ્દો તેના ગળામાં કેદ થઈ ગયા. અધિકારી-ઓની નિપુણ વ્યવસાયિકતા, સિલેસી

મિલરની અડગ નજર અને અનુપની આંખોમાં નિઃશબ્દ, તીવ્ર આરોપે તેને નિર્વાક કરી મૂક્યો. તેની બાજુમાં ઊભી શ્રીમતી પટેલની થરથરાહટ એ તેના પોતાના આંતરિક અવ્યાખ્યાયિત ઊંઝાણનો પ્રતિબિંબ હતી.
ન્યાયની કઠોર ઝંખના હેઠળ, વર્ષો સુધી અતિ મહેનતે જાળવેલો તેના દેખાવ હવે તૂટી રહ્યો હતો. તે હંમેશાં પોતાને અસ્પર્શ્ય માનતો, પોતાના ક્ષેત્રનો શ્રેષ્ઠ માનવી, નિયમોને પોતાની ઈચ્છા મુજબ વાળવાને સક્ષમ અનુભવતો. હવે નિયમો જ તેની આસપાસ ઘેરી રહ્યા હતાં, અને તે સંપૂર્ણપણે ખુલ્લો પડ્યો હતો.

“અમે તમને સ્ટેશન પર આવવાનું કહેવું પડશે, શ્રી પટેલ, શ્રીમતી પટેલ,” સિલેસી મિલરે જણાવ્યું, તેના અવાજમાં કોઈ વિવાદની ગુંજાઈશ ન હતી. “અને વધુ તપાસ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી આ સંસ્થા અસ્થાયી રૂપે બંધ રહેશે.” બે અધિકારીઓ પટેલ્સ તરફ આગળ વધ્યા, તેમની હરકતો વિનમ્ર છતાં દૃઢ હતી, તેમણે તેમને રાહ જોઈ રહેલી પેટ્રોલ કાર તરફ લઈ જવા આભ્યાસપૂર્વક માર્ગદર્શન આપ્યું. શ્રીમતી પટેલ લડખડાઈ, અને તેમના તેમ દેખાતા આંખો પળવાર માટે અનુપની નજરે મળી. અનુપની નજરમાં જેટલું વિજય ન હતો, તેટલું તેજ ઊંડું દુઃખ અને થાક જેવી લાગણી હતી, જે આ મથામણથી ભરેલા સ્થળે પહોંચવા માટેના અત્યંત સંઘર્ષની વાત કરતી હતી. લૉકેટ, તે જાણતો હતો, માત્ર દમનનું સાધન નહીં, પણ ઊંડા દ્રોહનું ચિહ્ન હતું—ફાયદાના નામે થયેલો એક કરાર, જેના કારણે એટલું બધું દુઃખ ઉભું થયું હતું.

જ્યારે પટેલ્સને લઈ જવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમની પરિસ્થિતિની કઠિનતા તેમના ચહેરા પર સ્પષ્ટ હતી,
અને બહાર એકત્ર થતી નાની ભીડમાં હલકું ફફડાટ પ્રસરી ગયો. શ્રી પટેલના વ્યક્તિત્વની ચર્ચા અને તેમની કઠોર વ્યવહારની ગુપ્ત ગૂંજ વલસી સમુદાયમાં અગ્નિની જેમ વ્યાપી ગઈ હતી.

હવે, તેમની જ સમુદાયના એક સભ્ય દ્વારા સંચાલિત થયેલા તેમના અટકના આ દૃશ્યે આશાની દીપશિખા પ્રગટાવી હતી. જે ચહેરાઓ અગાઉ આતંક અને હારની છાયાથી ઢંકાતા હતાં, તેઓ ધીમે ધીમે ઓગળી રહ્યા હતાં અને તેના સ્થાને એક સાવધાનીભર્યો આશાવાદ જન્મી રહ્યો હતો. અનુપે તેમને નિહાળ્યા, એક નિર્વિકાર શક્તિને પોતાની અંદર અનુભવી. આ માત્ર તેનો વિજય નહોતો; આ તમામનો હતો.

લૉકેટ, એ નાનું અને ઝાંખું વસ્તુ, એ અનુસંધાનના કેન્દ્રબિંદુ તરીકે ઊભરી આવી. સિલેસી મિલર, એ માણસે,
જેને પોતે સેવા આપતો સમુદાયની નાની નાની વિગતની પણ ઊંડી સમજ હતી, તેની મહત્વતા તરત જ ઓળખી. તે માત્ર એક રમકડું નહોતું; તે સંયમનો સાધન હતું.
તેની સપાટી પરની વિકૃમિત કોતરણી, જેના વિષે શરૂઆતમાં શ્રી પટેલે તેમાં કોઈ અર્થ ન હોવાનું બતાવ્યું હતું, તેને નિષ્ણાત વિદ્વાન દ્વારા કેટલીક સંસ્કૃતિઓમાં દેણી બાંધણી સાથે સંબંધિત પ્રાચીન પ્રતીક તરીકે ઓળખવામાં આવી હતી. આ એ વિસ્મયજનક ખુલાસો હતો, જે પટેલ્સ દ્વારા અપનાવાયેલા સૂક્ષ્મ વ્યવસ્થાપનનો જીવંત પુરાવો સમાન હતો. તેમણે ફક્ત આર્થિક દબાણ જ નહીં, પરંતુ ફરજ અને લાજની ઊંડાણપૂર્વકની સાંસ્કૃતિક સમજને પણ પોતાની શિકાર બનાવવાની કૃત્રિમતા માટે વાપરી હતી.

ખાતાવહી પણ એક અકલ્પનીય દોષારોપણ તરીકે પુરવાર થઈ હતી. અનુપની સૂક્ષ્મ નોંધપત્રીઓ—દરેક કામ કરેલો કલાક, દરેક ઓછું ચૂકવાયેલું પૈસું, દરેક અનુચિત કપાત—આ બધું અન્યાયની ચિત્તાર રચતી હતી. તેણે ફક્ત નાણાકીય ગડબડીઓ જ નહીં, પરંતુ

મૌખિક અપમાન, ધમકી અને અયોગ્ય માંગણીઓના પ્રસંગો પણ નોંધ્યાં હતા. આ પાનાંઓ રોજના સંઘર્ષની સાક્ષી હતી, સતત થતા શોષણની જીવંત દસ્તાવેજી હતી, જે શ્રી પટેલના વ્યવસ્થાપન હેઠળ રોજિંદી સ્થિતિ બની ગઈ હતી. પ્રત્યેક નોંધ એક નાનો વિદ્રોહ act હતો, ન્યાય વિરુદ્ધ એક મૌન ચીસ, જેને હવે પોતાનો અવાજ મળ્યો હતો.

ખાતાવહી અને લૉકેટથી પરે પણ, અનુપે એવા કાર્યકારો પાસેથી શપથપત્રો એકત્રિત કર્યા હતા, જેઓ સાથે પાડેલા દુઃખ હેઠળ પટેલ્સના શાસનને સહન કરતા આવતા હતા. આ પત્રો સહેજે મળેલા નહોતા. ભય અત્યંત શક્તિશાળી અવરોધક હતો—છાયામાં જીવન જીવતા, હત॓-દેશ નિષ્કાસન અથવા વધુ પ્રતિશોધના ભયથી સતત આશંકિત રહેતા માટે એ સતત સહયોગી હતો. અનુપે વિશ્વાસ સ્થાપિત કરવાનો, આશ્વાસન આપવાનો, અને એ ઢાંકી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે—even if જે માર્ગ મુશ્કેલ અને જોખમી હતો—ત્યાં પણ ન્યાય તરફ જવાનું એક સાચું માર્ગ હતું. તેણે પોતાની અનુભૂતિનું વર્ણન કર્યું, પોતાનું જાગરણ ઉજાગર કર્યું, અને આમ કરીને તેણે અન્ય લોકોમાં પણ ભાવિની હિંમત પુરવી. તેઓએ જે કથાઓ વહેંચી, તે અત્યંત દર્દભરી હતી: પાસપોર્ટ અટકાવી રાખવાના દુઃખદ પ્રસંગો, કાળ્પનિક દેવાનો વણસાતો જે કાયમ માટે વળશો તેટલો વધતો ગયો, અને દેશમાં રહેલા પરિવારજન પર આપાતી ધમકીઓ જેવી વાર્તાઓ. તેઓએ અનિદ્રા ભરેલી રાતોનો ઉલ્લેખ કર્યો, ક્યારેય પૂરતું ના મળવાનાં ઊંડા ચિંતાનો વર્ણન કર્યું, અને સતત બંધાણમાં અટવાઈ જવાની લાગણી પણ વહેંચી.

જ્યારે કાનૂની કાર્યવાહી શરૂ થઈ, ત્યારે સમગ્ર સમુદાય ઉંઢા શ્વાસે એ દૃશ્ય જોતો રહ્યો. પ્રથમિક આરોપો મહેનતુ ચોરી અને શ્રમ કાયદા ઉલ્લંઘન વિષે હતાં—એવા ગુનાઓ, જેમણે ગંભીર દંડ લાદી શકે. પરંતુ તપાસ વધુ અંતરથી આગળ વધા સાથે, અનુપે જે પુરાવા સતર્કતાપૂર્વક એકત્ર કર્યા હતા, એની બળે આરોપોની દૈયરા વિસ્તરવા લાગી.

લૉકેટનો દબાણના સાધન તરીકે ઉપયોગ થયો હતો તેની તપાસ કરવામાં આવી, અને એમાંથી છેતરપીંડી સાથે તેમજ શક્ય ગુલામી જેવી પ્રથાઓ અંગે પણ પ્રશ્નો ઊભા થઈ ગયા. પટેલ્સ, જેમણે શરૂઆતમાં એક પ્રભાવશાળી વકીલને પોતાની તરફથી રજૂઆત કરાવી હતી—જે અનુપને અસંતોષિત કર્મચારી તરીકે દખલ કરવાના પ્રયત્નમાં હતા—આખરે overwhelming પુરાવા અને વધતી જતી જાહેર ઉગ્રતાના બોજા હેઠળ તેઓની દલીલ નબળી પડી ગઈ.

સમુદાય પ્રવક્તાઓ દ્વારા મામલાની જાણ થતાં મીડિયા સતર્ક થયું અને આત્મમ reflexão સાથે ધ્યાન આપવા લાગ્યું. પ્રારંભમાં, તે સ્થાનિક સમાચાર હતા, જેમાં શોષક નોકરીદાતા સામે ઊભા રહેલા વલસી કર્મચારીના માનવહિતકારી પાસાં પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ જેમ જેમ કેસના અનેક પડઘાવાળા વિગતોથી બહાર આવવા લાગ્યા – નિયંત્રણની જટિલ વ્યવસ્થા, શોષણના વ્યાપક પ્રમાણ – તેમ તેનો વિસ્તાર થતો ગયો. રાષ્ટ્રીય સ્તરના પ્રકાશનોમાં લેખો આવવા લાગ્યા, જેમાં અમેરિકન સપનાના અંધકારમય પાંજરની સ્પષ્ટ છબી ઉપસી હતી – કેવી રીતે નબળાઈઓનો શિકાર કરવામાં આવતો, અને કેવી રીતે અવસર શોધતા લોકો સિસ્ટમેટિક રીતે ફસાઈ શક્યા. આ વાતને અનેક લોકો જોડાઈ ગયા, અને આ પ્રકારના શોષણને પોષવા દેવા વાળી પ્રણાલગત સમસ્યાઓને શક્ય બનતી જોઈને વિશદ પ્રકાશ પાડ્યો.

શ્રીમતી પટેલ, તેનું પહેલાનું ધૈર્ય હવે ઊંડા અફસોસમાં પરિવર્તિત થઈ ગયું હતું, તેણે ફરિયાદ પક્ષ સાથે સહકાર આપવાનું શરૂ કર્યું. તેના પતિના કૃત્યોનો અને પોતાની સહભાગિતાનો ભાર હવે સહન કરવાનો તેના માટે ખૂબ અઘરો થઈ ગયો હતો. તે એ વિશ્વાસોના પડછાયાઓ વિશે વાત કરી,

અને તે તેવા વાજબીકરણો વિષે જે તેઓએ રાતે શાંતિથી ઊંઘી શકે એ માટે પોતાને સમજાવ્યા હતાં. તે વર્ણન કર્યું કે કેવી રીતે તેમની શરૂઆતની નાનકડી પ્રવૃત્તિઓ ભયાનક શાપમાં રૂપાંતરિત થઈ હતી, કેવી રીતે અતિાષ લોહીઓએ તેમને પોતાના કર્મચારીઓની માનવતા સામે અંધ બનાવી દીધા હતા. તેની સાક્ષીએ, ભલે પોતાનું દંડ ઘટાડી લેવા માટેના નિરાશાપૂર્વકના પ્રયાસમાંથી જન્મી હોય, આરોપીઓની માનસિક સ્થિતિ અને તેમની યોજનાની જટિલ કાર્ય-પદ્ધતિ અંગે મહત્વપૂર્ણ અવલોકનો મૂક્યા. તેેે એ વાત ખાતરી આપી કે લૉકેટ ખરેખર ڇسوچ ીને પસંદ કરા-યેલું સાધન હતું—તે નિયંત્રણનું પ્રતીક હતું, જેના પર તેઓ hakk મેળવવા માંગતા હતા, અને આજ્ઞાપાલનની એક બનેલી દેવી જેવી લાગણીનું સતત સ્મરણપત્ર હતું.

પૂરી કાર્યવાહી પોતે એક ઐતિહાસિક ક્ષણ હતી. કોર્ટરૂમ, જે સામાન્ય રીતે નિર્મમ અને નિર્જીવ લાગતું, એ દિવસે સ્પર્શમાં આવતી કળશ સાથે પૂરાઈ ગયું હતું, એક સામૂહિક અપેક્ષાની લાગણી વ્યાપી ગઈ હતી. અનુપને, સ્ટેન્ડ પર બોલાવવામાં આવ્યા, ત્યારે તેણે પોતાની વાર્તા મૌન અને ગૌરવભેર રજૂ કરી. તેે પાછી ચઢા-વાનું નહોતું બોલ્યું, પરંતુ સંતુલિત વર્તન, ગૌરવ અને પોતાનાં દ્વારાની મહેનતના હક માટેની વધુ વ્યવસ્થિત વાત કરી. તેેે વર્ષો સુધીના શોષણથી ઉપજેલી ભાવનાત્મક ઘટના, આત્મમૂલ્યના અવલોપ અને તેના જીવનનો એક અવિરત ભાગ બની ગયેલા ભય વિષે વણાયું. તેની સાક્ષી માત્ર કાનૂની વર્ણન નહોતી; અન્તરમાંથી નિસરી નીકળતી માનવ સહન-શક્તિનું તે જીવંત પ્રમાણ હતું.

બચાવ પક્ષે તેને અસાધારણ અને અપ્રમાણિક સાબિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ અનુપની શાંતિપૂર્ણ સ્થિતિ, સત્ય માટેનું અડગ સમર્પણ અને તેણે રજૂ કરેલા અસંખ્ય અસ્વીકાર્ય પુરાવા તેમની માટે અપરાજેય અવરોધ બની ઊભાં રહ્યા. વિભિન્ન પૃષ્ઠભૂમિવાળા વ્યક્તિઓથી બનેલી જ્યુરી અંતરથી ધ્યાન આપીને સાંભળ્યું, તેમના ચહેરાઓ પર આશ્ચર્ય અને સહાનુભૂતિનું સંતુલિત પ્રતિબિંબ દેખાયું. તેઓ અહીં માત્ર આર્થિક ગુનાની જ નહીં, પરંતુ એક ઊંડા પ્રકારના અન્યાયને—મુલ્યવિહિનતાની તથા માનવમર્યાદાના મૂળ તત્વોના ભંગને—જુઈ રહ્યા હતા.

ચુકાદો જાહેર થયો ત્યારે સહેજ રાહતની ભ ીક અવસર થઈ અને બેઇલિફના ઘંટાવાથી થતી તાળો ઓચિંતી શાંત થઇ ગઈ. શ્રી પટેલવ પર તમામ મુખ્ય આરોપોમાં દોષિત જાહેર કરવામાં આવ્યા, જેમાં મહેનતુ ચોરી, છેતરપિંડી અને મજૂરીના શોષણ માટેનું ષડયંત્ર शामिल છે. શ્રીમતી પટેલે તેમના સહકાર અને સાક્ષીને કારણે હળવી સજા પામી, હાંલકે તેમની ભૂમિકાને અવગણવામાં નહોતી આવી. ન્યાયાધીશે સજા આપતી વેળાએ અનૌપચારિક જાતે ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું કે, પટેલ્સના આ કર્મો tेchedાં અમેરિકાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોની દગાબાજી છે. તેમણે ભારપૂર્વક આવું જણાવ્યું કે, જેમણે નબળા અને શોષિત લોકો પર મંડાણું સાધ્યું, તેમને માત્ર ઍર્થિક નુકસાન માટે નહીં, પણ તેમને પહોંચેલા ઊંડા માનસિક અને ભાવનાત્મક ઘા માટે પણ જવાબદાર ઠરાવા જ જોઇએ.

સજાઓ ગંભીર અને નોંધપાત્ર હતી, જે ગુનાઓની તીવ્રતાનું પ્રતિબિંબ હતી. શ્રી પટેલને તમામ પ્રભાવિત કામદારોને પ્રતિપૂર્તિ ચૂકવવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો, તેવી રકમ કે જે તેમનું આર્થિક ભવિષ્ય અસ્થિર કરી શકે તેવી હતી. તેને લાંબી અવધીઅવધિની કારાવાસની સજા ફટકારવામાં આવી, જે તેના કોઈક સમયના વૈભવી જીવનથી કરંટ વિરોધરૂપ હતી. શ્રીમતી પટેલને પરોલ મળ્યું

અને તેમને તેમની સહભાગિતાની પ્રાયશ્ચિત્થરૂપે સમુદાય સેવાનુ કામગીરી પૂર્ણ કરવા હુકમ કરવામાં આવ્યો.

મુકદમાની પછીનો સમયગાળો સમુદાય માટે ઉપચાર અને પુનઃનિર્માણનો, નવી આશાની શરૂઆતનો સમય રહ્યો. પ્રતિપૂર્તિના ચુકવણીઓ, ભલે વર્ષો સુધીની અસહ્ય મુશ્કેલીઓની સંપૂર્ણ ભરપાઈ ન કરી શકે, છતાં ન્યાયની એક દૃશ્યમાન લાગણી પ્રદાન કરતી હતી. અનુપની હિંમત અને કાનૂની કાર્યવાહીથી મળેલા સફળ પરિણા્મથી પ્રેરાઈ, અનેક કામદારો હવે સતત વધુ હક્કોની માંગ માટે આગળ વધ્યા અને પોતાના અધિકારો માટે સામૂહિક પ્રવૃત્તિ જૂથો રચવા લાગ્યા . ગેસ સ્ટેશન, જે એક સમયે અત્યારે અપમાનીત જીવનનું પ્રતીક હતું, પછી નવા વ્યવસ્થાપન હેઠળ ફરી ચાલુ થયું—અતું વ્યવસ્થાપન જે સમાન પગાર, સન્માનજનક વર્તન અને પારદર્શિતા પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધ હતું.

અનુપ, હવે અગાઉના વિનયી કર્મચારી રહ્યો નહિ, પણ અચાનક પોતાને સંકોચાતો નાયક રૂપે જોઇ રહ્યો હતો. તે પ્રકાશપથથી દૂર રહ્યો, શાંત જીવનમાં પાછો ફરવાનો પસંદ કર્યો,પરંતુ તેને સમજાયું હતું કે તેના કૃત્યોએ ચિંકારી પ્રજ્વલિત કરી છે. તે બતાવી દીધું હતું કે અત્યંત સત્તા અને સંસ્થાગત શોષણ સામે પણ એક અવાજ, જે સત્ય અને સામૂહિક હિંમતથી ગુંજતો હોય, અર્થપૂર્ણ પરિવર્તન લાવી શકે છે. લૉકેટ, અંધકારનું પ્રતિક, હવે મુક્તિનું પ્રતીક બની ચૂક્યું હતું. તે અનુપના સાદગીથી ભરેલા ઘરમાં ટંગાવેલું હતું, ટ્રોફી તરીકે નહીં, પરંતુ આંધળી ઝુંબેશ, કિંમત અને અંતે મેળવનારા ન્યાયની યાદગાર તરીકે. અમેરિકન સપનો, તે જાણતો હતો, એ કોઈ ચૂકવાયેલા વારસાની મળોતરી નહોતી, પણ શોધ હતી, અને ઘણીવાર એક જંગ પણ. આ જંગમાં, શોષિતો અને હકથી વંચિતો માટે, દિલથી જીત આખિર પ્રાપ્ત થઈ હતી. ટક્કર ખરેખર આવી પહોંચી હતી, અને જેથી નાજુક પરંતુ શક્તિશાળી એવી ન્યાયની લાગણી ઉત્તીર્ણ થઈ હતી.

અધ્યાય ૮: નવો પ્રભાત

સાયરનનો ઘોંઘાટ હવે શાંત પડ્યો હતો, અને પાછળ રહી ગયું હતું લગભગ બહેરાં કરે તેટલું શાંતિમય મૌન. ગેસ સ્ટેશનના ઓળખીતા દેખાવ પર ઝબકતા નિલા અને લાલ પ્રકાશ, જેને કારણે અપરિચિત અને વિલક્ષણ છાયાઓ પેદા થઈ હતી, હવે અંતરાઈ ગયાં હતાં. તેની જગ્યાએ હવે સંકોચાયેલી, અંતર્ગુપ્ત વિચલન યુક્ત સવારના પ્રકાશે આકાશને ફિકી ગુલાબી અને નાજુક લીલાની છાયાઓથી રંગવા દાખલ થવા લાગ્યું હતું. આ એવી સવાર હતી જે કંઈક અલગ લાગતી—હલકી, જાણે સમગ્ર વાતાવરણ બહુ સમયથી રોકી રહેલી એક ભારી શ્વાસને હવે બહાર કાઢી દીધો હોય. બહાર ભેગા થયેલી ભીડમાંથી ઉદ્‌ભવેલા ઉતાવળિયા ફફડાટ હવે શાંત થઇ ગયા, અને તેના સ્થાને એકસરખા, મૌન મનનનો પ્રસ્યંદ છવાઈ ગયો.
શ્રી અને શ્રીમતી પટેલને પોલીસની કારોની પાછળની બેઠકોમાં લઈ જવાયા એ દ્રશ્ય—મુક્ત અને નિષ્કપટ વાસ્તવિકતા તેમના ચહેરા પર છવાઈ ગઈ હતી—એ યોગ શાંત દુઃખના યુગ માટે નાટ્યાત્મક વિરામચિહ્ન બની રહ્યું હતું. હવે, ઊંડી અવિશ્વાસની લાગણી સાથે સહેજની આશા રસ્તા પર શાંતપણે વ્યાપી રહી હતી. આ એવી અનુભૂતિ હતી કે જાણે લાંબા, ભયજનક દુઃસ્વપ્નમાંથી જાગો છો—ડરનાં અવશેષ કંપન હજુ પણ હાજર છે, પરંતુ એ અસ્વીકાર્ય અને સ્પષ્ટ સાચાઈથી છવાઈ ચૂક્યા છે કે તેમના દુઃખના રચયિતાઓ હવે નિયંત્રણમાં રહ્યા નથી. હંમેશા અવ્યક્ત ચિંતાઓ અને સતત પ્રતિશોધના ભયથી ભારેલુ જે હવાનું હતી, તે હવે હળવી લાગવા લાગી, સ્વતંત્રતાની એક સુક્ષ્મ ફૂંક જેમ ચિંચાય રહી હતી.

અનુપ થોડો સમય વધુ ઊભો રહ્યો, ઠંડી સવારની હવા તેના ચામ પર શીતલ મલમ સમાન લાગતી હતી. તેને જોયું કે છેલ્લી પેટ્રોલ કાર દૂર સરી ગઈ, તેની ટેલલાઇટ્સ વધતી પ્રકાશમાં ધીરે ધીરે ફીકી પડી ગઈ. મળેલી લોકેટ, હવે મુખ્ય પુરાવા તરીકે , શરમની ભૂતકાળની ભારે નહોતો લાગતો, પણ જે જીતેલી લડતનું પ્રતીક અને પોતાની અંદર ઊગી આવેલી બહાદુરી તથા સાથી કામદારો વચ્ચે ઊપજી આવેલી એકતાનું સાક્ષ્ય બની ગયું હતું. તેના હાથમાં ઢીલા પકડેલ ખાતાવહી હવે અન્યાયની ગુપ્ત વાર્તા રહી નહોતી, પણ સહનશક્તિનો ઇતિહાસી દસ્તાવેજ બની ગઈ હતી. તે ગેસ સ્ટેશનની દિશામાં જોયું, વિશ્વસ્તિકા પર તેનો દ્વાર હવે બંધ હતો, એ સ્થળ ઉપર તાત્કાલિક શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી—જે એક સમયે બ્લાંબી જીવિકા અને યાતનાના કાટમાળ બંનેનું પગથિયું રહ્યું હતું. આંદરના ફ્લુઓરેસન્ટ દીવો, જે સામાન્ય રીતે કઠોર અને બિનદયાળુ પ્રકાશ વહેંચતા, હવે અંધારમાં હતા, જેમણે લાંબા સમયથી પ્રવર્તતી દબદબીની હાજરીના અભાવને પ્રતિબિંબિત કર્યો હતો. બાકી કેટલાક કામદારો, જેમના ચહેરા પર થાક અને અભિપ્રેત мик્સ રાહત છવાઈ હતી, તેઓએ સંકોચપૂર્વક પાંખીયા નિહાળો આપ્યા. અહીં કોઈ ભવ્ય નિવેદનો નહોતાં, ન કોઈ ઉજવણી ભર્યા ભાષણો; માત્ર એક શાંત સ્વીકૃતિ હતી કે તેઓ એ સંયુક્ત રીતે સહેલેલ દુઃખદ અનુભવમાંથી પસાર થયા હતા—મૌન સમજણ, કે તેમણે સાથે મળીને એક મુસીબત પ્રસરી હતી.

આ આઘાત સ્પષ્ટ લાગતો હતો; પરિસ્થિતિની સ્પષ્ટ અવાસ્તવિકતા, અને જેમ તેમના જીવન અનાયાસ ભાવથી સુધરી ગયા, એ ઝડપથી આવેલા પરિવર્તને ઘણા લોકોને વિચલિત કર્યા હતાં, અને આ નવીપામેલી સ્વતંત્રતા સાથે કેવી રીતે આગળ વધવું એ અંગે તેઓ અનિશ્ચિત અનુભવી રહ્યા હતા.

આ તરતનું અનુસંધાન એક શાંત, વિખરાવ ભર્યું અવધિ હતું. જે તણાવ સતત સંગાથસ્વરૂપ રહ્યો હતો, દરેક સંવાદની આડમાં ધીમેધીમે અનુભવાતો, તે,

હવે ઓસરી રહ્યો હતો, અને આશ્ચર્યથી ભરેલી અવાકતા તેની જગ્યાએ ઊભી રહી હતી. વર્ષોથી, પટેલ્સની હાજરી એક દીધી પડછાયાં જેવી રહી હતી; તેમનો દરેક શબ્દ, દરેક નજર, ચિંતાનો સંભાવિત સ્ત્રોત બની રહેતો. હવે, એ છાંયો ઓગળી ગયો હતો, પાછળ છોડી ગયો હતો એક હલચલભર્યું ખાલીપો, જે અણગમું લાગતું હતું. કે-ટલાંક કામદારોને, જ્યારે કારનાં દરવાજો ધડાકાભેર બંધ થવાના અવાજે, પોતાના શરીરમાં ઓચિંતા તાણ ઉપજતો હતો; તેમની અંદરનું મન આજે પણ ભયના સંકેતો સાથે જોડી રહેલું હતું. એ બધું એક શરતી પ્રતિક્રિયા હતી, વર્ષો સુધીની સૂક્ષ્મ અને સ્પષ્ટ ડરાવટે અંદરખાને ઊંડે એંકાઈ ગયેલી પ્રતિક્રિયા.
શ્રીમતી ચેન, જેણે અહીં સૌથી લાંબો સમય કામ કર્યું હતું, જેના હાથ સતત શેલ્વમાં માલની ગોઠવણી અને માળ જમીન સાફ કરતી થાકથી મરમરાયેલા હતાં, એ ખાલી કાઉન્ટર પાસે ઊભી રહી હતી, તેની નજરો શૂન્ય, જાણે કે કોઈ પણ ક્ષણે શ્રી પટેલ તેમની પરિચિત કરડિયાં ભંગીમાય ચહેરા સાથે પાછળના ઓફિસમાંથી બહાર આવશે તેવી સહેજ અપેક્ષા સાથે. તે એપ્રનની ઘીસાઈ ગયેલી કાપડને સ્પર્શ કરતી, એ વહેલી વસાવી ગયેલ, રોજબરોજની ક્રિયા બની ગઈ હતી. માંગણા ભરેલા અવાજ અને સતત નજરદોરીની ગેરહાજરીથી હવે બધું અજાણું લાગી રહ્યું હતું.

યુવાન મિગેલ, જેને વારંવાર અંતહીન લાગતા "જથ્થાવારી યાદી વ્યવસ્થાપન"ના બહાનાથી મોડા રાત સુધી કામ માટે મજબૂર કરવામાં આવ્યો હતો, એ ગેસ સ્ટેશનની બહાર નિર્દેશ વિહોણો ફરતો હતો. તે ગાઢ પડછાયાવાળી બારીના કાચને સ્પર્શ કરે છે, જ્યાં તેની પોતાની છબીનું ભૂત તેના સામે ટકોરે છે. તેને યાદ આવ્યા એ ઢગલાબંધ પ્રસંગો , જ્યારે તેણે અપમાનની સળવળ અને અનામ સંઘર્ષનું ભારણ ખુશીથી સહન કર્યું હતું. તેનાં એ બધાં સ્વપ્નો, જે તેણે થોભાવી મૂક્યાં હતાં, એને મળતી-નમતી રહી ગયેલી એ શિક્ષણની તરસ, બધું તે પોતાના નોકરીદાતા ની લોલુપતા ના બલિવેદ્ય પર સમર્પિત કરી દીધું હતું. આ સમજણ, કે એ ત્યાગ વ્યર્થ ગયાં નથી—કે તેની નમ્ર સહ-નશક્તિ અને અનુપની વીરતા કોઈને કોઈ રીતે આ ક્ષણ સુધી લઈ આવી છે—હળેથી ઉગતી જતી હતી. આ દૃષ્ટિથી વિચારોમાં લાગણીઓની એક ઉછળતી લહેર વહેવાની લાગી—હારમાં ગુમાયેલા સમય માટેની કાર્તિક આલાપ સાથે સાથે, હવે પાંગરી રહેલી ગર્વની, વર્ષો સુધી નકારાતી પોતાની જ કિંમતની સુગંધે ભરેલી.

આ સમાચાર નજીકના વલસી સમુદાયમાં ઘેરા અવાજ વિના વીજળી જેટલી ઝડપે ફેલાઈ ગયા—હળવાં ફફડતાં સંવાદો અને ગુપ્ત ફોન કૉલોમાં વહેતા. ગેસ સ્ટેશન, કે જે ક્યારેક લાંબા કલાકો અને નાથીવટ વેતન સાથે જોડાયેલું હતું, આજે વિજયના, જો કે થોડી રુદ્ર ગમ્ભીરતા ધરાવતાં, મહત્વપૂર્ણ વળાંકબિંદુનું કેન્દ્ર બની ગયું હતું. પડોશીઓ, જેમણે અગાઉ નજર ફેરવી લીધી હતી, પોતાનો ગુજરાન પણ એવી જ સંસ્થાઓમાં અનિશ્ચિત નોકરીઓથી જોડાયેલો હતો, હવે અનુપ અને અન્ય કામદારોને નવી લાગણીસભર આદર સાથે જોતા હતા. એમાં એક સહજીવનની સમજણ હતી, એક અનકહી બંધન, જે શોષણના કાટમાળમાં ઘડાયું હતું. સ્ટેશનમાં કામ કરતા લોકોના પરિવારો સંગ્રહિત થયા, તેમની આંખોમાં ભય અને ઊંડા આનંદના સંમિશ્રણ સાથેની લાગણી ઝળહળતી હતી. બાળકો, જેમણે પોતાના માતાપિતાને વારંવાર થાકી ને હારીને ઘરે આવતા જોયા હતા, હવે વાતાવરણમાં એક સુક્ષ્મ, પણ મહત્ત્વપૂર્ણ પરિવર્તનને મહેસૂસ કરી રહ્યા હતા—જેમકે તેમના જીવનની દશા બદલાઈ રહી હોય.

કાનૂની પ્રક્રિયા, શરૂઆતમાં ત્યારે જલદી લાગી હોય, છતાં અવ્યક્ત રીતે અણમૂકી છાપ મૂકી ગઈ હતી. અદાલતી નાટક, સ્પષ્ટ સાક્ષીઓ, અને શ્રી પટેલ દ્વારા કાળજીપૂર્વક રચાયેલ

ઢુંઢાવટનું રાજ્ય—આ બધુંજ કઠોર, પણ આવશ્યક કથાર્સિસ હતું. હવે, જ્યારે કાનૂની કાર્યવાહી પોતાના અંતિમ તબક્કે હતી, ત્યારે સમુદાયે ભાવનાત્મક અને માનસિક પડસથી સંઘર્ષ કરવો પડ્યો. પ્રતિપૂર્તિના ચુકવણીઓ, જે ન્યાયનું દ્રશ્ય પ્રમાણપત્ર હતી, સ્વાગ્યાત્મક balm જ હતી, પરંતુ તે વર્ષો સુધી ભોગવેલા સંઘર્ષ, ચોરાયેલી અસ્પૃશ્યતા અને ક્ષીણ થયેલા આત્મસ્માનને ક્યારેય સંપૂર્ણપણે ભૂલાવી શકતી નહોતી. ્ીણર્ક લોકો માટે મોટું વિજય આર્થિક નહોતું, પરંતુ પોતાની અવાજોની પુનઃપ્રાપ્તિ, એ સ્વિકૃતિ કે તેમની અનુભવો મહત્વપૂર્ણ છે, તેમનું દુઃખ જોવાયું અને માન્ય થયું છે, એમાં સુરક્ષા અનુભવવામાં આવી.

પોલીસના વિદાચના અનુસંધાને ઉતરેલું મૌન, એ મૌન નિર્ઝર નહોતું. એ મૌન શક્યતાઓથી અભિભૂત હતું; એ ચિંતન અને આરોગ્ય માટેનું શાંત અવકાશ હતું. ગેસ સ્ટેશન પોતે, જે ઘણી પીડાનો કેન્દ્રિય બિંદુ બની ગયું હતું, હવે પુનરુ-ત્થાનનું પ્રતિક બનવા તૈયાર હતું. અવશેષ રહેલો આઘાત હવે ઊંડા સમજામાં ફેરવાતો હતો, એક ધીમી ગતિએ એ હકીકત સ્વીકારી રહી હતી કે દમનકારી શાસન ખરેખર હવે પૂરું થઇ ચૂક્યું છે.

આ માત્ર શ્રી પટેલના શાસનનો અંત નહોતો; આ nવો પ્રભાતનો આરંભ હતો—એવો પ્રભાત જ્યાં ન્યાયપૂર્ણ વર્તન અને મૂળ માનવ ગૌરવ માટે બહુસાઈને લડવું ન પડે, પરંતુ તે કાયમી અધિકાર તરીકે અપેક્ષિત થઈ શકે તેવો હતો. સમુદાય , ઘાયલ તો હતો છતાં અખંડિત, હવે તયાર હતો કે તે પ્રકાશમાં પગ મુકીને, પુનઃનિર્માણ કરવા અને વધુ સારા ભવિ-ષ્યની વચનની પુનઃપ્રાપ્તિ માટે આગળ વધે. ભૂતકાળનું ભારણ ખરેખર ભારે હતું, પરંતુ વર્તમાનનો હકારાત્મક લઘૂત્વ , એ જાણવાથી મળતી નિરંતર શોષણના ચક્રના ભંગ થવાથી ગયેલી ભારે ઉતારછટ, તેમને આગળ ધપાવતી એક શક્તિશાળી શક્તિ બની ગઈ હતી. હવા સ્થિર હતી, હા, પણ એ શમનની નહીં, પરંતુ શાંતિની સ્થિરતા હતી. આ એ નવી ઉગતી paнની શાંતિ હતી; એક એવો દિવસ જે વધુ પ્રકાશમય, ન્યાયસભર અને યોગ્ય બનવાનો હતો એવી આશા ઉજાગર કરતો હતો.

ગેસ સ્ટેશનની ભૌતિક જગ્યાં હવે વિલક્ષણ રીતે શ્વાસ લેતી જણાઈ હતી. બાસી કોફી અને ડિસઇન્ફેક્ટન્ટની યથાવત સુગંધ, જે ક્યારેક ચિંતાની વ્યાપક ગંધ સાથે જોડાયેલી હતી, હવે ધીરે ધીરે ઓગળી રહી હતી અને તેના સ્થાને વહેલી સવારે પવનમાં વ્યાપતી સુંદર, ઉર્જાસ્પદ સુગંધ આવી રહી હતી. અનુપ ફૂટપાથ પર ઊભો રહીને જોઈ રહ્યો હતો કે કેટ-લાંક વહેલા ઉઠેલા પક્ષીઓ તેમના દિવસની શરૂઆત કરે છે – તેમનાં દૈનિક ઋતુચક્ર યથાવત, જોકે રાત્રિના પ્રસંગો દ્વારા અસ્વરરૂપે બદલાયા હતા. એક સ્ત્રી, સ્ટ્રોલર ધકેલતી, પસાર થઈ ગઈ; હવે તેના ચહેરા પર એ પહેલી જા-ણીતું થાક અને વિસ્મયનું છાંયું નહોતું, જે કોઈ એવા વિશ્વમાં જીવવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે દેખાઈ આવતું, જે ધારી લે કે દુનિયા હંમેશાં તેમના વિરોધમાં છે. તે અનુપ તરફ નાનો, લગભગ અકળ ખ્યાલમાં રહેતો સંકેતભર્યો ઇશારો કર્યો—એ તેમનાં સામૂહિક વિજયનો મૌન સ્વીકાર હતો. આવો નાનકડો સહકાર, અને એ મૌન સહભાગીતા, નવી હકીકતનું વીણાટ બાંધતો શરૂ થયો હતો.

લંબાયેલો અથડામણ માત્ર ધરપકડ વિશે નહોતોય, પરંતુ એ wszystkiego endured કર્યા પછી જે ઊંડી અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થઈ, એ વિશે પણ હતો. વિસ્તારથી, શોષણ સામાન્ય બની ગયું હતું—જીવનનો ક્રૂર, પરંતુ સ્વીકાર્ય હિસ્સો. સાંઝા આઘાતે એક સંયુક્ત અનુભવ રચ કર્યો, એક મૌન સમજણ, કે જેમાં તેમને બાંધેલા અદૃશ્ય જંજીઓનું ભાન હતું. હવે એ જંજીઓ દૂર થઈ ગઈ છે, અને તેમના ભારની અચાનક ગેરહાજરીમાં એક પ્રકારની ચકાચોથ લાગણી અનુભવાઈ રહી હતી. તે

છે ત્યેન વર્ષો સુધી સાંકળાયેલા અંગમાં અચાનક જીવ આવ્યા—જોરદાર, ક્યારેક અસ્વસ્થ, છતાં આખરે મુક્તિ પામવાનો અનુભવ. જે શ્રમિકો પર સૌથી સીધો અને ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો હતો, તેઓ પોતાને ભાવનાત્મક ઉથલપાથલની અવસ્થામાં પામતાં હતાં. કેટલાંક ખુલ્લેઆમ રડી પડ્યા, વર્ષોથી સંચિત થયેલા દુઃખ અને નિરાશા ને મુક્ત કરતા. બીજાં અસાધારણ રીતે નિર્વાચિત હતાં, તેમના ચહેરા પર અવિશ્વાસનો પડછાયો છવાયેલો, જાણે હજુ પણ અનિશ્ચિતતા કે વેદનાનો બીજો algum ક્ષણ આવી પડશે તેવી લાગણીમાં. આ પ્રતિક્રિયાઓનું વિશાળ વિસ્તાર હતું, દરેક પ્રતિક્રિયા યોગ્ય અને દરેક એક આરોગ્યપ્રદ સુધારણા પ્રક્રિયાનું આવશ્યક અંગ.

પ્રતિપૂર્તિના ચુકવણીઓ માત્ર પૈસા ન હતા; તે તેમના ભોગવાટની એક સ્પષ્ટ માન્યતા હતી. વર્ષો સુધી, તેમની મહેનતનું અવમૂલ્યન થયેલું અને તેમના યોગદાનો અવગણાયા હતાં. જે આપવામાં આવાનું હતું, તેમાંના એક અંશને પણ પાછું મેળવવાની સંભાવના માત્ર આર્થિક જ નહિ, પરંતુ માનસિક પુનઃપ્રાપ્તિ પણ હતી. તે એનો પુરાવો હતો કે તેમનું કર્મ કારગર હતું, તેમનો સમય ચોરાયેલા હતો, અને ન્યાય પોતાની અપૂરતા છતાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અનુપ અને અન્ય શ્રમિકોને ટેકો આપનારા વકીલો તથા સમુદાય પ્રવક્તાઓ આ વાતને ખૂબ ગહન રીતે સમજતા હતા. તેઓએ માત્ર કાનૂની વિજય જ નહીં, પણ પ્રતિપૂર્તિ પ્રક્રિયા સંવેદનશીલતા અને કાર્યક્ષમતા સાથે પૂર્ણ થાય તેની પણ સંપૂર્ણ કાળજી લીધી, જાણતા કે અનેક કેટલાંક માટે આ પોતાનું જીવન ફરી મેળવનાંનું પ્રારંભિક પગલું હતું.

સમુદાયની પ્રતિક્રિયા તેની સહનશક્તિના જીવંત સાક્ષીરૂપ બની. પટેલ્સની ભવ્યતા અને તેમના અર્થપ્રદર્શન, જે ઓછા ભાગ્યશાળી લોકોની મહેનત પર આધારિત હતા, એ બધાની સાક્ષી બનેલા પાડોશીઓ હવે અનુપ અને અન્ય શ્રમિકોને પ્રશંસાભાવ અને નવી રચાતા સહભાગીતાની લાગણી સાથે નિહાળતા હતા. સામાજિક સંતુલનમાં સ્પષ્ટ પરિવર્તન અનુભવાતું હતું. જે ભય પહેલેથી જ સંવાદને નિયંત્રિત કરતો હતો, તે હવે જન્મતી સશક્તિકરણની ભાવનાએ બદલી દીધો હતો. લોકોએ પોતપોતાના સંઘર્ષ અંગે વધારે ખુલ્લેઆમ વાતચીત કરવી શરૂ કરી, એવા અનુભવો વહેંચવા લાગ્યા, જે અગાઉ ઘરગથ્થું એકાંત સુધી જ સીમિત હતા. આ સામૂહિક ઉજવણી આરોગ્યપ્રદ પુનઃસ્થાપન માટે અનિવાર્ય બની, જેના દ્વારા પરસ્પર સમજ અને સહાયભાવ વધ્યો.

ગેસ સ્ટેશન પોતે, હવે અન્યાયનું નહીં પરંતુ નવી આશાનું પ્રતિક બનીને, નિર્દોષ નિશ્ચળ અવસ્થામાં ઊભું હતું. તેનું ભવિષ્ય હજુ પણ અનિશ્ચિત હતું, પરંતુ હવે એ અનિશ્ચિતતામાં ભયની ઝાંખી નહોતી. હું હવે એને શક્યતાઓની અનિશ્ચિતતા ગણાવું. નવી માલિકીની સંભાવના અને આવા વ્યવસ્થાપન, જે યોગ્ય શ્રમવ્યવહારને પ્રાથમિકતા આપે, એ આશાનું પ્રકાશસ્તંભ બની ઊભા રહ્યા. આ દિવાલોએ, જેમણે અત્યાર સુધી નિર્વચનયુક્ત દુઃખ-સહનના અસંખ્ય ક્ષણો નિહાળી લીધાં હતાં, હવે એક નવી કથા માટે આતુર ઊભી રહી હતી—એક એવી કથા, જેમાં માન, ગૌરવ અને સમાન અવસરwoven અને સત્કાર્યથી ભરપૂર હોય. પારિવર્તન ક્ષણિક બની શક્યું નહીં, ભૂતકાળના ઘા રાતોરાત ઝાંખા પડી જશે એવું શક્ય નહોતું, પરંતુ એક આધારભૂત પરિવર્તન હવે આવી ગયું હતું. શક્તિનું સંતુલન અપ્રતિરસાધ્ય રીતે બદલી ગયું હતું.

અનુપ, જેણે હવે નાયક રૂપે વખાણ મેળવો હતો, પોતાને પ્રકાશપથથી દૂર રાખતો જણાઈ રહ્યો હતો; આવી અગવડ લાગતી પ્રસિદ્ધિ વિદેશી અને કેટલીક વાર ભારરૂપ લાગતી હતી. તે ૃાણતો હતો કે તેની

વ્યક્તિગત બહાદુરીથી પ્રગટેલી જ્યોતે આખા સમુદાયમાં એક સંયુક્ત સૂત્ર પ્રગટાવ્યું હતું, પરંતુ સાચું ઉપચારકાર્ય અને પુનર્નિર્માણનું દાયિત્વ તો સમગ્ર સમુદાય પર જ હતું. તે અનેકવાર પોતાને ગેસ સ્ટેશનની આસપાસ ખેંચાયેલી સ્થિતિમાં અનુભવતો; ભૂતકાળને ફરીથી જીવવા નહીં, પણ વિકાસ પામતાં-પામતાં થતી સૂક્ષ્મ પણ ઊંડી પરિવર્તનોનું સામાનાં દૃષ્ટિએ નિરિક્ષણ કરવા. તે કામદારોને જોઈ શકતો, તેમના ખભા હવે વિદાનતાની ઝૂકમાંથી મુક્ત હતા, પગલાં સ્વચ્છંદ, અને વાતચીતમાં ચિંતાની જગ્યા હવે હર્ષના અવાજો દ્વારા ભરાઈ ગઈ હતી. તેને રસ્તા પારના પાર્ક માં રમતા બાળકોએ આકર્ષ્યું, જ્યાં તેમની નિઃશંક ઉલ્લાસભરી ચાખા, ત્યાં પહેલાં વસેલી શાંતિપૂર્વકના અનિર્દિસ્તિત તણાવ સાથે તીવ્ર વિરોધાભાસ પેદા કરતી હતી.

તે સપનું, એ વ્યક્તિવાદી امریکان સપનો, જેને અનેક લોકોને આ કિનારાઓએ ખેંચ્યા હતા, ઘણાં માટે ઝાંખું, વિકૃત અને પ્રાયઃ નહિ ગુલ થઈ ગયું હતું. પરંતુ પ્રતિશોધ બાદ, નવી સમજરુપી ઝાંખી પેદા થવા લાગી હતી. એ સરળ અને તત્કાલિક સમૃદ્ધિનું સપનું ન હતું, પણ ગૌરવપૂર્વક સમૃદ્ધિ મેળવવાના અધિકારનું સપનું હતું, ન્યાય અને સન્માન સાથે વર્તાવાનો સપનું હતું, અને એ આવું સપનું હતું કે જે પૂર્ણપણે ખાલી હાથે શરૂ કરનારા માટે પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય એમ હતું. શોષણની કઠોર સત્યતા સામે પ્રતિબિંબ આવ્યું હતું, અને તેની જગ્યાએ આશાનું નાજુક બીજ વાવાયું હતું. ગામમાં છવાયેલી પહોર માત્ર હવામાન સંબંધિત ઘટના નહોતી; તે એક ગહન સામાજિક પરિવર્તનનું પ્રતિક હતું, અને સાહસ, એકજુંટી અને અડગ ન્યાયની અનાંત શક્તિનું પ્રમાણપત્ર હતું. રાત્રિ લાંબી અને ઘેરી હતી, છતાં આખરે સવારે આવી પહોંચી, અને તેના સાથે જ એક નવા આરંભનો વચન પણ આવ્યું. સાયરનનાં પ્રત્યઘોષ ઓગળી ગયા હતા, અને તેમની જગ્યાએ સમુદાયના નિરવ સંગીતે જન્મ લીધો હતો, જે પોતાનું પ્રતિબિંબ શોધવા, પોતાના સંઘર્ષ અને કલ્પનાઓને યોગ્ય ભવિષ્યમાં પરિવર્તિત કરવા આતુર બન્યો હતો.

અનુપ સુમદાય બગીચાના કિનારે ઊભો હતો; પ્રભાતની ઝાંખી નજરે, શિશિર-ભિનપતરાંઓ પર એક નરમ, સ્વપ્નિલ તેજ વિકસતું હતું. ભૂતકાળના કોફનાયમાન કેલાશ, દુસ્વપ્ન સમા siren, ભયથી ગરબી ગયેલી ગુમસુમ ફફડાટો, તથા જૂના ડરની કચળાયેલી વાસ જે બીજી ચામડી જેવાં તે ઉપર ટકેલી રહી હતી, આખરે કમી પામી હતી. એની જગ્યાએ હવે એક શાંતિ બિરાજમાન થઈ હતી—દમનની અણઘડ મૌનતાની નહિં, પણ આંતરમાંથી થતી ઊંડી, સ્પંદનશીલ નિસ્તબ્ધતા.
તે ઊંડો શ્વાસ લેવાયો, તાજો સવારનો હવા તેની છાતીમાં પ્રસરી ગઈ, એક એવું અનુભવ કે હવે એમાં ડર જેવી ધાતૃ સ્વાદ નહીં, પણ જીવનની મધુર,મૃતિકા જેવી સુગંધ ભળી ગઈ હતી.
તે અપાર દુઃખ, વર્ષો સુધી શોષણના જોખમ જૂઠાં દરિયામાં Navigating કરવાથી પામેલી યાતના એ એક કાટમાળ સાબિત થઈ હતી—એક અગ્નિપરીક્ષા કે જે તેને ભસ્મ કરી નાંખવા ધમકી આપતી હતી.
પરંતુ તે આજે અહીં ઊભો છે, શિકારી તરીકે નહીં, પણ અજંપા ન થતી આત્મશક્તિના સાક્ષીરૂપે.

વર્ષોથી તેના ખભા પર દબાણ કરતો ભાર – અવ્યક્ત અન્યાયનો બોજ, સાક્ષી રહેવાની ગુરૂતર જવાબદારી, સતત મળતાં બદલાની ભયાનક શંका – હવે ધીમે ધીમે હળવો થવા લાગ્યો હતો. આ અચાનક ગુમ થઇ જવાનું નહોતું, પણ ધીમે ધીમે મુક્ત થાય તેમ હતું, જેમ કે ઘનિષ્ઠ રીતે વણાયેલા વસૂતરની ગાંઠ ધીરે ધીરે ખેંચાય છે. તેના દરેક શ્વાસે વધુ હલકાઈ અનુભવાતી, તેના દરેક પગલામાં વધુ વિશ્વાસ અને સ્થિરતા જણાતી. શારીરિક થાક, નિદ્રાવિહિન રાત્રિઓ

જેમાં શ્રી પટેલના ઉપહાસભર્યા ચહેરાની દુ:સ્વપ્નભરી થપકીઓ, અવિરત મહેનતથી થાકેલા અંગોમાં પડતી કલ્પિત પીડાઓ, હવે ધીરે ધીરે ઓગળી રહી હતી. આ બધું પૂરેપૂરૂં ચૂહી ગયું નહોતું, પણ તેની તીખાશ હવે મલાય રહી હતી, તેનું દમ ઘટી ગયું હતું. તે પોતાના શરીરમાં ઉપચારની સૂક્ષ્મ હલચાલ અનુભવી શકતું, પોતાના જ અસ્તિત્વનાં ચૂંદિયા કિનારાઓ એક શાંત પુન:શંભારતા અનુભવી રહ્યાં હતાં.

તે પોતાના હાથો પર નજર કરે છે, એ હાથો કે જેઓએ શ્રદ્ધાથી ખોળાવાળી શેલ્ફો ભર્યાં, જમીન ઝાંખી, અને વર્તમાન ખાતાવહીમાં દરેક છેતરપિંડીનું સૂચિક રીતે નોંધ કરી રાખ્યું હતું. હવે આ હાથ માત્ર શ્રમના સાધન નહોતા; એ ન્યાયનાં વિ-શાળ સંગીતના એક મહત્વપૂર્ણ સાધન બની ગયા હતા. મારીઓ, જે કયાંક તેનાન્કે ગુલામીની નિશાની હતી, હવે ગૌરવના ચિહ્ન બની ગયા, અને પોતાની મૌન સહનશક્તિમાં અવગણાયેલી સાધનાની યાદો બની રહ્યા. તેમની ખલેલવંત હાથોની જૂની રેખાઓમાં એક ખાસ અનુગ્રહ છુપાયેલો હતો, જેમાં સહનશક્તિની વાર્તા તેણે પોતે અનુભવેલી દુ:ખદ ઘટનાઓની every લકિરમાં ઉકેલાઈ રહી હતી. તે વર્ષો પહેલા બોક્સ કટરથી અણઘડ રીતે થયેલા ઘા પર અંગૂઠો ફેરવી રહ્યો હતો; એ અલ્પ મુસ્કાન એના હોઠોચે છળી ગઈ.

હવે તો એ દેહ પર ઊભેલાં ઘા પણ પરંતુ હારનો ચિહ્ન નહીં, પણ વિજયની કથા બની રહ્યા હતા.

તેનું ધ્યાન હવે પોતાના હાથેથી વિમુક્ત થઇ ને અવિરત નભ તરફ ખસતું ગયું—એક વિશાળ આકાશ, તેમાં ઊંડો આઝૂર, જેમાં ગુલાબી અને સોનેરી લહેરો છવાઈ રહી હતી. આ ઉષા અનોખી લાગતી હતી; એમ જાણે પવનમાં આશાવાદના વચનનું ગુનગુનાટ સંભળાઈ રહ્યું હોય. તે હંમેશા શાંત શ્રદ્ધાવાળો પુરુષ રહ્યો હતો; એવી શ્રદ્ધા, જે ક્યારેય પરિક્ષિત, ક્યારેક તણાઈ ગઈ, અને બહુ વખત તો તેને લાગે એવો આવી ગઇ હતી કે હકીકતોની કડવાશ સામે એ બેકલ થAlmost extinguished. પરંતુ એ અંધકાર વચ્ચે એક ચમકતી ચિંટી જગાવી હતી, એક દૈવી સંકેત, જે તેને બદલો નહીં પણ સંતુલનના પુનઃસ્થાપન તરફ દોરી ગયો હતો. તે દબાવી ન નાખવા માગતો હતો, પણ તેને પ્રકાશમાં લાવવાનો, જ્યાં અન્યાય ધૂંધાળું સપોર્ટ લઈ રહ્યો હતો. અને આવું કરતાં તેણે પો-તાના સાથી કર્મચારીઓ માટે માત્ર ન્યાય જ નહીં, પણ પોતાના માટે પણ ઊંડુ આધ્યાત્મિક સંતુલન શોધી લીધું હતું.

‘દૈવી ઝઘડાનિર્ધારણ’ની કલ્પના એક સમયે તેને ભારે કમરપટ્ટા જેવી લાગેતી, એક એવી જવાબદારી રૂપે જેના વજન તળે તે દબાઈ ગયો હતો. હવે, તે સંભળાતું એક કોમળ અલિંગન સમાન લાગી રહ્યું હતું. તે સમજ્યો કે તેની છી-જાયેલા તંતુને જોડવાનો પ્રયાસ વ્યક્તિગત પ્રતિશોધ નહિ, પણ પવિત્ર ફરજ હતી; એક એવો કાર્ય, જે તેને ન્યાયની ગૂંથણી માં તૂટી ગયેલા સૂત્રને ફરી ગૂંથવા સોંપાયું હતું. પટેલ્સની આ નિરાશાજનક પતન તેને પોતાના કૌશલ્યનો વિજય તરીકે ન લાગ્યું, પણ તેમનાં કર્મોનું અવશ્યક પરિણામ - એક બ્રહ્માંડિક સંતુલન, જેને સાધવામાં તેને ઀ઃઃઁઃઁ સહભાગી બનવાનો સૌભાગ્ય મળ્યો હતો - તરીકે તેણે જોયું. આ સમજણથી તેને ઊંડો આરામ મળ્યો, એને ગુસ્સો અને અવમાનના એાં દુષિત બંધનમાંથી મુક્ત કરી દીધો.

તેને યાદ આવ્યાં અનેક નિદ્રાવિહિન રાત્રિઓ, જેમા તે ખાતાવહીના પાનાંઓ ઉપર નજર ફેરવી રહ્યો હતો, જ્યાં દરેક લેખનપ્રક્રિયા સાથે તેના પેટમાં ભયનો ઠંડો ગાંઠ વળી પડતો. તેને યાદ આવી ગયુ કે કેવી રીતે રસીદો ઉતારતી વખતે તેના હાથ કાંપતાં, અને પાલન માટે અવિચલ સતર્કતા જરૂરી રહેતી.

આવા પ્રસંગો હતા જ્યારે તેની ગુપ્તતા નો ભાર અસહ્ય બની જતો, અને તેના સંઘર્ષની એકલતા તેના દ્વારા ભાડે લેવામાં આવેલા ખચાખચ ભરેલાં નાના રૂમમાં જીવંત实体 બનીને ઉમળી આવતી હતી.
પણ હવે, તે સ્મૃતિ લાંબેહોશી ચિંતાનો સ્ત્રોત રહી ન હતી. તેના સ્થાન પર, હવે તે તેની અડગ પ્રતિબદ્ધતાનું સાંત્વન પૂરું પાડતું સાક્ષીપત્ર બની ગયું હતું, અને તેની નિરસાહસિકતાની નિર્વ્યાજ પુષ્ટિ. ખાતાવહી હવે અધિકારીઓ પાસે સલામત હતી; તે માત્ર પુરાવા જ નહોતી; પરંતુ તે તેની દૃઢતાનું પ્રતીક, અને તેની નમ્ર વિદ્રોહની ગાથા હતી.

અનુપનું આંતરિક જગત સંપૂર્ણપણે પરિવર્તન પામતું હતું, અને તે પરિવર્તન બહારના જગતમાં જોડાયેલી કાલ્પનિકતા જેટલું જ ઊંડું હતું. હવે તેને તે અન્યાયની તીવ્ર ચુભનનો અનુભવ થતો ન રહ્યો, જે ક્યારેક સતત સાથી રહી હતી. એના બદલે, એક ઊંડો, સતત સંતોષ તેની અંદર વાસ કરવાનો જીણો મૂલ સુધારો હતો. તે હર્ષ અનુભવતી શાંતિ ભૌતિક મર્યાદા-ઓથી પર હતી, અને એ આધ્યાત્મિક સંપત્તિ હતી, જે કોઈપણ ચોરવાઈ ગયેલા નફા પ્રતિ ના મળી શકે. તે હવે ઉન્નત ચિંતનના ક્ષણો તરફ આકર્ષાય જતો, આસપાસની દુનિયાની સહજ સૌ ંદર ્યમાં કશાય રહેતો. જાળાવાળ દોરી પર અભય હતા એક ઓસનું ટીપું, પવનમાં પાનનાં મર્મર, દૂરથી સંભળાતું પક્ષીનું ગાન – આવા નાનાં અજ-વાળાં, એક સમયે આપઘાતી સંઘર્ષમાં અવગણાયેલા, હવે મહાન અર્થ ધરાવતા લાગતાં. તેઓ એ સહજ સદભાવના અને વ્યવસ્થાનો સંકેત આપતા, જે અસ્તવ્યસ્તતાના સામનોમાં તે કરતો એક કાઉન્ટર રહેતા.

તે ધીરે પગલે ચાલતો હતો, તેની નજર સમુદાયની બગીચામાં વહેતી અજાયબી પર ફરી રહી હતી. તેને કાળજી-પૂર્વકની ખેતી, ધીરજથી થતી દેખરેખ, અને દરેક નાનકડા દાણામાં જીવી રહેલી આશા દેખાઈ. આ તેની પોતાની યા-ત્રાનું પ્રતિબિંબ હતું—હીલિંગ અને પુનઃનિર્માણની એ ધીમી, વિચારપૂર્વકની પ્રક્રિયા. તેએ હિંમતના બીજ વવન્યા હતા, સતત પરિશ્રમથી એને સિંચ્યા હતા, અને હવે તે મહેનતના ફળો જુએ રહ્યો હતો—માત્ર પોતાના માટે નહીં, પણ સમગ્ર સમુદાય માટે. એ સાંઘિક વિજય જે પડોશમાં પ્રસરી ગયેલી સહાભાવના સાથે આવ્યો, તે એકતા અને સૌહાર્દની શક્તિને સાબિત કરતો હતો. તેને પોતાના સાથે દુઃખ સહન કરનાર સાથે ઊંડો સંબંધ અનુભવાયો—આ સંઘર્ષની આગમાં ઘડાયેલી બંધન.

કોઈ પ્રસિદ્ધિ અથવા ઓળખ મેળવવાની ઈચ્છા ન હતી. જ્યારે એ સંમાનો આવ્યા, ત્યારે જલદી ઓગળી જનાર અને બાહ્ય લાગ્યાં હતાં. ખરો પુરસ્કાર તો એ શાંત સંતોષમાં હતો કે સમતોલ પુનઃ સ્થાપિત થયો છે, અને એક ભૂલ સાચી કરાઈ છે. તે સમજી ગયો કે તેની ભૂમિકા માત્ર એક માધ્યમની રહી હતી, એ પાત્ર તરીકે કે જેના દ્વારા કોઈ ઉન્નત હેતુ પૂર્ણ થયો હતો. આ સમજણમાંથી નમ્રતા ઉપજી, એ માન્યતા કે તે પોતે પોતાનો જ ભાગ નહિ, પણ કંઈક વિશાળતાના એક અણંગિયર ભાગરૂપ છે. ઘમંડ, જે ઘણીવાર પીડા અને સંઘર્ષનું સ્ત્રોત બનતુંયું, હવે શાંત થઈ ગયું હતું અને તેની સ્થાને વિશાળ રચનામાં પોતાના સ્થાનનું શાંત સ્વીકાર વધી આવ્યું હતું.

તેને શંકાના સંસમય યાદ આવ્યા, એ ક્ષણો જ્યારે અંધકાર સંપૂર્ણ લાગતો, જ્યારે ઉત્તમ ભવિષ્યની આશા ખરેખર જ એક ક્રૂર મૃગજળ એસુ લાગતી. ત્યાં

એવા પ્રસંગો હતા જ્યારે અતિશય થાક તેને તોડી નાખવાની ધમકી આપે, જ્યારે ખુલાસાનો ભય એને બેભાન કરી નાખે તેવો બને. પરંતુ એ અંધારી ક્ષણોમાંપણ, તેની અંદરનો એક જક્કાસ મંત્રવૃંદ ક્યારેય વિંકાયો નહોતો. આ શબ્દશ: વિખોટની સચેત કૃતિ નહોતી, પણ એક મૂળ મહત્તા, એક મૌન અને અણમોલ અસ્ખલન જે જ્યારેય બુઝાયું નહોતું. તે આ શક્તિને હવે માત્ર પોતાની નહીં, પણ દૈવી દાન તરીકે ઓળખી રહ્યો છે, એ અનંત જ્યોતિરૂપ જ્યોત જે સર્વ જીવોમાં વસે છે.

તેના સંકટથી બાકી રહેલા શારીરિક ઘા હવે તેના માટે લાજનું કારણ રહ્યા નહોતા. આ ઘા તેની યાત્રાનો માર્ગદર્શક નક્શો હતાં, તે લાવો તેનાં લડાઈઓનું સ્મરણ હતું, જે તે લડીને જીતી શકયો હતો. હવે તે ઘાંઓને તે તેના રૂપાંતરના પ્રતીક તરીકે જોઈ રહ્યો હતો—એવી વિકાસયાત્રી તરીકે, જે ક્યારેય અણશક્ય લાગતા અન્યાયનાં ભારથી દબાયેલા પુરુષમાંથી કડક પરિશ્રમથી પ્રાપ્ત થયેલી શાંતિના પ્રકાશમાં કેટલી વહેલાં પગલાં બાંધી શક્યો હતો. તેના વ્યક્તિત્વમાં એક શાંત ગૌરવ ઝળહળી રહ્યો હતો, એવી નિર્વિકાર શાંતિ કે જે મૌનમાં પણ અનેક વાર્તા કહી જતા. તેની આંખોમાં, જે કદી પહેલાં ચિંતા અને ભયથી ઘેરાયેલી રહી હતી, હવે સ્પષ્ટ, સ્થિર નજર કલકાશી રહી હતી – જેમાં ગાઢ આંતરિક અવગાહનનું પ્રતિબિંબ Andesતું હતું.

જીવનની રોજિંદી પ્રક્રિયાઓમાં તેને આધીન શક્તિનું આશ્રય મળતું, એ સાધારણ ધરણાં કાર્યોમાં પણ, જે જેણે સંઘર્ષના ગાઢ સમયમાં જાળવી રાખવા અત્યંત દુષ્કર હતાં. સૂર્યોદય સાથે જાગવું, સમુદાય બગીચામાં પોતાના નાનકડા પડાવનું સંભાળ રાખવી, પાડોશી સાથે શાંતિભર્યા સંવાદો વહેંચવું – આ બધું તેના નવા જીવનની શાંત પાણીમાં તેને મૂલ્યાંકિત રીતે સ્થિર રાખતું હતું. આજે યુધ્ધસમાન ઊહાપોહ, ગુપ્ત બેઠક અને શંકાસ્પદ નજરોના દિવસો પડછાયાની જેમ પાછળ રહી ગયા હતા. તેમની જગ્યાએ શાંતિનો અનુક્રમ હતો, હેતૂપૂર્વક જીવાતી જિંદગીનો એક સ્થિર તાલ, અને શાંત સંતોષ.

આપત્તિથી ઊ்ેલી ભાવનાત્મક અવશેષ સળગતું તો પૂરતું નહોતું જ, નિશ્ચિત રૂપે. કંઈક ક્ષણો આવી જતા, ક્ષ-ણભંગુર અને અણપેક્ષા, જ્યારે અચાનક અવાજ કે કોઇ ઓળખી શકાય તેવી સુગંધ જૂના ચિંતાઓને અચાનક જગાવી શકતી. પણ એ બધા તો પ્રસન્ન, શાંત સરોવર પર ઉપસતા તરંગો જેવા હતા. તેઓએ તળે રહેલી ઊંડા-ણભરી શાંતિને અસ્વસ્થ કરી શકતી ન હતી. તેણે ભૂતકાળના આ પ્રતિધ્વનિઓને સ્વીકારવાનું શીખી લીધું હતું, એમના આરોપમાં વિલીન થયા વિના, એક કોમળ અજાયબી સાથે એમને નિહાળતા, અને સમજતા કે આ બધા તો માત્ર કેથા નો એક ભાગ છે, આખું નહિ.

અનુપની યાત્રા માનવ આત્માની સહનશક્તિનું જીવંત સાક્ષ્ય હતી, એક sådanમહત્ત્વપૂર્ણ અંશ જે આ extrem ત્રણાં દુ:ખોમાં પણ છું આશા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ શોધી શકાય છે. તેની તલાશ બદલો લેવા માટે નહોતી, પણ પુન:સ્થાપન માટે હતી – માન, ન્યાય અને અંતે, પોતાના આંતરિક સંતુલનને પુન:સ્થાપિત કરવા માટે. તેને એક કાર્ય માટે આવકારવામાં આવ્યો હતો, અને તેને તે કાર્યની પૂરતી કરવા જાય તેડી એવી શાંતિ શોધી હતી, જે સમજણની સપાટીથી પાર હતી—એક શાંત, પણ પ્રબળ શક્તિ, તેના અસ્તિત્વમાંથી ઉજાગર થતી, બધા મૌન પીડિતો માટે આશાનો પ્રકાશપુંજ. તે હવે પોતાની ભુતકાળની અવ્યક્ત અંધકારથી નહીં, પણ પોતાની અંદર ઉગેલી પ્રકાશથી ઓળખાય રહ્યો હતો—એક એવો પ્રકાશ, જે હવે તેની આગળની પંથને તેજ સાથે ઉજવતો, શાંત હેતુ અને અખંડ શાંતિનો માર્ગ દર્શાવતો.

ગેસ સ્ટેશન, જે ક્યારેક તેના કષ્ટનું પ્રતિક હતું, હવે માત્ર એક ભૌતિક સ્થળ બની રહ્યું હતું; તેનો ઉપર રહેલો દરેક ભાવ આતમામ ઉગી ગયો હતો. તે ત્યાં તરફ જોતા, હવે તે પૂર્વ વૈરભાવથી શુન્ય બનેલી રચનાને નિહાળતા, તેના અંતર-મત માત્ર એક કોમળ પૂરવાણીનો અહેસાસ, એક નિઃશબ્દ સ્વીકાર કે એક અધ્યાય પૂર્ણ થયો,
એક પાઠ શીખાયો, એક જીવન રૂપાંતરિત થયું. પ્રભાતે ખરેખર નવી સવારે જન્મ આપી હતી અને અનુપ માટે એ દિવસ મહેનતથી પ્રાપ્ત કરાયેલી તથા અગાદ પ્રેમથી સાચવવામાં આવેલી શાંતિના શાંત પ્રકાશમાં તરબતર થયો હતો. તેની જ્ઞાની અને આધ્યાત્મિક અર્થમાં, તેની ઝુંબેશ પૂર્ણ થઈ હતી. તે ન્યાયનું સાધન રહ્યો હતો, અને એ સેવા દરમ્યાન તેને પોતાની મુક્તિ મળી હતી. તેને પ્રાપ્ત થયેલી શાંતિ સંઘર્ષની અનુપસ્થિતિ નહોતી, પરંતુ જીવનના ઊતાર-ચઢાવનો ઊંડો સ્વીકાર હતો, એક નિશ્ચન્ત સમજણ કે કપરાશના પ્રસંગે પણ દૈવી પ્રકાશ માનવને ત્રાય સંતુલન અને ગ્રેસ તરફ દોરી શકે છે.

સમુદાય બગીચો, કોમળ સવારે પ્રકાશમાં નવપોસી ઉગેલો, હવે અનુપનું આશ્રયસ્થાન બની ગયું હતું. દરેક કાળ-જીપૂર્વક ઉછેરેલું છોડ, દરેક નાજુક વિકસતું પાંદડું, તેની પોતાની યાત્રાનું મૌન પ્રતિફલન હતું, વિકાસ અને પુનર્જીવ-નની ધીમી, કઠીન પ્રક્રિયાનો સંકેત. દેખાતા અને અજાણ્યા ઝખમો હવે શરમના ચિહ્નો ન રહ્યા, પરંતુ તેના અસ્તિ-ત્વમાં બહાદૂરીથી ઉકેલી દેવામાં આવેલા કિસ્સાઓ બની ગયા છે, સહનશક્તિના પ્રસંગો જે તે મૌન ગૌરવથી અના-યાસ વહન કરે છે.
એનો કઠોર અનુભવ, શોષણની અંધારી ખાઈમાં પડકારરૂપ અવતરણ, તેણે દુઃખના કાટમાળમાં ઓગાળી નાખ્યો, છતાં તેને તોડી શકાયો નહીં. તેના બદલે, તેમાં રહેલી શક્તિનો મૂળ આત્માએ જાણ્યો, એક અડગ જગતું મન, જે અંધકાર વચ્ચે પણ મટાડી ન શકાતું પ્રકાશ બની રહ્યું. આ સહનશક્તિ, હવે તેને ભાન થયું, માત્ર તેની પોતાની નહોતી; તે તો એક વારસો હતી, અનગિણત આત્માઓની Sanjheli વિશિષ્ટ મિલકત, જેમણે ઉત્તમ જીવનના શોધમાં આવા જ ખતરનાક માર્ગો પાર કર્યા હતા.

અનુપની કહાની હવે માત્ર તેની પોતાની રહી નહોતી. તે સમુદાયના તાણાપેણામાં પોતાને વિણી રહી હતી, કાનમાં કાન પગથિયે પ્રસરી રહેલી એક કુહુકાયેલી દંતકથા તરીકે. બાળકો, જેમના ચેહરાં પર ભૂતકાળની છાયાઓથી મુક્ત ભવિ-ષ્યની આશા ઉજાગર થતી હતી, મોટા ને મોટી આંખે સાંભળતા જયારે તેમના માતા-પિતા અનુપની કથા કહ્યા કરતી—તે શાંતિપ્રિય પુરુષ, જેણે અન્યાય સામે ઊભા રહેવાનો સાહસ કર્યો હતો. તેમણે તેની બહાદુરીની વાત કરી; તે મોટી ઘોષણાઓમાં કે મહાકાવ્ય પ્રવૃત્તિમાં નહોતી, પરંતુ દરેક પગલામાં પ્રતિબિંબિત થતી તેની અડગ અને નિરંતર પ્રબળ જાણે એવા ધીરજપૂર્વકના પ્રયત્નમાં. આ એવી વાર્તા હતી, જે વિશ્વાસઘાતની ચોટ અને અધૂરા સપ-નાઓના તરસથી વાકેફ એવા સમુદાયના અંતરમાં ઊંડે ગૂંજી ઉઠતી હતી. તેનો સંઘર્ષ, જે પહેલાં ભય અને હતાશાના એકાંતમાં વિતતો હતો, હવે એક પ્રકાશપુંજ બની ગયો હતો, મુશ્કેલીના ભુલભુલાઈમાં ખોવાય ગયેલા અન્ય લોકો માટે માર્ગ પ્રકાશિત કરતાં.

અનુપની વિજયગાથા તે અમેરિકન સપનાની ઘણી વખત મોહક કિંજલ્કા માટે એક શક્તિશાળી પ્રતિકથા હતી—એવું સપનું, જે ઘણાં માટે તો કડવાશભરી નિરાશામાં રૂપાંતરિત થઈ ગયું હતું. તે કથાએ કઠણ વાસ્તવિક-તાઓ, શોષણ અને તંત્રની ઉદાસીનતા તો માન્ય કરી, છતાં તેમને અંતિમ શબ્દ બનવા દીધા નહિં. બદલે, તે એક એવી વાર્તા રજૂ કરે છે

સ્વયંસત્ત્વની, પોતાની જ કહાની પાછી મેળવવાની—even જ્યારે બધી શક્તિની ભાતો છીનવાઈ જાય. એવી વાર્તા, જે નવડતી ભાતે કહે છે કે ન્યાય, ભલે દિરંગત થાય, અશક્ય તો નથી. તેમાં આંચકાવ વગર સાક્ષી રહેવાની મૌન શક્તિ, અક્ષય દસ્તાવેજીકરણ અને અડગ શ્રદ્ધાની વાત હતી કે સત્ય, ડોળા વાવણે જેવું હોવા છતાં, અંતે પોતાનો માર્ગ શોધશે. આ તો અનુપના અનુભવથી છલકાતી એ વારસત હતી—આશાનું બીજ, જે ઘણી વખત બાંઝ વેણાતીમાં તેની મજબૂતીથી વાવી દેવામાં આવ્યું હતું.

તે તેને તેમના પડોશીઓના ચહેરા પર, તેમની આંખોમાં ઝળહળતી નવી પ્રતિબદ્ધતાની ઝાંખીમાં જોઈ શકતો હતો. શ્રી પટેલના ભ્રષ્ટ વ્યવસાય સામે પ્રાપ્ત થયેલી સામૂહિક વિજયે એક તરંગી પ્રભાવ સર્જ્યો હતો—લાંબા સમયથી બંધાયેલ ભયનો એક સામૂહિક શ્વાસ હવે હલકાઈને બહાર આવ્યો હતો. પહેલાં જે લોકો પડછાયાંમાં સુંકી ગયેલા, જેમના અવાજોને સતત પ્રતિશોધની presenti ધમકી દબાવી દીધી હતી, તેઓ હવે થોડા વધારે ઊંચા ઊભા લાગતા હતાં. તેવી વાતચીત હવે વધુ ખુલ્લા હૃદયથી થતી હતી; સંવાદો હવે માત્ર સતર્કતા અને સંયમના ભાવથી સંકોચાયેલી નહોતી. સમુદાય બગીચો, которыи પહેલાં એક નમ્ર પ્રયત્ન હતો, હવે તેમની સામૂહિક સહનશક્તિનું પ્રતીક બની ખીલ્યો હતો, જ્યાં હાસ્ય અને વાતચીત એ રીતે વહેતાં હતાં જેમ તેઓ ભૂમિ પોષવા માટે પાણી વહેતાં હતાં. અનુપની યાત્રા અજાણતાંજ સામૂહિક સશક્તિકરણ માટે પ્રેરણા બની, અને એ સાબિત કર્યું કે વ્યક્તિગત હિંમત ખરેખર સામૂહિક ચિત્તને શલભી શકે છે.

પોતાનું આરોગ્ય પણ છેવટે આ સજીવ કથાસાથે અભિન્ન રૂપે જોડાયું હતું. તેને અનુભવાતી શાંતિ માત્ર સંઘર્ષના અભાવથી નથી, પણ જીવતાણુ રીતે વિશ્વ સાથે જોડાણ અને જીવનની નૈસર્ગિક જટિલતાઓની ઊંડાણપૂર્વક સ્વીકૃતિ છે. તે જાણતો હતો કે તેની પંથપસારી ક્યારેય પ્રતિશોધ મેળવવાના પ્રયાસ વિશે નહોતી, પણ સમતુલાનું પુનઃસ્થાપન અને લોલુપતાના કારણે વિખેરાયેલા સમુદાયના ઉંચકાઈ ગયેલા છેડા ફરીથી મળે તેમ જોડી દેવાના વિશે હતી. તેની વાર્તાના ગુંજાતા સંકેતો તેને સતત તેના હેતુની યાદ કરાવતા, વગેરે દ્વારા તે જીવન વીતી રહ્યો હતો જે બલિદાનો અને શીખેલી પાઠોનું સન્માન કરે છે. તે ઉચ્ચ હેતુનું પાત્ર બન્યો હતો, અને એ સેવા દ્વારા તેને એક ઊંડી અને શાશ્વત શાંતિ મળી હતી.

યુવા પેઢી, વિશેષ રૂપે, તેની રજૂઆતમાંથી દીર્ઘાત્મા દોહન કરતી જોવા મળી.
તેઓએ માત્ર મુશ્કેલી નહીં, પરંતુ અંતે વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષમતા પરિસુંચવેલી જોયી. તેઓએ અનુપના કિસ્સાઓ સાંભળ્યાં—અવિરત મહેનતી, મુનમૂન નિરીક્ષક અને અજોડ નાયકોમાંથી એક, જેને માત્ર જૂની खातावही તથા અડગ ન્યાયપ્રતિ પુરી એક અનલગ્ન શ્રદ્ધા સાથે છેતરપિંડીના દૈત્યને પછાડી દીધો. આ વાર્તાએ તેમને ત્યાં વ્યાપતી નિરાશાના સ્થાને એક વિકલ્પ આપી, જ્યાં એમને લાગતું હતું કે તેમના માતાપિતાની જિંદગીના સંઘર્ષો વ્યર્થ જાય છે. આ એવી કથા હતી કે જે તેમના પોતાના અનુભવને માન્યતાપૂર્વક સ્વીકારી, મુશ્કેલીઓનું સ્વીકાર કરી, સાથે સાથે બદલાવ શક્ય છે તેનો શક્તિશાળી પુરાવો પ્રસ્તુત કરતી. આ અડગતાની વારસાગાથા હતી—એક ગુપ્ત આશ્વાસન કે તેમના પોતાના સપના, જેટલા દૂર દેખાય, તેટલા પામવાનાં અશક્ય નથી.

અનુપ ઘણીવાર આ વારસાની અસલ તાસીર વિશે વિચારતો રહેતો. આ કોઈ ભવ્ય સ્મારકો કે જાહેર પ્રશંસાપત્રો વિશે નહોતું. આ તો કેટલીય વધુ વ્યક્તિગત અને સૂક્ષ્મ હતી, જે હવે તે પોતે 'સમુદાય' કહેતાં લોકોને રોજિંદા જીવનની વણા-ટમાં જોડી ગઈ હતી. તે નવાગંતુકોના સંકોચેલા સ્મિતોમાં હતી, જેઓ આશ્રયની શોધમાં આવ્યા અને અહીં હમદ-ર્દીપૂર્વક આવકાર મળે છે તેવી અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી. તે પડોશી ચૌક્કસાઈની વધેલી સાવધાનીમાં હતી, જે એકજ સમજી lení સ્થતિમિાંથી ઉદ્ભવી હતી જે તમામે અનુભવેલી સંવેદનશીલતામાંથી જન્મી હતી. તે પરિવારોએ શાંતિપૂર્ણ ની-ચોડમાં, જ્યાં દરેક બચાવ કંઈક રૂપિયા કોઈ ક્ષણિક વૈભવ માટે નહીં, પણ સ્થિર ભવિષ્યની સુરક્ષા માટે સંઘરાવતા હતા. તેણો અનુભવ હવે સંતુલિત યાદોમાં મજબૂત ખૂણો બની ગયો હતો—એક સ્પર્શિય સ્મરણ, જે તેમને તેમની સંયુક્ત શક્તિ અને થવા-ઝીલવાની ક્ષમતા અંગે સતત યાદ અપાવતો.

તે જાણતો હતો કે પોતે જે ખતરાઓનો સામનો કર્યો, અને જે પ્રણાલીગત ખામીઓએ તેને અનુકૂળ બનાવ્યા, તે હજી પણ સંપૂર્ણપણે દૂર થઈ ગઈ નહોતી. વિશ્વ હજુ પણ જટિલ અને ઘણી વખત અણ્યાય પોષતું એક સ્થાન રહ્યું હતું. પરંતુ અનુપની સફરે તેના આસપાસ રહેલા લોકો માટે શક્યતાઓની ભૂમિ બદલીને મૂકી હતી. આયોજને એ વિચાર વાવયો હતો કે પ્રતિબદ્ધતા સાથે કરવામાં આવેલ નાનામોટો વિરોધ પણ વ્યર્થ નથી; ખરેખર, વિશ્વાસથી ભરપૂર કોઈ પણ નાનકડી અવગણના ક્રિયા દૂરગામી અસર પહોંચાડી શકે છે. આ એક ચેતવણીરૂપ કથા હતી તે તમામ માટે, જે શોષણ કરવા ઈચ્છે, તથા એ હકીકતનો સાક્ષાત્કાર કરાવતી હતી કે મૌન હમેશાં તૂટે શકે છે અને સત્ય જ્યારે પ્રકાશમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાની આગવી શક્તિ ધરાવે છે.

તેના ભૂતકાળનો ભાર હવે બોજ નહીં રહ્યો હતો, પરંતુ ઊંડા અંતર્દૃષ્ટિનું સ્ત્રોત બની ગયો હતો. તે સમજી ગયો હતો કે જે શોષણ તે અનુભવી ચૂક્યો હતો, તે કોઈ અનોખો વિપ્લવ નહોતો, પણ એક ફરી ફરી ચાલતી પ્રથા હતી, જે સૌથી નબળા વ્યક્તિઓની ઉપર વણસી પડતી હતી. તેની જે લાગણીઓથી ઊભો રહેવાનો સહાસ પેદા થયો હતો, તે કોઈ એકવીર કૃત્યમાંથી નહીં, પરંતુ માનવ મર્યાદા અને ન્યાય મેળવવાની ઊંડી લાગણીમાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો—એક એવી જરુરિયાત, જે સંસ્કૃતિઓ તેમજ પેઢીદરે વ્યાપી હતી. અતેઅરે તેની કહાણી માત્ર તેની યાત્રાની નહિ, પણ માનવાધિકારો માટેની સામાન્ય સંઘર્ષની પણ છે—એક સંઘર્ષ, જે દુનિયાના અસંખ્ય ખૂણાઓમાં, ઘણીવાર અદૃશ્ય અને અનસુણી રહી છે.

તે કલ્પના કરતો કે તેની કહાણી ચકચારી શીર્ષકોમાં નહીં, પરંતુ વહેંચાયેલા અનુભવની શાંતિપૂર્ણ નિષ્ઠામાં વહેર્ચાય . કદાચ એ વાર્તા કુટુંબોમાં પેઢીદર થઈને ચર્ચાશે, એક નિદ્રાવાંચન રૂપે, જેમાં હિંમત અને ઈમાનદારીના પાઠો પાંગડા-યેલા હશે. શાયદ તેનું સ્થાન સમુદાયની ભેગીઓમાં બને, એક એવી યાદગીરી તરીકે કે તેઓ કેટલાં દૂર આવ્યા છે અને જાગૃત રહેવાની અનિવાર્યતા દાખલ કરે. તે આશા રાખે છે કે, આ વારસો પ્રેરણારૂપ બની રહે, જીવતું સાક્ષાત્કાર કે અતિઅંધકાર પણ માનવ આત્મા પાસે અસાધારણ સહનશક્તિ અને ન્યાય સહિત સમાન જીવન માટે પ્રયત્ન કર-વાની ક્ષમતા હંમેશાં વિદ્યમાન છે. તેના સંઘર્ષની વારસો ક્યારેય કડવાઈ કે નિરાશામાં નહોતો, એ તો સ્થાયી આશાનો સંદેશ હતો—મૌન પુષ્ટિ કે કેવા પણ ભારે સંજોગોમાં, નવો પ્રભાત સદા સંભવ છે. તેનું જીવન, એ જેણે ક્યારેખાર એકલો અંધકાર સામે ઝઝૂમવું પડ્યું હતું, હવે ધીરજની અવિરત શક્તિનું સાંધ્ય બની ગયું હતું,

સમુદાયના હ્રદયમાં વાગતી આશાની શાંત રાગમાળા, જેને હવે તે પોતાનું ઘર કહે છે. પોતામાં જેણે વિકસાવેલી સહનશક્તિ, એ હવે અનેક માટે બળનું સ્ત્રોત બની હતી—એક અનોચ્છિન્ન અને શક્તિશાળી શક્તિ, જે હજુ પણ તેમના સરવાળાના ભવિષ્યને ઘડતી રહી છે.

તેના કડક સંઘર્ષની કઠોર સત્યતાઓએ, અસંદિગ્ધ રીતે, અનુપ માટે વચન આપેલી ધરતી વિશેની તેની દૃષ્ટિ સદાય માટે બદલાઈ નાખી હતી. અમેરિકન સપનોની ઝગમગતી બહારલી સપાટી, જેને અનાયાસ સફળતા અને અનંત અવસરોની લાલચે ભરેલી વામોળ વાતો હતી, તેની જીવી લેવાયેલી અનુભૂતિઓના ભાર નીચે crumbલાઇ ગઈ હતી. સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠાની અવિરત શોધ, હવે તેને સમજાઈ ગયું હતું, ઘણી વાર એક વધુ ઊંડા અને ભયંકર ભૂખને ઢાંકી રાખતી હતી – સત્તા માટેની ભૂખ, નિયંત્રણ માટેની ભૂખ, અને જે ઓછા નસીબદાર માનવામાં આવે છે તેમનો વશીકરણ કરવા માટેની ભૂખ. ફાટેલા અભ્યંતરોની રાખમાંમાંથી હવે એક જુદું પ્રકારનું પ્રકાશ જન્મ લેતું હતું. એ આવા પ્રકાશનું ઝાંખું તેજ હતું, જે નિર્દોષ આશાવાદિતામાંથી નહિ, પણ પ્રગાઢ અને ઘણીવાર દુઃખાવો ભરી જીતેલી જ્ઞાનમાંથી જન્મ્યું હતું. એની આશા હવે યુવાનીની ઊર્મિશીલ અપેક્ષાની બબૂચક બબલ નહોતી, જે વાસ્તવિકતાના તીખા કિનારાથી સહેજે ચૂંથાઈ જાય. યાત્રા દરમિયાન એ આશા હવે વધુ ગાઢ, વધુ સ્થાયી રૂપ ધારણ કરી ગઈ હતી—એવી અંતર્મૂખી શ્રદ્ધા કે સહનશક્તિ અને આંતરિક દૃઢતા એ સિદ્ધ ખજાનાં છે, જે જીવનનાં ઝંઝાવાતો સામે અપરાજેય કિલ્લા બની જાય છે.

તે હવે પોતાની ગુજરી ગયેલી શાંતિભરી પળોમાં પાછું ફરતો નજરે આવતો; હવે કૃષ્ણોત્સાહી અભિવ્યક્તિ સાથે, કારણ કે એ પળોએ જે પાઠ આપ્યા તેને એ નવી આંખે સમજતો જૂઓ. તેના માતાપિતાની મૌન ગૌરવપૂર્ણ મહિમા, કઠોર મહેનત અને ઈમાનદારીની પાવનતા પર તેમની અડગ શ્રદ્ધા—even જ્યારે તેમને ઓછો પ્રતિફળ મળતો હોય કે સમાજથી અવગણના મળે—એવું સ્પષ્ટ સ્પંદિત થતું હતું કે જે અનુપે અગાઉ કદી અનુભવ્યું ન હતું. તેમણે પોતાનું જીવન નસીબના અસ્થીર રેત પર નહીં, પણ પોતાના પાત્રતાના અડગ પાયાની પથ્થર પર રચ્યું હતું. તેમની સમૃદ્ધિ, જે દેખાવમાં સામાન્ય લાગી શકે છે, એ તેમના સંબંધોની સમૃદ્ધિમાં, તેમના અંતરની શાંતિમાં અને શ્રદ્ધામાંથી પ્રાપ્ત થતા આધ્યાત્મિક પોષણમાં માપાતી હતી. આ જ સાચી વારસાહક છે, એ તેને સમજાયું—એવી વારસા જે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં ઘણું વધુ મૂલ્યવાન છે; જેને ખોટા મોહમાં માત્ર અમેરિકન સપનો જ વચન આપી શકે.

હવે અનુપના દિવસો એક નવી લય સાથે વહેતાં થયા હતા—જાણે બાહ્ય માન્યતા મેળવવાની તીવ્ર દોડથી એલાગ બતાવતી એક જાગૃત ફેરફાર. તેનું ધ્યાન હવે અંદરની બાજુ વળી ગયું હતું, જ્યાં તે વધુ ઊંડા સ્વનું વિસ્તાર કરવા લાગ્યો હતો. સમુદાય બગીચો, જે પહેલા માત્ર આરામની જગ્યા હતો, હવે એ આંતરિક પરિવર્તન માટે કાટમાળ બની ગયો હતો. તે દરેક બીજ જે તેણે વાવ્યું, દરેક નિંદણ જે તેણે અત્યંત કાળજીપૂર્વક દૂર કર્યું, એ શ્રદ્ધાનો એક સ્પર્શય ચિહ્ન હતો—જીવનની પ્રક્રિયાની મૂળભૂત સુવિધામાં તેના વિશ્વાસનું એક નિર્વાચિન પૂરવાર થતું હતું. તેને દરેક જગ્યાએ સમાનતાઓ નજરે પડતી: પાનનું ધીમે ધીમે, દૃઢતાપૂર્વક પ્રસરી ઉઘડવું, જાણે કે તેની પોતાની સમજણનું ધીરે ધીરે ખુલવું. મૂળો સતત પોષણની શોધમાં આગળ વધે છે, એ તેને પોતાની અંદરના જોડાણ અને અર્થની ઊંડી ઝંખનાની ગુંજ સાથે અનુસરે છે. પૃથ્વી સાથેનું આ જોડાણ—વૃદ્ધિ અને ક્ષયના વૃત્તિગતિના લય સાથેનું—તેને એવો આધાર આપતું, જે તેની જીવનની અગાઉની, વધુ વ્યથિત વીછુટા વästાવનગર વર્ષોમાં નહોતો.

તેની અગાઉની, વધુ નિરાશાજનક વર્ષોમાં એ આધાર ગુમ હતો.

શ્રી પટેલ સાથેનો અનુભવ એક કઠિન જાગૃતિ હતી, જે માનવ Cruelty અને શોષણ ક્ષમતાની સાક્ષાત્કરતા સાથે ફોનાયેલી ટક્કર હતી. પરંતુ એ અનુભવ એક શક્તિશાળી પ્રવર્તક બન્યો, જેમણે આરામના સ્તરો હટાવીને તેને પોતાના અસ્તિત્વના ઊંડા સત્રોને ચહેરો આપવું મભવ્યું. હવે એને સમજાયું કે સાચી સમૃદ્ધિ માત્ર મિલકત એકત્ર કરવી કે સામાજિક પ્રતિષ્ઠા મેળવવી એટલું જ નથી. તે પ્રથમ અને મુખ્યત્વે જીવનની અંદરના અવસ્થાનો પ્રશ્ન હતો—મોટી જામીનદાર શાંતિ, જે ભૌતિક પરિસ્થિતિઓથી પર હોય છે. આ જ્ઞાન હતું કે કઠિનાઈઓ несмотря પણ, વ્યક્તિની ઈમાનદારી અખંડિત રહે છે, તેની આત્મા અખંડ છે. હવે તે આવા ધનને શોધતો હતો, એવું ધન જે કોઇ એની પાસેથી છીનવી ન શકે, એવું ધન જે તેના અડગ અસ્તિત્વના ભીતર વસેલું છે.

તે ઘણીવાર નીરવ મનનમાં માળવાયો રહેતો, શહેરની ધીમી ધ્વનિ તેના ઉદ્ભવતા વિચારોની વાર્તાઓ માટે દૂરના પૃષ્ઠ-ભૂમિ સંગ થઈ જતી. તે અવ્યસ્ત જનમેળા નિહાળતો, ઉતાવળયુક્ત પગલાંઓ, અને અઢળક ભાવનાઓથી ઘડાયેલા ચહેરાઓ જે પર દર્શાતી—મહત્ત્વાકાંક્ષા, ચિંતા, ક્ષણભરનો આનંદ અને ઘડીગમેટે ઊંડો થાક. તેને તેમના માં પોતાના ભૂ-તકાળના સંઘર્ષોની ઝાકીઓ દેખાઇ, અને તેઓની ઉત્તમ જીવનની અવિરત શોધમાં એને એજ લલકારનો પ્રતિબિંબ દે-ખાતો, જે એને મહાસાગરો પાર લઇ ગયો હતો. પરંતુ હવે તેની વિગતદારી વધુ ઊંડી હતી, તેની સમજ વધુ સૂક્ષ્મ બની ગઈ હતી. તે જાણતો હતો કે પરિતૃપ્તિની આસપાસ પહોંચવાનો રસ્તો ઘણી વખત સીધો હોતો નથી અને અનેક લોકો માટે અમેરિકન સપનો માત્ર મૃગમરીચિકા બની રહે છે, જેને કારણે તેઓ વધુ નિરાશામાં ફસાઈ જાય છે.

આ નવી આશા એ માત્ર સારા ભાગ્યની નિર્ભર પળની પ્રતીક્ષા નહોતી. તે એક સક્રિય ભાગીદારી હતી—દરેક દિવસે આભાર અને હેતુ પોષવાની અન્વતિ. તે પડોશીઓ સાથે વહેંચાયેલી ભોજન વિધિઓમાં, એપાર્ટમેન્ટ બિલ્ડિંગ પરથી ગુંજતી હાસ્યધ્વનિમાં, સુમતા ભરેલી ચર્ચાઓમાં હતી—જે મુશ્કેલી અને સહનશક્તિ બંનેને માન્યતા આપતી. તે આપેલા અને પ્રાપ્ત થયેલા નાનાં દયાળુ કાર્યોમાં, આપેલાં-લિયલાં સંબંધોમાં હતી, જેમણે સમુદાયનું બંધ મજબૂત બનાવ્યું. તે સમજતો હતો કે જ્યારે વ્યક્તિગત શક્તિ અગત્યની છે, ત્યારે સACHI મુક્તિ ઘણીવાર સંયુક્ત ક્રિયામાંથી જ જે અગ્રેસર થાય છે—એકબીજાને ઉન્નત કરવાનો સંયુક્ત સંકલ્પ. પોતાના સંઘર્ષ દ્વારા તેને માનવ જીવનની ગહન આંતરસંબદ્ધતા સમજાઈ હતી, કે કેવી રીતે એક વ્યક્તિનો સંઘર્ષ આખા સમુદાયને અસર કરી શકે છે.

આ નવા દૃષ્ટિકોણના બીજ અતિ અંધકારમય સમયમાં વાવાયા હતા, અને આમને શાંતિભરી શ્રદ્ધાએ પોષ્યા હતા, જે માનવ સમજણથી પરની વ્યવસ્થા વિશે સંકેત આપતી. તે જીવનના પ્રવાહમાં સરેણીઓ છોડતા શીખી ગયો હતો—એવી માર્ગદર્શક શક્તિમાં વિશ્વાસ કર્યો હતો, જે પોતાના અનોખા અને રહસ્યમય રીતે તેને નિરાશાના ખીણમાંથી પાર લઈ ગઈ હતી. આ વિશ્વાસ અંધ શ્રદ્ધા નહોતો, પરંતુ એ એવા અસંખ્ય પ્રસંગોમાંથી જન્મેલો શીખેલો દૃઢ નિશ્ચય હતો, જ્યારે જ્યાંથી પણ આશા ન હતી, ત્યાં મદદ આવી પહોંચી હતી.

એમ લાગતું હતું કે, હવે બધી આશા ગુમાઈ ગઈ છે એ સમયે. એ માત્રું મૌન સમજૂતી હતી કે, ભયાનક સંજોગો સામે ઊભો રહીને પણ, ક્યાંક અંદર વધુ ઊંડી પડલ માં રહેલો અર્થ પ્રવર્તતો હોય છે; એક વિશાળ પાંચાયતી વાર્તા જે તેનારી મર્યાદિત માનવ દૃષ્ટિએ હંમેશા સમજી શકાતી નથી.

તે પોતાની જાતને સતત કૅળવ તેઓનો અનુક્રમ દર્શાવતી એવી વાર્તાઓ તરફ આકર્ષિત અનુભવતો હતો, જેઓએ આવીજ દુર્ઘટ અને જટિલ પંથ પસાર કર્યા હતા. એ તેમને સાફરંગી વેદનામાં કેવળ રાઝ લેવાને બદલે, માનવ આત્માની સહનશક્તિ વિષે એમણે પૂરા કરેલા ઊંડા અનુસંધાનો માટે સાંભળતો હતો. તે ખુલ્લા મન અને દિલથી સાંભળતો, અને એમની વાર્તાઓમાં માનવ સહનશક્તિના સર્વત્ર સત્યને ઓળખતો—માત્ર ટકી રહેવાની જ નહીં, પણ પરિસ્થિતિ જેટલી પણ કઠિન હોય, તેમાં અર્થ અને આપ્ત આનંદ શોધી શકવાની મૂળ પ્રકૃતિને સમ-જતો. આ એવા વર્ણન હતા જે સાચે જ અર્થસભર હતા, એવી વાર્તાઓ જે વિસ્તૃત સંસ્કૃતિમાં ઊજવાતા સફલતા સંબંધિત છલબલ ભાષણોને કાઉન્ટર ધરાવતી હતી. આ શાંત સાક્ષીઓ હતી—વિલક્ષિત હિંમત, કરુણા અને અડગ ગૌરવ-પ્રીય પિછા કરવાની અવિરત શક્તિના પ્રમાણ તરીકે.

'સફળતા મેળવવાની' સંકલ્પનાનું ઊંડાણપૂર્વક પુનર્વિચાર કરાયું હતું. હવે તે વ્યક્તિની ઘરનું કદ કે કારનો બ્રાન્ડ તો મહ-ત્વનો રહ્યો નહોતો; હવે તો તે વ્યક્તિના સ્વભાવની ગુણવત્તા, સંબંધોની ઊંડાઈ, અને બીજાની કલ્યાણ માટે આપેલી યોગદાન પર આધારિત રહ્યો હતો. આ વિષય હવે એ જીવન જીવવાનો વિષય હતો, જેમાં વ્યક્તિ પોતાના સૌથી ઊંડા મૂલ્યો સાથે સુસંગત રહે, અને જે જીવન વૈસુખ્ય તથા શોષણના ઝેરિલા પ્રભાવથી મુક્ત હોય. આ જ સાચો અમેરિકન સપનો હતો, અનુપ વિચારતો હતો, એવો સપનો કે જે કોઈ આપે નહીં, પણ જે વ્યક્તિગત નૈતિકતા અને સામૂહિક જવાબદારીની અગ્નિમાં ઘડાય છે.

તેને જણાયું કે આ અકલ્પ્ય સપનો તેના પડોશીઓના હૃદયોમાં મૂળ પકડી રહ્યો છે. આવતી કાલના નવા આગંતુકોની સંકોચભરી સ્મિતોને સાચી આપ્યાસિક ગરમાશ અને સહાય પ્રાપ્ત થતી હતી, જે અન્યથા મળતાં ઠંડા ઉપેક્ષા કરતાં આંબરનો વિલકટ અનુભવ હતો. સમુદાય બગીચો, જેનેં કોઈક જમાનામાં વિચારવાના યોગ્ય શબ્દોમાં નમ્ર જમીનનો ટુકડો ગણાતો હતો, એ હવે રોમાંચક અને જીવંત કેન્દ્ર બની ગયો હતો—તેમની સંયુક્ત મહેનત અને સહભાગી દૃષ્ટિનાં જીવેતર પૂરાવા તરીકે. બાળકો નિર્ભયપણે રમતાં, તેમની નિર્દોષ હાસ્ય ધ્વનિ એ સુરક્ષા અને સુખાકારી માટેનું જીવંત પ્રમાણપત્ર હતી, જે તેમણે મહેનતપૂર્વક સૃજન કર્યું હતું. આ તેનું પુનર્વ્યાખ્યાયિત આશાનું દૃશ્યરૂપ અવતરનેતું હતું—વિશ્વાસ, સહનશક્તિ અને પરસ્પર માન્યતાના ધખતા પાયા પર ઊભેલી, શ્વાસ લેનારી ભવિષ્યની સાકાર છબી.

અનુપ એ જાણ્યું કે યાત્રા હજી પૂર્ણ થવાની બાકી છે. ગતકાળના નિશાનોએ તેમાં અસ્તિત્વમાન નરમાઈઓનું સતત સ્મરણ કરાવતું રહેતું, અને તે પસંદ કરતા ગૂઢ દળોની ઓછી ન થતી ઉપસ્થિતિની ચેતવણી આપતું. પણ હવે તે આગળ વધતો થયો ત્યારે તેને એક સમયે સંકોચી દીધેલા ભય સાથે નહીં, પરંતુ શાંતિપૂર્ણ નિશ્ચય અને ન્યાય તથા ગૌ-રવના સિદ્ધાંતો જાળવવાના અડગ સંકલ્પ સાથે આ પડકારોનો સામનો કર્યો. એની આશા હવે સ્થિર જ્યોત બની ગઈ હતી, વિપરીત પરિસ્થિતિઓમાં પણ તેજસ્વી પ્રગટતી, માનવ આત્માની અનંત શક્તિનું સાક્ષ્ય કે—even in the deepest darkness—પ્રકાશ શોધી શકાય છે. આ એવી આશા હતી કે જે તોફાનોને સ્વીકારી લેતી હતી, પણ એન્કર જેવી શક્તિ પર વિશ્વાસ રાખતી,

એક ઊંડી અને અડોલ માન્યતા કે નવો પ્રભાત માત્ર સંભાવના નહીં, પણ અનિવાર્યતા છે. આ અડગ માન્યતા તેનું ખરેખર વારસો હતું, એક આધ્યાત્મિક દૃઢતા જેને કોઈ પણ ક્યારેય છીનવી શકતું નહોતું.

અનુપ હવે સમજ્યો હતો કે, તેના જીવનની તૈયાર થયેલી કાપડ જેવી બની ગયેલી કથા માત્ર તેના પોતાના તૂચ્છ પ્રયત્નોનું કે પાછલીનયાનાં અનિશ્ચિત હાથે લખાયેલ નથી. તે સંકલ્પના કોઈ મહાન કામગીરીનું અનુસંધાન હતું, જેને એક એવા બળે ખૂબ જટિલ રીતે વણેલું હતું, જે માનવ અંત્રણા અને સમજ વટાવી ગયું હતું. જે નિરાશાએ તેને ભરખી નાખવાની દહેશત ઉભી કરી હતી, તે તર્કને પડકારતી ચમત્કારીય પુનર્જીવિત વિધિ, અને અંતે તેણે જે વિચારપૂર્ણ પ્રતિશોધ કર્યો – આ બધું સહજ સભ્યતા સાથે થતા ઘટનાઓ નહોતી. આ બધાં તો આવા તાંતણા હતાં, દરેકથી ઉદ્દેશપૂર્વક દિવ્ય વણનારની ભુમિકા ઊંડાઈ હતી. તેણે સ્પષ્ટ અને અનુરણિત આંતરિક દષ્ટિ ટવ ᄒᆞᆷ께, દરેક દુઃખના વાળ અને દરેક અચાનક પડતાં કૃપાપ્રવાહમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્પર્શને જોયો હતો.

આ આહાર તેમના પર જાણે અચાનક ઝળહળાંતી ઝલકથી નહીં પરંતુ ધીરે કરુણાં સુર્યોદયની જેમ ઉમટી આવી, જેમ નવી સવારનું શુભ સંકેત તેનું હૃદય સ્વીકારી રહ્યું હતું. તેને યાદ આવી એ સાંજના અંધકારમય પળો, આશા વિનાની ઘૂંટતી વજનદારતા, જે તેની ઉપર દબાવી રહી હતી – એવો ભાર જેમને કોઈ આત્મા એકલા સહન કરી શકે એમ નહોતો . છતાં, તે સહન કરી ગયો હતો.
તેને એવી શક્તિ મળી હતી, જેની તેને ક્યારેય ખુદકદરી નહોતી, એક સહનશક્તિ, જે તેના દુઃખના ઉષ્ણ રણમાં ઉગી આવી હતી. હવે તેને સમજાયું હતું કે આ શક્તિ માત્ર તેની પોતાની નહોતી. એ એક વરદાન હતી, એક ઉધાર લીધેલી શક્તિ, જે કોશ્મિક આયોજક દ્વારા તેના અંતરમાં વહેતી હતી. તેની મુક્તિનો act, અધોગતિના એ પાંજરમાંથી અશક્ય પ્રકારની છૂટકારો મેળવવાનો પ્રયત્ન, દૈવી સ્થિરતાથી રચાયેલ ચમત્કારના મિશ્રણ જેવો લાગતો હતો.

તેને એ ક્ષણો યાદ આવી, જ્યારે બધું જ ખોવાઈ જતા લાગ્યુ હતું, જ્યારે આગલા માર્ગ પર અપરિચિત સંજોગોના ઘટાસ્ થ ફેરથી ઘેરાયેલું એક અપાર ધુમ્મસ છવાયેલું હતું. એમ લાગ્યું હતું કે એવી જ ક્ષણોમાં, વણકરનો શટલ સર્વોપરી ધપી રહ્યો હતો, અવસર અને માર્ગદર્શનના તારોને એમ બને વિચિત્ર રીતે જોડતો હતો કે પોતે તે સમયે અજાણતામાં મંટળી રહ્યો હતો.
ઊચિત સમયે અજાણ્યા કોઈનું હસ્તક્ષેપ, અચાનક જ આવતી અજૂકતી જે છુપાયેલા માર્ગને પ્રકાશિત કરે, દુર્ભાગ્ય ઘેરાતું હોય ત્યારે થતી કમનસીબ કિસ્મત – આ બધું યાદુચ્છિક નહોતું. આ બધું એ દૈવી હસ્તનું મધુર, અદૃશ્ય છતાં સ્પષ્ટ આંચળ હતું, જે તેને દિશાબદ્ધ કરી રહ્યું હતું, આગળ ધપાવી રહ્યું હતું, અને તેને અગાઉથી લખાયેલા, પરંતુ હજીય unfold થતા હેતુ તરફ આગળ લઈ જઈ રહ્યું હતું.

તેની યાત્રા, એની મૂલ સાથે સંકળાયેલી અત્યંત ગરીબીથી શરૂ થઈને અમેરિકાની વચનભરી ધરતીના કઠોર સત્ય સુધી અને ત્યાંથી વિશ્વાસઘાત તથા આશયભ્રષ્ટિની કાટમાળમાંથી પસાર થતી, જીવનમાં અનયાસે પડતો આવી ગયેલો અંધકારમય એક સંજોગલક્ષ્ય વિખાશ નહોતો. એ એક વિચારીને, કેવળ ઘણી વખત દુઃખદ, શુદ્ધિની પ્રક્રિયા હતી. જીવનનાં દરેક વિવિધ સંઘર્ષ, એની અસ્તિત્વની કેનવાસ પર ઊંડાઈ અને સુમેળ ઉમેરતા એક અલગ અલગ તૂકડા હતા. દરેક દગો એ એક ગાઢ રંગ હતો, જે પછી ઊગતાં પ્રકાશને વધુ ગહન બનાવવા રચાયો હતો; હવે તેને એ સમજાયું હતું કે તેની

પીડા, તે અસહ્ય દુઃખ, જે તેણે સહન કર્યું હતું, એ કોઈ દંડ નહીં પરંતુ એક શુદ્ધિની પ્રક્રિયા હતી. આ તો વણકરનો રસ્તો હતો— વિશ્વના હતાશ ભાગો બાળકી, તેની આત્માની નિષ્કલંક મહત્તા માત્ર પાછી છોડી જવાની રીત.

તે બદલો, જેને મેળવવા તે તત્પર રહ્યો હતો અને છેવટે પ્રાપ્ત કર્યો હતો, એ અન્યાયના નગ્ન ઘા રૂપી ઘાવથી જન્મ્યો હતો, છતાં એ કોઈ વ્યક્તિગત ખેવનાની ક્રિયા નહોતી. એ તો જરૂરી સુધારો હતો, એ તુલાની પુનઃસંતુ-લન હતો, જે ક્રૂરતાથી ઝૂકી દેવામાં આવી હતી. તે સમજતું થયું કે વિશ્વ ભલે બહુવાર સ્વાર્થ અને નિર્લજ્જ સંપાદનનાં સિદ્ધાંતો પર ચાલે, છતાં પણ તેમાં કેટલીક અંદરથી રહેલી નૈતિક વ્યવસ્થા— બ્રહ્માંડ ન્યાય— નિહિત છે, જે કદાચ ધીમી, ગૂઢ અને ઝટપટ સૂચવાય એવી તો નહીં હોય, પણ અંતે પોતાનું વજન મૂકશે જ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, જે દૈવી નિયમ તથા વ્યવસ્થાના સ્વરૂપ છે, એમણે પોતાની અનંત વિધતા દ્વારા એ સુનિશ્ચિત કર્યું કે દેવું ચૂકવાશે અને તુલા સમતુલિત થશે. અનુપ તો માત્ર એક સાધન હતો, એક પૃથ્વી પરનો હાથ, જેને દૈવી આજ્ઞાનું પાલન કરવું હતું.

આ સ્વીકારમાં તેને એક ઊંડો શાંતિનો અનુભવ થયો. જે ઉઘારેલા પ્રશ્નોએ ક્યારેક તેને પીડાવ્યો હતો – "શા માટે હું?" "આ બધાં દુઃખનો અર્થ શું?" – તે હવે ધીમે ધીમે ઓગળી ગયા, અને તેના સ્થાને મહાન રચનાના અદ્ ભુત ગૂઢમાં એક મૌન શ્રદ્ધા જાગી. હવે તેને ભાગ્યના અણધારા વારોમાં ફેંકાતો એક પ્યાદો ગણાતું હતું એવું લાગતું ન રહ્યું. પરંતુ હવે તે પોતાને એક અમૂલ્ય દોર તરીકે, ભવ્ય ગલિચાના ફરજિયાત અંગ રૂપે અનુભવે છે, જ્યાં દરેક તાંતુ સમગ્ર સૌંદર્ય અને પૂર્તિમાં યથાવત્ અહેસાન કરે છે. આ સમજણ તેણે દરેક પરિણામમાં જ રીતે વ્યક્તિગત સ્વભાવ શોધવાનો ભાર ઉતારી નાખ્યો, અને તેને વિશાળ દળોના કાર્યમાં સૌમ્ય સ્વીકાર આપ્યો.

આ વ્યાપક દૃષ્ટિકોણે પણ તેમને દ્વેષ કરનારાઓ અંગે ઊંડો સંવેદન આપ્યો; જ્યાં તેમની ક્રૂરતાની યાદ કાયમી રહેશે, પરંતુ વ્યક્તિગત પ્રતિશોધની જ્વાળા હવે ઠંડક પામવા લાગી, અને તેના કૃત્યોને કારણ અને પરિણામના વિશાળ ગલિચામાં એક વિશ્લેષણાત્મક સમજથી જોવામાં આવ્યા. તેને બેંક લાગી કેએ લોકો પણ તાંબેલા તાંત-ણાંથી ઘટેલા છે—શાયદ ગૂંચવાયેલા અને વીંધાયેલા—પણ વણકરની સર્જનક્ષમતા ખાતેની, જટિલ અને ઘણીવાર દુઃખભરી હોય તેવી રચનામાં પોતાનું યોગદાન આપે છે. તેમના ક્રિયાકલાપો, જેટલા પણ દુષ્ટ હોય, તે મહાન કથાનું અવિભાજ્ય અંગ હતા, અંતિમ રચનાને ઘડવામાં—even જો અંધકારમય હોય—એક વિશેષ હેતુ સમર્પિત કરતાં હતાં. આથી તેમને ક્ષમા મળતી નહોતી, પણ અનુપ માટે એ વાત તેમના અન્યાયોની વ્યક્તિગત ₣ીડને થોડે ઓછી કરી દઈ હતી.

તેના આંતરમનમાંથી વહેતો આભાર વિરાટ હતો—પુનઃપ્રાપ્ત થયેલા જીવન માટે, તથા મનન પર પ્રાપ્ત થયેલી સ્પષ્ટતા માટે, જે તેને શ્રેષ્ઠતાની લહેરરૂપે ઢોળાઈ આવી હતી. તે બધા જીવો સાથે ઊંડો જોડાણ અનુભવે છે, એ સામાન્ય માન-વતાને ઓળખી શકે છે જે બધાને બંધે છે—જીવનના દરેક તારથી પસાર થતી એ એકનાર્ત્તા, સફળતા કે નિષ્ફળતા જે હોય. અમેરિકન સપનો, તેના ઉપરછલા રૂપમાં, હવે માત્ર એક વિક્ષેપ જેવું લાગતું હતુ—ચમકદાર, પણ અંતે ખોખલું.

ઘણે વિશાળ અને વધુ અર્થસભર વાસ્તવિકતા પર માત્ર એક શણગાર. સાચો સપનો, તેણે વિચારીને, આ દૈવી યોજનાનું પ્રગટાવ હતી—એક જટિલ નૃત્ય જે અજાણી શક્તિ દ્વારા માર્ગદર્શન પામતું હતું.

તે હવે પોતાની સમુદાયને માત્ર જીવતરમાં વેહલા એકલાં વ્યક્તિઓનો સમૂહ નહીં, પરંતુ આ મહાન વણાટનું એક નાનું પ્રતિબિંબરૂપે જોવા લાગ્યો. સાંઝા સુખ-દુઃખો, દયાભર્યા કાર્યો અને મતભેદની પરિષ્ઠિતિઓ, સારું જીવન ઘડવા માટેના સામૂહિક પ્રયાસો—આ બધું અસ્તિત્વના તરંગે ઊપસી આવેલા જટિલ આકારો હતા. આ સમુદાયમાં તેની ભૂમિકા, જો કે અવધારે ન પામતી દેખાતી, તે જાણતો હતો કે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હતી. તે એક દોરી હતો, જે પોતાની અનન્ય રંગત અને સ્પર્શથી જુદા પડતા હાંથને મજબૂત બનાવતો અને સંપુર્ણ સર્જનના સૌંદર્યમાં સહયોગ આપતો.

તેનું પોતાના ભાગ્યને સ્વીકારવું નિષ્ક્રિય સ્વીકેને બદલામાં સક્રિય ભાગીદારી સાથેનું હતું. તે સમજી ગયો હતો કે ભલે મોટું ડિઝાઇન દૈવી હાથેથી ઘડાયેલું હોય, તેમ છતાં તેની પોતાની પસંદગીઓ અને કર્યોએ ખાસ મહત્વ ધરાવતું હતું. આ પસંદગીઓ એ જ હતી કે તે, એક ચેતન દોરી તરીકે, પોતાને આ વણાટમાં જોડવાનું પસંદ કરતો હતો. તે ઈમાનદારી, કરુણા અને ન્યાય માટેની અટુટ પ્રતિબદ્ધતા સાથે વણવાનું પસંદ કરતો હતો. તે વણકરને માન આપતો હતો—સર્જનશીલ મહાકાવ્યમાં સકારાત્મક યોગદાન આપી, સમુદાયના બંધોને મજબૂત બનાવી, અને એક એવું જીવન જીવીને જે તેણે અનુભવેલેલ્યા ઊંડા સત્યોને પ્રકાશિત કરે છે.

તેની વાર્તાના આધ્યાત્મિક આધારસ્તર્ભો, જે કયાંકી મહત્ત્વાકાંક્ષા અને વિરક્તિનાં પડછાયાં નીચે દફન થઈ ગયા હતા, હવે સ્પષ્ટ અને મજબૂત થઈ ઊભાં રહ્યા. તેનું જીવન એકલ યાત્રા નહોતું, પણ સહાનુભૂતિ અને પ્રેમભર્યા એક પ્રાચીન બુદ્ધિતત્ત્વના માર્ગદર્શનમાં સંચાલિત એક વિહંગમ મહાયાત્રા હતી. આ ચમદ્ધકારી પુનરુત્તાન આમ માત્ર સંયોગ હતુ નહીં, પણ દૈવી હસ્તક્ષેપનું જીવંત સાક્ષ્ય હતું. પ્રતિશોધ વ્યક્તિગત વિજય નહોતો, પરંતુ એ એ વિશ્વ વ્યવસ્થાની ખિલાતી પુષ્ટિ હતી. તે જતો આવતો સપ્રમાણ હતો કે અંધારતી વાતાવરણમાં અને જ્યારે આશાની તાણીઓ અવિ-ચલિતે તૂટી જાય તેવો લાગે, ત્યારે પણ દિવ્ય વણનાર કાર્યરત રહે છે—ગાંઠવી, સર્જી અને અંતે, અતિઅપેક્ષિત સામ-ગ્રીમાંથી પણ નવો પ્રભાત સર્જે છે. તેનું જીવન એ પ્રાર્થના, સ્તુતિગાન, શ્રદ્ધાની અવિચલ શક્તિ અને વિશ્વની નાનીથી નાની પણ કરુણાવાન સુવ્યવસ્થાનો અનવરત પુરાવો હતું. તેને એમાં સંતોષ હતો કે તે એ મહાન, શાશ્વત વણાટમાં માત્ર એક તંતુ, પરંતુ અનિવાર્ય તંતુ હતો. યાત્રા કઠિન રહી, પાઠ દુખાવનારા હતા; પરંતુ અંતે જે મંઝિલ મળી—આ ઊંડો સમજ, આ સ્વીકાર, આ આત્મિક જાગૃતિ—તે અપરિમિત પુરસ્કાર બની. આ તો સચ્ચું વારસો હતો, સર્વોત્તમ ખજાનો, જે કોઈ પૃથ્વીપુત્રના હસ્તે નહીં, પરંતુ દિવ્ય વણનારની અફાટ કૃપાથી પ્રાપ્ત થયો હતો. તેની આત્મા અંતે આરામ પામી, એ માટે નહીં કે સંઘર્ષ સલગ્યા નહોતાં, પણ એ ગહન શાંતિમાં કે હવે તેને જણાવાયું કે તેનું સમગ્ર જીવન કંઈક અપરિમિત અને અલૌકિક સ 아름પ્રસંગનો ભાગ છે, જેને તે ક્યારેય કલ્પી શકતો નહિ.

પૃષ્ઠકાર્ય

આ અનુપૂર્વિકા કથાનાં આંતરવિષયક તત્ત્વોનું વિસ્તૃત સ્પષ્ટીકરણ અને વધુ સંદર્ભ પૂરો પાડી શકે તે માટે પ્રસ્તુત છે. તે વિભાવિત છે એવા પ ્રાöીઓને માટે, જેમને ઉનવસાલની અંતિમ અને એકવીસમી સદીની શરૂઆતમાં વલસી અનુભવોને પ્રભાવિત કરનાર સામાજિક-આર્થિક પરિબળો, 'અમેરિકન સપનો'ની કથાવ્યાખ્યાનની ઐતિહાસિક સમાનતાઓ અને તેની અનેકવાર કઠિન હકીકતો તથા હિંદુ ગ્રંથોના દૃષ્ટિકોણે karma અને દૈવી ન્યાયના તત્ત્વોની તત્વચર્ચા કરવાની ઈચ્છા હોય. વિશિષ્ટ વિભાગોમાં સમાવિષ્ટ છે:

1. **આર્થિક રજૂઆત:** યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અનુપના ગમતવ્ય સમયમાં રહેલી આર્થિક પરિસ્થિતિઓનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન, જ્યાં નવા આગંતુકો માટે આશા તથા શોષણ બંને ક્ષેત્રો પ્રકાશિત થાય છે.

2. **સાંસ્કૃ ૃતિક સમન્વયની પડકારો:** વલસીઓએ સામનો કરેલા સંસ્કૃતિક ટકરાવ અને અનુકૂલનના દબાણની ચર્ચા, જેમાં અનુભૂતિાત્મક ઉદાહરણો અને સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસોને આધારભૂત બનાવવામાં આવ્યા છે.

3. **કર્મ અને ધર્મની સંકલ્પના:** અનુપના અનુભવથી ઉત્પન્ન થયેલી તેની સમજણમાં દાર્મિક અને તત્વજ્ઞાની સંકલ્પનાઓનું અવલોકન, તેમનાં વર્ણનમાં તેમની મહત્ત્વની વિસ્તૃત સમજાવટ.

4. **વાર્તાના મુખ્ય સ્થળો:** અનુપના વતનથી લઈને તેમણે અમેરિકામાં અનુભવેલા વિશિષ્ટ શહેરી દ્રશ્યો સુધીની સ્થળોની ટૂંકી વ્યાખ્યા, તેમજ તેમનું પ્રતીકાત્મક મહત્વ.

અમેરિકન સપનો: એ એવી વ્યાપક માન્યતા છે કે અમેરિકા ખાતે કોઈપણ વ્યક્તિ, પોતાની પૃષ્ઠભૂમિની પરવાનગી રાખ્યા વિના, મહેનત અને દૃઢ નિશ્ચય દ્વારા સફળતા અને સમૃદ્ધિ હાંસલ કરી શકે છે. આ સ્વપ્ન સામાન્ય રીતે ા઼ોમાં વધતી જતી સ્થિતિ, પોતાનું ઘર મેળવવું અને પોતાના સંતાનને વધુ ઉત્તમ જીવન આપવાની લાગણી સાથે સંકળાયેલું હોય છે.

ધર્મ: હિંદુ તત્વજ્ઞાન અનુસાર, તે one's કર્તવ્ય, નૈતિકતા, ન્યાય અને તમામ વસ્તુઓની મૂળ છેવટની સ્વભાવને દર્શાવતી સંકુલ કલ્પના છે. તે one's ક્રિયાકલાપને માર્ગદર્શન આપે છે અને તેને વૈશ્વિક સંતુલન જાળવવા માટે અત્યંત આવશ્યક માનવામાં આવે છે.

કર્મ: કારણ અને પરિણામના સિદ્ધાંત અનુસાર, જેમાં કર્મો (કર્મ)ના પરિણામો મળે છે, જે આ જન્મમાં તેમજ આગલા જન્મોમાં બંને જણાય છે. આ નૈતિક કારણ સમાવિષ્ટ નિયમ છે, જે વ્યક્તિના ભાગ્યને ઘડી આપે છે.

ટેપેસ્ટ્રી: આ કથામાં સાર્વત્રિક રૂપક તરીકે વપરાયેલી, અસ્તિત્વની સુક્ષ્મ, એકબીજામાં ગૂંથાયેલી અને દૈવી રીતે આયોજિત પ્રકૃતિ રજૂ કરે છે, જેમાં દરેક વ્યક્તિ

નુ જીવન વિશાળ રચનામાં એક તંતુરૂપે યથાવત્ જોડાય છે.

વણકર: દૈવી શક્તિ, જે બેવાર સામાન્ય રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તરીકે ઓળખાય છે, જીવન તથા ભાગ્યના ઉદ્ઘાટનનું આયોજન કરે છે, અને તમામ ઘટન craw અને અનુભવાનોને બ્રહ્માંડ ટેપેસ્ટ્રીમાં સુક્ષ્મતાથી ગૂંથી દે છે.

પ્રતિશોધ: આ કથાના સંદર્ભમાં, આરંભે માનવીય બદલાની ભાવનાની વિચારો તરીકે, પરંતુ પછી તેને બ્રહ્માંડ ન્યાય હેઠળ આવશ્યક સુધારણા અથવા સંતુલનની દશા સ્વરૂપે જુદા અર્થમાં રજૂ કરવામાં આવે છે, જે દૈવી શક્તિ દ્વારા અમલમાં આવે છે.

યદપિ આ કૃતિ એક કલ્પનાત્મક અનુસંધાન છે, તે છતાં તે દેશાંતરણ, અમેરિકન સપનાની શોધ અને ન્યાય તથા ભાગ્ય જેવા દાર્શનિક તત્ત્વો અંગેના વિભિન્ન સંશોધન તથા જીવંત અનુભવોમાંથી પ્રેરણા લે છે. લેખકએ વલસી ઓગીકરણ પર વિવિધ સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આર્થિક દેશાંતરણના ઐતિહાસિક વર્ણનો અને પૂર્વીય તત્વજ્ઞાન પરના ગ્રંથો, ખાસ કરીને ભગવદ ગીતા, જેમાં કર્તવ્ય, કર્મ અને દૈવી સ્વરૂપ વિષે ઊંડા અવલોકનો છે, એ બધાનો સંદર્ભ લીધો છે.

આ પૃષ્ઠભૂમિ અને વિષયવસ્તુના આધારસ્તંભ તરીકે ઉપયોગમાં આવેલી વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક કૃતિઓ અને મૂળ સ્ત્રોતોમાં પરિચયની મર્યાદામાં, પણ એટલેથી પ્રમિત નહીં, નીચેના સમાવેશ થાય છે:

"ધ ન્યૂ અમેરિકન્સ: અર્થતંત્ર, સામાજિક અને નાગરિક જોડાણ" ડી.જે. સ્મિથ અને જેડબ્લ્યુ. જોન્સ

"દ ગિલ્ડેડ કેજ: અમેરિકામાં વલસી અનુભવ"મારિયા રોડ્રિગ્સ

"ભગવદ ગીતા : એઝ ઇટ ઇઝ"અનુવાદ: એ.સી. ભક્તિવેદાંત સ્વામી પ્રભુપાદ

"અમેરિકન સપનોનું ઇતિહાસ: દંતકથા અને વાસ્તવિકતા"એલીઓનર વૅન્સ

"દેશાંતરણ અને અમેરિકન અર્થતંત્ર" નેશનલ બ્યુરો ઑફ ઇકોનોમિક રિસર્ચનાં નિબંધો